

HALİDE EDİB - ADIVAR
TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI
Kurtuluş Savaşı Anıları
On Birinci Baskı

,••- HALİDE EDİB - ADIVAR
HAYATI, SANATI ve ESERLERİ

Halide Edip — Adivar Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinin tanınmış edebiyatçılarından. 1882'de İstanbul'da doğmuş, 9 Ocak 1964'te yine İstanbul'da ölmüştür.

Babası Ceyb-i Hümayun kâtiplerinden Mehmet Edib Bey'dir. Annesi Bedrifam Hamm'ı küçük yaşta kaybeden Halide Edib, çocukluk yıllarının çoğunu anneannesinin tipik bir Türk evi olan evinde geçirmiştir. Bu evde Halide Edib, sanatçı cephesini kuvvetlendiren ilk tesirleri almıştır. Hatıralarında anneannesinin ve büyükbabasının üzerindeki tesirlerini anlatır. Halide Edib, Amerikan Kız Koleji'ni bitiren ilk Türk kızıdır. Okuldaki derslerinin yanısıra özel dersler de almıştır. İngilizce, musiki, Kur'an ve Arapça derslerinden başka matematiği devrin en meşhur matematikçisi olan Salih Zeki'den, felsefe ve edebiyatı da Filozof Rıza Tevfik'ten okumuştur. Rıza Tevfik'in dersleri onun halk edebiyatına ilgisini çoğalttığı gibi, mistik temayüllerini de geliştirmiştir. Pozitivist olan Salih Zeki de ona pozitif ilimleri anlatmıştır. Bu iki zıt tesir Halide Edib'i ölçülü bir zihniyete ve kafa yapısına sahip kılmıştır. 1901'de Koleji bitirir bitirmez Salih Zeki ile evlenmiş, bu evlilikten Ayet ve Zeki adlı iki oğlu dünyaya gelmiştir.

1908'de Meşrutiyetin ilanıyla gazete ve dergilerde imzası görülmeye başlayan Halide Edib, o tarihlerde Halide Salih imzasını kullanıyordu. 1908'de ilk romanı «Heyula» yi neşreder, onu «Râik'in Annesi» takip eder.

1908'de 31 Mart vakası üzerine Mısır'a kaçmak zorunda kalır. O yıl bir dostunun daveti üzerine ilk defa olmak üzere İngiltere'ye gider. Orada devrin fikir adamlarıyla tanışır ve ömür boyu sürecek bazı dostlukların temelini atar.

1882 - 1964

TÜKKÜN ATEŞLE İMTİHANI

Halide Edib devamlı olarak terbiye ve okullar konusunda yazılar yazdığı için, devrin Millî Eğitim Bakanlığının ilgisini çeker. Kendisine 1909'dan itibaren Darülmüallimat'ta (Kız Öğretmen Okulu) pedagoji öğretmenliği teklif edilir. Ayrıca Evkafa bağlı vakıf okullarında müfettiş olarak hizmet eder, 1916'da Cemal Paşa'nın daveti üzerine gittiği Beyrut ve Şam'da okulların düzenlenmesiyle ve yetimhanelerle meşgul olur.

Salih Zeki'nin ikinci defa evlenmesi üzerine ondan ayrılır (1910) ve bundan böyle babasının adını kullanarak Halide Edib imzasını benimser. .

1918-1919 yıllarında Üniversitede Batı edebiyatı dersleri okutur.

İlk kadın derneklerinden olan Teali-i Nisvan (Kadınları Yükseltme) cemiyetinin kurucularından olan Halide Edib, bu dernekte kadınların çeşitli sahalarda yetişmelerini temin için kurslar açılmasına önyak olmuş, 1912'den itibaren de savaş yaralılarına bakmak için hastanede hastabakıcı olarak çalışmıştır.

1917'de ikinci eşi olan Dr. Adnan Adivar"la evlenmiş ve Mütareke yıllarında İstanbul'daki vatanseverlerle birlikte çalışmıştır. 1919'da İzmir'in işgalini protesto eden mitinglere katılır. Fatih, Kadıköy mitinglerini Sultanahmet mitingi takip eder. Bu miting İstanbul'da büyük bir tesir yaratır. İstanbul'un işgali üzerine (16 Mart 1920) kocasıyla birlikte Anadolu'ya geçerek Atatürk'ün yanında yer alırlar. Ankara'da eşi Sıhhiye Bakam, daha sonra Meclis İkinci Başkanı olarak görev görürken, Halide Edib de Batı gazetelerinden politik yazıların çevirileriyle meşgul olur, yeni kurulan Hâkimiyet-i Milliye gazetesine yardım eder. Sakarya'dan sonra cepheye de fiilen katılır. Hilâl-i Ahmer'de (Kızılay) hastabakıcı olarak hizmet gördüğü gibi, Yunanlıların çekilirken, yaktıkları Anadolu köy ve kasabalarında meydana getirdikleri zararları ve tahribatı incelemek için kurulan Tetkik-i Mezalim Komisyonu'nda Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Yusuf Akçura ile çalışır. Toplanan raporları Genelkurmay'a teslim ederler. «Dağa Çıkan Kurt» ile, Yakup Kadri, Falih Rıfkı ve Mehmet

Asım'la birlikte yazdıkları «İzmir'den Bursa'ya» adlı kitaptaki hikâyelerinin ve «Ateşten Gömlek»in malzemesini bugünlerdeki gözlemleri teşkil eder. Ordudaki çalışmaları, kendisine önce onbaşılık, sonra da başçavuşluk rütbesini kazandırmıştır ve Halide Edib ömrünce bilhassa «onbaşılık» rütbesiyle iftihar etmiştir. 1924'te kocasıyla Türkiye'den ayrılır. Önce İngiltere'de, daha sonra Paris'te yaşarlar. Dr. Adnan Adıvar Paris'te Yabana Diller Oku-lu'nda çalışır ve önemli bir eser yazar: «Tarih Boyunca İlim ve Din» önce Fransızca olarak basılır (1939), Türkçesi 1944'te yayımlanır (2. b. 1969).

Halide Edib bu sırada iki defa Amerika'ya, bir defa da Hindistan'a gider. İlk Amerika seyahatinde Williamstown'da tertiplenen bir yu-

TURKUN ATEŞLE İMTİHANI

varlak masa konferansına davet edilmiştir. Konferansın açılış konuşmasını da yapan Halide Edib, Political Institute'ya davet edilen ilk kadın olmuştur. 1928 yazında bu yuvarlak masa konferansını takip eden günlerde yedi aylık bir konferans turuyla Amerika'yı dolaşır. 1931 ders yılında ikinci defa Amerika'ya giden Halide Edib bir sömestr için Columbia Üniversitesi Barnard College'de Türk tarihi dersleri okutur. Bu arada «Türkiye Batı'ya Bakıyor» (Turkey Faces West) adlı eserini yazar (1930). Üniversitedeki resmî dersleri dışında Halide Edib, çeşitli kurumlarda birçok konferanslar da verir.

İslâm Üniversitesi kurmak için r. jılan kampanyaya yardım mak-sadıyla 1935'te Hindistan'a giden Halide Edib, orada da iki ay boyunca bir seri konferanslar verir. Bu konferansları onun dünya çapında bir şöhret kazanmasına sebep olmuştur. Hindistan'da çeşitli şehirlere gitmiş, sadece Müslümanlar tarafından değil, Hindular tarafından da ilgiyle karşılanmıştır.

Hindistan'da da özel nitelikte çeşitli kültür kurumlarında konferanslar vermiştir.

1939'da İstanbul'a dönen Halide Edib, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Edebiyatı profesörlüğüne tayin edilmiştir. O yıl açılış dersini de Shakespeare hakkındaki konferansı ile Halide Edib vermiştir.

1950 yılına kadar bu görevinden kalan Halide Edib 1950 - 1954 arası İzmir milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girmiş ve 9 Ocak 1964 tarihinde vefat etmiştir.

SANATI:

Halide Edib çocukluğunda ve halkından pek çok masallar, hikâyeler dinlediğini ve küçük yaşta kitap okumaya başladığını hatıralarında yazar. İlk okuduğu kitaplar Battal Gazi, Ebu Müslim-i Horasanî, Mevlit, Sergüzeşt-i Mevt adlı kitaplardır. Keza Rıza Tevfik'ten de halk edebiyatı ve tekke edebiyatını öğrenmiştir. Kolej'de ise İncil'le birlikte Batı edebiyatını da tanımıştı.

Halide Edib, ilkönce Tanin gazetesinde yazmaya başlamış, Şeh-bal, Mehasin, Resimli Kitap, Büyük Mecmua, Vakit, Akşam, Türk Yurdu, Hâkimiyet-i Milliye gibi pek çok dergi ve gazetelerde roman, makale, hikâye ve sohbetler yazmıştır. İlk eserlerinde kadınların yetiştirilmesi ve psikolojisi üzerinde çok durur. İlk eserlerinde modern tipler ön planda iken, zamanla kazandığı tecrübeler sonucu Anadolu insanını da tanır ve romanlarında onların meselelerini de işler.

İlk romanları daha ziyade ferdî aşk teminin hâkim olduğu eserlerdir. Bunların yanısıra «Yeni Turan» gibi ideolojik, «Ateşten Gömlek» ve «Vurun Kahpeye» gibi belgesel romanlar da yazmıştır. «Sinek-li Bakka!» ile töre romanları yazmaya başlayan Halide Edib gitgide sosyal romanlara kaymıştır.

TUKÜUIN

İMTİHAİNİ

Adeta bir humma içinde yazdığı ve okuyucuyu derhal büyü altına alan romanları bilhassa dil bakımından çok tenkit edilmiştir. Bu dili ihmalkâr ve kusurlu bulan Yakup Kadri de ona hayranlık duymuştur.

1903 -1920 arası Halide Edib'in Türk romanını «tek başına temsil ettiğini» söyleyen Tanpınar, onu eserlerinde «değerler karşısında daima dikkatli ve az çok muhafazakâr olan» bir «hürriyet ve yenilik âşığı» olarak vasıflandırır. (Edebiyat Üzerine Makaleler - 1969. s. 108).

Romanlarının hepsi ilk basıldıkları zaman büyük şöhret kazanmıştır ve hâlâ da zevkle okunmaktadır. Bütün eserlerinde kadın kahramanların daha canlı ve kuvvetli oldukları

görülür. Alelade tipler olmaktan uzak olan bu şahsiyetler, romanların vakalarını beklenmedik gelişmelere sürüklerler.

Halide Edib'in eserlerinin bir kısmı yabancı dillere çevrilmiş, haklarında birçok tenkitler de yazılmıştır. Yabancılar kolayca propaganda eseri sayabilecekleri eserleri bile beşerî duygulan bakımından değerli bulmuşlardır.

ESERLERİ:

Halide Edib, asıl ününü romancılığıyla yapmış olmakla beraber, hikâye, tiyatro, fikir eserleri, sohbet, makale türlerinde de kitap ve ya-zıları ile tanınmıştır. Eserlerinin çoğu tefrika edildikten sonra kitap haline getirilmiştir; bu bakımdan aşağıdaki listede, eserlerinin ilk yayım tarihleri ve nerede tefrika edildikleri, sonraki baskı tarihleriyle birlikte gösterilmiştir. Ancak çok baskı yapan kitapların bütün baskı tarihleri verilmemiş, sadece ilk ve sonuncu tarihler ile kaçınıcı baskı oldukları belirtilmiştir. Yabancı dillere yapılan tercümele de yine çevrildikleri tarihle birlikte gösterilmiştir.

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

Romanları:

Heyula, (Musavver Muhit 1909), 1983. 2. baskı (Kerim Usta'-nın Oğlu ile birlikte).

Raik'm Annesi, (Demet 1908 yanm kalmıştır, Resimli Roman Mecmuası 1909), 1924, 4. baskı 1973.

Seviyye Talip, 1910, 1924, 6. baskı 1987.

Handan (Tanin 1912), 19. baskı 1989.

Yeni Turan (Tanin 1912) 1912, 1924, 5. baskı 1982, (1916'da Atmancaya çevrelmiştir.)

Son Eseri, (Tanin 1913) 1919, 1939 (yazar bazı değişiklikler yapmıştır) 10. baskı 1988.

Mev'ut Hüküm (Yeni Mecmua 1917 - 1918), 1919, 3. baskı 1976

Ateşten Gömlek (İkdam 1922), 1923, 24. baskı 1993. (İki defa filme alınmıştır.) 1924 ve 1932'de İngilizce'ye, 1923'te Arapçaya, 1923'te Almancaya, 1927'de Rusçaya, 1928'de İs-veççeye ve 1948'de Fransızca-ya çevrilmiştir.)

Kalp Ağrısı (Vakit 1924) 1924 1942, 1962.

Vurun Kahpeye (Akşam 1923) 1926, 6. baskı 1973 (üç defa filme alınmıştır.) Zeyno'nun Oğlu (Vakit 1927)

1928, 1967, 1973. Sinekli Bakkal (Haber 1935) 1936, 1942'de C.H.P. roman mükâfatını kazanmıştır. 47, baskı 1994. İki defa filme alındı. The Clown and His Daughter adıyla önce İngilizce yazılmıştır (1935). 1944'de Fransızcaya, 1954'te İspanyol-caya, 1961'de Sırpçaya, Fin-ceye çevrilmiştir.) Yolpalas Cinayeti (Yedigün 1936-1937) 1937, 1976. (Son Eseri ile birlikte) filme de alınmıştır. 1988. Tatarcık (Yedigün 1938-1939)

1939, 14. baskı 1993. Sonsuz Panayır ^ (Cumhuriyet

1946) 1946. 6. baskı 1987. Döner Ayna (Yeni İstanbul 1953), 1954, 5. baskı 1984 (Sevda Sokağı Komedyası ile birlikte).

Âkile Hanım Sokağı (Hayat 1957) 1958, 5. baskı 1991 (Ça-resaz'la birlikte). Kerim Usta'-nın Oğlu (Milliyet 1958, 1974) 2. baskı 1983 (Heyula ile birlikte). Sevda Sokağı Komedyası (Cumhuriyet 1959) 1971, 3. baskı 1984. (Döner Ayna ile birlikte).

Çaresaz (Cumhuriyet 1961) 5. baskı 1991. Akile Hanım Sokağı ile birlikte).

Hayat Parçaları 1963.

Hikâyeleri;

Harap Mabetler 1911, 1924, 6. basla 1993.

Dağa Çıkan Kurt 1922, 1926

1945, 1963. 1970 Kubbede Kalan Hoş Şada 3. baskı 1991.

İzmir'den Bursa'ya (Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Mehmet Asım'ın birlikte hazırladıkları bu kitapta bulunan Halide Edib'in üç hikâyesi Dağa Çıkan Kurt'un 1963, 1970 baskılarına alınmıştır.) 3. baskı 1992

Hatıraları:

Mor Salkımh Ev, Yeni İstanbul'da kısım kısım 1951 ve 1955 yıllarında yayımlanmıştır. 1963, 7. baskı 1985. (İngi-lizcesi «Memoirs» 1926 yılında yayımlanmıştır.)

Türkün Ateşle İmtihani, Millî Mücadele Hatıraları adıyla Hayat mecmuasında 1959 -1975 (Eserin İngilizcesi The Turkish Ordeal adıyla önce Asia dergisinde neşredilmiş sonra kitap haline getirilmiş 1928). 11. baskı 1994.

Tiyatro:

Kenan Çobanları 1918, 1968. Mart 1916-1917 ve Ağustos 1918'de oynanmıştır. (Eseri Ermeni bestekâr Vedi Sabra 1917'de Suriye'de bestelemiştir.) 4. baskı 1991.

Maske ve Ruh, Maskeli ruhlar adıyla Yedigün'de tefrika edilmiştir. 1937, 1945, 1968 (Kenan Çobanları'yle birlikte basılmıştır) İngilizcesi (Masks or Souls) adıyla 1953 yılında yayınlanmıştır.

10

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

Fikir Eserleri;

İngiliz Edebiyatı Tarihi c. I.

Başlangıçtan Elizabeth Devrine kadar 1940 2. baskı 1946. c II Elizabeth Devri ve Shakespeare 1943.

c III. XVII. Asır ve Milton 1949.

Hindistan'ın İç Yüzü: Bir kısmı Tan gazetesinde (1938) tefrika edilen bu eserin tamamı Yeni Sabah'ta yayımlanmıştır (1940). Henüz kitap olarak çıkmamıştır. İlk önce inside India (1937) adıyla Londra'da basılmıştır.

Türkiye'de Şark- - Garp ve Amerikan Tesirleri, 1954'te Yeni İstanbul'da tefrika edilmiştir. 1955. Bu kitap da Turkey Faces West (1930) ve Conflict of East and West in Turkey 1935 (3. baskı 1963) adlı kitaplarının birleş-'mesinden ortaya çıkmıştır. Conflict of East and West in Turkey Ordu diline de çevrilmiştir 1935).

Dr. Abdülhak Adnan - Adivar 1956. Dr. Adnan Adivar'ın dostlarının çıkardıkları bu anma kitabında sadece baştaki biyografi Halide Edib tarafından yazılmıştır. «Dr. Adnan-Adivarın Portresi» (s. 6-61).

Çevirileri:

Gazete ve dergilerde dağınık olarak pek çok tercümesi olduğu gibi İngiliz Edebiyatı Tarihi adlı eserinde de İngiliz edebiyatından bazı parçalan tercüme etmiştir.

Mader John Abott'tan 1987.

Talim ve Terbiye Çeşitli terbiyecilerden bilhassa H. H. Hor-ne'dan faydalanılarak hazırlanmıştır. 1912.

Rabür Han Flora Annie Steel'-den (Türk Yurdu 1914)

Gizli Belde Valpole'dan (Vakit 1924)1924.

Hamlet (Shakespeare'den V. Turhan ve İngilizce Semineriyle) 1941, 1943.

Nasıl Hoşunuza Giderse 1943 (V. Turhan ve İngilizce Semineriyle).

Coriolanus 1945 (V. Turhan İngilizce Semineriyle).

Antonius ve Cleopatra 1943, 1949 (Mina Urgan ve İngilizce Semineriyle).

Hayvan Çiftliği G. Orwell'den (Cumhuriyet 1952), 1954, 1966 (Çocuklar için 1966).

Marcus Antonius, Plutark'tan (Yeni İstanbul 1955).

Hakkında yazılan kitaplar:

Baha Dürder: Halide Edip, hayatı ve sanatı, 1940

H. Uğuroğlu Barlas: Halide Edip Adivar 1963.

Hilmi Yücebaş: Bütün Cephele-riyle Halide Edip. 1964.

Muzaffer Uyguner: Halide Edib 1968

Nazan Güntürk'ün: Halide Edib ile Adım Adım 1974. Halide Edib hakkında, gazete ve mecmualarda kalmış pek çok yazı ve tenkit bulunmaktadır. Ö-lümü dolayısıyla Hilmi Yücebaş bunlardan çok ufak bir kısmını kitabında toplamıştır.

DONEMİ

İSTANBUL'DA

Baykuş nevbet çalar Efrâsiyâb takında, Örümcek perdedardır Kayserin sarayında.
Şirazlı Sadi

ANLATACAKLARIM basit şeylerdir. Türkün ateşle imtihanı sırasında, o mücadelede yer almış olan Türklerin ve düşmanların gençliği gelecekte bunu okudukları zaman, birbirlerinin kanına girdiren düşmanlık perdesini yırtacak, göz göze gelecek, o eski kin ve nefret yıkıntısının üstünde bir insanlık ve barış dünyası kuracaklardır.

Nasıl Sinekli Bakkal'ı anılarımın birinci cildini önce İngilizce, sonra Türkçe yaz-dımsa, anılarımın ikinci cildi olan ve 1918'-den 1923 sonralarına kadar Kurtuluş Savaşını içine alan Türkün Ateşle İmtiham'ını da önce İngilizce, sonra Türkçe yazdım. Bunların hiç biri tercüme değildir, fakat bazı yerleri biraz kısa, bazı yerleri biraz uzun olmakla beraber, öz itibarıyla aynıdır. Bu anılar, Kurtuluş Savaşını hazırlayan zihniyetin, başka başka yönlerden, lehte ve aleyhte olan bütün fertlerin, en çok bir ruh tahlilinden ibarettir. Gerçi başlıca olayları da içine alınmışsa da, bu anılar asıl, bütün bir memleketin, üç yıl sonunda İzmir'e nasıl önüne geçilmez bir sel gibi beraberce aktığını gösterir

H.E.A.

BÖLÜM I

MİLLİ MÜCADELEYİ HAZIRLAYAN OLAYLAR

30 ekim 1918'den 19 Mayıs 1919'a kadar

Benim o günlerde maddî ve manevî durumum, Mütareke imza edilip de İttifak kuvvetlerinin İstanbul'a girişiyle memlekette meydana gelen genel duygulardan başka değildi. Herkes gibi ben de, 1914'tan beri geçen olayların etkisiyle yorgun, şaşkın ve canımdan bıkkın bir durumdaydım. Osmanlı İmparatorluğu çökmüştü. Fakat bu korkunç çöküntü altında ezilenler yalnız Birinci Büyük Dünya Savaşına Türkiye'yi sokan İttihatçılar değildi. Şurasını da eklemek isterim ki, o savaşa girsek de girmesek de İmparatorluğun devam edemeyeceğine, ben o günlerde de inanmıştım. Bununla birlikte geleceği görebilen bir politika izleyebilseydik, belki o günün ani ve korkunç akıbetine uğramazdık. Her halde o gün İmparatorluğun ölümü apaçık bir gerçektir.

14

TUKKUN ATEŞİ

Aslında bir yandan Türkiye'deki azınlıklar arasında Batı devletlerinin yıllarca süren hazırlıkları olduğu kadar, Abdül-hamit devrinde başlayan muhtelif ve karşılıklı topluca öldürmeler, özellikle göç ettirmeler de bu sonucu bir gün getirecekti.

Birinci Dünya Savaşının sonunda Rusya «hors de combat» yani savaş sahnesinin dışında kalmıştı. Bundan dolayı İngiltere, Fransa ve belki İtalya, zaferlerinin büyük kazançlarına adaydılar. İtalya payını, bir dereceye kadar, Avusturya'dan almıştı. Ötekiler, Osmanlı İmparatorluğunu nüfuz bölgelerine ayırarak, onların üstünde egemenliklerini yürütmek suretiyle paylarını almak istiyorlardı. Şurası bir gerçektir ki, Türkiye'de Müttefiklerin ahlâkça üstünlüğüne ve onların insan hakları, adalet gibi büyük sözlerine inanmış olanlar bile, bunları Türkiye'ye tatbik edeceklerinden emin değildiler. O günlerde Wilson'un on dört prensibi şamatayla ilân edilince, bütün dünyada büyük bir etki yaptı ve Türklerin çoğunlukta oldukları yerlerde, bağımsızlıklarına dokunulmayacağı sanısı belirdi. Bu görüşlere inanan Türk aydınları Müttefiklerin hiç olmazsa, iki şeyden sakıncaklarına inanıyorlardı: Buiardan birincisi şuydu: Türkiye'nin doğusunda ve batısında bir Ermenistan kurmaya girişmeyecekler. Çünkü, Ermeni göçürme ve toptan öldürmelerinden önce de buralarda Ermeni nüfusu en az % 2, en çok da % 20'yi geçmemişti. İkincisi: Yunanlılara Orta Doğuda yer vermeyecekler. Çünkü böyle bir girişimin bu iki millet arasında kanlı bir mücadele açacağı muhakkaktı. Eğer, Müttefikler bu iki şeyden kaçınmış olsaydılar, bugünü] tarihi bambaşka bir biçimde gelişecekti.

Büyük Savaşın sonunda Türkiye'deki milli duyguların bir lançosu çeşitli bakımlardan yapılabilir:

Ben kendim, bu tarihte bambaşka şeylerle meşguldüm! Önce, Türk Ocağı'ndaki yeni yönetim kurulu üyesi sıfatıyla tu züğün bazı maddelerini değiştirmeye çalışıyordum (1).

Üzerin

(1) Özellikle Türk Ocağı'na Türk gelenek ve kültürünü benimsemiş olan azınlıktan da almak. Çünkü, Ocağın ırkçılığa kaymasına engel olmak istiyordum. Üye olarak almaya Ocağı kandıramamakla beraber. Comitas gibi s£J natkârları davet ediyorduk.

de en fazla çalıştığımız nokta, birkaç doktorla birlikte bir «Köycülük» kuruluşu meydana getirmektir (1).

Mütakereden birkaç hafta önce, Talât Paşa kabinesi istifa etti. İzzet Paşa kabinesi Mondros'ta Amiral Galthorpe'la müzakereye girişti. İzzet Paşa ile Rauf Bey (o zaman bahriye nazırı) Türk temsilcisi olarak 30 ekim 1918'de Mütakereyi imzaladılar.

Müttefik kuvvetlerinin İstanbul'a girişiyle bir kısım azınlıklar sokaklarda banş içinde yaşamaya alışmış olan Türk vatandaşlarına çok kötü muamele etmeye başladılar. Bu aralık ortada dolaşan dedikodulann en kuvvetlisi Senegalli askerler hakkındaydı. Ortada dolaşan bir söylentiye göre, sokakta Türk kadınlarını ısıyorlar, Türk çocuklarını kesip akşam yemeği olarak yiyorlarmış. Tabii bu bir söylentiye aşmıyordu. Yalnız şu var ki, müttefik kuvvetleri, küçük bahanelerle, durmadan Türkleri tutukluyor, cezalara çarptırıyor ve bazen de Müttefik merkezlerinde fena halde dövüyorlardı. Evler zorla sahiplerinin ellerinden alınıyor, içerdekiler dışarıya atılıyordu. Müttefik tercümanların genellikle azınlıklardan olması, tabii onlara karşı çok kötü bir his uyandırıyor. Bu durum özellikle kendi halinde yaşamaya alışmış olan İstanbulluları çileden çıkarıyordu. Fesler, kadın peçeleri yırtılıyor ve bütün bunlara karşı şehir halkı çok ağır başlı ve sakin davranıyordu. Burada şunu da eklemek gerekir ki, Türkler her türlü haksızlığı, hatta fenalığı affedebilirler, fakat onurlarına dokunulduğu zaman mesele bütün bütün değişir.

Türk basını Müttefiklerin sansürü altında olduğu için, bu olaylar gazetelerde pek az yer alıyor ve bu yüzden abartmalı söylentiler ağızdan ağıza dolaşıyordu.

(1) Bu fikri etkiliyen çeşitli şeyler vardı. Amerika'da Jane Addams'ın kurmuş olduğu Hull House çalışması; Edmond Desmoulin'in okulunun yayınlarını izleyen ve bir küçük hareket haline gelen fikir. Bu fikrin siyasal yanı yoktu. Bunu yapmak isteyenler yeni bir Türkiye kurmak amacı güdenlerdi. Çünkü 1908'den beri bütün irtileme ve inkılâp taraftan olan partiler ve hükümetler, aşağı yukarı sırf üst tabakayla meşguldüler. Yeni Türkiye kurulabilmek için, çoğunluğu tarımla uğraşan köylüleri dikkate almak gerekiyordu. Bunu yapabilmek için, fertler arasında hayatlanm bu işe verecek idealistler gerekti. Bunu en fazla doktorlar istiyordu. İlk seçtiğimiz yer Tavşanlı'dır. Dört doktor küçük sağlık merkezleri açarak işe başladılar. Bunlann ilk ikisi Hasan Ferit'le Reşit Galip'tir.

Ib

1UKIYUJ.N

Kolonel Heathcote Smythe, İngiliz genel karargâhının en güçlü kişisiydi. Bu adam bir gün İstanbul'un hapishanelerini teftişe gitmişti. Bizim o günkü hapishanelerimizin çok feci bir durumda olduğunu kabul etmek gerekir. Ne var ki buralara azınlıklar kadar Türkler de girerdi. Aynı zamanda buradaki mahpuslar arasında siyasiler yer almazdı. Daha çok adam öldürme ve diğer suçlardan oraya gelmişlerdi. Şurası dikkate değer ki, Türkiye'de hep siyasî suçlular idama mahkûm olmakla birlikte, adam öldürenlerin çok azı bu cezayı görürler. Kolonel azınlıklardan olan bütün mahpusları o gün hemen serbest bıraktırdı. Bunların arasında kendi ailesinden iki kişiyi öldüren bir Ermeni olduğu gibi, Tokatlıyan'ın önünde Hayri Paşa'nın oğlunu tabancayla sinsice vuran bir Rum da vardı. Bugünlerde Türklerin hiç biri silâh taşımamakla beraber Hıristiyanların hepsine silâh verilmişti. İşte bundan dolayı, özellikle Fatih ve Aksaray gibi büyük bir kısmı yangından harabeye dönmüş yerlerde çok acı olaylar oluyordu.

Bu aralık, savaştan sonra her şeye karşı kayıtsız ve yeis içinde görünen Türk gençliğinde bir uyanma olduğuna dikkat ettim. Bu devirde Ocak'ta geçen birkaç konuşmayı iyi hatırlarım. Birkaç subay İtilâf kuvvetlerinin böyle anarşiye elverişli bulunmalarına hayretlerini gösterdiler; birkaç sivil de bütün askerlerin aleyhinde bulundu. Bir tanesi, özellikle iyi hatırlarım, Batı medeniyeti denilen şeyin o zamana kadar daha insanî olduğunu söyledikten sonra bolşevizme karşı tek tampon olan bizlere bu muamelelerini çok şiddetle tenkit etti ve içlerinde insanlık olması bile kafalarında daha ileriye gören bir zekâ bulunduğuna boşuna inanmış olduğunu söyledi.

Halk arasında dolaşıp herkesi dinlerken, kadınların memleket meselesinde erkeklerden daha duyulu olduklarına inandım. Hepsi birden tehlikeyi anlamışlardı. Çünkü onlar, siyasal

nedenleri anlamasalar bile, yurtlarının tehlikeye girmesine karşı hemen isyan ediyorlardı. Beyoğlu tarafındaki yüksek sosyete kadınları, İtilâf kuvvetlerinin bu hareketine karşı halk arasında uyanan öfkeyi İtilâf subaylarını çağırarak onlara anlatmaya çalışıyorlardı. Danslı partiler veriliyor ve İtilâf ordularının subayları elde edilmek isteniyordu. Belki bu subayların

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI
17

üzerinde bir etki yapmışlardı. Bunun görünürdeki neticesi birkaç evlenmeyle son buldu. Ben kendim bu partilerden daima uzak kaldım. Daha çok, halk arasında dolaşıyordum ve görüyordum ki, çok konuşmamakla birlikte, Türk kadınları duygularını kudretle ifade ediyorlardı.

Bu devre ait bu gibi sahnelere, en çok, tramvaylarda ve vapurlarda tanık olunuyordu. Bunların bazılarını anlatmak isterim. Buradaki azınlık kadınları özellikle en aşağı sınıftan olanlardı. Bunlar daima ikinci mevki bileti aldıkları halde hep birincide otururlardı.

Biz o zaman Bebek'te oturduğumuz için, İstanbul'a inerken çok zaman vapura binerdik. Bir gün, iyi hatırlarım, sarı' esvaph bir kadın yan kamaraya gelerek kadınları ite kaka sıkışıp oturdu. Biletçi, biletinin ikinci mevki bileti olduğunu söylediği zaman «Ben İngilizlerle, Fransızların himayesindeyim, hiç bir zaman birinci mevki bileti almam», diye bağırıp bilet-, çiyi epeyce payladı.

Biletçi gayet sakin bir şekilde: «İkinci mevki kamara da var, sizi oraya göndereyim», dedi. Kadın birdenbire azarak, (belki biraz da sinir hastasıydı) biletçinin yüzüne tükürmeye kalktı, yumruklarını kafasına indirmeye ve ağza alınmayacak küfürler savurmaya başladı. Ama biletçi onu yine de çıkardı.

On dakika sonra, bir polis ve bir müfettişle içeriye girdi. Kadın bağıırıyordu: «Biletçinin beni dövdüğünü söyleyiniz!» Müfettiş bunun doğru olup olmadığını kadınlardan nezaketle sorunca, aralarından iki üç kişi bir ağızdan: «Biletçiyi o dövdü» dediler...

Müfettiş kadını dışarı çıkardı. Fakat herkes daha yerine oturmadan kadın yine geldi ve Rumca ağza alınmayacak küfürlere başladı. Aralarında Rumca bilen Giritli kadın heyecana geldi. Biraz sonra bütün kadınlar sövüşmeye başladı. Ben işin kötüye varacağını düşünerek dışarıya çıktım, müfettişi çağırdım. Bu sefer müfettiş kadını kolundan tuttu, sürükledi. Müfettiş, azınlıklardan olmasına karşın görevini yapmayı biliyordu. Fakat çıkarken kadının tekrar dine, imana sövmesinden dolayı o zamana kadar bir köşede oturan bir ihtiyar kadın birdenbire bayıldı. Çantamdaki kolonya ile başını, bileklerini oğ-P:2

18

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHAINI

dum, biraz kendine geldi, fakat durmadan ağlıyordu: «Oğlum ne der? Fransızların yanında irtibat subayı. Gayet nazik olduklarını söylüyor. Benim gibi ak saçlı ve beş vakit namazında bir kadın, dinine küfür edildiğini duyarsa ne yapabilir?»

Ben bundan sonra hep ikinci mevkie, özellikle denize bakan tarafa gidiyordum. Birinci mevkideki bütün çekişmeleri çok soğukkanla seyretmiş olan ben, güvertedeki durum karşısında da çileden çıkmaya başladım. Burada, genellikle, siyah çarşafli fakat peçeleri kalkık işçi kadınlar otururdu. Bir şey söylemezlerdi. Bana hep aralarında yer verirlerdi. Fakat bu dıştaki sessizliklerine karşın, Türk milletinin muhtemel sonunu en çok onların hissetmiş olduğunu sezdim.

Bu Şirket vapurlarında, Bebek'ten gelirken, genellikle İtilâf kuvvetlerinin Boğaziçi'ndeki donanmalarının önünden geçerdik. Beni bu manzara o kadar sarstı ve belki de bunu yüzümde belli etmiş olacaktım ki, yanımdaki, eli işten katılmış bir kadın elimi tutup: «Bu da geçer» dedi.

İşte bu etki altında, İstanbul'daki evime taşınmaya karar verdim. Bebek'te oturmamızın başlıca nedenlerinden biri küçük yaşta olan oğullarımın Robert College'e gitmeleriydi. Fakat, çocuklarımın İstanbul'dan Bebek'e gitmelerini tercih ede çek kadar irademi kaybetmiştim. Burada başka bir olay anlatacağım ki, bu, Türkü, bilinçal ti bir kuvvetle Kurtuluş Savaşına iten etkenlerden biridir. Bu sefer, İstanbul semtinde, Eminönü'nden son tramvaya binerek ablamın evine gidecektim. Biletçi galiba azınlıklardandı. Sı raya bakmadan içeriye azınlıkları alıyor, Türk kadınlarını iti yordu. Vakit çok geçti. Sokak fenerinin altında duran ihtiyar kadınların yüzlerinde, bana acı gelen bir şey vardı. Ben tramvaydaydım. Kapıya giderek bir

ihthiyar kadını içeriye çektim ve yerimi ona vermek istedim. Biletçi buna o kadar kızdı ki, bile kutusuyla beni itti ve sövmeye başladı. Ben daha ağzımı aç maya vakit bulamadan, erkeklerin oturduğu taraftan perd açıldı ve kudretli bir ses öfkeyle bağırdı: «O kadına küfür et^ meyi bırak, yoksa vuracağım.» Döndüm, baktım. Uzun boyl şişman, orta yaşlı bir Türk Subayı idi. Eli pantolonunun c bindeydi. Orada da tabanca var mıydı, yok muydu bilmiyor—

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

19

Fakat, bu kısa burunlu, büyük gözlü adamın yüzünü hiç unutmadım. Biletçi o kadar korkmuştu ki, polis çağırmaya bile cesaret edemedi. Tramvay İstanbul'un sessiz ve karanlık sokaklarından sessizce geçti. Acaba kimdi? Bu acı ve felâket arasında, hiç bilmediği bir kadını korumak için, kendini tehlikeye atan bu adama karşı içimde sonsuz bir minnet uyandı. Türbe'-de tramvaydan indiğim zaman dizlerim titriyordu.

Yenenlerin dar görüşü ve siyasetleri sonucunda meydana gelen iç durumumuza karşı hepimizin isyanı, akli başında ve durumu anlayan bir Batılı ile konuştuğumuz zaman biraz değişirdi. Adalet duyguları olmasa, yalnız sağduyuları olsa, davranışlarını her halde değiştirirler diyorduk. Ben kendim, ırk ve din ayrımlarına bakmadan şu şamatalı politika dünyasında hep insanların birliğine inanıyordum. Bu nedenle, Batılılar arasında bizim gibi düşünen birisini görünce, içimde bir umut uyanıyor, fakat çok sürmeden, sönüp gidiyordu. Bunların arasında ilk gördüğüm ve adını hatırlayamadığım bir İngiliz albayı vardı ki, onu Kız Koleji'nde, tarih öğretmeni olan doktor Miller adlı kadınla çay içerken görmüştüm. Makedonya'da savaşmıştı ve Türk köylüsüne karşı büyük bir sevgi besliyordu. Düşüncesinde hareketinde de bir Türkten farklı değildi. Geçici bir sükûn veren bir başka Batılı da Mister Philip Browne'di. Türkiye'ye mütakereden sonra, Amerikan temsilcisi olarak gelmişti. Anılarımın birinci cildinde, ben öğrenciyken bu adamın Robert College'de öğretmen olduğundan söz etmiştim. Kendisi aynı zamanda Başkan Wilson'un on dört maddelik prensiplerine inanmışlardandı. Türk olan her şeyi seviyordu. Dünyadaki anlayışın yirmi milyon halka karşı aldığı tutuma karşıydı. Mister Philip Browne 1908'den önce Damat Ferit Paşa'nın dostuymuş, 1918 aralık ayında Paşa'yı görerek Türk milleti adına durum almasını öğütlemiş. Abdülhamit devrinde liberal ve demokrat olan Ferit Paşa, şimdi yine Sultan Vahdettin'in kişiliğinde bir mutlakiyet kurmaya çalışıyordu.

İleri görüşün en büyük belirtisini bu devirde Dr. Gates, bir yazıyla dile getiriyordu. Kendisi çok ateşli bir Hıristiyandı ve Ermenilerin can dostuydu. Durumu incelemek için Adana'ya ve çevresine giderek dolaştı. Döndüğü zaman, Ermenistan'ın

20

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

bu kadar küçük bir azınlıkla Türkiye'nin güneyinde kurulamayacağını açıkça belirtti. Tabii buna karşı Ermeni basını çok şiddetli bir dil kullandı. Ne yazık ki, Dr. Gates gözlerini Paris'te hazırlanan banş konferansına dinletemedi

Türkiye'yi aralarında paylaşmayı düşünen Batı politikacıları memleketimizin iç durumundan çok cesaret alıyorlardı. Hiç bir zaman Türkiye bu kadar parçalanmaya ve yok olmaya elverişli görünmemişti. Padişah kendine kuvvet verebilecek herhangi bir yabancı devletle birleşmek istiyor, özellikle İngilizlerin himayesi tarafını tutuyordu. Tarihimizde, aptal, sarhoş ve kötü padişahlara rastlanmamış değildir. Fakat Osmanlı hanedanından hiç biri sırf kendi kudreti ve rahatı için memlekette bir yabancı egemenliği istemiş değildir. Bununla birlikte, galip devletlerden biriyle işbirliği yaparak memleketi kurtarmak fikrinde olan vatanseverler de vardı. Özellikle İttihat ve Terakki'nin muhalifi, olan İtilâf Partisi arasında akli başında olduğu muhakkak insanlar vardır. Bu devrede padişah, Meclis'i kapatmayı düşünüyordu. Mustafa Kemal Paşa'yı elde ederek parramentoyu kapatmak ve ardından bir «mutlakiyet» kurmak istiyordu.

İzzet Paşa kabinesi düşüp de Tevfik Paşa kabinesi işba-> sına gelince, Meclisi kapatmak meselesi kuvvetle canlandı; Meclis'in çoğunluğu bu devrede İttihatçıydı ve savaşa girdikleri için, kamuoyu onların aleyhindeydi. Şurası gariptir ki, Meclis olan bir memlekette o meclis ne kadar yanlış hareket ederse etsin, halk yine onu meclissiz hükümete tercih eder. İşte bundan dolayıdır ki, İtilâfçılarla İttihatçılar da halkın gözünden düşmüşlerdi.

Tevfik Paşa Meclis'i kapattı. O devirde, Mustafa Kemal Paşa'yı sevmeyenler padişahın bu hareketini Mustafa Kemal Paşa'dan cesaret alarak yaptığını ileri sürdüler. 1926 nisanın' da Mustafa Kemal Paşa'nın Milliyet gazetesinde yayınladığı anılarından bazı parçalarını almak doğru olur:

Kendisi orada, Fındıklı'ya (Mebusan Meclisi binasına) ilk defa gittiğini ve mebuslarla konuştuğunu anlatır ve Tevfik Paşa'nın kabinesine güvenoyu vermemelerini tavsiye ettiğini söyler. Buna rağmen Tevfik Paşa'ya güvenoyu verilmiş ve cumai

TUKKUM ATEŞLE İMTİHANI

21

günü Mustafa Kemal Paşa, padişahla konuşmuştur. Bu uzun konuşmadan söz ederken, Mustafa Kemal Paşa, padişahın ordudaki subay ve komutanların kendisine karşı olup olmadıklarını sorduğunu söyler.

İstanbul'a birkaç gün önce dönmüş olan Mustafa Kemal Paşa böyle bir aleyhtarlığa neden olmadığını söylemişse de, padişah, böyle bir şeyin gelecekte de olup olmayacağını sormuş, Mustafa Kemal Paşa buna ne cevap verdiği söylemiyor. Fakat, anlaşılan, padişahın, ifade etmemekle birlikte, gelecekte Mustafa Kemal Paşa'nın orduyu kendi aleyhine çevirmemesini sağladığı hissi uyanıyor. Bu konuşma bir saat sürmüştü.

Bu tarihi cuma günü, Mustafa Kemal Paşa ile konuşurken padişah, hekimi Reşat Paşa'yı Rauf Bey'e göndererek onunla da konuşmak istediğini söylemiş. Rauf Bey o zaman Bahriye Nazırı değildi. «Benim durumum sorumlu bir adam durumu değil. Ben herhangi bir vatandaşım, Zat-ı haşmetlerine söyleyecek hiçbir şeyim yoktur. Fakat beni bir subay sıfatıyla görmek isterlerse, emrederler.» demiş ve gitmemiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasından iki gün sonra Meclis kapatılmış ve Mustafa Kemal Paşa da padişaha ordunun bu hareketi iyi karşılayacağını söylediği hakkında söylentilerin döndüğünü işitmiştir.

Aynı zamanda millî bir hareket, memleketlerinde bir Ermenistan kurulması ihtimaline karşı doğuda şiddetli surette uyanmıştı. Kâzım Karabekir Paşa, o zaman memleketimizde tek hatırı sayılabilir Türk ordusunun başında bulunuyordu. Kendisi, aynı zamanda, İtilâf kuvvetlerinin doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurmaları ihtimaline karşı halkı silâhlandırıyor. O tarihte, İzmir'de henüz Yunan ordusu yoktu. Fakat doğudaki kuvvetli hareket padişahı korkutmuş, Mustafa Kemal Paşa'yı Kâzım Karabekir Paşa'nın bu tehlikeli isteğini önlemek için oraya göndermişti. Mustafa Kemal Paşa doğu kuvvetlerimizin genel müfettişi olarak 1919 nisanında doğuya gönderildi.

Benim ve herkesin Mustafa Kemal Paşa hakkındaki fikrimiz bu devrede şöyle ifade edilebilir: Çanakkale'de Anafartalar kahramanı; padişahın yaveri; ve olağanüstü bir zekâ ve ihti-

22

TUKKLJN ATKŞLK İMTİHANI

rası olan bir insan diye tanınıyordu. Ben kendisini birkaç defa Babîli'de görmüştüm. Kişiliği, iradesi ve inkâr edilemeyecek bir görünüşü vardı. Doğu Anadolu'ya oradaki kuvvetleri yatıştırmaya gönderdiklerini işittiğim zaman ihtirası hakkındaki fikirlere hiç inanmadım. Türk'ün bağımsızlığını koruyacak bir durum aldıktan sonra, Türk milletinin kendisine en büyük -mevkii vereceğini tabîi görüyordum.

Bütün dünyada kuvvetli bir etki yapan ve yenilmiş milletlere biraz umut veren Wilson prensipleri bizi de büyük çapta etkiledi ve İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti tanınmış yazarlar ve avukatlar tarafından kuruldu. Galiplerin yenilen milletlere hiç bir «ödün» vermeyecekleri seziliyordu. Taksim faciasına uğrayan Türkiye, doğal olarak, dikkatini Wilson gibi hiçbir ülkeye göz dikmeyen adamın tarafına çevirdi. Gazete temsilcileri Vakit matbaasında toplanarak, Paris'te bulunan Wilson'a bir «muhtıra» göndermeye karar verdiler. Bu muhtıranın esası Amerika'nın, Türkiye'ye önce belirli bir zaman için barış sağlaması, yani taarruzdan korunmasını sağlaması, aynı zamanda, Türkiye'ye iktisadî yardımda bulunması, bu yıllar içinde Türkiye'ye uzmanlar göndererek yeni bir rejim kurması ve iç kalkınmayı sağlamasından ibaretti. Cemiyet 1918 yılı kasım ayında kuruldu. İki ay içinde da ortadan kalktı. Çünkü, Doğu Anadolu ta başlangıçtan beri bunun aleyhindeydi. Erzurum'da 1919'da Rusların Ermeni generali Antranik halkı göçe zorlayan toplu öldürmeler yaptırmıştı. Amerika'nın sadece bizim Ermenilere karşı daha önceden (ta Apdülhamit

zamanından beri) yapmış olduğumuz toptan öldürme ve başka yerlere yerleştirmeden dolayı tamamıyla Ermeni taraftarı ol-ı düşü görölüyordu. Halkın Amerika'ya karşı bu devirdeki duy-; gularını Erzurum Kongresindeki bir olay açıkça anlatır. Bura-j da Mustafa Kemal Paşa Türk toprakları üzerinde gözü olma' yan büyük bir devletin bize iktisadi, teknik ve siyasi yardıml etmesi lüzumundan söz etmişti. O zaman İngiltere, Fransa, hatta İtalya da Türk topraklarını işgal etmiş bulduklarından, bu teklifin Amerika'yı kastettiği hissediliyordu. Erzurum Kongresinde Doğu Anadolu'yu temsil edenlerden biri ayağa kalkarak, Mustafa Kemal Paşa'nın hangi devleti kastettiğini

23

sormuştu. Siyasal meselelerde çok anlayışlı olan Mustafa Kemal Paşa, Doğu Anadolu'nun Amerika'ya karşı hislerini sezdiği için hangi devleti kastettiğini söylememiştir. Bütün bu karışık meseleler arasında bir de yetimhaneler-deki Türk çocukları meselesi vardı. Bu feci bir durum almaktaydı. Vaktiyle öldürülen Ermenilerin çocukları bazı Türk yetim evlerine götürülmüş, Müslüman ve Türk olarak kaydedilmişlerdi. Bunun bir örneğini hatıralarımın birinci cildinde Ayıntura yetimevinde geçen bir olay münasebetiyle anlatmıştım. Şimdi de Ermeniler aynı şeyi yapıyor, ana babaları öldürülen yahut göçe zorlanan Türk çocuklarını toplayarak, Ermeni yetim evlerinde Ermeni çocuğu olarak kaydediyorlardı. Bunlardan birincisi Ermeni kilisesinin Kumkapı'da topladığı Türk çocuklarının bulunduğu yerdir. Bu durum karşısında Amerikalılar da Bebek'te Near East Relief Center (Yakın Doğuya Yardım Merkezi) adı altında bir kurum kurmuşlardı. Orada hangi çocukların Türk ve Müslüman, hangilerinin Ermeni olduğunu ayırt edeceklerdi. Çocuklara iyi muamele edilmesine karşın birçok Türk çocuğu Ermeni olarak kaydedilmişti. Bu Bebek'teki kurumu incelemeye Nakiye Hanım bizim tarafımızdan memur edilmişti. Fakat o da, Türk çocuklarının kayıtları savaş sırasında yanmış yahut kaybolmuş olduğundan, bir şey yapmayı başaramayarak bu işten çekildi.

BÖLÜM H

.t urvrviN AI.HiSJU.Ei IMIJtİAİNİ

25

İZMİR'İN İŞGALİ VE İÇ KARGAŞALIK

15 Mayıs 1919'dan 16 Mart 1920'ye kadar

M.5 Mayıs 1919 faciasından sonra, Millî Mücadelenin nasıl hazırlandığını kısaca anlatmak yararlı olur.

İstanbul'da, bütün memleketten gelen etkenlerle bir hayli dernek kurulmuştu. Başlangıçta bunlar, ihtilâlciler değildiler. Doğudaki dernekler arasında Karadeniz ve Erzurum en canlı görünüyordu. Çünkü, limanı Trabzon olmak üzere o bölgede bir Ermenistan kurulması düşünülüyordu. Yakın olan baş konferansında bu sorun görüşülecekti. Yalnız şu var ki, bu Karadeniz bölgesi coğrafya bakımından ve aynı zamanda halkının ihtilâlciler ruhundan dolayı orada bir Ermenistan kurulması için yeni bir işgal ordusunun gelmesi'gerektiği Kilikya Fransızlarca işgal edilmiş ve Fransızların Ermeni-

lerden bir asker kuvveti toplamaları büyük bir kızgınlık yaratmış ve aynı zamanda kanlı olaylara yol açmıştı.

Antalya'yı İtalyanlar işgal etmişlerdi. Yabancı bir işgal kuvveti olmalarından dolayı hoş görünmemekle birlikte, İtalyanların halkımıza karşı davranışları en uygandı.

Trakya ve Mezopotamya'da da Türkler bazı dernekler kurmuşlardı. Önce İzmir'de Nurettin Paşa, şayet orası işgal edilirse, direnmeye karar vermişti. Nurettin Paşa'nın oradan alınması büyük bir endişe uyandırdı. 1920 yılı olayları için hazırlanan bir hayli siyasal birlikler kuruldu.

İstanbul'da Hürriyet ve İtilâf parçalanıyordu. Bunlar birkaç partiye ayrılmışlardı. Bu yeni partiler İstanbul'da müte-vazi bir evde toplanarak Esat Paşa'nın koruyuculuğunda bir millî kongre meydana getirdiler. Bunların faaliyetini «Toplandılar, oturdular, konuştular ve dağıldılar» özdeyişiyle anlatabiliriz.

O günlerde Türklerin görünüşünü dışa bildirmek çok güçtü. Burada Amerikan muhabirlerinin ve bazı şahsiyetlerinin doğru düşüncelerine çok şey borçluyuz. Bunlar sayesinde Batıda Türklere karşı verilen peşin hükümlere karşın, bizim görüşümüz, Batıya sızmaya başladı.

Karakol adını taşıyan bir gizli birlik en önemlisi ve en iyi sonuç verenidir. Bunun reisi Kara Vasıf Bey'di. Ufak tefek, esmer ve sağır olan bu adam çok büyük hizmetler görmüştür. Bir çocuk kadar saf gözleri ve konuşması onun içsel ve insani vasıflarını hemen açığa vururdu. 1908'den başlayarak bir hayli ihtilâlcı Türk liderleri tanıdım ve yıllarca Milli Mücadelenin en nazik devirlerini yaşamıştım. Fakat hiç bir zaman Vasıf Bey kadar prensiplerine sadık insana rastlamamıştım. Şahsi şöhret onu hiç bir prensibinden ayıramazdı. Derdi ki: «Milletimizi kurtarabilecek olan şey kolaylıkla elde edilecek bir başarı değildir; ancak manevi kudretimiz, hürriyet aşkımız, hak ve adalete inancımız bizi kurtarabilir.» Gerçi bu adamın adı en az bugün geçerse de, bence gelecek Türkiyesinin en gerçek bir yurtsever örneğidir. Onun istediği, hür bir iç yönetim kurmak ve hiç bir yabancı güce dayanmamaktır. Karakol ile ilişkim hayli drama benzeyen bir toplantıda

IUtJVUİN
IIVIIIrt/UNI

olmuştur. Benim oraya gitmemi, tabii çok dikkatli ve gizli bir şekilde, sağlamışlardı. Gider gitmez karşı karşıya geldiğim ilk yüz, Kaymakam Kemal Bey (Kemalettin Sami Paşa) oldu. Bu adam Suriye'de okullara ve yetimevlerine çok yardım etmişti. Hemen, karşı karşıya oturduk, bir kâğıt üzerine millî maksadımızı tespate çalıştık. Tabii o memleketin coğrafya durumunu çok iyi biliyordu. Çoğu subay olan bir hayli genç Türklerin kuşku götürmez çoğunlukta oldukları yerlere gideceklerdi. Bu Türkiye'yi paylaşmaya hazırlanan İtilâf kuvvetlerinin planlarına karşı halkı uyandırmak ve hazırlamak için yapılmıştı. Kara Vasıf Bey, bu kuruluşun ruhu, Kemalettin Sami ise, eli, kolu ve yönetim cihazının başıydı. O, istilâ kuvvetleriyle yakından temasta ve aynı zamanda el altından Anadolu'ya silâh kaçırtmak yollarını sağlamaktaydı. Hatta, İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin depolarındaki birçok silâhı kapıcılar, gemiciler ve orada çalışan başka kimseler yoluyla elde edip Anadolu'ya göndertirdi. Bunların arasında 320 makineli tüfek, 1500 tüfek, bir top, 200 sandık mermi, 10.000 üniforma ve saire Anadolu'ya kaçırılmıştı. Kemalettin Sami, İstanbul'da Onuncu Fırka (tümen) komutanı olduğu zaman, bütün gün görevini gördükten sonra geceleri de ihtilâli hazırlardı. Gece yarısından sonra, Üsküdar tarafına geçerek çeşitli birliklerle ilişki kurar, hazırlanırdı ve çoğu zaman gece ikiden sonra (1) bize gelir ve derdi ki: «Dr. Adnan o kadar yorgunum ki, yatsam vücudum kendini yataktan yere atıyor.» Yazılarım, konuşmalarım, çeşitli kişi ve gruplarla ilişkilerim beni o kadar oyalyordu ki, durmadan değişen hükümetlerle hiç ilgilenmiyordum. Tek bildiğim şey, bu hükümetlerin tarafsız ya da maksadımızdan yana olup olmadıklarıydı. Tabii, Hürriyet ve İtilâf iktidarda olduğu zaman benim görevim de güçleşiyordu.

(1) 1925'te İstanbul'da hırsızlık suçundan Kız Ali adında biri tutuklanarak mahkemeye verilmişti. Bunun İngilizlerin merkezine bağlı olduğu söylenirdi. Mahkemede yargıç bunu doğru olup olmadığını kendisine sorduğu zaman: «Benim tek görevim Dr. Adnan'ın evini gözetlemekten ibaretti» demişti. Bu gözetleme gece yansından sonraya kadar sürdüğü içi, bize gelenler kesin olarak sabaha karşı gelmek zorundaydılar.

;/,
TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

16 Mayıs 1919 sabahında Kolej'deki hocam Miss Dodd, bana telefon etti:

«Sen misin Halide? Bu İzmir meselesine çok canım sıkıldı.»

«İzmir mi? Ne oldu İzmir'e?»

«Yunanlılar işgal ettiler.»

«Ya...» Bunu der demez telefonu kapattım. Bu olayın ayrıntısını yine telefonla çeşitli dostalar bana bildirdiler. İzmir'i Yunan ordusu İtilâf Kuvvetlerinin donanmaları himayesinde 15 Mayıs'ta işgal etmişti. Vali İzzet Bey de dahil, memurları Kordonboyu'na sürükleyerek «Zito Venizelos!» diye bağırmağa zorlamışlardı. Buna boyun eğmeyenleri Kordon'da saatlerce yürüterek üstlerini başlarını parçalamışlardı. Bir hayli kanlı olaylar da olmuştu. Bu olaylar arasında şehit olanların sayısı hayli yüksektir. Hatta, askerler ve bazı komutanlar da bunun içindedir. Fakat, işin şaşılacak yanı, bunun İtilâf donanmasının gözü önünde yapılmasıydı. İşler Mister Lloyd George'un, Türkleri medenîleştireceğiz diye gönderdiği ordu ne yazık ki, medenîleştirmek hareketine böyle başlamıştır. Türk kamuoyunu çığırından çıkaran işte bu ilk İzmir olayıdır. (1)

Ben, İzmir'in işgalinden sonra, hemen hemen bu mesele hakkında bir kimseyle konuşmamıştım. Fakat İstiklâl Mücadelesi hissi bende bir çeşit kutsal delilik halini almıştı. Artık şahıs olarak yaşamıyordum. Bu millî kutsal deliliğin bir parçasından ibarettim. 1922'de İzmir'i aldığımız güne kadar benim için hayatta başka hiç bir şeyin önemi kalmamıştı. İzmir'in işgalinden iki gün sonra Üsküdar'da Kız Kolej i'n-de, daha önce vermiş olduğum sözü yerine getirerek, konuşacaktım. Kolej'de her milletin temsilcisi konuşacaktı. Tabii, konu yalnızca eğitimle ilgiliydi.

Konferans salonu hıncahınç doluydu. Bütün temsilciler büyük gösteriler arasında konuştular. Fransız ve İngiliz subayla-

(1) «Türkün Ateşle İmtihani»nı bundan yirmi küsur yıl önce İngiltere'de yazarken fecaatlerin muhtelif parçalan üzerinde daha fazla durmuştum. Türkçesinde gerek bizim, gerek onların tarafından yapılan bu gibi olayları kısa kesmeyi doğru buluyorum. Çünkü, Yakın Doğu'da banş ve selâmetin Türk ve Yunan dostluğuna bağlı olduğuna inanıyorum. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da buna kanaat getirmişti.

TUKKUJN ATJÜŞLJ!; İM I İM AIM

rımın üniformaları pırıl pırıldı ve yüzleri galibiyet sevinciyle gururlu görünüyordu. Hıristiyan azınlık öğrenci, tabii çok memnundu. Nihayet, siyahlar giyinmiş bir küçük insan sahanlığa çıkan merdivenlere yavaş yavaş tırmanırken, herkes ona bakıyordu. O, bendim.

Söyleyeceklerimi hazırlamış değildim. Ancak, bu merdivenlerden çıkarken düşünmeye çalışıyordum. Çıkar çıkmaz, a-zınlıkta olan Türk öğrencisinin gözlerinin bana endişeyle çevrildiğini sezdim. Bu gözlerin her biri bana birer mesaj yolluyor, âdeta o anda beni memleketten ayınmıyordu. Evet, karalara bürünmüş Türkiye! Yüzü sapsarı, omuzlan çökmüş, gözleri elem içinde. Fakat, o yenenlerin kuvvet ve sevincinden daha kudretliydi. Çünkü, zulme uğramış milletin haklarına iman etmişti. O gün o Halide o merdivenleri çıkarken, sonunun bir sahanlık değil, bir idam sehпасı olmasını ve böylece inandığı kutsal amaç uğrunda ölmeyi istiyordu

İzmir'den hiç söz etmedim. Öğrenimin, insanları benzerlerine karşı insanca bir duygu ve davranışa göre yoğurmazsa nafîle olduğunu söyledim. Konuşurken kafamın içinde İzmir'in işgali ve eski Romalıların insanları parçalatan eğlenceleri geçiyordu. Kafamın içindeki bu hayal beni o kadar sarsmıştı ki, alkışlan bile duymadım. Yalnız hatırladığım, nzun boylu, geniş omuzlu, İngiliz üniformalı bir adamın karşımda durup benimle konuşmasıydı. Bu adam İngiltere'nin Yakın Doğu'daki ilgisizliğin söz ettikten sonra dedi ki: «We have bitten off more than we can chew already.» (1)

Bu General Log idi. Yüzündeki o mert ifade kendisine bir şey söylememe engel oldu. Fakat içimden diyordum ki «Türkiye gerçekten çiğnemeyecek kadar büyük lokmadır. İngiltere, lokmanın kenarlarını Yunanistan'a çiğnetmek istiyor.»

Ertesi gün, Türk Ocağı'dan telefon ettiler. Bir ses: «İzmir boğazlaşmasını protesto etmek üzere hemen gel! Bu amaçla bir miting hazırlıyoruz. Bütün öğrenci birlikleri bunun içindedir.» Ocağın başkam o zaman Ferit Bey'di.

Ocak'ta bütün gençler heyecan içindeydiler. Bir tanesi:

ATKŞLK İMTİHANI

29

(1) Çigneyebileceğimizden fazla bir lokma attık ağızımıza.

«Cebimde otuz lira olsa hemen İzmir dağlarına çıkacağım.» dedi. O günlerde dağa çıkmak isteği hepimizin içinde vardı. Bundan hemen sonra, ne padişahın zavallı siyaseti, ne de İtilâf orduları bir sürü genci İzmir'e gitmekten alakoyabildi.

Bu toplantının ilk amacı bir protestodan ibaretti. Fakat, Ferit Bey, Zat-ı şahaneye bir heyet gönderilerek, millî unsurlardan müteşekkil bir kabinenin kurulmasını istemelerini teklif ediyordu. Ferit Bey, kendisini, o zaman Dahiliye Nazırı olan merhum Ali Kemal çağırıldığı için, mitingden önce gitti. Buradaki konuşmayı kimin yapması gerektiği meselesinde herkeste bir duraksama belirdi. Sinirlilik son dereceyi bulmuştu.

Ben konuşurum dediğim zaman, herkes çok sevindi ve ilk miting yerinin Fatih olmasına karar verildi. Bu, İtilâf hava kuvvetlerinin durmaksızın herhangi toplantı üzerinde uçtuğu günlere rastlar. Gerçi, ben 1908'den sonra bir hayli kapalı salonlarda konuşmuşsam da, hiç bir zaman açıkta konuşmuş değildim. Çünkü 1908'deki sokak kalabalıklarının acayip

konuşmaları beni biraz fena etkilemişti. Bununla birlikte ruh haline beni o gün düşünmekten alakoydu.

Halk, Fatih Belediyesinin önünde toplanmıştı. Balkondan konuşulacaktı. Sesimi kalabalığın hepsine işittirmek mümkün olabilecek mi diye düşünürken dramatik bir olay bana bu endişemi unutturdu. Binanın üzerinde Ay-Yıldızlı kırmızı bayraklar rüzgarda sallanırken, onun altında da, yani balkonun demir parmaklığından aşağıya doğru bir siyah örtü sarkıtılmıştı.

Demir parmaklığın siyah örtüsü üzerinde bir insan denizi ile karşı karşıya gibiydim. Kalabalığın ortasında askerler ve subaylar vardı. Onların çevresinde çoğu genç olmak üzere, siyah çarşafli kadınlar bulunuyordu. Hepsi söylevi bekliyordu. Aynı zamanda beyaz sarıklılar, kırmızı fesliler, birkaç tane de şapkalı vardı. Fakat insan kalabalığının karşısında, ne olduğunun farkına bile varmıyor. Çünkü parlayan gözler, söyleyeceğini insan ilham ediyordu. Hepimizin içinde haklanmıza ve kudretimize iman etmek amacı vardı. İlk cümlem: «Gece en karanlık ve ebedî görüldüğü zaman gün ışığı en yakındır» oldu. Konuşurken, sesim ta karşımdaki Uçak Şehitleri Anıtına çar-

30

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHAJN1

pip geri geliyordu. Tuhaf bir rastlantı olarak, işte bu Şehitler anıtı sesimi bu kalabalığa duyuruyordu

Ben ne söyledimse hepsini bu gözlerden ilham alarak söyledim. O kadar birbirimize dalmıştık ki, aşağılara inen iki İngiliz uçağının farkına bile varmadık. Uçaklardan bir tanesi kalabalığın sağ tarafına dokunacak kadar indi. Beyaz sakallı bir adamın «Allah, Allah» diye üstünü başını yırttığı görülüyordu. Kalabalık sağa sola ayrılmaya başlarken, orta yerdeki kadınlar mıhlanmış gibi duruyorlardı. Kuvvetli bir asker sesi komuta veriyormuş gibi, kalabalık içinden yükseldi: «Gene konuş!»

Aslında ben susmuş değildim. Âdeta, korkmuş bir çocuğun ilini tutarak ona tehlikeyi untturmak için konuşan bir insan gibiydim. Biraz sonra, dağılmış olan kalabalık yerlerine döndü. ,

Darülfünun (Üniversite) hukuk profesörü Selâhattin Bey, mitingin özetini yaptı ve halkın padişaha giderek milletini tutmasını istenmesini diledi. Mitingi hazırlayanlar padişaha gidecek kimseleri seçmek üzere Beyazıt'a, Üniversite'ye döndüler. Ben iki öğrenciyle birlikte Zat-ı şahaneye gitmeye memur edilmişim.

Yıldız'a çıkan yokuşun sonundaki saraya geldiğimiz zaman lambalar yanmıştı. Buralarda çocukken ne kadar dolaşmış ve oynamışım. Sarayda, siyahlar giyinmiş bir kâtip bizi kabul salonuna götürdü. Çocuklara ve bana kuşkuyla bakıyordu. Kendi kendime, acaba padişah tıpkı XIV. Louis gibi halktan gelen herhangi bir şeye karşı sinirleniyor muydu diye sordum. Herhalde mitingin haberleri saraya gelmiş olacaktı ve tabii kudretini dedelerinden gelme ve Tanrısal sanan bir hükümdar buna sinirlenebilirdi.

Birisi bahriyeli olmak üzere iki tane yaver, bizi büyük bir içtenlikle kabul ettiler. Galiba onlann kalbi bizden yanaydı.

Padişahın birinci mabeyincisi Yaver Paşa, sanki özür diler gibi ellerini oğuşturarak yanımıza geldi. Özellikle genç öğrencilerden çekinir görünüyordu. Yaver Paşa huzuru şahaneye birkaç kere girip çıktı. Nihayet büyük bir esefle padişahın hasta olduğunu, bundan dolayı bizi kabul edemeyeceğini, fakat

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

31

evlâtlarının isteklerini dikkate alacağını söyledi. Yaver Paşa, kendi adına da gayet nazik sözler ekledi. Fakat öğrenci, bizi halk gönderdi, mutlaka kabul edilmek isteriz diye birkaç kere ısrar etti. Bu, Yaver Paşa'yı tabii çok üzüyordu. Ona, padişaha emir verir gibi haber gönderen bir gençlik çok kötü bir etki yapmıştı. Ben sadece, halkın arzusunu söyledikten sonra hep birlikte saraydan ayrıldık. Yıldız yokuşunu inerken, bu yerlerin Abdülhamit zamanına bakılırsa ne kadar boşalmış ve toz toprak içinde olduğunu gördüm. İçimde Osmanlı hanedanının son günlerini yaşadıkları duygusu belirdi.

Buunn izleyen cuma günü, Haydarpaşa Tıp Fakültesi öğrencileri ve Kadıköylüler orada da konuşmamı benden istediler: Fırtınalı ve yağmurlu bir gündü. Fakat bu, halkın orada

toplanmasına engel olamadı. Ben gene Belediye binasının balkonundan konuştum. Önümde bir şemsiye denizi çalkalanıyordu. Arada bir suların arkasından bazı yüzler de görebiliyordum. Onların arkasından beyaz köpüklü dalgalar durmaksızın akıp gidiyor ve ta uzaklarda ufuklarda mavilik görünüyordu. Fakat yağmur devam etti ve halk üç saata yakın, oradan ayrılmadı.

Bu miting de Fatih mitinginin hemen tekrarından ibaretti. Bu aylar benim için hep açıkta konuşmakla geçti. Fakat o ayın daha sonraki cuma günü Sultanahmet mitingi yapıldı. Bu, 6 haziran 1919'a rastlar. Sultanahmet meydanına Fuat Paşa türbesi sokağından girdim. Yanımda kaç kişi vardı, beni kim götürüyordu, bilemiyorum. Kalbim o kadar atıyordu ki, yürürken sallanıyordum. Fakat meydanın başına gelip de kalabalığı görünce bana sükûnet geldi. Sultanahmet Camisinin minareleri mavi boşluğa yükselen Tanrısal bir sanatkânn elinden çıkmış beyaz neyler gibiydi. Minarelerin dar şerefelerinden siyah bayraklar havada dalgalanıyordu. Caminin önünde, yerde yüksek bir kürsü vardı. O da siyah bir örtüyle kaplıydı. Kürsünün önünde Wilson'un on ikinci prensibini belirten bir yazı vardı. (1) Yalnız meydan değil, ta Ayasofya'ya kadar

(1) 12. madde: Osmanlı İmparatorluğunun Türk unsurunun egemenliği sağlanmalı, fakat onlann yönetiminde olan azınlıkların da her türlü gelişmeleri güven altında olmalıdır. Çanakkale bütün milletlerin gemilerine ve ticaretlerine milletlerarası garanti ile açık bulundurulacaktır.

I UKK.UIN ATEŞLE

insan doluydu. Halk o kadar sıkışmıştı ki, hareket edemeyecek bir haldeydi. Askerler kalabalığın iki yüz bin kişi olduğunu söylüyorlardı.

Bu kıvıldanamayacak kadar sıkı olan kalabalıktan başka, caminin demir parmaklıkları, damlar, cami kubbeleri bile insanla doluydu. Nasıl o kürsüye yaklaşabildim, farkında değildim. İki yanımda, iki önümde dört süngülü er, bana yol açıyordu. Bunların gösterdiği bir kardeş sevgi ve özenini ömrüm oldukça unutmayacağım. Acaba, bunlardan beni oraya götürmeleri istenmiş miydi? Yoksa kendi kendilerine mi gelmişlerdi, bilmiyorum. Kürsünün önüne geldiğim zaman hayatımın en önemli dakikalarından birini yaşadığımı hissettim. Vücudumun her zerresi elektriklenmiş gibiydi. Bu hal herhangi başka bir zamanda beni derhal öldürebilecek güçteydi. Fakat o an benim için unutulmaz bir tecrübedir, çünkü hiç sesi çıkmayan bu iki yüz bin kişinin acısını bana aşılıyordu.

İnanıyorum ki Sultanahmet'teki Halide her günkü Halide değildi. Bazen en mütevazı ve tanımamış bir insanın büyük bir milletin büyük idealini temsil edebileceğine inanıyordum. O günkü Halide'nin kalbi bütün Türk kalplerinden gelen duyguyla atıyor ve Halide'ye gelecek yılların faciasını duyuruyordu.

Minarelerden gelen sesler kalabalık arasındaki yüzlerce ulemâ Müslümanlığın bir nakaratı olan «Allahu Ekber, Allahu Ekber, Lâilâhe İllâllahü Vallahu Ekber, Allahu Ekber Ve Lillâ-hilhamd» ile bu seslere katılıyordu. Halide bu olağanüstü teraneyi dinlerken kendi kendine şunları söylüyordu:

«İnsanların kardeşliğini ve başını anlatan İslâmîliğin ölmezliği vardır. Batıl inançlar ve dar görüşler İslâmîyet değil Allah'tan gelir gerçek İslâmîlik. Ben bugün onun en yüksek noktasını ifade etmeye mecburum. Türkiye, benim zulme uğramış milletim de ebededîdir: O öteki milletlerde olan kusur ve faziletlere sahip olmakla birlikte, hiç bir maddî kuvvetin yok edemeyeceği manevî bir güce de sahiptir. Ben bugün onun doruğunu anlatmalı, insanlığın kardeşliğini anlatan ruhunu vermeye çalışmalıyım.»

Halide'nin sesinin belli bir noktadan öteye gitmediğine

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

eminim. Bu yüz binlerce halk için o, sadece kara bir noktadan ibaret kalmıştır. Fakat, bu insan denizi içinde insanı ürküten kesin bir sükût vardı. Belki herkes kendi içinden gelen sesi dinliyordu. Halide ise, o günün kelimesiz gelen bir mesajının bir medyumundan başka bir şey değildi.

Önce minarelere seslenerek onlardan şanlı tarihimizin devam ettirilmesini istiyordum: Bu konuşmanın bir cümlesi millet arasında vecize yerine aldı: «Milletler dostumuz, hükümetler düşmanımızdır.» Bunu söylerken Halide, demokrat esaslara bağlı gerçek bir Müslüman

milletin duygusunu dile getiriyordu. Nihayet, Halide, onların aşağıda söyleyeceğim esaslara bağlı kalacaklarına iki kere yemin etmelerini teklif etti.

1. İnsanlık ve adalet esaslarına sadık kalmak,

2. Herhangi şartlar altında olursa olsun, hiç bir kuvvete boyun eğmemek.

Binlerce ses, bir uğultu halinde «Yemin ediyoruz» diye cevap verdi. Gök gürlemesini andırır insan sesleri yükseliyor ve Halide'nin ayaklarının altındaki kürsüyü sarsıyordu. Aynı zamanda, İtilâf kuvvetlerine bağlı uçaklar minarelerin arasında uçuyor, kalabalığı denetleyen bir polis görevini yapıyordu. Â-deta bir dev arı gibi vızıldayan bu makineler bizi korkutmak istiyordu. Ama hiç kimsenin maddi bir kuvvetten haberi yoktu. Herhangi halkın, yüreğine ölüm korkusu üstünde bir duygu gelebilir: İnaniyorum ki, o gün, şayet uçaklar ateş açmış olsaydı, bu yeni mücadele ruhuyla kendinden geçen halk bundan haberdar olmayacaktı. Nihayet, Halide, kürsüden aşağı baktığı zaman, önünde bir sakat asker kalabalığı gördü. Hepsini özenle giyinmişlerdi. İçlerinden bir genç grup kürsünün önünü almış, kalabalığın oraya girmesine engel oluyordu. Bu kürsüye en yakın olan yarım insan çemberinin arasında Fransız üniformalı, yakışıklı ince yüzlü bir adam vardı. Bu, General Foulon'-du. Fransız doğan bu adamın yüreği o gün Türk'tü ve bütün Türk gençleriyle birlikte onun da gözlerinden yaşlar akıyordu.

Bu gerginlik aşağıdaki genç bir üniversitelinin sesiyle kırıldı. Birdenbire: «Milletim, zavallı milletim!» diye bağırarak hıçkırmaya başladı ve birden düşüp bayıldı. Bu, Halide'yi içine F. 34

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

düştüğü coşkudan çıkardı ve kürsüden inerek o da yardımına koştı.

Burada anıları tekrar birinci şahsa çeviriyorum.

Kürsünün merdivenlerinde yeşil sarıklı bir adam oturuyordu. Anadolu her hangi bir hocaydı. Top sakallarından aşağıya doğru gözyaşları akıyordu.. «Halide Hanım,1 Halide Hanım, kızım» diye ağlayarak ellerimden yakaladı. Ben onu kürsünün merdivenine oturttuk, yanına iliştim. İhtiyar, başı ellerimin üstünde, ağlamaya devam etti. Ben de ağlıyordum. Fakat arkasını okşayarak yukarısını gösterdim: «Git dua et» dedim. O da yukarı çıkarak, kürsüden Türkçe olarak memlekete dua etti ve böylece miting sona erdi (1).

(1) Söylevi hazırlamamış ve yazmamıştım. Bir hafta geçtikten sonra tesadüf ettiğim hocam Miss Dodd bana çıkıştı ve dedi ki: «Sultanahmet'teki mitingte senin Hıristiyanlar! öldürmeleri için halka yemin ettirdiğini söylediler.» Ben de buna karşılık olarak bu söylevin bazı parçalarını alan gazetelere ve hafızama dayanarak onları İngilizceye çevirip gönderdim. Yani burada vereceğim, sadece o söylevin özüdür. Şimdi okurken biraz drama kaçtığını görüyorum:

Yedi yüzyılın şerefi göğe yükselen bu minarelerin tepesinden Osmanlı tarihinin yeni faciasını seyrediyor, bu meydanlardan çok zaman alay halinde geçmiş olan büyük atalarımızın ruhuna sesleniyor, başımı bu görünmeyen ve yenilmez ruhlara kaldırarak diyorum ki: «Ben İslamiyetin behdabaht bir kızıyım ve bugünün talihsiz, fakat aynı derecede kahraman devrinin anasıyım. Atalarımızın ruhları önünde eğiliyor, onlara bugünün yeni Türkiye'si adına sesleniyorum ki, silâhsız olan bugünkü milletin kalbi de onlarınki gibi yenilmez kudrettedir; Allah'a ve haklarımıza iman ediyoruz.

Kardeşler, evlâtlar, size dünyanın verdiği hükmü dinleyiniz: Avrupalı İtilâf devletlerinin tecavüz siyaseti bazen hayınlıkla ve daima haksız olarak Türkiye'ye çevrilmiştir. Eğer ayda ve yıldızlarda Türklerle Müslüman bulunduğunu söyleseler oralara da istilâ orduları gönderirlerdi. Nihayet ay'ı parçalamak için ellerine bir fırsat geçmiştir. Bu kararlarına karşı bizi tutacak hiç bir Batılı güç yoktur. Bu sorunda bu insancıl olmayan karara katılmayanlar da aynı derecede belki daha da sorumludur. Onların -hepsi, insan hakları ve millet hakları savunmak için bir mahkeme kurmuşlar, fakat orada yenilenlerin parçalanması hükmünü vermişlerdir. Türklere «günahkâr» diyen bu kimselerin kendileri o kadar «günahkârdırlar» ki, Okyanusun sultan onları temizleyemez.

Bir gün gelecektir ki, daha büyük bir mahkeme, milletleri tabî haklarından yoksun bırakanları mahkûm edecektir. O mahkeme bugün bizim aleyhimize olan devletlerin fertlerinden kurulacaktır. Çünkü, her ferdin içinde ezelî bir hak duygusu vardır ve milletleri meydana getirenler de fertlerdir.

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

35

Fuat Paşa- Türbesi sokağının başında bu muazzam kalabalıkta bir değişiklik olduğunu fark ettim. Âdeta içeriden esen bir rüzgâr fırtınalı bir hareket vücuda getirmek üzereydi. Bir kaç saniye içinde bütün kalabalık koşuyor ve konuşuyordu. Bunun bir panik olmadığını anladım. Her halde daha başka bir nedenle heyecana gelmişlerdi. Genellikle kalabalıklar hayvansal içgüdülerine bağlıdırlar... Çok azı da mucize gibi kutsal bir duyguya da bağlanabilirler. Sultanahmet mitingi büyük günlerden biriydi, esen rüzgâr da onun bir sonucuydu. Bir ihtiyar Nafia Nezaretinin duvanna dayanmış, ellerini göğsüne kaldırmış, bir şeyler mırıldanıyordu. Orta yaşlı, yoksul kılıklı bir kadın ellerini sallayarak koşuyor «O da geldi, bize geldi» diye bağıriyordu. Gelen kimdi? Benim ilk sezgim Müslümanların muhayyilelerinde bazen uyanıveren bir «evliya» olması ihtimaliydi.

Ablamın kızı Feride eğildi, iskarpinlerini çıkararak koşmaya başladı. Hepimiz koşuyorduk. Ben Feride'yi tutmak istiyordum. Sokağın başına gelmeden yakladım.

«Ne oluyor, Feride?»

«Teyze, geldi, geldi» .':.':; «Kim geldi?» : «Padişah.»

O zaman anladım. Divanyolu'nun başında bir ağaca dayanarak insan akışını seyrettim. Hiç bir araba gitmiyordu. Yalnız insanlar. Ne padişah, ne de alay. Ağacın öbür yanına bir bahriye subayı ilişmişti. Gülümsedi. Fakat bu gülümsemede bir acılık vardı. Sordum:

«Padişah nerede, kardeşim?»

Kardeşler, evlâtlar, beni dinleyiniz. Sizin iki dostunuz vardır: Müslümanlar ve haklarınız için seslerini bir gün yükseltecek olan medenî milletlerin fertleri. Birincisi bugün sizinle beraberdir. İkincilerse, bizim şaşmaz olan amacımızın hakkını er geç anlayacak olan fertlerdir hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan kuvvetimizdir. Bütün milletlerin haklarını kazanacağı gün çok uzak değildir. O gün geldiği zaman, bayraklarınızı alınız, bu maksat için canlarını veren kadeşlerimizi ziyaret ediniz. Şimdi yemin edin ve benimle beraber tekrarlayın:

Yüreğimizdeki kutsal heyecan milletlerin haklarını ilân edinceye kadar sürecektir.

36

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

TUKKUİM ATEŞLE İMTİHANI

«Padişah filan yok. Bu, halkın hayalinde. Görüyor musunuz kalabalığın içinde müşir üniformalı birisi var.»

Eğildim baktım. Gerçek, uzun ve ince, Vahdettin'e benzeyen bir adamdı.

«Bu, Şevket Turgut Paşa. Harbiye Nazırı Harbiye'ye giderken halk onu padişah zannetmiş arabasından indirmiş, yürütmeye başlamış. Şimdi yavaş yavaş tanıyorlar.»

Heyecan yavaş yavaş azalıyor. «O değil» diye bağırılmaya başlıyordu. Fakat, bazıları hâlâ ümitlerini kesmeyerek Şevket Turgut'un arkasından koşuyorlardı. Galiba iki hafta önce Yıldız'da Osmanlı hanedanının sona erdiğini düşündüğüm zaman pek yanılmamıştım.

Bahriye subayının kalabalık arasına katılmadan önce son sözü şu oldu:

«Hemşire, padişahın gelmediğine şükredelim.» (1)

O akşamı İstanbul'daki evimde geçirecektim. Saat dokuza doğru bir üniversite öğrencisi bana geldi. Halk arasında İtilâf kuvvetlerinin beni tutukladıkları söylentisi dolaştığını ve büyük bir heyecan yarattığını söyledi. Hatta, bazıları beni iki yabancı subay arasında bir arabada götürülürken gördüklerini ileri sürmüşler. O gece en aşağı on kere, bilmediğim adamlar beni telefona çağırarak bu söylentinin doğru olup olmadığını anlamak istediler. Gerçekten de, İtilâf kuvvetlerinin askeri merkezlerinde Sultanahmet'in o çok sulh ve sükûn içinde geçen mitingi kaygı uyandırmıştı. Aynı zamanda, Beyoğlu'nda Hıristiyanlar da telâşa düşmüştü. Sokaklarda koşuşarak «Türkler geliyor, Türkler geliyor» diye bağırıyorlardı. İtilâf orduları Kasımpaşa tarafına bir topçu kuvveti yollamışlardı. Aynı zamanda İngilizler Ferit Paşa'nın tutuklandığı İttihat ve Terakki liderlerini gizlice hapisten alarak bir savaş gemisiyle Malta'ya göndermişti. Bunlar arasında Fethi ve Hüseyin Cahit Beyler ve daha hayli tanınmış adam da vardı. Halk bunun Ferit Paşa hükümeti tarafından yaptırılmış olduğunu söylüyordu.

37

(1) Şevket Turgut Paşa'nın gelmesinin nedeni hakkında şöyle bir söylenti dönüyordu: Söзде, Sultanahmet'te toplanan halk hapse atılan liderlerinin kurtulmasını istemiş ve Paşa da buna engel olmak için Ferit Paşa tara-findan gönderilmiş

Artık olaylar bir sinema şeridi hızıyla birbirini kovalıyordu. Tefvik Paşa'nın Meclis-i Mebusân'ı kapatması söylentisi kuvvetlenmişti. Bu, büyük bir endişe uyandıyordu. Çünkü padişahın bir daha bir meclis açtırmaması ihtimalini hatıra getiriyordu. Bu nokta yalnız Anadolu'da değil, İstanbul'da da siyasal çevrelerde ciddî olarak ele alınmıştı. Haziranın 7. günü çeşitli toplulukların temsilcileri toplanıp bu meseleyi konuşacaklardı. Bu, Millî Birliğin kendine özgü bir karakteri vardı. Bu, imparatorluğun en tanınmış otuz üyesinden kuruluyor ve başında Ahmet Rıza Bey bulunuyordu. Burada eski sadrazamlar ve komutanlar da bulunuyordu. Bir genç, gülerek bunların arasında üç kabine kişiler bulunduğunu söylemişti. Önce otuz beş çeşitli kuruluşun temsilcileri yukarıda toplandılar. Bunlar gençlerden oluşuyordu. Nihayet on bir kişi seçmişler ve ertesi gün seçim yapmak için harekete geçmelerini istemişlerdi. Seçilenlerin birisi de bendim; bunu «Toplandılar konuştu ve dağıldılar» diye anlatabiliriz. Ondan sonra, Millî Birlik beni davet etti. Nedenini Hâlâ bilmiyordum. Kendi halinde bir odada otuz kişilik gayet ağırbaşlı bir topluluk vardı. Ömrümün sonuna kadar bu derece ağırbaşlı insanları bir arada bir daha göreceğimi sanmıyorum. Hemen hepsi boylu poslu, iyi giyinmiş. Türk tarihinde yer almış adamlardı. Ahmet Rıza Bey, en önde görünüyordu. Ben de siyah çarşafli küçük cüce, bir köşeye çekilip kendimi saklamak istiyordum. Bu yaşlı büyükler de tedirginlik içindeydiler. Hepsi gayet ciddi ve resmî bir Türk-çeyle konuşuyor, sözlerini tarta tarta söylüyorlardı. Kendi kendime, büyükannemin sağ olmadığına üzüldüm. Çünkü, bunu kendisine anlatmak çok tatlı olurdu. Uzun bir tartışmadan sonra padişaha iki temsilci göndererek seçimlerin yapılmasını rica etmeye karar verdiler. Fakat, bu temsilcilerin kimler olacağı meselesi büyük duraksamayı doğurdu. Ben kendi kendime, bu sefer bu temsilcilerden biri her halde ben olmayacağım diyordum. Nihayet, aralarında en şişmanı olan Celâlettin Arif Bey'le Müşir Hurşit Paşa'yı seçtiler. Bundan sonra gayet nazik bir selamlaşmadan sonra ayrıldık.

Rumelihisarı'nın yokuşunu tırmanırken saat dokuz buçuktu. Yemek yiyemeyecek kadar yorgundum. Pabuçlarımı çıkar-
dun, bir koltuğa oturdum. Mahmure Abla geldi v.e dedi ki: «Dün gece Kolonel Heathcote Symythe geldi, seni görmek istedi. Şimdi sen gelmeden önce de geldi, tekrar geleceğini söyledi.»

Kolonel H. Symthe, Amerikalı Galthorp'un sağ koluydu ve Rumelihisarı'da bize komşuydu. Kendi kendime dedim ki: «Her halde şahsen beni tutuklamaya gelecek değildir. Olsa olsa, siyasî bir şeyler söyleyecek.»

Klonel H. Symythe, saat on biri geçte geldi. Bunu hatırlıyorum. Çünkü, Dr. Adnan telefonda idi ve diyordu ki: «Hayır, ha- . yır, kendisi burada. Bir şey olmadı.»

Sordum: «Ne var?»

Öğrencilerden biri, söзде iki İngiliz subayı seni bir arabada götürürken görmüş.»

Kolonel Symythe kendi hakkında dolaşan söylentilere karşın sakin ve cana yakın bir insan gibi görünüyordu. Bahriye üniforması içinde uzun boylu ve bahriyelilere özgü tavrıyla hoş bir izlenim bırakıyordu. Yüzü duygularını pek açığa vurmuyordu. Gözlerinin kenarında ve sınıksız ince dudaklarında bir kurnazlık hissediliyordu.

Vaktiyle Tefvik Fikret'in öğrencisi olduğundan, önce Türkçe konuşmaya başladı. İyi konuşuyordu. Fakat çarçabuk İngi-lizceye başladı ve niçin geldiğini anlattı. İngiltere bu millî duygulan, yani mitingleri çok beğ«niyormuş. Bundan başka da, İngiltere'nin milleti temsil eden bir hükümeti mutlakiyete tercih edeceğini de ekledi.

«Sizin bu düşüncede olan adamları Malta'ya göndermiş olduğunuzu haber aldım,» derken içimdeki alayı zor tutuyordum.

«Onlar İttihatçıydılar.»

«Geçmiş günlerde İttilatçı olan çok adam vardı. Meselâ bugün İttihatçılara muhalif olan Fethi bey.»

«Şu Trablusgarp kahramanı, değil mi?»

Demek kahraman tabiatlılar aforozluydular. Soruma cevap vermeden dedim ki:

«Beni tutuklamış olduğunuzu bütün şehir söylüyor.»

Biraz şaşırıldı ve çarçabuk şu kelimeleri söyledi:

«Oh, we gave up this idea.» (O fikirden vaz geçtik.)

iLm.rvu.LN A1.&İŞ.UCİ IMIJHAINI

39

Acaba beni tutuklamaya karar verip de sonra vaz mı geçmişlerdi. Yoksa bu bir korkutma mıydı? Ve acaba herhangi bir dakika beni tevkif edecekler miydi? Bunu kestiremiyordum.

«Millî Kongrede çalışmanızı haber aldık.»

«Onlar gizli değil ki!»

«Aynı zamanda Sultanahmet'teki gibi bir miting daha yaparak padişahı seçime ve Meclis'i açmaya zorlamak istiyor-muşsunuz.»

Bu sefer ben şaşırđım. Gerçi böyle bir fikir aramızda ko-nuşuluyorduysa da, bunu kongrenin toplantısında söylememiştik. Böyle bir karar alırsak, bunu İngilizlere söyleyecektik ama, onlar bunu nereden haber almışlardı. Yüzümdeki şaşkınlığı anlamış olacak ki, zafer kazanmış bir gülümsemeyle:

«Buna devam ediniz. Büyük bir miting yapınız. Meclis'in iadesine karar verirsiniz, İngiltere de sizi tutar ve halkın temsilcileriyle anlaşmayı padişahla anlaşmaya tercih eder.»

«Ben: «Bakalım» dedim.

Nihayet bize başarı diledi ve gülümseyerek ayrılırken:

«Bunu dostlarınızla konuşunuz» dedi.

«Bunu kimseye açmadan önce Kolonel SymytheIn söyledikleri üzerinde hayli düşündüm.

Acaba, bu resmî makamların ilhamı mıydı? Acaba İngiltere Doğudaki siyasetinden bahsederek, halkın hareketine engel mi olmak istiyordu? Yoksa, Kolonel H. Symythe sadece benim ağzımı mı arıyordu? İçimdeki bu sorulara ben cevap bulamadım (Kolonel Symythe bir gün hatıralarını yazarsa, her halde okuyacağım.)

Bu konuşmayı dostlarıma anlattığım zaman, genel kanıyı bunlardan biri belirtti:

«İngilizler bir şey söylediği zaman onun tam tersini yapmak gerek. İyi niyetli olsalardı, bu adamları Malta'ya götürürler miydi? Belki kafalı adamların daha birçoğunu birdenbire tevkif etmeye karar vermişlerdir. Ben böyle bir mitingde konuşmamanızı salık veririm..»

Hemen, Tıbbiye öğrenci kuruluşunun başında olan Dr. Reşit Galip'e telefon ettim. Kendisi Dr. Hasan Ferit'le birlikte Tavşanlı'ya gidip köycülük hareketlerine katılacaklardı.

İstanbul'daki evimde beni görmesini söyledim. ,

ı unn-UIN

O akşam mitinglerin, daha fazla adamı Malta'ya göndermesi için bir bahane olması ihtimalinden dolayı bunlardan vazgeçilmesini söyledim. İnşallah padişah Anadolu'daki bir baş kaldırmanın etkisi altına girecekti. Bu miting yapılırsa, daha^ sessiz ve daha tanınmamış adamları başına koyması gerektiğini de ekledim. Reşit Galip, öğrencileri bu alanda harekete geçirmeye karar verdi.

Bununla beraber Reşit Galip'le birlikte daha tehlikeli bir hareket düşünüyorduk. Bu da, sokaklara ilânlar koydurarak, Paris Barış Konferansı toplanmadan önce bizim teşkilât adına padişahın seçim yaptırmasını istemektir.

Dr. Reşit Galip:

«Bizi, bütün polis ve zaptiye örgütü izliyor.» dedi. Kendisi Tavşanlı'da yapılacak olan köycülük hareketlerine çok bağlı olduğu için siyasal bir güçlük çıkmasını istemiyordu. Fakat, Tıbbiye öğrencileri üzerinde o kadar büyük bir etkisi vardı ki, bundan da vaz geçemiyordu. Aynı zamanda tehlikeden de hoşlanıyordu. Her halde karışık bir işti bu.

İki gün sonra, İstanbul baştan başa bu ilânlarla dolmuştu. Hükümet heyecana geldi, ilânları bir bir toplattırdı. Fakat, bunlardan bir tanesi Babiâli'nin duvarında ve polisin gözleri önünde duruyordu. Bunu tehlikeli, gizli bir kuruluşun yapmış olduğu sanılıyordu. Reşit Galip bunu kendisinin yapmış olduğunu söyledi ve dedi ki:

«Bir polisle o kadar dost olduk ki, bunu benim yapacağımı düşünmedi. Kendisi bir başka polisle konuşmak için biraz uzaklaşınca hemen ilânı duvara yapıştırdım.»

Bundan sonra küçük bir miting daha yapıldı. Fakat, artık mitinglere ilgi azalmıştı ve bizler Üniversite salonunda toplanıyorduk.

Mustafa Kemal Paşa İzmir'in işgalinden bir gün sonra yani mayısın 16'ıncı günü Anadolu'ya hareket etti. Bu tarih, Millî Mücadelede, bir dönüm noktasıdır. Padişah ve Damat Ferit onu

Doğu'yu yatıştırmak için göndermişti. Görünüşte hükümetin emrini kabul etmiş gibi davranırken gizliden gizliye Ali Fuat Paşa (Ankara'da On ikinci Ordu Komutanı), Kâzım Karabekir Paşa (Erzurum'da Dokuzuncu Ordu Komutanı) ve Rauf

İMTİHANI

41

Bey'le anlaşmıştı. Onunlar beraber gidenler arasında Miralay Refet (Refet Paşa) da bulunuyordu. Refet Paşa Samsun'da cnc ordu komutanıydı. Bundan başka da Albay Arif (Sakarya'da Mustafa Kemal Paşa ile beraberdi). Amasya'da ilk tarihi toplantıda hazır bulunmuştu.

Rauf Bey İstanbul'dan Ankara'ya giderek orada Ali Fuat Paşa ile birleşip Amasya'ya hareket etmişti. 9 haziranda Amasya'da, Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Albay Refet ve Rauf Beylerin imzasıyla bir protokol yapıldı. Albay Arif Anadolu ihtilâli adı altında yayınladığı kitapta bu protokolün diğerleri tarafından da onaylanan şeklini şöyle tarif ediyor: Mustafa Kemal Paşa Amasya'dan çeşitli kimselere mektup yazmıştır. Ben onun ilk mektubunu oradan aldım. Özel bir kurye ile gelir, eğer aceleyse, Kemalettin Sami Paşa'ya bir şifre ile gönderir, o da Harbiye Nezaretinde adını bilmediğim bir subaya verirdi. Anlamı şudur:

«Hükümet merkezi tamamen yabancı kontrolü altındadır. Türk milleti yabancı egemenliğini reddetmeye karar vermiş ve bunu memleketin her yanındaki kuruluşlarla ispatlamıştır. Bu çeşitli kuruluşların çalışmaları birleştirilmelidir.

«Sivas'ta bir kongre toplanmalı ve bunun yeri ve tarihi -açılıncaya kadar- gizli tutulmalıdır. «İstanbul'dan gönderilen ve millî nokta-i nazardan kanaatleri şüpheli olan komutanlar kabul edilmemelidir.»

Aynı zamanda, ihtiyaç hasıl olunca, Ali Fuat Paşa'nın Orta ve Batı Anadolu'daki komutan Mersinli Cemal Reşit Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa bu kararları telgrafla kabul etmişlerdir. Amasya protokolünün imzasına kadar İstanbul hükümetinden ayrılmak ve Anadolu'da yeni bir hükümet kurmak arzusu belirmişti. Bundan başka da, Amasya protokolünün üslûbu, istilâ kuvvetlerine karşı millî bir savunma kurmak arzusunu da ifade ediyordu. Memleketin bu kanlı durumunda protokolünün üzerlerine yüklediği sorumluluk hakkında tek söz alan Albay Refet olmuştu. Albay Refet, protokolü okuduktan sonra, Ali Fuat Paşa'ya dönerek demişti ki: «Yeni bir hükümet mi kuruyoruz? Yoksa memleketin savunmasını mı organize ediyoruz?»

Ali Fuat Paşa şöyle cevap vermişti:

«Bu noktaları düşünürken yeni bir hükümet kurmayı tasarlamadık. Fakat eğer savunma sadece bu şartlar altında mümkünse, niçin kurmayalım?»

Albay Refet de cevabında:

«Bunu yalnız açık bir tartışmadan sonra yapabiliriz. Ben itiraz etti, çünkü bundaki niyeti anladım.»

Ali Fuat Paşa Albay Refet'in arkasını okşayarak demişti ki:

«Nazariyeyi bırak, Refet. İmzanı at.»

Refet imzasını atmıştı. Her halde, bu meselede, ikna edilmesi en güç olan kimse Albay Refet olmuştu. Refet Paşa'nın gayet tenkitçi kurnaz ve aynı zamanda ihtillci ve son derece cesur bir tarafı vardı.

Ali Fuat Paşa Ankara'ya döndü ve tekiler Sivas yoluyla Erzurum'a hareket ettiler. Orada, Sivas valisi Reşit Paşa ile konuştular ve o da Sivas Kongresine sadık kalmaya söz verdi. -,1 Bütün bu işler kolay olmadı. Amasya toplantısının haberi İstanbul'a gelmiş ve İtilâf kuvvetleri buna çok karşı olmuşlardı. Orta Anadolu'da bulunan Ali Fuat Paşa gayet sağlam bir İ millî kuruluş meydana getirmişti. Tabii, bunlar düzenli birlikler değildi. İstanbul hükümeti buna rağmen kendisini yerinden almaya cesaret edemedi. Amasya protokolünün imzasından bir hafta sonra Ali Fuat Paşa Orta Anadolu'daki telgraf merkezlerini sivi yönetimi eline aldı. Onu da harekete sürükleyen şey, I Mersinli Cemal Paşa'nın Konya'dan kaldırılması ve gvenenine-yeceği adamların valiliklere getirilmesiydi.

Kâzım Karabekir Paşa'nın arkasında büyük bir ordu vardı. Bundan başka da Erzurum halkı kendisini tutuyordu. Bundan dolayı ona dokunmak elde değildi. Erzurum'un Kongre I merkezi olarak seçilmesi, bundan başka da Doğu illerinde bir I Ermenistan kurulması ve

Trabzon'un da ona liman olarak verilmesi tasavvutuna karşı alınmış bir önlemdi. Bu millî hareketlerin başta gelen önderleri arasında şunlar vardır: Necati, Hüseyin Avni, Hoca Refet. Bunlar Kâzını Karabe- 1 kir'e giderek Erzurum'u boşaltma emrini alırsa ne yapacağını sormuşlardı.

A in, ş Ut; İMTİHANI

43

Aralarında şöyle bir konuşma olmuştu: Kâzım Karabekir: «Hükümet Erzurum'u boşaltmamı emrederse, bir asker sıfatıyla emrine uymak zorundayım.» Onlar: «Bizi düşmana mı bırakacaksın?» «Hükümetin emri üstünde milletin iradesi vardır. Eğer millet, temsilcileriyle bunu belirtirse, onlara itaat edip işgale karşı gelirim.»

Kâzını Karabekir Erzurum kongresini daha esaslı bir noktaya dayatmak istiyordu. Bu kongre Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında açıldı. Ne yazık ki Mustafa Kemal Paşa'nın üni-foma ile gelmesi Erzurumluları pek memnun etmedi.

Kongre sırasında Harbiye Nazın Kâzım Karabekir'e, Mustafa Kemal Paşa'yı ve Rauf Bey'i tevkif için emir verdi. Aynı zamanda da Kâzım Karabekir Paşa'yı Doğu Anadolu'daki bütün askeri kuvvetlerin müfettişi (yani Mustafa Kemal Paşa yerine) nasbediyor ve Kongreyi derhal kapatmasını emrediyordu. Kâzım Karabekir bu emre uymadı. Mustafa Kemal Paşa'nın yerine bir müfettiş tayinini gayri meşru sayıyordu. Bir defa Mustafa Kemal Paşa'yı Millî hareketin başı olarak kabul ettikten sonra, Kâzım Karabekir sözüne sadık kalarak Mustafa Kemal Paşa'dan emir aldı. Mustafa Kemal Paşa da o zaman ordudan istifa etti.

O devrin durumunu inceleyenler Kâzım Karabekir Paşa'nın uzağı gören ve hızla hareket eden bir insan olduğunu takdir ederler. Gayet dengeli ve akıllı bir adamdı. Her halde Doğuyu tehlikeli bir maceraya atmak istemiyordu. Aynı zamanda, ayrı bir hükümet kurmayı da istemiyordu. Çünkü, bunun kişisel olması ihtimalini görüyordu. Bundan dolayı, bir yandan hükümet merkezini inandırmaya çalışırken onun yabancı kuvvetler elinde bir oyuncak olmasına da engel olmak istiyordu. Her halde, Türk topraklarında bir Ermenistan kurulmasına karşı cephe alıyor ve bunun için hazırlanıyordu.

Durum aşağıdaki noktalardan dolayı hayli nazikti:

Kafkasya'da sadece İngiliz askerlerinden kurulu iki tümen vardı. Bunlar Türkleri kanlı hareketlere itmek için kışkırtmak suretiyle Ermenileri kuvvetlendirmek istiyorlardı. Bu devirde Erzurun'da oturan Kolonel Rawlinson Doğu illerinin başınday-

44

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

di. Kendisi bir yandan orada durumu incelerken, öte yandan İstanbul'a da bağlıydı. Kâzım Karabekir, halkın kışkırtılmasına ve karşılıklı bulunmasına engel olmaya çalışıyordu.

Türklerin karşılıklı bulunmasına engel obuaya çalışıyordu. Türklerin karşılıklı bulunması hem Ermeniler için hem de İtilâf kuvvetleri için hoşla giderdi. Çünkü, bu, Türk topraklarında bir Ermenistan kurulmasına bir bahane olabilirdi. Bun-'dan dolayı Kâzım Karabekir İngiliz kuvvetleri çekildikten sonra harekete geçmek istiyordu.

Kolonel Rawlinson'un görevi Doğu Anadolu'nun silâhlarını elinden alıp, silâh ve cepaneleri Kafkas Ermenilerine götürmekti. Bu, aşağı yukarı İzmir'de oynanan oyunun aynı olabilirdi. Kâzım Karabekir, Türk silâhlannın Ermenilere geçmesine şiddetle karşı koyuyordu. Fakat, silâh götüren trenler Hasan-kale'den öteye gidemediler. Çünkü, oradaki Türk Milliyetçileri trenlere hücum ederek silâh ve cepaneleri aldılar. 1920'de Kâzım Karabekir'in Ermenilere karşı harekâtında bu silâhlar kullanılmıştır.

Bu kadar birbirine karşı etkiler ve kargaşalık arasında doğu illerinin korunması Kâzım Karabekir'in en çok övülecek hareketlerinden biridir. Kafkasya Ermenileri ve Doğu Anadolu'yu teftiş eden Amerikan askerî komisyonunun başında olan General Harbord bana öyle bir devirdeki güven ve düzenden büyük bir takdirde söz etti.

Aynı zamanda Erzurum Kongresi şu üç nokta üzerinde çalışmaya karar verdi:

1. Millî Misak'ı hazırlamak,
2. Anadolu'nun savunması için hazırlık yapmak,
3. Şayet Anadolu'da geçici olarak milli savunma için bir hükümet kurulacaksa, bunu yönetmek için «Heyeti Temsiliye» adı altında bir heyet seçmek. Fakat eğer Kongre geçici bir

hükümet kurmak için bir heyet seçerse, bu heyetin hükümet merkezinin kanunlarını uygulaması gereğini tespit etmek ve bir millî misak tesisinden sonra hükümetten çekilmek. Erzurum Kongresi İstanbul hükümetini ve padişahı ürküttü ve bunun sonucu olarak, bir seçim yapmak meselesi ciddi olarak konuşulmaya başlandı.

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

Erzurum Kongresi 23 temmuz ve ağustos 1919'da Sivas'ta başka bir kongre yapmak için harekete geçti. Burada Batı ve Orta Anadolu ile hatta İstanbul'un temsilcileri bulunacaktı. Sivas Rauf Bey'i, Erzurum Mustafa Kemal Paşa'yı ve Hoca Raif Efendi'yi bu kongre için seçmişti.

İstanbul'daki İtilâf kuvvetleri ve padişah hükümeti bu ikinci kongreye engel olmak için çeşitli cephelerden harekete geçtiler. Fransız subayları Sivas valisi Reşit Paşa'ya giderek eğer bu kongre olursa, beş gün içinde Sivas'ı alacaklarını söylediler. Bu ultimatom'dan hemen sonra İngilizler Samsun'a Batum'dan dört tabur asker çıkardılar. Albay Refet Bey hemen düzenli millî kuvvetlerle Samsun'a yürüyerek İngilizlerden kuvvetlerini geri çekmesini istedi ve onlar da hemen geri çektiler. Bundan hemen sonra Albay Selâhattin Bey, Refet Bey'in yerine atandı. O da, Albay Selâhattin Bey'in millî ve vatani duygularından emin olduğu için yerini ona bıraktı. Albay Selâhattin, milliyetçilere Sivas'ı savunacağına söz verdi.

Sivas Kongresi 4 eylül 1919'da toplandı. Kararları Erzurum Kongresinin kararlarının aynıydı. Erzurum'da kurulmuş olan millî hakların Rumeli ve Anadolu adına savunması yolunda bir kuruluş ortaya çıkmıştı. Bu illerdeki İttihat ve Terakkiye bağlı siyasal kulüplerin birçoğu ihtilâlciler bir durum aldı. (1)

Merkezi hükümet Malatya valisi Ali Galip Bey'e, Sivas'a yürüyerek temsilcileri tutuklama emrini verdi. Bu emri Sivas öğrendi. Malatya milliyetçileri Ali Galip'i korkutarak onu oradan kaçırttılar. Bu haince hareket Temsil Heyetini İstanbul hükümetinden büsbütün ayırarak özgür bir durum almaya zorladı. Sivas'ın millî harekete bağlılığı çok büyüktü. Orada (1) Bu tarihte eski maliye nazır merhum Cavit Bey Şişli'de saklı olduğu bir evde beni görmek istedi. Ferit Paşa hükümeti başa gelir gelmez, İttihatçılar tevkif edildiği için, o da saklanmıştı. İstanbul İttihatplan kendisini bu kongreye temsilci seçmek istiyorlardı. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa'nın fikrini almadan harekete geçmemesini öğütledim. Ben Kemalettin Sami Bey vasıtasıyla Paşa'ya yazdım. Mustafa Kemal Paşa da nazik bir surette bunun olamayacağını bildirdi. Cavit Bey üzülmüş göründü ve o hafta İstanbul'dan uzaklaştı. 46

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

kendisini" tehlikeye atarak, temsilcileri tutanların arasında en önemli kişilerden biri Halis Turgut Bey'dir. (1)

Seçimler büyük bir hürriyet içinde bütün yurtta başladı., 1908 seçimi bir yana, hiç bir seçimin bu kadar hürriyetle yapıldığını ben hatırlamıyorum. Burada tuhaf bir olay olmuştu. • Türk Anayasası (1924'teki değişiklikten önce) yirmi yaşındaki bütün Türk erkeklerin seçilebileceğini ifade etmekteydi. Bey-pazar'da 22 oydan 20'sünü bana vermişlerdi. Bundan başka da Giresun 8 oy vermişti. Bana karşı gösterilen bu güven ve sevgiden dolayı çok minnet duymama karşın, siyasal hayata atılmak istemiyordum. Bundan başka da_ kadınların seçilmek hakları yoktu. Fakat, eğer isteseydim, Aydın Meclisinin (= Senato) yorumlamasına bağlanmak şartıyla ben mebus olabilirdim. Beypazar kendine fahri hemşire seçti. Giresun da orada Halide Hatun adı altında bir kız okulu açtı. Vatandaşların güven ve sevgisi beni her zaman minnettar etmekle birlikte, bu, özellikle beni çok heyecanlandırdı.

Milliyetçilerle hükümet merkezi arasında ilişki yeniden başladı. Hükümet merkezi Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Amas-ı ya'ya gönderdi. Mustafa Kemal Paşa, Rauf ve Bekir Sami Beylerle bu meseleyi ciddi olarak konuşmasını sağladı. Bu konuşma sırasında, Meclis'in merkezi, Anadolu olması istenmişse de, bu o zaman gerçekleşmemişti.

Seçimler biter bitmez, hükümet merkezinin İstanbul'da mı yoksa Anadolu'da bir yerde mi olması daha uygundur sorunu ortaya çıktı. Mustafa Kemal Paşa ve kendisiyle işbirliği yapan bazılarımız, ben de dâhil, merkezin Anadolu'da olmasını tercih ettik. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa hepimize yazarak bu sorunun İstanbul dışında bir merkez seçilmesiyle

hallolunması üzerinde durdu. Bu sırada, İstanbul'un durumu çok karanlıktı. J Bazıları, eğer İstanbul'dan merkez kalkarsa, Türklerin İstan-i bul'a önem vermediği hissini uyandıracığından ve İstanbul'u! kaybetmek ihtimalinden korkuyorlardı. Sonunda, İstanbul! merkez olarak kabul edildi.

(1) Halis Turgut, Sivas'ın tanınmış bir ailesindendi. Meclis'te yıllarca ST-; vas'ın temsil etmişti. 1926 haziranında bilinen meseleden dolayı İzmir'de idari edilmişti. Gerçi, Mustafa Kemal Paşa'ya suikast meselesiyle hiç bir ilişiği yok" sa da, çok hür düşünceli bir adam olması onun hayatına mal olmuştur.

47

Millî hareketi temsil eden mebusların başında Rauf Bey, 1920 yılı ocak ayında İstanbul'a geldi. O da, Mustafa Kemal Paşa gibi, merkezin Anadolu'da olmasını istiyordu. Fakat, çoğunluğa baş eğmek zorunda kaldılar. Burada benim kendimin de dirençle merkezin İstanbul'un dışında olmasını istediğimi eklemek isterim. Nedeni, İstanbul'a karşı ilgisizliğim değil, merkezin Anadolu olmasının oralann medenîleşmesine yol açması ihtimaliydi. Burada kısmen kişisel olaylardan söz edeceğim:

Eski devirleri temsil eden İstanbullular arasında benim en çok bağlı olduğum Dr. Adnan'ın eniştesiydi. Yetmiş yaşında bir adamdı ve Saint-François d'Assis'i garip bir şekilde hatırlatırdı, çünkü sadece evliya gibi bir adam değil, aynı zamanda bir çocuk hissi taşıyan bir insandı. Bu nedenle, bir aile konağı (1), bir oğlu, bir kızı bulunması, evli olması, çok güzel bir bahçesi bulunması bir tezat teşkil ediyordu. Çünkü, Saint-François d'Assis'e benzemesi, bir adamı mağaraya çekilmiş olarak düşündürüyordu.

Evinin yanında minimini bir cami vardı. Kendisinin zamanı, bahçesinde çalışmakla veya namaz kılmakla geçirdi. Çok uzun boylu bir adamdı. Gayet zayıf, biraz öne doğru eğik omuzlarıyla yürüken. İnsana (birçok kuşaklardan gelme bir kültürün etkisiyle) bir dere kenarında hareket halinde olan bir sazı hatırlatırdı. Daima ütülü, kar gibi beyaz gömleğinin üstüne siyah bir cübbe giyer, kollan rahat çalışabilmek için, dirseklerine kadar sıvalı dolaşırdı. Başındaki beyaz sarık, Türk topraklarından ebediyen göçmüş olan bir «Beyaz sarık» inceliği taşırdı.

Yüzü ince uzun, teni pembe, burnu ufak, ağzı yumuşak bir gülümseme içindeydi, gözleri de olağanüstü güzel, açık maviydi (2). Her zaman oraya gitsem, ister namazda, ister bahçede olsun, hemen yanıma gelirdi. Eski ve antika bir kâğıt kadar ince elini uzatırdı. Ondan sonra yanıma oturur, gözleri güleç, si-

(1) Ey şimdi Cerrahpaşa'da Kızılay Hemşire Okulu'dur.

(2) Ali Rıza Bey, İkinci Mahmut'un sadrazamı Selim Paşa'nın torunuydu. Onun zamanında yeniçeriler öldürtülmüştü. Bu kadar kanlı bir adamın bu kadar ince ve duygulu bir torunu olması bana kalıtım denilen şeyin umulmadık bir belirlemesi gibi gelirdi.

48

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

gara içmemde ısrar ederdi. Çünkü, ona saygımdan dolayı yanında içmek istemezdim. Onun o ince sesi hâlâ kulağımdadır:

«Hanımefendi kızımız nasıl?»

Onun huzuru, hanımefendi kızının ruhu o günlerde Türkiye'de geçen facia havasından sükûna götürürdü. Hiç bir zaman ayak ayak üstüne atmazdı. Sigara içerken de biraz kendini suçlu hissedirdi. Konuşulan konular, güller, hayvanlar ve sebzelerden başka bir şey değildi. İnsanlardan hemen hiç söz et- 5 mezdi. Düşüncesinin sükûnu içinde, ırk din ve sınıf ayrılıkları < hiç bir zaman yer almazdı. Her ölen onca «rahmete» kavuşur ve yaşayanlara da hayırlı bir duyguyla bakardı. O günlerde çevresinde dönen büyük kızgınlık ve düşmanlık duygularından hiç haberi yok gibiydi.

Onu memnun etmek için, o günlerde Medine Komutanı Fahrettin Paşa'nın istifasına ve nasıl uzun süre, Mütakereden sonra; İngiliz kuvvetlerine Medine'yi bırakmak istemediğini anlattım, î İngiliz kuvvetleri Medine'yi kuşatmış halk susuz ve yiyeceksiz; kalmıştı. Nihayet yanındakiler, halkı açlıktan öldürmemek için teslim obuayı teklif ettikleri gibi, İstanbul da kendisine Mütare-ke'nin maddelerine dayanarak, Medine'yi hemen terketmesin' emretmişti. Anlattıklarına göre, Fahrettin Paşa, Hazreti Mu hamed'in kabrine gitmiş, kılıcı, yalnız ona ait olduğuna inan-l diği için, ayak ucun bıraktıktan sonra orada bayılmıştı.

Ben bunu kendisine anlattığım zaman, bu dinî olayın on memnun edeceğini sanmıştım. Fakat, o ince yüzünde hiç de böyle bir belirti yoktu. O zamana kadar hiç rastlamadığım garip bir sesle dedi ki: «Fahrettin Paşa Peygamberlerin kabrinin! etrafındaki hurma ağaçlarını kestirmiş.»

Ben şaşırđım ve özellikle o zaman Ali Rıza Bey'in ruhunda: orduların, kılıçların yer almadığını anladım. Onun için ert; önemli şey, hurma ağaçlarıydı. Bu, Gandhi'ciliği bile geçen birj duyuş veya düşünüş havasıydı. İşte, bundan dolayı Francois; d'Assis'i hatırladım. Kendisine bir hizmet edebilmek için içimi yanardı. Fakat o benden bir şey istememiş, bununla birlikte, bir gün şöyle bir şey söylemişti: O zaman İstanbul'da yaşayan! Şerif Nasır Bey, Ali Rıza Bey'in akrabası ve dostuydu. Anlaşıldığına göre, Şerif Nâsır'm ailesi öksüz bir Arap kızını evlâtı almışlardı. Kızın, renginin esmer olmasından dolayı Ermemle

I UKK.UJN ATEŞLE İMTİHANI

49

onu bir Ermeni çocuğu diye ellerinden almışlardı. Şerif Nasır Bey İngilizlerin himayesinde olduğu için, bu sorunu niçin kendisi çözümlenemişti, bilmiyorum. Ali Rıza Bey'e gelince, iyi davranılmak şartıyla, bir çocuğun Ermenilerin veya Türklerin elinde olmasında bir fark yoktu. Bana dedi ki

«Acaba Hanımefendi kızım, İngilizlere bir Müslüman çocuğu olduğunu söyleyebilir mi? Bunu ispat edebilecek bir nüfus tezkeresi Medine'de çıkarılmıştır.»

Ben İngilizlerle ilişkide bulunmak istemediğinden dolayı biraz durakladım. Bununla beraber, ertesi gün Rumelihisan'n-da oturan Kolonel H. Symythe'i görmek üzere erkenden ayrıldım. Güzel, ufak tefek bir Rum kansı vardı.' Beni nezaketle kabul etti. Kendisi de derhal aşağıya indi. Ona bu Ermeni Türk yetimleri sorununu, Türklerle azınlıklar arasında nasıl bir durum doğuracağını anlattım. Başını salladı, parmaklarını birbirine geçirerek dedi ki: «Ermeni ve Türk çocukları bu durumdadır. Onları ayırt etmek için parmakları kesmek gerekir.»

Kendisine küçük Arap kızından söz etmeden sessizce ayrıldım. Kolonel H. Symythe'i son olarak gördüğüm zamandan beri, İngilizlerin Türklere karşı yumuşar gibi görünen durumu artık değişmişti. O gün, Kemalettin Sami'nin bazı raporlarını hazırladım. Anlaşıldığına göre, İngilizler, barış ve sükûn adına İstanbul'u tamamen ellerine almak için bir bahane arıyorlardı. Bu bahane de Türklerle azınlıklar arasında kanlı bir çekişme sonunda meydana gelebilirdi. Aynı zamanda, o günlerde Fener'deki zavallı fukara Hıristiyan bölgesiyle Türklerin yoksul mahallelerinde kaygılar artmıştı. Tabii, bu sorundan artık Ali Rıza Bey'e söz etmedim. Eve döndüğüm zaman, gerçek bir felâkete sürüklenmekte olduğumuzu tamamen kavramıştım. Irklar arasında nefret gün geçtikçe artıyordu. O kadar ki, Hıristiyan çocukları Türk mahallelerinden, Türk çocukları da Hıristiyan mahallelerinden birbirlerini dövmeden geçemiyorlardı. Buna kaşmamış hemen hiç bir çocuk yoktu. Burada garip bir olay anlatacağım:

Fazlıpaşa'daki evimizin önünde Türk ve Hıristiyan çocukları birbirine girdiği zaman, iki tarafın anneleri de gelmiş ve onları ayırmıştı. Ondan sonra da, bu kavgalar durmuştu. Bu, F: 4

50

1UKKUM
IMIİJtIAJMI

bana gelecekteki bir dünyada kadınların el ele vererek savaşa son vermeleri olasığının ilk adımı gibi gelmişti. Ertesi gün Ali Rıza Bey'i görmeye gitmiştim. Eşi tavukları yem veriyordu. Sordum:

«Beyefendi nerede?»

Eliyle bir duvann arkasını göstererek:

«Sebze bahçesinde. Çalışırken gidip görmek ister misin?» dedi.

Hemen duvardaki tahta kapıyı açarak en serin ve en güzel bir sebze ve yemiş bahçesine girdim. İncir ağaçlarından incirler sallanıyor, her taraf gölge içinde. Bir yanda kabak, lahana tarlaları ortasındaki kapının çevresinde dolaşarak su çeken bir eşek. Ali Rıza Bey arkasında eski bir mavi gömlek başında beyaz bir takke, eşekle birlikte dönüyor ve onunla insanmış gibi «Hadi oğlum, hadi oğlum» diye konuşuyordu. Beni görünce:

«Buraya geliniz Hanımefendi kızım. O dinlensin. Ben de size incir toplayayım.» dedi. Karşı karşıya oturduk, bahçenin özelliklerini belirten o tatlı incirleri yedik. Sanki Kolonel H. Symythe'in cevabının ne olduğunu ve benim üzerimde yaptığı etkiyi anlamış gibi, beni avutacak yolda ve her zamandan daha tatlı konuştu. Bundan bir süre sonra, küçük oğlum bana gelerek büyük kardeşi gibi uzun pantolon giymek istediğini söyledi. Altı ay sonra olabilir ancak, dedim. Parmaklarıyla altı sayarak: «Çok uzun zaman» diye cevap verdi.

Baş konferansı yaklaşmıştı. Anadolu'daki çeşitli kuruluşlar huzursuzluk içindeydi. İtilaf kuvvetlerinin sansürü davalarını dış memleketlere duyurmaktan alıkoyuyordu onları. Batı Anadolu Yunanlıların iş gah altında olan kısımların kendilerine geri verilmesini istiyordu. Adana'da Ermeni-Türk öldürüş mesi sürüp gidiyordu. Doğu Anadolu toprakları üzerinde Ermenistan istemiyorlardı; İzmir dağlarında ise çarpışmalar sürüyordu.

1919 yılı eylül sonlarında, King - Crane komitesi İstanbul'a geldi. Bunlar, bir yandan durumu Amerika adına incelemek, bir yandan da, büyük bir incelikle, bizim de şikâyetlerimizi dinlenmek istediklerini söylediler. Bunlar bizimkilerin şikâyetlerini de Paris'teki Baş Konferansına bildireceklerdi. Trakya temsilcileri komisyona giderek şikâyetlerini bildir-

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

51

memi ve benim bunları tercüme etmemi istediler. Bu, pek hoşuma gitmedi. Amerikan Elçiliğinin merdivenlerini çıkarken dünyanın sonu gelmiş gibiydi. Gerçi, Anadolu'nun daha fazla kuvveti ve şansı var gibiyse de, düşman ırklar arasında bulunan Trakya'nın durumu çok kötüydü. Nihayet komisyon karşısına çıktık. Genellikle Madame Bristol'de çay içtiğimiz sofraya şimdi yeşil bir örtüyle örtülü, çevresinde beş kişilik komisyon oturuyordu. Millî haklarımızı herhangi bir elçilikte savunmak bana çok ağır geldi.

Ben, üç arkadaşım adına çeviriye başladım. Mister King:

«Bulgarian Yunanlılara tercih etmez misiniz?» diye sordu.

Hiç birini tercih etmiyorduk. Bu toplantı bittiği zaman, hepimiz nefes aldık. Süleyman Nazif Bey'in o vakur kafasıyla, o-lağanüstü gözlerinin bakışını hiç unutmam. Benim elimi bir küçük çocuğu korur gibi tutmuş:

«Bize bugün analık et. Bizim için de çeviricilik yap» demişti. Onlar Doğu Anadolu'yu temsil ediyorlardı. Süleyman Nazif Bey konuştu. Kuşku götürmez bir Türk çocuğu onlar, Doğu Anadolu'da Ermenistan istemiyorlardı. Heyetten birisi ölümlerden sözetti. Süleyman Nazif sinirlendi. Bu öldürüşmenin nasıl iki yanlı olduğunu, Türkler kadar Ermenilerin de sorumlu olduğunu anlattı. Sözleri Wilson'un 27 Eylül 1918'de vermiş olduğu söylevi hatırlatıyordu «Yan tutmayan bir adalet, hiç bir tarafı ayırt etmemek gereği taşır. O öyle bir adalettir ki, mevki ve yan tutmadan herkesin eşit olan hakkını tanır.»

«Bu konuşma çok acı oldu. Koskoca bir masa çevresinde oturan heyetle sağ yandaki siyahlar giyinmiş dört Türk vatandaşın «facia» anlatan yüzleri hâlâ hafızamdadır.

Ben, oradan sadece bir çevirmen değil, biraz da avukat durumundayım. Odadan çıktığımız zaman, Süleyman Nazif Bey'in yüzünün son derece sararmış olduğuna dikkat ettim. Kapıda birbirimizden ayrıldık. Son Telgrafta, 1924'te Edip Kızı Halide adlı maklesiyle bu günü hatırlatıyordu.

Mister Crane Türklere resmî olmayan bir şekilde çok dostluk gösterdi ve Amerika'ya altı öğrenci gönderdi. Bunlardan başka da Sivas'a Chicago Daily News'un muhabiri Mister Browne'i göndererek Türklere görüşlerini aldırtdı. O zaman,

52

TUKKUN ATEŞLE İMTUAINİ

Profesör Albert H. Lybyer'in bulunması geleceğin tarihçileri için iyi bir şey olmuştur. Çünkü, Prof. Lybyer'le Prof. Arnold Toynbee Yakın Doğu'nun çetin kargaşalığını tarafsız gözle gören iki bilginler.

İzmir dağlarında savunmaya hazırlanan insanlar örgütlerini kuvvetlendiriyorlardı. Bunlar daha Mustafa Kemal Paşa'-nın Sivas'taki örgütleriyle pek temasta değildiler.

İzmir dağlarında hep Robin Hood esatirini hatırlatan bir hareket vardır. Oralar hep Osmanlı hükümetiyle anlaşmazlık halindeydi. Eşkiyalar zenginlerin çocuklarını yakarlarken, onlardan para alırlar, zengin tüccarları, hükümet ileri gelenlerini öldürürlerdi. Fakat yoksul köylülere

yardım ederlerdi. Eşkiya-lar Yunan işgalinin ilk günlerinde dağdan inerek Yunanlılara katılmışlardı. (1)

Bu, biraz yağmaya katılmak hırsından, biraz da Osmanlı hükümetine karşı besledikleri hınçtan ileri geliyordu. Fakat, bir ay geçmeden, silâhını alan tekrar dağa çıktı. Gökçe Efe orada Yunanlılara karşı silâhlı direnmeyi yapan ilk adamdır. O-nun hikâyesi bir çeşit halk efsanesi haline gelmiştir.

Öteki liderler ve halk Aydın ve Nazilli'de toplanıyorlardı. Kendilerini meydana çıkırmayan subaylardan biraz talim gördükten sonra, oraları Yunanlılar için yaşanamayacak bir hale getirmişlerdi. Aydın yedi kere zaptedilmiş, gene geri alınmıştı. Nazilli milli kuvvetlerle Demirci Efe diye tanınan liderin buyruğunda Yunanlılara karşı durum takınmıştı. Salihli cephesi, Halil Efe tarafından tutuluyordu. Çerkez Ethem de onların başı olmuştu. Sarı Efe lakabıyla anılan Kaymakam Edip ve birkaç Türk taburu Silâhlanyle birlikte onlara katılarak savunma noktası-

(1) Bunların başında Gökçe Efe bulunuyordu ve Yunanlılar kendisini çok; seviyorlar, İzmir kahvelerinde buluşup konuşuyorlardı. Bu böyle sürüp giderken bir gün Efe kahvede birdenbire iki Yunan askerini öldürerek ortadan kaybolmuştu. Anlatıldığına göre, bir Yunan çavuşu Efe'ye mavi bir keseden tütün! ikram etmiş. Bu keseyi Efe beğenmiş ve çavuş da, anlaşılın sarhoş bir du-l ramda bunun hikâyesini anlatmış. Çavuşun anlattığına göre, dağda bir Türki kızına rastlamış, ona taarruz edip öldürdükten sonra boynundaki mavi keseyi;] almış ve bunu bir tütün kesesi yapmıştı. İşte Gökçe Efe bundan dolayı adamıl öldürmüş, kaçmış ve yarıdakları da onu izlemişti.

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

53

nın kuvvetini teşkil etmekteydiler. Albay Bekir Sami (sonraki hariciye vekili ile karıştırılmamalı) ve Albay Kâzım bu mücadelenin ilk tanınmış isimleri arasındadırlar. Türklere İzmir'de yapılan ilk kanlı davranışa karşı tama-ıriyle ilgisiz kalan Batı kamu efkârı İzmir'in içindeki Rumların karşı karşıya bulunduğu tehlikeden heyecana düşmüştü. İtalyan, Fransız ve Amerikan amiral ve generallerinden kurulu bir inceleme komisyonu 1919 ekiminde durumu incelemek için İzmir'e gittiler. Fakat bunların raporu Türk - Yunan çatışması bitmeden önce yayınlanmadı. Rapor, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini makul bulmuyordu.

Milli Misak'ın yayınlanması İtalyan ve Fransız İşgal Kuvvetleri merkezlerinde iyi karşılanmakla birlikte, İngiliz merkezi somurtkan bir durum almıştı. Bununla birlikte, kimse yeni bir hareket beklemiyordu.

Şubatta durum sallantılı bir hal aldı. Kemalettin Sami gece yarısından sonra bize ziyaretlerini sıklaştırmış ve İstanbul'daki İngilizlerin siyasi hareketleri hakkında raporlar getirmişti.

Bunların birinde millî harekete karşı bulunmak üzere Sait Molla'mn adamlarının Anadolu'ya gittiği belirtiliyordu. Adapa-zan'nda Çerkezleri harekete getirmeye çalışıyorlardı. Bütün raporlar küçük san kâğıt parçaları üzerine yazılmış olduğu için, ben doğruluklarından şüphe ediyordum. Sordum:

«Bunları nasıl elde ettiniz, Kemal Bey?»

«Sait Molla'm kâtipliğini yapan bir akrabasından.»

«Doğruluklarından emin misiniz?»

«Çocuk bütün kalbiyle bizden yana.»

«Bu kâğıtları çalmayı doğru bulan bu adam niçin asıllarını almamış?»

«Sait Molla kendisinden kuşkulanasın diye.»

Ben bunların doğruluğundan tamamen emin değildim. Ancak 1920'de, milli hareketi hemen hemen ortadan kaldıracak bir durum hâsil olduğu zaman ben de düşüncemi değiştirdim. Bunlardan daha sonra söz edeceğim.

Kemalettin Sami bunlara çok önem veriyordu. Bunlardan bir tanesi daha sonra Chicago Tribüne'de ve bazı Fransız ga-

t>4

TUJKJYUİN

zetelerinde çıktı. Bunlardan biri adı Forestes olan bir İngilizle Ferit Paşa arasındaki bir konuşmadan söz ediyor ve İngiltere'nin tıpkı Mısır gibi Türkiye'yi ele almasını belirtiyordu.

- Aynı şubat ayında, İngilizlerin Millî Misak'a karşı bir durum takınarak hepimizi esir edip Malta'ya gönderecekleri haberleri ağızlarda dolaşıyordu. Gerçi, benim gibi herhangi birini almaları ihtimali varsa da, İstanbul'daki Meclis'i kapatarak mebusların gönderileceğine kimse pek inanmıyordu.

Ben, İngilizlerce büyük bir kuşkuyla karşılandığımı bilmekle beraber, bunun doğrusunu, Sabiha Zekeriya'nın bana anlattıklarından öğrendim. Dedi ki:

«Dikkat et. Halide Hanım. General Miline senin çok aleyhinde.»
«Nereden biliyorsun?»

Anlaşıldığına göre, Sabiha Zekeriya generali görmeye gittiği zaman, orada onu bulamamış ve C. Armstrong'la görüşmüş. Armstrong, söz arasında, Sabiha'ya Halide Edip'i tanıyıp tanımadığını sorduktan sonra, generalin yanında onun adını ağzına almamasını öğütlemiş ve Sabiha da biraz şaşırmış.

Ben General Miline'i hiç görmedim. Fakat, inandım ve inanıyorum ki, bu düşmanlık millî mücadelede hizmet eden herhangi insana karşı onda vardı.

Ben Burgaz adasındaki evimi sattıktan sonra çocuklarımı Robert College'e yatılı olmak üzere koydum. Artık para hususunda kaygım kalmamıştı.

İşte, bu sırada, Kemalettin Sami ile Anadolu'ya kaçmak sorununu konuştum. Şayet, intiyaç hâsıl olursa, ilk sığınacak yer Sultantepe'de Özbekler tekkesiydi. Oraya kabul edilmek için de parola «Beni İsa yolladı» idi. Fakat benim için, o tekkeye sığınacak olursam, parola gerekli değildi.

Aynı zamanda küçük oğluma uzun pantolonlu elbiseyi yaptırdım.

10 mart çarşamba günü, İstanbul'daki İzmir Müdafaa Ce-miyeti'ne gittiğim zaman orada bir telgraf buldum. Belirsiz bir şekilde, İstanbul'da bir bahrî hareket olacağı ve istanbul'u asker çıkarılacağı bildiriliyordu. İçimden pazartesine kadar bu işin olmamasını diliyordum. Kişisel isteklerimin pek az gerçekleşenlerinden birisi de budur.

BOLÜM III

ANADOLU'YA SIĞINMA

16 mart 1920'den 2 nisan 1920'ye kadar

15 mart 1920 öğleden sonra saat üçte bizim ev heyecan içindeydi. Benim oğlanlar hazırlanmıştı. Kapıda bekleyen araba onları Robert College'e yatılı olarak götürecekti.

Nihayet, küçük oğlum uzun pantolonunu giymişti.

Onlar gittikten sonra, hayatımın en karanlık günlerinden birini geçirdim. Fakat, durmadan çalışıyor ve yazıyordum. Saat 8'de Adnan geldi. Gülüyor, neşeli görünmeye çalışıyordu. Ama yüzünün ifadesinde bir acılık vardı. Dedim ki:

«Biz bu gece yemekten sonra Nigâr'a gideceğiz.»

Adnan o gece evde kalacağını ve İngilizlerin hükümet devirmesini o akşam yapacaklarını söyledi.

«Ne yapmak istiyorsun?» diye sordum.

«Biz bu gece evde kalmaya, sonra Meclis'e giderek, eğer kapayacaklarsa, orada bulanmaya karar verdik.»

56

TUKK.UJN

IMTUIAJM

«Olamaz!»

«Sen kendin «Hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz» demedin mi? İngiliz milleti ve parlamenter hükümetin en eskisi, millî bir topluluğa böyle bir şey yapılmasına engel olurlar.»

Birdenbire hayalimde Roma senatörlerinin Roma alınırken sessizce oldukları yerde oturduklarını gözlerimin önüne getirdim. Ben birdenbire karar vermiştim. Kâğıtları topladım. En önemli belge olan Mustafa Kemal Paşa'nın mektuplarını | Mahmure Abla'ya bıkatım. Ondan sonra, çarşafımı ve mantomu giyerek Adnan'ın elinden yakaladım.

O isyan eden bir sesle:

«Ben söz verdim,» dedi.

Fakat, ben bu sözün anlamsız olduğunu, Anadolu'ya ne kadar önce gidersek o kadar doğru olacağını söyledim. Artık Ortaçağın bir destanındaki karakterler gibi hareket etmek zamanı geçmişti. Durum romantik değil, korkunçtu. Adnan'ı! kandırmak çok güç oldu. Fakat onu âdeta zorladım. Mahmure Abla'ya o gece evde kalmasını söyledim. Bir olay geçerse Nigâr'm evine gelip ertesi sabah bana haber vereceklerdi. Ben orada olup bitenleri bekleyecektim. İşte böylece mutfak kapısından çıkarak, karanlık sokaklardan gittik. Bidüziye gözümüz arkada, kimsenin bizi izleyip izlemediğini gözlüyorduk. Nigâr'la kocası, büyük kırmızı bir evde oturuyorlardı. Dr. Adnan, Nigâr'ın kocası Saip'e durumu anlattığı zaman, o, bunun bir yalan olabileceğini söyledi. Gece, her zamanki gibi geçti. Evin karşısındaki Tasviri Efkâr matbaası durmadan işliyordu. Tasviri Efkâr, milli gazetelerin başında geldiği için ilk hücum her J halde oraya olabilirdi.

Odayı hatırlıyorum. Karşılıklı iki uzun minder. Bir tane-1 sinde Nigâr oturmuş, ötekinde Dr. Adnan uzanmıştı. Kendisine yerde yatak yapılmış olmasına rağmen yatmak istemiyor- j du. Saip odasına çekildi. Nigâr'la Dr. Adana oldukaları yerde kaldılar. Ben de soyunup yattım. Arkamı onlara çevirdim. On-| lar fısıldaşarak konuşuyorlarken ben düşünüyordum. Dr. Ad-ü nan tehlikeden çok, verdiği sözde durmamış olmaktan üzgün- J dü. Bundan başka da, Adnan'ın fikrince eğer Türk mebusları!

TUKKUJN ATKŞLE İMTİHANI

57

İngilizler tarafından tutsak alınırsa, Batı kamuoyu bizim tarafımıza dönecekti. Benim tuttuğum yol, tehlikeli olduğu kadar şüpheliydi de. Bütün bunlara karşın, gece gayet durgun uyudum. Uyandığım zaman, Nigâr'la Dr. Adnan ateşin karşısında duruyorlardı. Fakat, ben bir şey olmadığını görünce, arkamı çevirip yine uyudum.

O sabah, yatağımın başında namaz kılacak gibi diz çökmüş oturan Mahmure Abla'nın yüzünü hiç unutmuyacağım. İncecik yüzü, çarşafın siyah çerçevesi içinde, cesur ve karalı görünüyordu. Dr. Adnan yatağın öbür yanına oturmuş. Mahmure Abla ona bir şeyler anlatıyordu. Gözlerimi açar açmaz, kollarını boynuma dolayarak iki yanaklarımdan öptü. Anlattığına göre, gece sakin geçmişti. Fakat, durmaksızın kamyonlar gelip geçmişlerdi. Sabahın erken saatmda, Hilâl-i Ahmer'in (=Kızılay) hademelerinden Halis gelmiş, İstanbul'un gece yarısından sonra saat ikide askeri işgal altına alındığını söylemiş. Hilâl-i Ahmer'i otuz kişilik bir askerî müfreze işgal etmiş. Türk veya Ermeni tercüman olmadığından, sadece İngilizce konuşmuşlar. Telefonlar koparılmış, kâğıtlar paramparça edilmiş, uyuyan hademelerin başına tabanca dayayarak, Dr. Adnan'ın nerede olduğunu sormuşlar, dolaplar, hatta kâğıt sepetleri bile aranmış. Dr Adnan'ın orada olmadığını öğrenince, evini sormuşlar. Bunların birer işaretle sorulduğunu sanıyorum. Yalnız, içlerinden biri birkaç Türkçe kelime biliyormuş. Sonunda, Balkan göçmenlerinden Hamit adlı ve Dr. Adnan'ın koruduğu öksüz oğlanı yakalayıp sorguya çekmişler. O da bilmediğini söyleyince, askerler çocuğu dipçikle dövmeye başlamışlar. Çocuk, Hilâl-i Ahmer'den ayrıldığı zaman, yüzü kan içindeymiş. Bununla beraber, hademe Halis'e ne yapsalar evi haber vermeyeceğini ve Halis'in gidip ablama bunu haber vermesini rica etmiş. Bu» güzel sevgi belirtisi Dr. Adnan'ı ağlatmaya başladı. Benim gözümünden bir tek yaş akmadı. Çünkü, daha iyi günlere kavuşmadan önce, bir damla göz yaşı dökme-meye karar vermiştim.

Bundan başka iki kere de ev telefon ederek Dr. Adnan'ı sormuşlar. Mahmure Abla da nereye gittiklerini bilmediğini söylemiş. Ev şimdi göz hapsindeydi. Mahmure Abla oradan çı-

58

i UKKUIN AT£JŞL,£ IMTUIAINI

kınca, Nigâr'ın evine gelmeden önce, Beyazıt'a gitmiş. Orada, İngiliz kuvvetleri Nezaret'e girerken Fevzi Paşa'nın ayakta durduğunu görmüş. Ablamı en çok üzen şey Kemalettin Sami Bey'in tümeninden yedi askerin öldürülmesi olmuş. İngiliz kuvvetleri ön kapıdaki iki muhafızı öldürdükten sonra içeri girmişler sonra da, yatakta beş askeri vurmuşlar. Mahmure Abla Beyazıt'tan geçerken yaralıların kanları aka aka sedye içinde götürüldüklerini görmüş. Şimdi İngiliz askerleri Gedik- ; paşa'da evleri arıyor, hatta mezarlıkları karıştırıp bomba ve ; silâh bulacaklarını sanıyorlarmış. İşte, Mahmure Abla'nın ver- j diği haberler bunlardı. Bunları söyledikten sonra, ablama bana Belkis'i gönder- \ meşini söyledim. Ertesi sabah, yine gelerek bana olan biteni; anlatacaktı.

Saip Hilâl-i Ahmer'de kâtipti. Mahmure Abla gelmeden görevine gitmişti.,O gün ögle yemeğine geldiğimiz zaman o da bazı haberler getirdi. Hilâl-i Ahmer binası altüst olmuş. Üsküdar'dan gelen bir kâtibin söylediğine göre, Esat Paşa ile Cevat Paşa üzerinde gecelikleri bir İngiliz moturuna bindirilerek Selimiye kışlası önünde duran bir İngiliz gemisine götürülmüşler. Her yerde silâhlı askerler, esir Türkler, sokakta dolaşan, tanklar görölüyormuş. Biz tercüman olarak İngilizden başka-1 sim kullanmadıkları için, evimizin bulunmasından korunmuştuk.

Herkes o kadar şaşkın bir durumdaydı ki, derin derin dü-'| şünmek gerekiyordu. Bizim için yapılacak iki şey kalmıştı. "•' Hemen Üsküdar'a geçmek, ya da birkaç gün bu fırtınanın azıcık dinmesini beklemek. Ben ikinci yolu seçtim, çünkü, birkaç; kişiyi daha bizimle alıp götürebilirim, sanıyordum.

1

İki gün boş yere Anadolu'ya kaçırabileceklerimizle ilişki 1 kurmaya çalıştım. Sonunda, Üsküdar'a gidecektim. Bu iki gün l içinde durum daha da sıkışmış, İngiliz polisleriyle bazı Erme-J niler bütün vapurları ve iskeleleri göz altına almışlardı. 181 martta harekete karar verdik. Üsküdar'a giden altı buçuk vapurunu yani karanlık bastığı zamanı seçtik. Belkis bize kapalı bir araba bularak gelecek, bizi Üsküdar'a giden vapurun durduğu iskelenin önünde bırakacaktı. Sait'le Apdülmuttalip (gü-

ı UKJK.UM ATKŞLE İMTİHANI

59

vendiğimiz bir dost) rıhtımda bekleyecekler, bizi tanıyan birisini görürlerse, işaret edeceklerdi. Üsküdar'da Apdülmuttalip bir araba bulacak, Sultantepe'si'ne en yakım bir yerde bizi bırakacaktı.

Bunun en güç yanı giyim kuşam sorunuydu. Kıyafeti fazla değiştirmek de, hiç değiştirmemek kadar tehlikeli bir şeydir. Bundan başka da, Dr. Adnan'ın endamı, fesi, yürüyüşü çok kendisine özgü ve halkça bilinirdi. Traş olup kadın elbisesi giymek istemiyordu. Bunu, yalnız boyunun bir kadın için fazla uzun olmasından değil, gülünç duruma düşmemek için istemiyordu. Sonunda, onu bir hoca kıyafetine soktuk. Çünkü, o eve bitişik evde oturan bir hoca akrabası vardı. Ben, siyah gözlük takmasına karşı durdum, çünkü o da bir çeşit maske gibi bir şeydi. Benim de kılığım kıyafetim biraz tanınmış olduğu için, Mahmure ablamın eski biçim çarşafını giydim. Bir hoca karısı durumu almak istiyordum. Hoca karılarıyla gözlerini örtmezler. Bizimkiler, çevreden beni gözlerimden tanıyacaklarından korkuyorlardı. Fakat bu da olmadı. Çünkü, Halide denilen yaratık, artık vücuduyle ilişkisini kesmişti.

Sonunda, martın 18'inci perşembe günü hayatımızın büyük dramı için hazırlandık. Dr. Adnan'ın siyah cübbesiyle beyaz sarığı ona daha ince ve aristokratik bir ifade vermişti. Â-deta en eski Müslümanlardan biri yeryüzüne vaz'etmek için gelmişti. Giyinmesi bittikten sonra biraz kül istedi. Niçin olduğunu anlamadık. Sonra, bunu pabuçlarının üstüne dökünce anladım. Ben de vücudumun inceliğini ablamın çarşafı ve kılı-ğıyla değiştirmiştım. Tam hazırlandığım zaman, yanımızda bulunan Nakıye Hanım:

«Ellerinden tanırılar» dedi. Çünkü, ellerime manikür yaptırmıştım. Sonunda tırnaklarımı kısa kestim, koltuğumun altına da bir bohça sıkıştırdım. Belkis, arabayı getirir getirmez, hareket ettik. İlk tehlike ihtimali Babiâli'den geçerkendi. Çünkü yazarlar ve editörler hemen hepimizi tanırılar. Fakat hiç kimse bizi tanımadı. Sirkeci'ye geldiğimizde, çoğu zenci olan Fransız askerleri arabaya doğru gelerek, bize dillerini çıkardılar. Adnan hiç karşılık vermememi söyledi. Sonunda, hoca karısı, kocasıyla birlikte Galata'ya geldi, biletini aldı, Dr.

60

TÜRKÜN ATKŞLK IM'I'HAJNI

Adnan bir lamba direğinin altında durmuş, gazete okuyordu. Orada iki İngiliz ajanı duruyordu. İçimden «İnşallah öksür-J mez» diye dua ediyordum. Fakat, can tatlı, hürriyet değerli-j dir. Ömründe, ilk defa Adnan öksürüğünü yenebildi. Sonunds düdük çaldı ve biz vapura bindik. Boğaziçi, savaş gemilerini ışıklarıyla pınl pırl. Toplar kıyıya çevrilmiş. Denizciler aşağı yukarı dolaşıyor. Sular beyaz köpüklü. Ben dışanda oturdum] Biletçi: «Bu soğukta niçin içeri girmiyorsun, Valide hamm?»' dedi.

Üsküdar'da, Abdülmuttalip, yanıma gelerek, dedi ki:

Vapurda, Babiâli'de bir mürettip olan Efkâr adlı bir Ermeni vardı. Arabaya çabuk binelim.»

Fakat, her halde Efkâr bizi ele vermedi.

Sultantepeci'ne, oraya giden küçük ve dar yokuştan çıktık, l Orada yalnız, İngiliz polisi değil, hırsız da bulunur. El ele vej rerek, yolunu kaybetmiş iki çocuk gibi yürüyorduk.

Çoğu zaman bohçayı o taşıdığı gibi, elimi de o tutuyordu Çünkü, yokuş çıkmak da o günlerden beri hep kalbime doki nur.

Baba evinin çam ormanını ve orada geçen çocukluğum! düşüme ne garipti. Sonunda en yüksekte olan tekkeye var dik.

Kapının önüne gelince, ipi çekip çingırağı çaldık. Yukarı j dan biri seslendi:

«Kim o?»

«Bizi İsa yolladı.»

Yukarıdan ipi çektiler, kapı açıldı. Bizi, bir derviş karşıladı. Elindeki feneri indirerek yüzümüze baktı. Bu, çocuklarımın adını koymuş olan ihtiyar şeyhin damadı Kahraman'dı. Dedi ki:

«Ah Dr. Adan. Şükür geldin. O kadar fena bir hazımsızlık çekiyorum ki.»

Ne garipti! Âdeta bir doktor sıfatıyla gelmiş gibiydik. Adnan Kahraman'ın omzunu okşadı:

«Haydi yukarıya gidelim de, hastalığına orada bakarım.» dedi.

Merdivenlerden çıkarken, şeyhin damadı diyordu ki:

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

61

«Sizi salıdan beri bekliyoruz. Dün âdeta yakalanmış olduğunuza hükmettik.»

Bu aralık şeyh de koşarak gelip bizi karşıladı.

Orada, Anadolu'ya gitmek isteyen dört tane daha mebus vardı. Şeyh bizi Boğaziçi'nin parlak manzarasına bakan bir odasına götürdü. Hemen hareket etmemiz gerektiğini söylüyordu.

Celâttin Arif, bir gün önce, Albay İsmet Bey de iki gün önce birkaç subayla birlikte hareket etmişti. İsmet adı bize büyük bir sevinç verdi. Karakteri ve zekâsı gelecek için herhangi çatışmada insana umut ışığı veriyordu.

Artık Dr. Adnan'ı bu tarafa geçirdikten sonra, ertesi gün yine İstanbul'a giderek birkaç kişi daha beraberimize almaya, kara verdim.

Şeyh bizim adımızı kadınlardan sakladı. Yalnız Kahramanla şeyhin küçük kardeşi Şemsettin biliyordu.

Aynı gün bütün şehirde İngilizce ve Türkçe olarak, herhangi milliyetçiye yardım edenin ölüm cezasına çarptırılacağını ilân eden afişler asılmıştı. İstasyonda, bu afişlerin birinde Ölüm kelimesinin koskoca harflerle yazılmış olduğunu gördüm. Buna General Wilson imza atmıştı.

Eğer, sırf bize yardım edecekler ölümle korkutuluyorsa acaba bizlere ne ceza vereceklerdi? Biraz sonra dört mülteci yanımıza geldi. Bunlardan biri meşhur Çerkez Ethem'in kardeşi

Binbaşı Reşit'ti. Kendisi, A-nadolu'daki millî hareketin en kudretli şeflerinden biri olduğu gibi. aynı zamanda Saruhan mebusuydu. Mavi gözlü, çok zeki ve iyi tavırlı bir adamdı. Dedi ki:

«Bize şimdi gerekli olan şey, adamakıllı bir harita, bir de kılavuz.»

Ben kendi kendime: «İşte akli başındı bir adam» dedim.

İkincisi, Kayseri'ye yakın olan Keskin mebusu Rıza Bey'di Tam oranın şivesiyle konuşuyordu. «Bende beş bomba, üç tane tabanca var. Çantamın içinde. Korkmayın, savaşa hazırız.»

Ben de kendi kendime: «Bu o kadar zeki değil» dedim. Bu silâhla koca bir orduya karşı gelmek elde olmasa gerekti. Ama , bu uzun boylu ve esmer adam o kadar saf ve iyi yürekli bir

62

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

adamdı ki, ona karşı bir yakınlık hissetmekten kendimi alamadım.

Biz konuşurken, kapının çingırağı, çalındı ve çok geçmeden odaya kısa boylu, zayıf sinirli halli bir adam girdi. Şeyh onu «Manavoğlu Nevres» diye tanıttı bize.

Eğer aramızda bir bomba düşmüş olsaydı; bundan daha çok şaşırırmazdık. Bu adam hakkında bütün duyduklarım bir bir aklımdan geçti. Onun Kıbrıs'ta bir İngiliz ajanı olduğu ve Mısır'da

Türkler aleyhine yayında bulunduğu söyleniyordu. A-caba doğru muydu? Kemalettin Sami de şöyle demişti: «Kısmen kaçık, kısmen bir evliya, kısmen de kanlı bu* adamdır. Bir an olur ki memleketi için ölmeye hazırdır. Başka bir an, memleketi beş para için satar.

Morfinomandır. Şimdi bize katılmaya çalışıyor. Onun fikrinde İttihatçılar ortadan kalkmadan

Türkiye kurtulamaz. Vaktiyle de Garplıların adaletine çok inanırdı. Şimdi hayal kırıklığına uğramış. Her şeyi yapmaya hazır görünüyor. Fakat, insan aramıza girip, sırlarımızı satmayacağından emin olamıyor.»

İşte, bütün bunlar zihnimden geçerken, Rıza ve Reşit Beylerin ona büyük bir hınçla baktıklarını gördüm. Manavoğlu Nevres şaşırıp ve bana onun bu durumu çok dokundu. Hele onların ellerini uzatıp da elini sıkmamaları bütün bütün beni üzdü. Elleri birdenbire yanına düştü.

Ben içimden ona karşı duyduğum acımayı saklayarak elimi uzattım. O da bana garip bir minnetle bakarken yüzündeki üzüntü biraz geçti.

«Nasılsınız Nevres Bey!»

«Ben Anadolu'ya kaçmak istiyorum. Ata Efendi» şeyhe hitap etti.

«Gel beni yanı gör, bir çaresine bakarız.»

Zavallı şeyh, o adamın içtenliğine inanıyor ve ötekilerin aldığı durumdan fena halde sıkılıyordu. Gerçi, o evden çıkınca, benim de içim rahat etmedi ama, bu ruhen acı çeken bir adamla bir bağ kurmuş olmakla beraber, bütün selâmet ve güvencemizin onun durumuna bağlandığını düşünmekten de kendimi alamıyordum.

Şeyhin odasında Adnan'la bana yere yatak serdiler. Öteki-

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

63

ler hemen çekildi. O gece hareket ettiklerini haber aldım. Ben kendim İstanbul'da bir gece daha kalmak tehlikesini göze alıyordum. Çünkü, bir yandan her türlü ihtimale karşı çocuklarım için bir şeyler yapmak zorundayım. Fakat, bir saat için bile güven içinde olmadığımızı biliyordum. Dr. Adnan'ı yatırdıktan sonra ben o gece uyumadım, bekledim. En küçük tehlike işaretine karşı tekkenin arkasındaki kapıdan çıkıp, geniş ve ıssız arsadan kaçmaya karar vermiştik. Pencerede oturmuş, uzaktaki ışıkları ve Sultantepeci'nin karanlık evlerini aynı zamanda tekkeye çıkan dar ve küçük yokuşu gözden geçiriyordum. Önce hiç bir hakeret gözüme çarpmadı. Fakat gece yarısı bu ıssız küçük yokuşta bir ışık belirdi. Kendi Kendime: «Acaba Nevres bizi ele mi verdi?» diyordum. Gözlerim yokuşa dikilmişti. Bir tek adam, elinde bir cep feneriyle, yolunu bulmaya çalışarak, yokuşta yürüyordu. Acaba herkesi uyandırıp kaçmalı mıydı? Hayır! Başka bir ışık veya gölge görmeden beklemeye karar verdim. Bu hayli güç durumdu. Işık sağa sola çevriliyor, ben de sonunda herkesi uyandırmaya karar veriyordum. Fakat tam o anda, fener tutan adam tekkenin yanındaki büyük evin bahçesine girdi. Garip olarak, sonradan, adamın Salih Zeki olduğunu öğrendim. Anlaşılan, tıpkı, biz Sultante-peci'nde onunla evli olduğumuz zamanki gibi, orada tutmuş olduğu bir evden çıkıp geceleri komşuya gidiyor ve geç vakit eve dönüyordu. O gece o sokaktan o saatta geçmesi ne garip bir rastlantıydı.

Sabahleşin erkenden giyinerek yokuştan indim, ıssız ve kimsenin bulunmadığı taraflardan Üsküdar iskelesine gittim. Şimdi, yıllar yılı tanıdığım bu yerde birtakım siyah kalpaklı adamlar (Emniyetin adamları) geleni geçeni gözden geçiriyor-lardı. Gerçi, orada herkes kabahatliymiş gibi bu incelemelerden ürkmüş görünüyorsa da ben korku göstermezdim. Çünkü, iki gün daha orada kalmak, bu tehlikeye göğüs germek zorundaydım. Her halde, yakalanmaktan çok, bu meselede başarılı olmak kararım kuvvetliydi. Yine Boğaziçi vapurunun soğuk ve dondurucu rüzgârlarına açık güvertesinde oturdum. İstanbul'a geçince tekrar Nigâr'ların evine gittim, orda Abdülmuttalip-'i görecektim. O da beni, bazı dostlarla temasa getirecekti. Bu,

64

TÜRKÜN ATKŞUÜ İMTİHAPU

boşuna oldu. Cami Bey'den başka kimse ile ilişki kurama-j mıştı (1).

Cami Bey'in bulunduğu yer Abdülmuttalip'e söylenmemiş-] ti. Fakat, kendisini nasıl göreğim hususu kararlaştırılmıştı,;] Rıfki (Pasin) Bey isminde bir arkadaşı beni ertesi gün Üskü-'f dar iskelesinde bulacak ve ona götürecekti. Bu adamı hiç tanı-J mıyordum. Bana bir resmini verdiler. O da beni kıyafetimden,! özellikle elimin üzerine atılmış lâcivert bir şaldan tanıyacaktı.!? Beni tanıır tanımaz yanıma gelecek: «Nasılsınız, Fatma Hamin-; ?» dedikten sonra Cami Bey'in evine götürecekti.

;

Ertesi gün, benim İstanbul'daki son günüm olacaktı. Çünkü, daha bundan sonra başkalarını aramamaya karar vermiş-; tim. işittiğime göre, parlamento İngilizlerce basılmış, Rai " Beyle Kara Vasif Bey alınıp götürülmüştü. Gerçi parlamentonun 30 kişilik muhafızı olan cesur askerler direnmek istemiş-lerse de, orada böyle bir çatışmanın uygun olmayacağını baz J mebuslar söylemişti.

(1) Cami Bey en eski ve en gerçek Türk libarellerinden biriydi. AbdülhaJ mit devrinde genç bir subayken, Fizan çöllerine sürülmüş, bir hayli serüvera geçirmişti. Giderek, memleketin en büyük vatanseverlerinden olan Trablus» garp valisi Recep Paşa onu yaver olarak almıştı. Cami Bey ilkönce, Abdülha|| mit'in tahtından indirilmesinde rol oynayanların arasındaydı ve ilk Meclisi Mebusan'a Fizan Mebusu olarak gelmişti. Bununla birlikte, İttihat ve Terakkinin iktidara geldikten sonraki bazı tutumları karşısında hayal kırıklığına uğrayarak muhalefete geçmişti. Bununla beraber, muhalefetten de yüzünü çok çabuk çevirerek ayrılmıştı ve siyaseti ebediyen bırakmaya karar vermiş olmakla birlikte, Türkiye'nin bu ölüm kalım mücadelesine ister istemez katılmıştı. Özellikle, Adana öldürüşmelerinden ve İzmir'in işgalinden sonra, ona da İtilâf kuvvetlerinin Türkiye'yi ortadan kaldırmak istemeleri bu kararı ver-dirmişti. Evet, tek ihtimal bu mücadeleye bağlıydı. Cami Bey'in siyasette hiç bir zaman muvaffak olamaması, kısmen gerek İttihat ve Terakki, hattâ daha sonra millî rejimde, hiç bir ihtirası olmamasına bağlıydı. Bundan başka da, çok hassas, hareketi sevmez ve hitabetten kaçınır bir adam olduğu için, bit köşeye çekilip kafasının içinde inandığı esaslara bağlı kalmayı tercih eder Ta ilk zamandan,*tabiatındaki mistik cephe onu Mahatma Gandhi'nin pa mukavemet esasına inandırmıştı. Belki siyasette bu, en iyi usuldü. İnsanlar içindeki hayvan tarafı, ister savunma ister savaşmada olsun, çevrelerine da ima zarar getirmiştir. Acaba kalım'ın tek olasılığı, pasif direnmede değil mi? İşte Cami Bey'in ileri sürdüğü kanıtlar bunlardı. Kısa sürmekle beraber millî mücadele devresindeki hizmetleri anlamlıdır. Bunlara daha sonra gel ceğim.

Ben Mahmure Abla'nın Gedikpaşa'daki küçük evine gittim. Ablam, ailesiyle birlikte evimde oturuyordu. Nakıye Ha-nım'la Mahmure Âbla benim yanımdaydılar. Gerçi, bu büyük bir tehlikeydi ama, oğullarımdan bir tanesini olsun görmeden ayrılmak istemiyordum. Büyüğünü istedim, çünkü küçük çok heyecanlıydı ve Robert College'deki azınlıklara bağlı arkadaşlarının saldırılarına dayanmayarak kendisini tehlikeye atabilirdi. O gün, sokaklarda asılı olan büyük harflerle yazılı ÖLÜM başlığı altındaki afişler durmadan gözüme çarpıyordu. O gece Üsküdar'a döndüm.

Cumartesi sabahı gene iskeleye indim. Siyah kalpaklılar çoğalmış, herkes gibi beni de gözden geçiliyorlardı. Durgunlukla ben de onlara baktıktan sonra yavaş yavaş yürüdüm. Biraz sonra birisi arkamdan:

«Nasılısınız Fatma Hanım?» diye seslendi.

Sarışın bir adamla karşı karşıya geldim. Beşiktaş vapuruna binmemiz gerektiğini söyledi. İskele hıncahınc doluydu. Ben kendi kendime bir paket tütün ve sigara kâğıdı, biraz da şamfıstığı alarak vapura bindim. Hava o kadar soğuktu ki, güvertede oturamadım. Kamarada, denize bakan pencerenin önünde bir genç kız oturuyordu. Benim üniversite öğrencilerimden biriydi. Yalnız onun profilini görüyor, denizi seyrettiğinin farkına varıyordum. Tütün paketini, üzerine vurarak açtım, bir sigara sarmaya başladım. Bu sınıf halkın tavrını ne kadar iyi taklit ettiğimi düşünerek koltuklarım kabarıırken, karşımdaki genç kızın dönüp bana baktığının farkına vardım. Sigara sarmakta devam ederek ve nihayet kibriti çakıp sigarayı yakarken, yüreğim ağzıma geldi. Çünkü bu sefer tanınmıştım. Çok şükür, bugün artık ellerim sosyete hanımlarının ince, manikürlü elleri değil, çalışan alelade bir kadının elleridir. Yapılacak tek şey, onun yüzünde beliren korku ve aynı zamanda sevinci görmemiş gibi davranmaktır. Halinden, yerinden fırlayıp bana gelmek istediğini sezdim. Ama ben bu ara bir yandan sigarayı tellendiriyor, bir yandan da onu görmezlikten geliyordum. Yavaş yavaş yüzündeki heyecan uçtu, gözleri yaşardı, aynı zamanda, kuşku ve acıyla doldu. Sigara biter bitmez, fıstık külahını aç-P:5

rak içindekileri iyip kabuklarım yere tükürmeye başladım. Bu ona benim Halide Edip olmadığım kanısını vermiş olacak ki, yüzünü yine denize çevirdi. Gerçi beni hiç bir zaman ele vermeyeceğini biliyordum ama, bana yardım eden vatandaşlar ölümle tehdit edildiği için beni tanımamasını kendi çıkarı bakımından uygun buldum.

Beşiktaş'tan bir arabayla Nişantaşı'na çıktık. Rıfki Bey dedi ki:

«Beni uzaktan izleyin. Bir kapının önünde durup ayaklarımın tozunu alıp çekildikten sonra siz o kapıdan içeriye girin. Cami Bey üçüncü kattadır. Bir saattan fazla durmayınız. Ben sizi köşe başında bekleyeceğim.»

Cami Bey beni görünce iki dakika kadar şaşkınlık içinde bana baktı. Hemen hareketimizin planım hazırladık. Kendisi aynı gün öğleden sonra Bebek'e inecek, Beylerbeyi'ne geçecek orada Abdülmuttalip onu bekleyecek, tekkeye götürecektir. Ertesi güne kadar hazırlık tamam olacak, ben ertesi sabah tekkeye geldiğim zaman da yola çıkacağız.

Cami Bey sordu:

«Bu geceyi İstanbul'da geçirmeniz tehlikeli olmaz mı?»

Öyleydi. Fakat benim için bu, bir zorunluktur. Cami Bey de çok üzgün görünüyordu. Çok güzel, genç bir kansı, en büyüğü 15 yaşında, en küçüğü 9 aylık olmak üzere 5 çocuğu vardı. Onları bir hafta geçindirecek kadar bile parası yoktu. Hemen o gün, bir dosttan borç almaya karar verdik. Başını iki elleri arasına alıp sıkışını hiç unutmam.

Ben, Rıfki Bey'i köşebaşında buldum. Osmanbey'e kadar yürüdük. Zenci bir arabacının arabasına binmeye karar verdik. Fakat arabaya binerken iki üniformalı İngiliz polisiyle bir sivil memurun arabaya binenleri gözden geçirdiğine dikkat ettik. A-rabanın önünde durarak konuştuk. Ben diyordum ki:

«Ben buraya bugün efendi hazretlerini görmeye geldim.»

O da cevap veriyordu:

«Ben de inşallah yakında kendilerini ziyarete gideceğim.»

Ben arabaya yalnız bindim. O, yerden alaturka bir selâm verip ayrıldı. Arabacıya beni köprüye götürmesini söyledim. Her halde, Mahmure Abla'ya gidinceye kadar belki üç kere nj.tuvu.LN ATJSS.LIÜ; İMTİHANI

67

araba değiştirecektim. Zencinin garip bir surette bana baktığını ve Beyoğlu'nda lüzumundan fazal ağır gitiğini sezdim. Belki beni İngiliz polisine teslim edip etmeyeceğini düşünüyordu. İlân edilmiş olmamakla birlikte, beni haber verenlere 500 veya 100 İngiliz lirası verileceği söylentilerini duymuştum. Bu para bu zavallı için oldukça önemliydi.

Bununla beraber arabacı beni köprüye kadar götürdü.

Mahmure Abla'nın evine geldiğim zaman, lambayı yakmadan önce penceresine battaniyeler astı. Çünkü, komşuları onun benim evimde olduğunu sanıyorlardı. Beni soyup yatağa yatırması büyük bir huzur verdi. Yatağım bir yer yatağıydı. O gece her halde bir karyolada yatamazdım. ömrümde hissetmediğim bir baş dönmesiyle birlikte ateşim de vardı. Tavan, lamba, çevredeki eşya birbirine karışıp duruyordu. Fakat ben, ertesi gün için yapılacak hazırlıkları ablama söylüyordum:

«İki diş fırçası, bir yüz havlusu, altı mendil, bir şişe tentürdiyot, bundan başka yarım kilo ekmek, biraz peynir, bir de cep feneri.»

Çevremdeki durmadan dönüşten dolayı gözlerim kapalıydı. Fakat, Mahmure abla bunları yazdı. Biraz sonra Nakiye Hanım, büyük oğlumla geldi. On dört yaşındaydı. Fakat birdenbire, o durumda bana büyümüş bir insan gibi geldi.

Onlar yemek yedikten sonra, kâğıt kalem istedim ve oğluma benim yanımdan ayrılmamasını söyledim. Ben yazı yazarken, kollarıyla beni tuttu. Önce, yazdığım en önemli mektup, Mr. Crane'edir. Oğullarım şayet Amerika'ya gitmek zorunda kalırlarsa, onlarla meşgul olmasını rica ediyordum. Çünkü, İngilizlerin bizim gibilerin çocuklarını çok geçmeden alacaklarından emindim.

Giderek, büyük bir baş dönmesi ve ateş içinde uzandım, gözlerimi kapadım. Ertesi gün çok zor olacaktı. Bununla birlikte, hiç ağlamadım. Bütün gece oğlum, oda, ışık çevremde dönüyor gibiydiler.

İkide birde oğlumla konuşuyordum, fakat bunlar önemli bir şey değildi. Durmadan oğlumun, uzun pantolonundan memnun olup olmadığını soruyordum.

Ertesi sabah, saat 6'da Mahmure Abla geldi. Beni önle giydirdiler. Çünkü, hâlâ ateşim yüksekti ve başım durmadan! ağrıyordu. Bununla beraber, sokağa çıkır çıkmaz kendimi ayakta tutabileceğimden emindim. Ablam bir muska getirip boynuma taktı ve dedi ki:

«Şu, Şeyh Edebalı'nın odasında asılı bir duaymış. Bir gün Sultan Osman, şehzadeyken, onu görmeye gitmiş, bu duanın ne olduğunu sormuş. Şeyh de bunun ne kadar önemli 'oldu-] ğunu söyleyince, bütün gece, bu duanın asılı olduğu yerin a j tında durarak kurmak istediği hükümet için sabaha kadar di etmiş. O hükümet geldi geçti. Sizler onu yerine koyacaksınız yine. Şimdi bunu boynuna asalım, sen bu kutsal dua yolunc çalışırken, sana bir zarar gelmez.»

Mahmure Abla'nın hiç bir zaman bu kadar ciddî konuştu-| ğunu duymamıştım. Durmadan yüzüme bakıyor, gülüp gülme diğimi anlamak istiyordu.

«Tak boynuma Abla, bir daha çıkarmam.»

Çocukluğumda boyunma muska astırmazdım. Fakat, bunujj Mahmure Abla'nın kişiliğini belirttiği için takıyorum.

İdealistler için insan unsuru kadar önemli bir şey yoktur.! Bu unsur ortadan kalkar kalkmaz, onlar dünya için bir tehlike olurlar. Çünkü, bu evren sırf onların ideali için yaratılmış de-| ğildir.

Nakiye Hanım'la oğlum önce çıktılar. Ağlamadılar. Öyle; istiyordum. Ben de onların arkasından bohçamla ve ekmek ketimle çıkacaktım. Günlerden beri o kadar az şey yemiştım,;! ki! Ama kendi midemin boşluğunu düşünecek durumda değil-,] dim. Ablam dedi ki:

«Sen Ali Şamil Paşa'nın kızı, Bedirhan Paşa'nın torunu| sun. Yakalarlarsa bunu söyleyeceksin.»

«Pekâlâ!»

Köşedeki bir sepetten nüfus tezkerelerini çıkararak kene göğsüne koydu.

Gene karşı karşıya durmuş, hemen hemen otuz yıl öncej «Mor Salkımlı Ev» de oynadığınız oyunlardan birini tekrarlı-] yor gibiydik.

Ben dedim ki:

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

69

«Ben, ben değilim.»

«Sen kimsin?»

«Ben Bedirhanî Mahmure Hamm'ın Ayşe adlı beslemesi-yim. Bütün eski ailelerin böyle beslemeleri vardır ve arkalarından sokakta yürür ve hanımları da onlara ikide bir, «Haydi Ayşe, yürü, bohçaya dikkat et!» derler.

Bu oyuna Mahmure Abla razı oldu. Fakat çok ciddî görünüyordu. Kapıyı kaparken «Allah'ım sen bize yardım et!» dedi. Bir daha böyle bir şey söylememesini kendisine tembih ettim. Gerçi Mahmure Abla kadar taklit yapan insana rastlamak güçse de, bugün aklını kaybetmiş ve aptal görünüyordu. Bir türlü bohçayı benim taşımama razı olmuyordu. Başımın dönmesinden dolayı, birdenbire düşebileceğimi sanıyordu. Bidü-züye dönüp bana bakıyordu. Çok şükür, sokaklarda birkaç Arnavut salepçiden başka kimsecikler yoktu. Divanyolu'na kadar kimseye rastlamadan geldik. Orada bir arabaya bindik. Artık başımın dönmesi geçmiş gibiydi. Ben, ikimizi de idare etmek zorundaydım. İskelede, bir kayığa mı, yoksa vapura mı binmek daha uygun olacağını tartıştık. Fakat, hava öylesine soğuktu ki, her türlü tehlikeyi göze alarak vapura bindik.

Üsküdar iskelesinde, o tarafta yıllarca oturmuş olduğumuz için, beni tanımayan arabacı azdı. Bununla birlikte, hemen hiç binmemiş olduğum tek atlı paraşollardan birine atlayarak, Bülbülderesi'ne kadar gittik. Ben onu yokuşun altında bıkmamak istiyordum. Fakat, o beraber gelmek için ısrar etti. Nihayet, tekkenin dar yokuşuna geldik. Kapıya yaklaşırken şeyhin kardeşi, rengi sapsarı, korkunç bir fısıltısıyla bize koşarak geldi ve dedi ki:

«Dün .gece polis geldi. Herkes gitti. Siz hemen yandaki eve geçin. İçeriye bahçeden girin» Zavallı çocuk, konuşurken, gözleri evlerinden dışarı fırlıyordu. Gösterdiği eve doğru giderek, içeriye girdik. Burası, Rıza Bey'in eviydi. Onun oğlu, Hilâl-i Ahmer'de Dr. Adnan'ın kâtibiydi.

Ne yazık ki aile büyük bir felâket geçirmiş bulunuyordu. Bir kızını o ay kaybetmişti. Fakat annesi, gayet sakin, dost, dayanıklı ve güzeldi. Süleyman Bey'in oğlu Saffetle Abdülmuttalip de oradaydılar. Ben sordum:

70

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

«Ne oldu?»

Anlaşıldığına göre, Cami Bey tekkeye geldikten sonra, İtalyan ve İngiliz polisleri de gelmişler. Bunun üzerine, Şey} arka pencereden atlayarak kaçmış, Dr. Adnan'la Cami Bey de bu eve gelmişler. Evin arka yönü, boş ve kimsenin geçmediğ büyük bir arsaydı. Dr. Adnan'la Cami Bey oradan kaçmışlar.

Bütün arabalar Kısıklı ve Çamlıca'da İngilizler tarafından gözden geçiriliyordu. Cami Bey'le Dr. Adnan Yalmzselvi'ye boş arsalaradan yürüyerek gitmişler. Ben kadın olduğum için kurtulmam ihtimalini daha büyük görmüşler. Bizi Bülbülderesi'n-de bir araba bekliyormuş. Bir jandarma da bizimle birlikte gelecekmış.

Ben sordum:

«Ya arabacı?»

Arabacıya güvenmek için neden vardı. Bu işi eski jandarma komutanı Remzi Bey hazırlamıştı. Arabacı, altı yıl hapes mahkûmmuş. Bizi buradan geçirdiği takdirde, serbest bırakacağını Remzi Bey ona söz vermiş. Biz hemen hareket etmek zo-runluğundaydık. Bundan başka da, bir soruyla karşılaşırsak ne cevap vereceğimizi de hazırlamıştık. Sonunda arabaya binerek hareket ettik. Jandarma gayet ciddi görünüyor, zenci arabacı da dudaklarının titremesine engel olamıyordu. Gözleri fildir fildir dönüyor, âdeta Amerikan gazetelerinde rastlanan zenci karikatürlerini hatırlatıyordu.

Durmaksızın başını bana çevirip mırıldanıyordu:

«Eğer bundan sağ kurtulursam.. Bir daha... Asla...»

Bu cümleyi bitiremiyordu. Acaba, bir daha bir suç işlemeyeceğini mi, yoksa bir «mülteciyi» kaçırmayacağını mı söylemek istiyordu? On dakika kadar gittikten sonra, gene başını çevirdi. Fıldır fıldır dönen gözlerinin siyahlan kaybolmuş, iki beyaz nokta kalmıştı. Ağlar gibi: «Mültecileri kaçıranların cezası...» diye mırıldandı. Ben de ona doğru uzanarak, ciddi biij eda ile:

«Bana bak! Ölümden daha büyük ceza var mı?» diye sor| dum.

«Yooook»

«Ceza vermek istedikleri biziz, değil mi? En büyük ceza|

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

71

tabiî bize verecekler. Eğer bir mülteci kadını kaçıırırken tutu-lursan sana verecekleri ceza en son altı yıllık hapistir.»

Yutkundu, yine sordu:

«Sen Halide Edip Hanım'sın değil mi? En çok seni tutmak istiyorlar,» dedi.

«O halde ölüm cezasının şerefi bana ait olmasa gerek.»

Her halde, arabacı ölüm cezasının bir şeref olacağım inanmıyordu. Sordu:

Benim cezamın altı yıldan fazla olmayacağını biliyor musun?»

«Bana bak! Senin yapacağın şey, eğer bir şey sorarlarsa, beni Bülbülderesi'nden alıp Cemal Bey'in evine götürdüğünü söylemektir. Ondan ötesinin bana bırak! Bu gece evine dönersin. Arabayı koşturma. Özellikle İngilizlerin önünden geçerken. Eğer korku göstermezsen hiç bir şey olmaz.

Dizginleri tekrar yakalayarak azimle arabayı süremeye çalıştı. Fakat gözleri durmadan bana dönüyor ve evlerinden fırlıyordu.

Büyük Çamlıca'nın dört yol ağzında, İngilizler duruyorlardı. Çok şükür, İzmir'in işgalinden sonra hiç bir şeyden korkmamak için verdiğim karar hâlâ yerindeydi.

Bir İngiliz askerî ağacın altında durmuş, yolu gözetliyordu. Arkasında üç asker daha vardı. Heliyografla etrafa işaret veriyorlardı. Arabadan eğildim. Onu inceledim. Önde duran askere karşı içimde büyük bir acıma dugusu kabardı. Sapsarı, yorgun görünüyordu. Zavallı adam belki sıtmaya tutulmuştu.

Eğer ben avlanan zavallı bir hayvansam, o zavallı da o hayvanı zorla avlamaya sürüklenmiş bir yaratıktır. Kim bilir, nasıl içinde memleketi özlemi vardı? Ondan sonra, arkasın-dankilere dikkat ettim. Anlaşıldığına göre, Bakkalköy'le Paşa-köy'ün Ermenileri Silâhlandırılmış, kuşkulandıkları kim olursa olsun vurmak emrini almışlardı. Aynı zamanda, daha uzakta bir avuç Türk de mültecilere yardıma çalışıyordu. Arabanın içindeki basit, herhangi Türk kadınına bir defa baktıktan sonra, onun için her halde bir işaret vermedi. Başta duran,

gözlerini yolun aşağısına çevirdi. Benim zenci arabacı şaşırmişti. Fakat, o kadar yorulmuştu ki, Yalnızselvi yolunun başında

72

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

arabayı durdurdu. Birden, korkunç bir fırtına çıktı. Önümüz-s deki katır arabaları, İngiliz askerleri, aşağı yukarı gidip geli-| yorlardı. Bizse hâlâ orada duruyorduk. Ben orada bu kadar J uzun boylu durmamızı şüpheli buldum; fakat bize katılacak! olan jandarma gelmekte gecikiyordu, sonunda, koşarak geldi. | Yüzünden, fena haber getirdiğini anladım. Fakat, daha fazla'i durmayı tehlikeli bulduğum için: «Arabaya atla, orada konuşu-1 ruz,» dedim..

Verdiği haberler pek hoş değildi. Samandra -ki bizim geceyi geçireceğimiz köydü- ve ondan önceki Dudullu'yu İngilizler işgal etmişlerdi ve İstanbul'dan gelen olup olmadığım gözlemeye koyulmuşlardı. Jandarma bütün bunları gizli telgraf servisinden öğrenmişti. Şimdi, jandarma benim Çamlıca'dan geçtiğimi onlara haber vermek zorundaydı. İstanbul'dan Ankara'ya kadar gizli bir telefon sistemi kurulmuş bulunuyordu. Bunu yapan, vatansever ve cesur telgrafçılar, her tehlikeyi göze almışlardı. İnsan, ister istemez, onları tanımış ve ünlü isimlerden daha önemli buluyordu. Çünkü, onların hiç birini adı tarihe geçecek değildi. Yalnızselvi'ye yaklaşınca, sahne pek büyük bir faciyanın önünü olmaya elverişli bir durum almıştı. Sınırsız bir ovanın üzerinde rüzgâr, tozları korkunç bir hızla kaldırıyor, tuhaf tuhaf renkler ortaya çıkıyordu. Ovanın ortasında, bir tek selvi, tek başına bir bayrak gibi sağa sola sallanıyordu. Yalnızselvi, üç kahve, birkaç evden ibaretti. Oraya gelir gelmez, araba durdu. Jandarma atlayarak, kahveye Dr. Adnan ve Cami Beyleri aramaya gitmek istedi. Ben sordum:

«Onları tanıyor musun?»

«Dr. Adnan'ı resimlerinden biliyorum.»

Üç kahveyi de dolaştıktan sonra, jandarma gelerek orada j onları bulamadığını ve şüpheyi çekmemek için köylülerden de sormadığını söyledi. Orada uzun boylu duramazdık. Tam hareket etmeye karar verdiğim anda, hatırıma Cami Bey'in bir kardeşinin Yalnızselvi'de oturduğunu ve yanında ressam Naz-mi Ziya'nın bulunduğunu söylediği geldi. Nazmi Ziya Bey'in evini sorduktan sonra, oraya doğru yollanmaya karar verdik. Biz oraya varmadan, bir jandarma elini sallayarak bize doğru koş-

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

73

tu. Bu jandarma Dr. Adnan'la Cami Bey'e yardım etmek üzere örgüt tarafından memur edilmişti. Onlar da jandarmayı beni yolda beklemeye memur etmişlerdi. Adamcağz da soğuk yüzünden köye gitmiş geç kalmıştı. Beş dakika sonra, Cami Bey, Dr. Adnan ve Cami Bey'in kardeşinin bana doğru geldiklerini gördüm. Dr. Adnan'ı bir getr pantolonla görmek bana her şeyi unutturdu. Anlaşılan, Süleyman Bey'in oğlu Saffet'in getrlerini giymiş ve İstanbul'da herkesin tanıdığı ciddî kıyafetini bırakmıştı. Her halde o vahşî boşlukta bu kıyafetle Dr. Adnan çok garip görünüyordu. Bir elinde küçük bir av torbası vardı. Bunu Cami Bey'in kardeşi kendisine vermişti. Bu, yolda, çok işimize yaradı. Burada tekrar etmek gerekir ki, hayatta sanıldığından çok daha az şeye ihtiyacımız vardı. Cami Bey'le Adnan üzgün görünüyorlardı. Dudullu'nun' İngilizler tarafından işgalini duymuşlardı.

O halde Samandra'ya şimdi gidemezdik. Bundan başka da zenci arabacı Dudulludan öteye gidemeyeceğini bildirdi. Cami Bey ve Dr. Adnan Samandra'ya tarlalardan yürüyerek gideceklerdi. Saat üçe geliyordu. Gideceğimiz yer de 25 km. ötedeydi. Oraya ancak saat 11'de varılabildi. Fakat, Dudullu'da bir araç bulmak meselesi vardı. İkisi de zenci arabacıya çok yalvardılar. Fakat fayda vermedi. Adamcağz gözlerinden yaşlar akarak:

«Yapamam yapamam, beni öldürürler.» diyordu.

Ben de:

«Zararı yok, gerekirse öküze de binerim. Allaha ısmarladık» dedikten sonra arabaya atladım. Ben arabaya binerken, Adnan'ın sesini duydum:

«Halide, Halide!»

Bu ses bir erkek sesinden ziyade, kapana tutulmuş bir zavallı yaratığın sesiydi.

«Efendim?» diye cevap verdim.

«Eğer, il'e kadar Samandra'da bizi bulmazsanız, siz de bir şey olmamış gibi yolunuza devam ediniz.»

Bir an cevap yok, sonra, garip küçük bir ses:

«Peki, peki.»

Bu, Mahmure Abla'nın «Allah'ım, sen bize yardım et!»ini hatırlatıyordu.

74

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

Artık ortalık kapkaranlıktı. Rüzgâr, karanlığı karıştırır gi- j bi garip bir ahenk içinde eserken, biz de yolumuza koyulduk. Saat bsşe doğru Dudullu'ya vardığımız zaman bir İngiliz müfrezesinin önlerinde katırlar, oradan çekilmekte olduğunu gördük. Arabacının bağırmasından korktum. Fakat, adamcağız başını çevirip yürüdü gitti. İngiliz müfrezesi oradan çekilip gitmişti. Fakat, köy korku içindeydi. Yanımdaki jandarma ne yapacağını şaşırmişti. Sonunda, karakola giderek, orada benim için bir araç -hattâ bir katır- sağlamaya çalıştı. O gittikten sonra arabacıyı yanıma çağırdım. Arabanın yanında, ayakta duruyordum. Zavallı adam âdeta sayıklar gibi: «Olmaz daha ileriye gidemem» diyordu. Fakat ben, aldırmayarak durmadan onu kandırmaya çalışıyordum. Beni Samandra'ya götürmesini sağlamak istiyordum. Sonunda, bu zavallı alık zenci arabacıyı i kandırabildim. Jandarma döndüğü zaman arabacı harekete! hazırlanıyordu.

«Arabaya atla. İhsan Efendi, çabuk. Gidiyoruz!» dedim.

Jandarma arabaya atladı, olanca hızla hareket ettik. Yü-j zünden, köyde hiç bir araç bulamamış olduğunu anladım.

Samandra'ya saat sekizde girebilmiştik. Doğu, jandarma karakoluna gittik. Makedonyalı oldukları anlaşılan iki jandarma beni arabadan indirerek, tabanı toprak, içinde dört büyük yatak bulunan bir odaya götürdüler. Odanın ortasında büyük bir soba vardı. Tek tahta sandalyeyi bana verdiler. Jandarma- (nın biri, önce sobaya odun doldurduktan sonra telefona gitti.

«Ben karakol komutanı Şemsi Çavuş. Alemdar'a telefon! edeceğim. Bağlayın... Alo alo, Alemdar!... Halide Hanım Sa-l mandra'ya sağ salim geldi. Adnan Beyle Cami Bey daha sonral gelecekler. Onlar yürüyorlarmış... Bizim yalnız üçümüzün tü-f feği var... Köyü terk edemeyiz... Evet, Yirmiler dışarıda. Gel-1 dikleri zaan telefon ederim.»

Şemsi Çavuş telefonu bırakınca bana dedi ki:

«Köylüler evlerine çekilince sizi bir yere götürürüm, rahat edersiniz.»

Fakat, bir dakika geçmeden telefon çaldı. Çavuş yine ko-| nuşmaya başladı:

«Burası Samandra. Orası neresi? Evet, evet... Selâmetle

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

75

geldi. Evet, evet... Ötekiler yürüyorlar. Evet, evet, Yirmiler de bu yörelerde.»

Bu, biraz düşündürücü bir durumdu. Yirmiler, Bakkal-köy'ün İngilizler emrinde olan çetesiydi. Eğer Dr.Adnan'la Cami Bey onlann eline düşerlerse, hiç düşünmeden öldürürlerdi. O günlerde millî mücadeleye girişenlere karşı acımaya benzen hiç bir duygu yoktu. Ben, il'e kadar umut kesmemeye karar verdim. Çavuş odadan çıkınca, sobanın karşısında biraz nefes alarak oturdum. Sıcaklık beni âdeta sevindirmişti. Biraz sonra dışarıda insan olduğunu hissedince, gittim kapıyı açtım. Evet, kapının önünde, bir tek fener altında altı tane uzun boyu adam duvara dayanmış, duruyordu. Önlerindeki küçük çukurdaki su donmuştu.

Seslendim:

«İçeri gelin arkadaşlar, gelin, ben rahatsız olmam.»

Jandarmalar birer birer içeri girdiler. Odada bir çocuk uyuyormuş gibi ayaklarının ucuna basarak yavaşça ilerleyip yatakların üstüne oturdular. Hepimizin gözleri önlerinde. Hiç biri bir tek söz söylemiyordu. Bir iki dakika sonra, bir tanesi sobaya tekrar odun attı.

İlk ağzım açan ben oldum:

«Arkadaşlar, karnım aç.» dedim.

O sabah saat altıda Mahmure Abla'nın bana vermiş olduğu bir fincan çaydan sonra ağzıma hiç bir şey koymamıştım. Hepsini birdeh yerlerinden fırladılar. Biraz sonra hepsinin elinde birer siyah ekme somunu, yanıma geldiler. Her biri kendi ekmeğini kabul ettirmek istiyordu. Güldüm:

«Bana bir dilim kesiniz» dedim ve tabii, komutanları kesti.

Ekmek yutulamayacak kadar katıydı. Bu adamlar, ellerine sadece böyle ekmek verebilen bir hizmete kendilerini adamışlardı. Kendi kendimden âdeta utandım. Şimdi artık aramızda bir dostluk havası belirmişti. Hepsi, yüzümü inceliyordu. Kendi memleketlerinin bir kadınının İngilizlere karşı koymuş olmasından büyük bir övünç duyuyorlardı. Nihayet dilleri çözüldü. Komutanları cebinden sararmış, pis bir kâğıt parçası çıkararak yatağımın üstüne koydu ve dedi ki:

«Bu, Sunday Times'dendir. Burada Enver Paşa'nın Hay-ber geçidinin başında İngilizlerle mücadelesini yazıyor.» (Böyle

;

76

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

bir şeyin Sunday Times tarafından basılmamış olduğunu ve j bunun sırf askerlerin maneviyatını yükseltmek için uydurulmuş olduğunu öğrendim).

Bundan sonra, bir bir konuşmaya başladılar. Padişahın memlekete hayınlık ettiğini söylediler. Yenildikse de nolurdu? Almanlar da yenilmemiş miydi? Bizim istiklâlimizi elimizden almaya ne hakları vardı? Evet. Osmanlı hanedanından birinin memleketi yabancılara satması nasıl bir ayıptı. Fakat, biz bun- • dan sonra istibdadı ortadan kaldıracaktık. Hiç olmazsa, Bulgarlardan örnek almak gerekti. Onlar hiç bir zaman istibdada baş eğmemişlerdi.

İşte, konuşmalarının konusu buydu. Onlann hepsi Makedonyalıydı. Hepsi heyecanlı, isyancı ve istibdada karşı duran duygular taşıyorlardı. Hepsi belirsiz bir şekilde, yeni bir Türkiye hayal ediyordu ve bunu yaratacak bir kahraman düşünüyordu. Bu Makedonyalıların içinde Enver Paşa'ya karşı büyük bir eğilim olduğunu anladım. İçlerinden biri Makedonya'da onunla birlikte dövüşmüştü. Komutanları laflarını keserek Mustafa Kemal Paşa'dan söz etmeye başladı. Ne kadar büyük bir asker olduğunu ve Yunanlıları Atina'ya defedeceğini söyledi. Sonunda saat dokuz buçuk olmuştu. Komutan ayağa kalktı ve dedi ki:

«Artık seni bir eve götürebiliriz, Halide Hanım.»

Bunu söyledikten sonra, ötekiler ayağa kalktılar. Tıpkı girdikleri gibi odadan yavaş yavaş çıktılar

Ayağa kalkıp da gözüm pencereye ilişince orada bir adamın aşağı yukarı yürümekte olduğunu gördüm. Yüzünü ayırt edememekle birlikte, hareket halinde olduğunu görüyordum. Her halde ayakları yere bir kaplan ayağı gibi sessiz basıyordu. Pencereye yaklaşarak yüzünü görmeye çalıştım. Işığın altında iki parlak siyah göz uzun, ince biraz çarpık bir burun ve yanaklarından çenesine inen siyah bıyıklan gördüm. Bu yüz bana eski bir Galyalıyı veya Yeniçeri'yi hatırlattı. Komutan dedi ki:

«Aşağıda Mehmet Çavuş nöbet bekliyor.»

«Mehmet Çavuş kim?»

«Anadolulu bir komiteci Kuvay-ı Milliye'den.»

I UKKUJN ATKŞLK İMTİHANI

77

Bu yüze dikkatle baktığım zaman, onun da benim gibi bir amaç için can vermeye hazır olduğunu sezdim. Komutanla beraber yanına gittiğim zaman:

«Safa geldiniz, Halide Hanım» dedi

Gülümsediği zaman, bütün beyaz dişleri meydana çıkıyordu Komutan dedi ki:

«O silâh kaçırır çenesi düşüktür.»

Bir Makedonyalı için, başıyla, eliyle veya gözüyle bir hareket yaparak cevap vermeyen herkesin çenesi düşüktür. Ben komutanla uzaklaşırken seslendi:

«Ben nöbet bekliyorum.»

Buna «Korkmayın» kelimesini eklemesi, beni de kendisi gibi bu işin bir bireyi saydığı- duygusunu veriyordu.

Karanlık ve çamurlu sokağa girdiğimiz zaman, yorgunluğumu sezdim. Ateşin başında jandarmaların dostluk gösterileri bana kim bilir daha ne kadar zaman ötede beride dolaşır bilmediğim evlere sığınma zorunda olacağımı unutturmuştu. Sokakta Şemsi Çavuş bir kapıyı çaldı ve bana dedi ki:

«Burası Muhtar Resul Ağa'nın evidir.

Sadık bir adamdır. Ötekiler gelinceye kadar bu evde dinlenirsiniz.»

Karanlık bir eve girdik. Tahta merdivenlerden evin tek katına çıktık. Merdivenin başında, elinde küçük bir lamba ile, u-zun "boylu bir köylü kadını duruyordu:

«Safa geldin, kızım» dedi:

Her halde annem olacak yaşta değilse bile, bu zavallı mülteci kadına analık etmek istiyordu. Merdivenin basamağında oturarak çamurlu ayakkabılarımı çıkarmaya çalışırken, tatlı bir sesle:«

Zararı yok, çıkarma ayakkabılarını,» dedi.

Girdiğim odada çatır çatır yanan odunlarla dolu bir ocak, yerde koyun pöstekileri vardı. Üstünde iki küçük kız oturuyordu. Çocuklar beni yakalayarak sedire götürdüler. Oraya oturtup ikiyammdan bana sarıldılar ve soğuk yanaklarımı öpmeye başladılar. Eğer bana tek rahat ve huzur verebilecek bir odayı kendim hazırlamış olsaydım. Bundan daha derli toplusunu yapamazdım. Anaları ayakta bana tatlı tatlı gülümseyerek bakıyordu. Hiç bir şey sormadı. Yalnız dedi ki:

78

I'UKKUIN ATuiS.Li.lii lıvı j. ı.n.fYL>u

«İstanbul'da kan gövdeyi götürüyormuş.»

«Durum pek o kadar kötü değil.»

«Benim İstanbul'da bir kızım var da, çok merak ediyorum.»

«Köydeki durumunuz nedir?»

«Çok kötü. Bakkalköy'ün Yirmisi geçen ay üç kişi öldürdüler. Kimse sokağa yalnız çıkamıyor. Son zamana kadar bir tek jandarmamız vardı. Şimdi, şükür iki kişi oldular. Komutanları Şemsi Çavuş çok iyi adam... Bir şey yemek istemez misin?»

«Teşekkür ederim, bir şey istemem.» «Kahve?» «Getirin, içerim»

Hemen bir tepsinin üstünde, bol köpüklü bir fincan kahve getirdi. Bu kadının benim hakkımda tek bilgisi bir mültecinin eşi olmamdan ibaretti. Karakol, biz oradan ayrılıncaya kadar adımı kimseye söylemek istemiyordu.

Bir dakika sonra kocası da geldi. Uzun boylu, kara sakallı, tatlı yüzlü bir Anadoluluydu. Biraz sonra da çoban kıyafetli on beş yaşlarında sanılan oğlu gelerek ocağa odun attı. İşte orada Anadolulu ile Makedonyalı arasındaki farkı tamamıyla anladım. Bu adam, sakın, içinden alaycı, becerikli görünüyordu. O, ne Enver Paşa'nın İngilizlerle kavgasına, ne de Mustafa Kemal Paşa'nın Yunanlıları Atina'ya sürükleyeceğine inanıyordu. Padişahın hayınlığım sezmekle birlikte, ona sövmüyordu. Kendisi için bizim başarımız şüpheli görünmekle beraber, gene de bağlılıkla hizmet ediyordu.

Birdenbire kapı açıldı, ev sahibi kadın girdi:

«Sizi biri görmek istiyor,» dedi.

Hemen sonra, garip yüzlü, uzun boylu bir adam içeri girdi.

«Kurtulduğunuza memnun oldum, Halide Hanım. Emindim. Geçen hafta İzmir Millî Müdafaa Cemiyetinde...»

«Ben sizi hiç İzmir Millî Müdafaa Cemiyetinde görmedim. Buraya nasıl geldiniz?»

«Gebze'den. Beni dört jandarma getirdi.»

«Karakol biliyor mu?»

«Karakol mu? Ben teftişe geldim. Bütün bunlar benim emrimde.»

Bunu söylerken elini bütün dünyaya hükmediyormuş gibi sallıyordu.

AIJ&Ş.UII; İMTİHANI

79

«Benim burada olduğumu nerden haber aldınız?»

«Eski Muhtar Ahmet Ağa'nın evine gittim. Bir kadının arabayla karakola, sonra da Resul Ağa'nın evine geldiğini öğrendim. Eski muhtar çok iyi bir adamdır, oraya gitmeliydiniz.»
Bunu duyunca, tabii durumu anladım.

Ev sahibi biraz sonra bana, bu adamın benim kocam olduğunu söyleyerek beni görmek istediğini söyleyince hem şüpheye düştüm, hem fena halde kızdım. Bir yabancı, aynı

zamanda da İngilizlerin bir adamı olabilirdi. Kendisine karşı çevrede meydana gelen kuşkuya karşın bir konudan ötekine atlıyor, elini uzatarak: «Bütün burası benim emrimde,» diyordu. «Ben Cami Bey'in dostuyum. Dr. Adnan'ı da tanırım. O da geliyor mu? Benim İzmir dağlarında altı Yunan subayına ne yaptığını duydunuz mu? Onlarla karşılaştığım zaman tüfeğimde yalnız beş. kurşun vardı. Hemen ateş etmeye başladım. Bir tanesi düştü, iki tanesi düştü, üçüncüsüne ateş ettiğim zaman, hepsi tabanları kaldırdı, kaçtı.»

Bu aralık odaya giren Şemsi Çavuş, benim kadar kuşkulu görünüyordu. Sert bir sesle: «Karakola haber verdiniz mi?»

«Gerek yoktu. Ben Gebze'den geliyorum.»

«Bunu incelemek gerek.»

«Hiç gerek yok. Cami Bey'in dostuyum. İzmir dağlarında...»

Bu sefer, artık hiç bir şey benim emrim altında dememekle birlikte, konuşmasını sürdürdü. Şemsi Çavuş'un hareketi bana tehlikeyi daha fazla sezdirdi. Eli kalçasındaki tabancasında, sert sert adama bakıyordu. Ateş edip etmemek için karar vermeden önce, benden bir işaret bekliyordu. Önce, bunca kişinin hayatını tehlikeye sokmak ihtimali olan bu adamı korumaya hakkım olup olmadığını düşündüm. Fakat, aynı zamanda, bu adamın bir serseri ve geveze olması ihtimalini de düşündüm. Odadan dışarı çıktım. Şemsi Çavuş da arkamdan geldi. Dedi ki:

«Cami Bey'le Adnan Bey Dudullu'ya gelmişler. Yirmi dakika önce de oradan hareket etmişler. Bir saata kadar buraya gelebilirler. Ben bu adamı burada bırakmam. Her halde bu evden çıkmamalı.

ÖÜ

Bu aralık, adam içeriden seslendi:

. «Çavuş! Siz daha başkalarım da bekliyormussunuz. Buradaki kadın beni onlardan biri sandı.»

«Silâhınız var mı?»

«Hayır, siz bana bir silâh vermelisiniz. Ben Halide Hanım'-la Anadolu'ya gideceğim.»

Ben Çavuş'a «Onlar gelinceye kadar bekleyelim.» dedim.

Çavuş çıktı. İngilizlerin elinden kaçmayı başaran bir kadının bile bu ihtilâl işlerinde bulunmaması gerektiğini düşündüğüne emindim. Zaman çok uzun geldi, fakat, biraz sonra ev sahibi kadının merdiven başından sesi geldi:

«Ayaklarınızı çıkarmayın.»

Buna Cami Bey cevap verdi:

«Merhaba hemşire! Pabuçlarımız çok kirli. Senin temiz evini kirletmemek gerek.»

Ben hemen dışarı fırladım. Adam da kapının önünde duruyordu. Merdiven başında Cami Bey'in kulağına bu adamı tanıyıp tanımadığı sordum. Cami Bey tanımadığını söyleyince Şemsi Çavuş'a bu adam hakkında bilgi edinmek için karakola yolladık.

Sonunda, yumurta, yoğurt ve ekmek getirdiler. Erkekler hemen yemeye başladı. Acale ediyorduk. Çünkü, Tepeören denilen köye şafak sökmeden varmanız gerekiyordu.

Biraz sonra, Çavuş geldi. Yüzünden bu adamın öldürülecek kadar önemli olmadığı kanısına vardığı anlaşılıyordu. Herifin yüzüne bakmadan dedi ki:

«Sen de gidebilirsin Anadolu'ya.»

«Tabii. Fakat ben silâh isterim. Çok iyi nişancıyım.

Bundan sonra, başladığı uzun hikâyelere kimse kulak vermiyordu. Şemsi Çavuş Dr. Adnan'a diyordu ki:

«Hemen hareket etmemiz gerek efendim. Resul Ağa öküz - arabasını hazırladı. Sizi kendisi götürecektir. Yanınıza iki silâhlı jandarma da vereceğiz. Mehmet Çavuş da sizinle beraber gelecek. Korna'yı bugün İngilizler işgal etmişler.»

Bu aralık, elindeki küçük bir haritayı inceleyen Cami Bey dedi ki:

«Korna işgal edilmişse, TepeÖren'e nasıl gidebiliriz?»

Şemsi Çavuş cevap verdi:

t

«Mehmet Çavuş'un bildiği özel bir yol var. İngilizler sizin

geleceğinizi öğrenmişler, yolları kontrol altına almışlar. Mehmet Çavuş'un götüreceği yoldan giderseniz kurtulursunuz (1).

Şimdi karakolun benim adımı köye niçin vermediğini anladım. Cami Bey, karnı koyup da sigara yaktığı zaman, ancak bu tuhaf adamın yüzüne baktı ve dedi ki:

«Ben seni bir kere İzmir Millî Müdafaa Cemiyetinde görmüştüm.»

Bende kendi kendime, «Bunu daha önce niçin söylemedin? Az daha herifi öldürecektik,» dedim.

On ikiye çeyrek kala, öküz arabasına bindirdiler. Arabanın üstünde üç tane saman dolu çuval vardı. Öküzlere en yakın olanının üstüne oturdum. Öküzlerden korktuğum için, o zamana kadar hiç yanlarını yaklaştımadım. Fakat, bu anda, öküz bile olsa, canlı bir yaratığı yakın olmak istiyordum. Ortalıkta hiç ışık yoktu ve kimse konuşmuyordu. Yağmur yağıyordu. Yalnız yukarıdan sızan ışıktaki tüfekli jandarmaların yürümekte olduklarını görüyordum. Ev sahibi kadın beni yağmurdan korumak için üstüme iki çuval örtmüştü. Erkekler arabanın yanında bir sıra olmuş, yürüyorlardı. Gece çok karanlıktı. Durmadan yağmur karla karışık tipi halinde yağıyor, kısaca, gökyüzü, tepemize durmadan bir şeyler indiriyordu. Aynı zamanda, buz gibi bir rüzgar ara vermeden esiyordu. Bu durumun nakaratı, arabanın tekerleklerinin gırç gırç diye çıkardıkları seslerle Dr. Adnan'ın sürekli öksürüğüydü. Bu, ebedî ve ıslak karanlık içinden seslendim:

«Mehmet Çavuş!»

Ta yanibaşımdan: «Buradayım» diye bir ses gelince, şaşırımdı, bakakaldım. Ya çuvalın ucunu yahut eteğimi yakalamış ve yolun sonuna kadar beni bırakmamıştı. Sordum:

«Bu Yirmiler dediğiniz kim oluyor?»

«Bakkalköy'ün Hıristiyanlar çetesi.» Bunu hatırı sayılır bir küfür sesi izledi.

«Başka çete var mı?»

«Evet, Paşaköy'den Ellilik ve İzmir'den Seksenlik bir çete bütün bu çevreyi kontrol ediyor.»

«Türk köylüleri kendilerini nasıl savunuyorlar?»

(1) İsmail Fazıl Paşa bir gece önce Korna'dan geçmiş, Mustafa Kemal Paşa'ya bizim yolda olduğumuzu söylemiş, her nasılsa bu haber de İngilizlerin eline geçmişti.

P: 6

«Silâhları olmadığı için bir şey yapamıyorlar. Ama daha içerilerde bizim de iki çetemiz var.»

«Kim onlar?»

«Yirmi kişilik bir kuvvetin başında olan Arslan Kaptan. Dayı da var orda.»

«Bu Dayı da kim oluyor?»

«Tabii, Dayı Mesut.»

Bu ünlü Dayı Mesut'u bilmememe şaşırın Mehmet Çavuş devam etti:

«Hıristiyan çetelerin görevi yakaladıkları milliyetçileri öldürmek. Onlar İngilizlerin koltuğunda...»

Bunu çok canlı küfür serisi izledi.

Bundan sonra sessizlik, sonsuz ıslaklık ve titreme.

Birdenbire, uzun, mavi bir ışık, sol yanımızdaki sırtlan taradı. Bu neydi? Gerçi karanlık korkunçtu, ama, bu ışık jandarmaların sert yüzlerinde kaygı uyandırıyor. Sordum:

«Bu nedir, Mehmet Çavuş? Gök gürlmediği için her halde ;• şimşek değildir.»

«İngilizlerin Projektörü. Hıristiyan çeteler bizi görsün diye ikide bir çevreyi aydınlatıyorlar.»

«Mehmet Çavuş!»

«Efendim?»

«Şimdi bana, Anadolu'ya nasıl silâh kaçırdığını anlat, ba- i kayım.»

Mehmet Çavuş'u bunun kadar hiç bir konu heyecanlandır- \ mazdı. Korkunç bir sevinç içinde anlatmaya başladı. Önce silâh kaçırma tekniği hakkında uzun bilgi verdi, sonra kendi yaptıklarına döndü:

Onun hareket alanı Samandra ile İzmit arasındaymış. Kö- i mür veya saman çuvalları içine silâhları saklayarak gece götü- ; rürmüş. Sabah olunca, arabaları boşaltırmış. Her halde, zekâ ve cesarete dayanan bir hareket bu. Çünkü, yollar, İngilizler-tarafından, boş alanlarda Hıristiyan çeteler tarafından teftişi edilmekteydi. Mehmet Çavuş, son kaçakçılığında söz eder-î ken, gururu son dereceyi buluyordu:

«Kırk araba dolusu silâhtı. İşgal henüz olmuştu. Gece ya-; nsmdan sonra, Korna'ya erişmiş, köyün dışında bir yere göm-; muştuk. Şafak sökmeden önce, toplandık. Silâhlan yerleştir-, meye başladık. Fakat yanımdaki adamlar korktular. >Ben he-

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

83

men tüfeğimi göstererek, sizin adlarınız hükümet defterinde yoktur. Hadi bakalım. Hepinizi köpek gibi gebertirim, dedim.»

Bundan sonra, adamların silâhları yüklerken, Hıristiyan çetesinin hücumuna uğradığını, onları tek başına tüfeğiyle nasıl karşıladığını ve köylülerin nasıl cesurca davrandıklarını anlattı.

Gerçi Mehmet Çavuşla jandarmalar pek anlaşmıyorlarsa da amaçları birdi. Köylüler vergiden şikâyetçi oldukları için, hükümete karşı gelmeye hazırdılar. Aynı zamanda, hepsinin biraz Bolşevik propagandasına tutulmuş olduklarını da sezdim.

Karanlık, arada bir yanan ışıklar, soğuk, yağmur, sonra gırç gırç, bana hiç bitmeyecek gibi geldi. Islaklık üstümdeki çuvalları geçmiş, tenime kadar işlemişti. Bir tek avuntu Mehmet Çavuş'un sesiydi. Bu kırk araba hikâyesini kaç kere tekrarladığını hatırlamıyorum. Her halde bu tekrarın beni dinlendirdiğini seziyordu.

Araba birdenbire yana sarktı ve durdu. Bir ses:

«Yolu kaybettik. Kuyunun önündeyiz. Hiç biriniz yerinizden kımıldamayın. Işık, ışık!»

Fakat ışık yoktu. Herkesin cebindeki kibritler de ıslanmış olduğu için yanmıyordu. Ben:

«Benim bir cep fenerim var.» dedim. Sonunda bohçadan çıkararak, yolu aydınlattık. Herkes Mehmet Çavuş'un konuşmaktan başka bir şey yapmadığını söyleyerek onu suçlandırıyordu.

Hep birden öküz arabasını yukarıya çekerek tepeye giden dağ yolunu tutmak istedik. Bu epeyce uzun sürdü. Çünkü, arabayı yerinden kımıldatmak çok zordu. Ben de arabadan indim. Sonunda, yola düzeldük. Bu yolda öküzle birlikte insanlar da araba çekiyordu.

Resul Ağa durmadan öküzlere: «Haydi oğlu, Haydi oğlum» diyor; Mehmet Çavuş da benim yanıma gelmiş, «Kırk arabaydı,» diye eski hikâyesine devam ediyordu. Gözlerimi kapadım. Çünkü bu gecenin sonu gelmeyecekmiş gibi görünüyordu.

Gözlerimi açtığım zaman, karanlık inceleşmiş, ortalık yavaş yavaş beyazlaşmaya başlamıştı. Artık yağmur çok hafif bir sis halini almıştı. Yan tarafımızdaki sırtta bir sıra köy evleri görünüyordu. Yine gırç gırç, yine arabanın yola devamı.

Bir evin, bir tek, büyük dumanlı odasına girmiştik. Ocağın yanında, korkunç yüzlü bir adam ateşle uğraşıyordu. Köşedeki

84

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

yatakta da bir adam kalkmış, gözlerini oğuşturuyordu. Birkaç î asker bizi karşıladı. Genç ve çok kaba giyinmiş olmalarına karşın, davranışlarında okumuş ve yetişkin bir insan hali vardı. Bir tanesi ancak on sekiz yaşında olmalıydı. Öteki biraz da-1 ha büyüyecek, kısa boylu, sarışın bir adamdı. Kendisini Teğ-' men Bekir diye tanıttıktan sonra, yanındakini de Yüzbaşı Esat; diyerek takdim etti. Teğmen Bekir, ocağın başındaki adamı ge- •! ri çekerek beni orada ufak bir iskemleye oturttu. Üstüm başım • sırsıklamdı. Ateşin yanındaki adam bir yandan esniyor, biri yandan da diyordu ki:

«Bu Korna köyündeki adamların seni haber vermelerini; onlara göstereceğim. Hepsini keseceğim, vallahi, billahi.»

Bunu söyledikten sonra, onları ne şekilde geberteceğini garip bir tutumla anlatıyordu.

Erkekler ocağı doldurdukça doldurdular. Oradaki üç erkek Bulgarca, Türkçe birtakım türküler çağırıyorlardı. Hepsi Mehmet Çavuş'un başka başka ör--nekleriydi. Teğmen Bekir dedi ki:

«Burası köyün okuluydu. Şükrü Bey (Anadolu'ya geçenlerin selâmetini o sağlıyordu) şimdi gelecek. Biraz dinlenmez mi-» siniz?»

'i

Ben etrafıma bakınarak nerede yatabilirim diye düşünüyordum. O:

«Arkanızda vaktiyle hocanın odası olan bir bölme var. O-rada size bir yatak yaparım!» dedi.

Kalktım, onu minnetle izledim. Arkamdaki bölme, mini mini bir köşe bölmesiydi. Teğmen Bekir bir şilte yaydı ve bir;, yerden hayli kirli bir torba alarak başımın altına koydu. Bundan sonra paltosunu çıkararak üstümü örttü:

«Ben sizin birçok konferanslarınıza ve bütün mitinglerinize gelmiştim. Fakat sizi tamimam elde olmadı.» dedi, sonra bölmeden çıktı.

Bu bölmenin öbür yanından kalp aklan görüyordum-. Yattım. Başımı o pis torbanın üstüne koymaya çalıştım. İçi kocaman taşlarla dolu gibiydi. Torbayı açınca, bu taş sandığım şeylerin, gayet sert, simsiyah asker tayınları olduğunu gördüm.

Kim bilir kaç kişinin yatmış olduğu bu şiltenin kokusu beni bir türlü uyutmuyordu. Evet bu, o zamanki Türkiye'nin o insan sınıfının kokusuymdu. Yüzyıllar süren zulüm, sessiz zorluklar onlann vücuduna bu kokuyu vermişti. O zaman bazı genç

TUttJYUİN

11V1İ İİTL/YİN I

ÖÖ

yazarların, halkın hayatı diye halk psikolojisiyle ilgili olarak yazdıkları yazıları düşünerek gülümsedim. İnsan, o günün o kütlesini anlamak için mutlaka bu kokuyu koklamış olması gerekti. Evet, bu zulmün ve zulme karşı duyulan büyük öfkenin kokusuymdu.

«Burada ne yapıyorsun Şükrü?»

«Çok şükür, sağ kurtulmuşsun. Görüyorsun ya ben burada milleti idare ediyorum.»

Güçlü, biraz da alay eden bir sese. İki çocuk gibi birbirine sarılan adamlann başlarını görüyorum. Bunlardan biri Adnan, öteki Şükrü Bey'di. Bölmenin öbür tarafından Şükrü Bey'in (Yenibahçeli) kahverengi ipek kalpağını görüyorum.

«Bekir, benim torba hazır mı? İyi kapa! Diş fırçalarını bi-düzüye alıp kaçıyorlar.»

Dr. Adnan'a dönerek: «Hemşiremiz nerede?» diye sordu. Tabii, beni kastediyordu.

Onlar bölmenin arkasında, uzun tahta sıraya oturmuşlar, sözde beni uyandırmamak için yavaş yavaş konuşuyorlar. Kalktım, Binbaşı Şükrü Beyle konuşmak için ben de bölmenin öbür yanına geçtim. Arkasında iyi biçilmiş, kahverengi bir spor elbise, ipek gömlek ve kırmızı bir boyunbağı ,vardı. Sanki, bir ihtilâl piyesi oynamak için sahneye çıkmıştı. Elimi öptü. Şalımı tahta sıranın üstüne sererek beni oturttu. Önlerindeki mangalda yumurta ve et pişiyordu.

«Şimdi yemeğimizi yeriz, sonra hemen yola çıkarız, Hemşire.»

«Nereye gidiyoruz?»

«Köseler'e! Bizim sevgili Mesut Dayı ile Korkunç Arslan Kaptan'm merkezi. Buradakilerin ikisi -iki kahraman- sizi götürecekt. Sekiz saat kadar sürer. Benim kahramanlardan hoşlanmadın mı, Hemşire?»

«Hayır, öyle değil. Yalnız gitsek olmaz mı?»

«Olamaz. Bu adamlara tam güvenmelisiniz. Bunlar bizim ordumuzdur.»

Bunu söyledi, biraz düşündü, sonra seslendi:

«Buraya gel, Bekir! Bu Bekir benim yavrumdur. Bekir sizinle beraber Köseler'e kadar gidecek. Haydarla İhsan da önde yürüyecek. Gerekirse Hristiyan çetelerle dövüşecekler.» Saman dolu çuvalın üstüne tırmanırken, yeni bir adam da-

1UK.IYU1N

ha peyda oldu. Bu, Ahmet Halim adında bir tüccardı. Hemen arkasındaki yağmurluluğunu çıkararak bana giydirdi. Çünkü, yağmur hâlâ yağıyordu. Şükrü Bey bizi yolcu ettikten sonra,! Teğmen Bekir arabanın yanında yürüdü. Omzunda bir tüfek, j belinde tabanca vardı; kemerinden de iki bomba sallanıyordu, i Şükrü Bey diyordu ki: «Benden sonra en iyi atıcı bu Bekir'dir. Evet, gerçekten, Binbaşı Şükrü Bey'in atıcılığı meşhurdu. Maltepe'deki Atış Okulunun başında bulunuyordu.

Biz, tekrar Anadolu'nun tepelerinden, arka yollarından ilerliyorduk.

İki yerde durduk. Birisi kahvehaneydi. Birer fincan kahve içtik. Şükrü Bey'in kahramanları Bekir'in belinde sallanan bombalara ağızlan sulanarak bakıyorlardı. Çünkü orduya mensup olmayan millî savunmacılara bomba verilmiyordu. Bu yol da hiç unutmadığım bir şey de, gül bahçeli bir yerden geçerken çevreye yayılan gül kokularıydı.

Kahramanlar bir zaman için gözden kayboldular. Sonra, onları bir kayanın arkasında bulduk. Artık. Köseler köyüne selâmetle gidebileceğimizi söylediler. Bundan sonra, atıcılıktaki

marifetlerinden söz etmeye başladılar. Teğmen Bekir de durmuş, yüksek kayanın tepesinden bakıyordu. Kahramanlardan biri tepedeki beyaz bir noktayı işaret ederek, Bekir'e onu vurup vuramayacağını soruyordu. Teğmen Bekir hemen tüfeğini kaldırarak, tetiği çekti. Beyaz, üstü yeşil bir kaya parçası önümüze düştü. Teğmen Bekir aynı zamanda benim de ille tüfek atmayı öğrenmem gerektiğini söylüyordu.

Akşama doğru rüzgâr soğuk ve şiddetli esmeye başladı ve kaim bir karanlık perdesi çevremizi sardı. Arkamdaki yağmurluk canımı kurtardı diyebilirim. Çünkü, artık içime yağmur girmiyordu. Bir kırılıktan geçtikten sonra, Köşeler'in kapısına geldik.

Köşeler'in kapısına taşlı bir yoldan ve mazarlıktan geçilerek giriliyordu. Dört yanı tepelerle sarılmıştı. Yokuştan inerken arabadan inmemi öğütlediler. Çünkü, öküzlerin sırtına düşecek kadar araba eğilmişti. Fakat, ben o kadar halsizdim ki, hiç aldırmadan yerimde kaldım. Sonunda, ötede beride evler göründü. Birkaç asker ellerinde fenerle dolaşıyorlardı. Araba, köyün sonunda, bir bahçenin ortasındaki evin kapısında durdu. Bir asma altından geçerek ev girdik. Tam bir köy

_TÜRKÜNATEŞLE İMTİHANI

87

evi. Ahin yanıbaşında. Erkekler başlarını kaldırmış, bize şaşarak bakıyorlar. Bizi eve götürenler orduya mensup askerlerdi. Temiz, geniş bir odaya girmiştik. Odanın orta yerinde bir hah, yan duvarında bir sürü yatak üst üste dizili duruyordu.

Teğmen Bekir ateşin karşısındaki duvarın yanına bir yatak serdi. Ben de oturup arkamı duvara dayadım. Ötekiler de kendilerine şilteler serdiler. Minimini bir iskemle üzerinde, küçük bir lamba yanıyordu. Fakat ocaktaki ateşin ışığı yetiyordu. Erkekler ayaklarını ocakta ısıttıktan sonra, şiltelerine oturarak sigaralarını yaktılar.

Askerlerden biri yoğurtla yumurta getirdi. Ben de bir parça peynirle ekmeğimi çıkardım. Tam biz oturup yemeğe başlarken, dışarıdan bir ses duyduk:

«Ben de geleyim, sizinle yemek yiyeyim mi, Adnan?»

Kapı açıldı, Binbaşı Şükrü, kolunda, uzun boylu, temiz giyinmiş fakat benim Nevres Bacı kadar siyah bir adamla içeri girdi.

Şükrü Bey: «Mesut Dayı» diye onu bize tanıtırken, sesinde hafif bir incelik ve sevgi hissediliyordu. Adamcağız elimi öptükten sonra. Şükrü Bey'in ona karşı hissettiği sevginin nedenini anladım. Mesut Dayı'nın halinde davranışında ince bir şövalye edası vardı. Binbaşı Şükrü Bey, Mesut Dayı'nın bir çocuğu olduğunu anlatırken, ondan «sütlü kahve» diye bahsediyordu. Galiba, karısı beyazdı. Erkeklerin çubuklarını içtikleri bu sakin Anadolu odası bana sonsuz bir huzur verdi. Fakat Cami Bey o edebî haritasını çıkarıp incelemeye başlayınca, bu sükûn kayboldu.

Bir kuyu dibinde gibi duran bir köye bizi getirmenin ne anlamı var. İngilizler dokuz kilometre ötemizde. Bir saata kadar gelir, bizi kapana kısılmış fareler gibi yakalayabilirler.»

Söylediği doğrudu. Fakat, ben canlı olarak İngilizlerin esiri olmak istemiyordum. Sordum:

«Mesut Dayı kuvvetiniz ne kadar?»

«Otuz kişiyiz, Hemşire.»

Bunu söylerken, Teğmen Bekir'in bombalarına gözüm dikilmişti:

«Eğer bizi sararlarsa ne yaparsınız, Mesut Dayı?»

O gayet kararlı bir sesle: «Dövüşürüz, Hemşire.» dediği zaman biraz sükûn buldum.

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

Şimdi hepsi Cami Bey'in haritasının üstüne eğilmiş, yolu-1 muzdu tartışıyorlardı. Yüzbaşı Esat'la Teğmen Bekir Şükrü Bey'e birer telgraf getirdiler. Bunları okurken, yüzü karardı. | Anlaşılan bütün yollar İngiliz süvarisi tutmuştu. Aynı zaman-| da, İzmit komutanından emin değildiler. Adapazarı'nda bizif vurmaya hazırlandığı söyleniyordu. Adapazarlılar eline geçme-1 mek için üç gün içinde hareket etmemiz gerekti. Bunu yapabil-i mek için de Çal köyünden geçmek gerekiyordu. Bu ise, yenidenf dağları aşmak demektir. Bu tartışma sırasında, Gebze jandar-f ma komutam, Binbaşı Şükrü Bey'e bizi oradan ne kadar çabuk kaldırmak mümkünse kaldırmasını öğütüyordu. İngilizler, her| hareketimizi haber alabilecek durumdaydılar.

Tekrar kapı vuruldu. Gözler kapıya çevrildi. Arslan Kap-| tan göründü. Selâmlaşınca dedim ki:

«Sen demek burada kaplanların şensin!»

Yüzü İsa'nın resimlerine benzeyen, kendisi minimini biri adamdı. İnce uzun bir çene, muntazam bir burun, çocuk gibi! gözler. Bu kaplana benzeyen yüzün vücudu ne kadar başkaydı.! Ayaklan yere dokununca, hemen kaplan gibi bir hızla yuka-| nya kalkıyor ve vücuduna atılan bir ok yayı gibi hareket ec yordu. Üzerinde kahverengi bir pantolan vardı. Beli fişekler|j dolu. Üzerinde bir ipek gömlek. Başının üzerinde kocamar kırmızı ipekli bir şey sarıh. Elinde bir tüfek, belinde iki tabar ca ve aralarında bir kama. Tüfeğini yere koyarak, bana doğrjj geldi, elimi iki defa öpüp başına koyduktan sonra.

«Safa geldin, hemşire hanım,» dedi. Sonra tüfeğini alarak! bir şiltenin üzerine bağdaş kurdu, tüfeğini de dizlerinin üze-| rine koydu.

Şükrü Bey ona durumun ciddiliğinden ve at bulmak gere-| ğinden söz etti ve bana dönerek: «Ata binebilir misiniz?» diye sordu.

Ben her şeye hazırdım.

Arslan Kaptan, dudaklarında tuhaf bir gülümsemeyle, ses-| sizce dinlendikten sonra dedi ki: «İngilizlerin bizi bu duruma sokmalarına şükredelim.»

«Niçin, Arslan Kaptan?»

«Çünkü, Hemşire biz çabuk inanan, yufka yürekli insanla-j nz. Bize iyi muamele etselerdi, onlara inanır, belki bağımsızlık

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

89

ğimizi da kaybederdik. Fakat sen endişe etme, Hemşire. Benim Yelkentepe'de bir mağaram var. Eğer Adapazarı'na geçe-mezsek, ben sizi oraya saklarım. Altı aylık da yiyecek var. İşte o yeri İngiliz ordusu bulamaz.»

O gece başka bir şey yapmanın elde olmadığını anlayınca, oturdular, Arslan Kaptan çetesiyle Hıristiyan çeteleri arasındaki savaşları anlattılar.

Arslan Kaptan dedi ki:

«İnşallah başarısak, bir tek hevesim var, Hemşire.»

«Nedir o, Arslan Kaptan?»

«Beyoğlu'nda Tokatlıyan'ın kapısında, elimde tüfek, bu kıyafetimle durup Yunan palyaçolarına çalım satmak.»

Bunu o kadar çocukça, o Skadar içten söyledi ki, herkes gülmeye başladı.

Şükrü Bey Köşeler'e dönecekti. Erkekler oturdu; Fakat ben duvarın kenarında uyudum.

Arada bir, uykum arasında, Bekir'in ocağa odun attığını duyuyordum.

Sabahın erken saatında, Bekir o akşam Köşeler'de daha başka mültecilerin beklediğini haber verdi. Öğle vakti Şükrü Bey geldi. Arslan Kaptan'ın on üç kişilik çetesiyle bizi Adapazarı'na götüreceklerdi. Galiba, yol üç gün sürecekti.

Ben, Şükrü Bey'e sordum:

«Bizim yanımızda bir adam vardı, ona ne oldu?»

Şükür Bey cevap verdi:

«Bana şüpheli görüldüğü için köyden bir yere kımıldanmamasını emrettim. Şayet kımıldarsa, derhal vuracaklar.»

Galiba, çok üzgün görünmüş olacak ki, Cami Bey:

«Merak etmeyin, bir yere kımıldanmaz.» dedi.

Akşam üstü, yeni mülteciler geldi. Bunlar arasında Yarbay Hüsrev (Trabzon mebusu), Albay Kâzım (o zaman Ankara'da Genelkurmay ikinci reisi), Yarbay Naim Cevat (İstanbul'dan silâh kaçıranlardan biri) ve Hüsrev Bey'in kardeşi Yarbay Besalet vardı. Ertesi sabah, yeni mültecilerin hepsini gördüm. Bu muntazam giyinmiş, eski İstanbullu tavırlı subaylarla, kaplana benzeyen örnekler arasında nasıl bir karşıtlık vardı!

Ertesi sabah erkenden hazırlandığımız zaman, yerde kar nerdeyse bir metreyi bulmuştu.

Odadan çıkmadan önce, bir er,

90

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

utangaç bir tavırla yanıma, bir şey söylemek istiyormuş gibi,j geldi:

|

«Ne diyeceksin, Hemşerim?» diye sordum.

Anlattıkları şunlardı: Mudurnulu bir ailenin altıncı oğluy-, muş. Kardeşlerinin hepsi savaşta şehit olmuşlar. Kendisi İs-."| tanbul'da itfaiye alayında imiş. Savaşa katılmadan önce, bir defacık ihtiyar annesini görmek istiyor ve anlaşılın benim Şükrü Bey'den kendisi için izin almamı umuyordu, aynı zamanda tüfeğini de yanında götürmek istiyordu.

Şükrü Bey izin veriyor, fakat tüfeği bırakmıyordu. Zavallı adamcağızın cebinde kırk lirası vardı. Annesine götürecekti. Tüfeksiz giderse, bunu çalabilirlerdi. Ben, Şükrü Bey gelince,, adı Mehmet olan bu adamın benim atımın başını tutmasını istediğimi söyledim. Çünkü, uzun yıllardan beri ata binmiş değildim. Böylece tüfeğini de beraber alabildi.

Sonunda, gitmek vakti geldi. Bahçenin önündeki meydana bakan birkaç köy evi vardı. Orada, o zaman «Halide Edip Grubu» denilenler toplanmıştı. Kadınlar pencereden başlarını çıkarmış, hepsi gözleri yaşlı, bizi selametiylordardı.

Atların hepsinin semerleri tahta, üzengileri de iptendi. O beyaz havada gidiş ne garipti. Şükür Bey, beni ata bindirdi. Albay Seyfî semerin üzerine kendi paltosunu çıkarıp koydu. İçlerinden biri de boyun atkısını boynuma sardı. Sonunda, Ars-İan Kaptan da geldi, atına bindi. Binbaşı Şükrü şu emirleri verdi:

«Yarım saat önce buradan üç kişi hareket etti. Yirmi dakika yavaş gidiniz. Köyden uzaklaştıktan sonra, üç kere ateş edilmesini bekleyiniz. Bu, yolun emniyette olduğuna işarettir. Ondan sonra, Çal köyünün sırtını tırmanırsınız. Allah yardımcınız olsun. Allahaismarladık!»

Binbaşı Şükrü'nün sesinde sezilen her zamanki alay, bu sefer yoktu. Hattâ sesi üzüntüsünden titriyordu.

Arslan Kaptanla ben önde, ötekiler arkada olmak üzere dizi halindeydik. O kar fırtınasının içinde yürürken, arkamızdan Mesut Dayı ile Şükrü Bey sesleniyorlardı:

«Allah selâmet versin, Allah yolunuzu açık etsin!»

Kadınlar da ağlayarak aynı sözleri tekrarlıyorlardı. Mehmet atımın yanında yürüyordu. Yirmi dakika sonra durduk,

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

91

dinlendik. Sonunda üç el silâh duyunca, dağa tırmanmaya başladık.

Sırt o kadar sarptı ki, iki elimle tahta semere sarılmak zorunda kalıyordum. Eminim ki Anadolu'dan olmayan herhangi bir at hiç bir zaman o donmuş, taşlı sırtı tırmanamazdı. Soğuk, dayanılmaz derecedeydi. Rüzgârsa hiç ara vermeden esiyordu. Vadilerden, kayalıklardan geçtik. Herkesin eli tabancasında. Arslan Kaptan çok neşeli. Bana hangi noktalarda çete savaşı yaptığını anlatıyordu. Yaya gidenlerin bir tanesi yolda bayıldı. Onu ayıltmaya çalıştıktan sonra atlılardan birine emanet ederek yolumuza düzüldük. Şimdi, adamın yüzü gözlerimin önündedir. Bıyıkları, kirpikleri bembeyaz, uzun ince bir genç. Vücudunun güçsüzlüğünden o kadar utanmış görünüyor ki! Öğle üstü bir köyün ağzında durduk. Ekmek peynir aldık. Atların üstünde yedikten sonra, yolumuza devam ettik.

O akşam, Çal köyüne vardık. Oranın ağalanndan birinin büyük, sıcak evinde kaldık. O akşam, hep dumanlı gelir bana. Bir yatağa uzanmış yatıyordum. Yüzüm ocağın ateşine çevrilmiş. Genç kadının ninni söyleyerek beşikte uyuttuğu çocuğu seyrediyordum. Biraz sonra, köy kadınları, ayaklarının ucuna basa basa, odaya geldiler, yatağımın etrafını aldılar. Hepsi yeni bir savaş ihtimalinden korkuyor. Birçok sorular soruyorlar. «Aman Allah'ım, inşallah bu son olur!» diyorlardı. Bütün ömürlerinde savaş belâsı içinde yaşamış olan bu kadınların halleri içimi paralıyordu. Âdeta bir mucize olarak yaşayabil-mişlerdi. Bir tanesini iy hatırlıyorum. Bir yandan örgü örüyor, bir yandan savaşta şehit olan kocasından söz ediyor, aynı zamanda erkek sayısı azaldığı için, koca bulmanın zorluğunu anlatıyordu. Fakat, kimsenin kocasını da elinden almak istemiyordu.

Dedim ki:

«Bu genç milliyetçilerden bir tanesini kaçır, al.»

Kahkahalarla güldü:

«Ben de düşündüm ama, hiç birini beğenmedim» diye cevap verdi.

Daha sonra da beni rahat uyumak için bıraktılar. Ertesi sabah, kimin kafileyeye reislik edeceği konuşuluyordu. Biraz tartışmadan sonra, Albay Kâzım'ı seçtiler. Hem rüt-

92

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

besi yüksekti, hem de kabiliyeti vardı. Albay Kâzım, Arslan Kaptan'ın elini sıkarak, onun maiyetine karışmayacağını söyledi. Kendisi yalnız subaylarla ilgilenecekti.

Albay Kâzım bana kendi kır atını teklif etti. Çok güzel bir attı bu. Fakat, ben benim küçük, tahta semerli ata alışmış olduğum için, teşekkür edip kabul etmedim. Galiba, bundan biraz memnun oldu. Artık Arslan Kaptan da adamlarıyla birlikte beni ata bindirdiler, ayaklanma ip üzengileri geçirdiler. • Mehmet yine yanımda yürüyordu. Komuta'nın gerçek bir asker elinde olmasından gurur duyuyordu. Çünkü «Askerlere çeteler hükmedemez,» diyordu.

Yerde kar yüksek olmakla birlikte, hava kuruydu. Zaman zaman, güneş doğuyordu. O gün, bu asker olmayan çetelere karşı duygularım çok değişti. Çok dikkate değer psikolojileri vardı. Bir yandan çok şiddetli ve kanlı, bir yandan da çok in-* san hisliydim. Hele verdikleri sözden hiç dönmüyorlardı. Hükümet denilen şeye karşı büyük bir nefretleri vardı. Çünkü, hükümetin kanun adına diye her türlü şeyi yaptığına emindi-* ler. Fakat, Türkiye'ye hep bağlı çocuklardılar.

Öğleden sonra, Arslan Kaptan'ın adamlarından biri koşarı rak geldi ve İngiliz süvarisinin beş dakika önce geçmiş olduklarını, köyden bizim hakkımızda bilgi almaya çalıştıklarını söyledi.

Anlamalı bir sessizlik. Seziyordum ki panik olmayacak. Çünkü, iyi kötü, herkes Albay Kâzım'ın kararına boyun eğecekti. Dedi ki:

«Burası durmak için emin bir yer. Beş dakika önce oradan çıktılarsa, epeyce zaman alır buraya gelmeleri. Hangi tarafa gittiklerini sordun mu?»

Hayır, sormamıştı. Albay Kâzım'ın buna canı sıkıldı, fakat Arslan Kaptan'ın adamlarına karışmamaya söz verdiği için bir şey söylemedi. Sonunda, yakınımızdaki bir köyün önünde durduk. Biraz yoğurt, yumurta yedikten sonra, tekrar hareket ettik. Yol, daha kolaydı. Fakat İngilizlerin hangi yöne gittiklerini bilmek çok zordu.

O gün öğleden sonra, saat üçe doğru bir köyden tüfek sesi geldi. Albay Kâzım: «Durunuz!» dedi.

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

93

Hep durduk. Erkekler hemen atlarından atlayarak, tabancalarına sarıldılar. Ben, bunu gerçekten büyük bir ilgiyle seyrediyordum. Beni de attan indirmek istedikleri zaman reddettim. Önce, ayağıma bağlı olan ipleri çıkarmak zorluğu vardı. Sonra da, bu çatışmanın psikolojisini yakından görmek istiyordum. Aynı zamanda Albay Kâzım'ın nasıl hareket edeceğini de merak ediyordum. Çevreyi gözden geçiriyordu. İkinci bir tüfek sesi gelince, yönünü anladı. Şimdi kurşunlar başımızın üstünden geçiyor, fakat kimseye değiniyordu. Teğmen Bekir'i yanına çağırarak dedi ki:

«Köye dörtlüye git! Beş dakikadan fazla sürmez. Eğer tehlike varsa, üç defa ateş et. Eğer on beş dakika içinde ateş etmezsen, bir mesele olmadığını anlam.»

Teğmen Bekir selâm vererek, tıpkı bir ordudaymış gibi harekete geçti. Ateş durdu. Albay Kâzım, bir yandan vadiyi gözetliyor, bir yandan da saatına bakıyordu. Anlaşıldığına göre, eğer bu ateş aşağıdan İngiliz süvarileri veya Yunanlılar tarafından geliyorsa, beni Arslan Kaptan'ın adamlarıyla birlikte uzaklaştıracaklar, kendileri durup kavga edeceklerdi. On, on beş dakika geçti. Teğmen Bekir'in beyaz atı görüldü. On dakikada bizim yanımızdaydı. Âdeta bir savaş manevrası yapıyor gibiydiler.

«İzmit komutanı bize yardım olsun diye on tane süvari göndermiş. Köyde bizi bekliyorlar. Dikkatimizi çekmek için ateş etmişler.»

Biraz sonra, o on süvari görüldü.

Hayat sinemadan başka bir şey değil. Tek ayrılığı, sinema adama daha fazla heyecan veriyor.

İşte, İzmit komutanının bize ilk yardımı bu oldu. O günün geri kalan kısmı benim için vücudumun kaslarına bir düzen vermekle geçti. Her kas kendi başına hareket ediyor gibiydi. Bütün gün, inanılmaz derecede geçilmez sanılan yollardan geçtikten sonra, Küçük Kaymaz'a geldik. Çok çamurlu, cılk yollarda, çoğu kadın olan köylüler toplanmış, biz seyrediyorlar. Albay Kâzım gitti, bize ev sağladı. Kapısından içeri girdiğimiz zaman, tek hatırladığım şey,

bir hindi sürüsünün, korkuyla glu glu yapmasıydı. Sonunda, yine büyük bir oda ve güzel ocak ateşi. Oda, karşıdaki tepeye, ve altındaki ovaya bakıyordu. Ü-

94

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

zerlerinde tiftik derileri serili uzun sedirler vardı. İhtiyar bir kadın bizi odaya götürdü. Yumuşak bir tiftiğin üzerine diz çöktüm. Vücudumun ağrısmadan bağırmamak için kendimi zor tutuyordum. Birdenbire yere düşmüşüm.. İhtiyar kadın koştu, bana yastık getirdi. «Gençler ihtiyarlardan çabuk yorulur. Benim kızım bile senin gibi yoruluverir.» Erkekler başka odadaydılar. Ondan sonra, bana da çorba getirdi. Çocukmuşum gibi, kaşıkla kendisi içirdi. Ondan sonra da biraz sıcak su getirerek elimi yüzümü yıkadı. Birdenbire içimde, o ateşin yanında, o kadının ellerinden öpmek isteği uyandı. Çünkü bundan sonraki yüzlerce kilometreyi gidecek halim kaımamış gibiydi. Kadın köy imamının kaynanasıydı. İmam anlaşılan hep kitap okuyan, kendini ilme vermiş bir adamdı. Adamcağız bizim geleceğimizi haber alınca, köyden kaçmıştı. Çünkü ingilizlerin, haber alırlarsa, fenalık yapacaklarından korkuyordu.

Kadın derinin altından, General Wilson'un milliyetçilere yardım edenlere ölüm cezası vereceğini bildiren ilânı çıkardı. Kadının kendisi korku nedir bilmiyordu. Birkaç kere geldi. Alnıma su sürerken, yüzümü de öpüyordu. Ben de:

«Nineceğim, nineceğim» diye çocukluk günlerimdeki gibi onun boynuna sarılıyordum. Ertesi gün, yolculuğun en uzununu olacaktı. Çünkü. Adapa-zarı'na yetmiş beş kilometre vardı. Sabahleyin sokakta bir gürültü. Teğmen Bekir, nedenini anlamak için koşuyor. Bizimkilerden birisi de «Eşşekoğlu essek» diye bağıyor. Anlaşılan, köydeki jandarma karakolunda-kiler, bizi İngiliz sanarak oradan kaçmışlar. Sonunda, saat sekizde hareket ettik. Bizim atlardan üçü de kaybolmuştu. Öteki ata bindim, yola düzeldük.

Hava parlak ve güneş don üzerinden ışıldıyordu. Tekrar yan yollardan gitmek zorundaydık. İki saat sonra, Marmara ve İzmit körfezinin mavi sultan görünen bir tepeye erişmiştik. Bütün atlar durdu ve bütün gözler yeşilimtrak mavi su parçasına çevrildi. Hiç kimse, yanındakine bakmıyordu. Herkesin gözü, belki de artık tamamıyla terk edeceği hayatının bu parçasına çevrilmişti. Herkes kendi içine çekilmiş gibiydi.

TUKK.ÜİM ATEŞLE İMTİHANI

Herkesten önce atımı aşıya sürdüm. Deniz artık görünmüyordu... Arkamda kalanların uğultulu seslerini işitmez olmuşum artık. Bu, öyle bir ayrılıştı ki, ikinci defa insanın başına gelmezdi.

«Hanım teyze, deniz ne kadar güzel, tarla ne kadar yeşil!» Bunu söylerken, Arslan Kaptan'ın yaveri, tek gözlü İsmail'di (1). Kendisi Gebzeliydi. Dudaklarının titremesinden buraya ne kadar bağlı olduğunu anladım. «Buralara yine döneceğiz, İsmail» dedim. Güçlüklerle dolu bir gündü. Ermeni köyünün sınırından geçerken, sazların arşından, bir insan yüzünün ürkek gözlerle bize baktığını gördük.

Arslan Kaptan'ın sesi gürledi: «Kimsin sen?» «Artın»
«Ne köyüdür bu?» . «Ermişe.»

Arslan Kaptan'ın kafasından neler geçtiğini çok iyi biliyordum. Ermeni, Hıristiyan çetelerin oraya, bizi gözetlesin diye bıraktığı bir casus olabilir bu. Gözlerimiz karşılaştığı vakit, yüzünden, korkunç bir niyeti olduğunu okur gibi oldum. Bakışlanmdaki kaygıyı gözümde kayırmadı. Arslan Kaptan'a çok minnettarım. Yüzümdeki o korkunç anlam silindi, yerini bir gülümseme aldı. Ermeni'ye nefretle, ama hoş gören bir sesle: «Olduğun yerden bir saat kımıldamayacasın,» dedi. «Peki ağam.»

Gececeğimiz geçit çok berbattı. Arazi son derece bataklık. Atlar sık sık çamura saplanıyordu. Bazen bir atı veya üstünde-kini kurtarmak için hayli vakit kaybediyorduk. Öğleden sonra saat ikide İkizce-i Osmaniye adında bir Çerkez köyüne vardık. Köyün orta yerinde, geniş, dört köşe bir meydanlık vardı. Burada bir cami, caminin ortasında da bir çeşme bulunuyordu.

(1). Savaşın son yıllarında İsmail beni sık sık yoklar ve durmadan Gebze'nin mavi denizinden, yeşil tarlalarından, zeytinliklerinden deli gibi sözeder-di. «Şu Ankara da ne tozlu topraklı, çorak, susuz bir yer, Hanım teyze» derdi. «Birlikte yine Gebze'ye gider, atla

dolaşırız olmaz mı?» Bundan emin olmak isterdi. Bu mert adam, şimdi tek bacaklı ve tek gözlüdür. Ama Gebze'de oturmakta ve bütün gün mavi denizi doya doya seyretmektedir.

96

I'UKKUJN

Hemen hemen kırmızıya boyanmış, yeşillikle kaplı, verandah güzel evler sıralnamıştı.

Çerkezler, sessiz ve sakin görünüyorlar, bize pek de dostça bakmıyorlardı.

Atlarımızdan aşağı inip kolumuzun bacağıımızın uyusukluğunu gidermeye kalmadan hayvanları sulamak için doğru çeşmeye gittiğimize bakarak, bu köyün pek güvenilir bir köy olmadığını anladım. Atlar, elden geldiğince birbirine yaklaştı-rılmıştı. Arslan Kaptan'ın adamları, gözlerinin dört açmışlar, dört bir yanı kolluyorlardı. Albay Kâzım, köyün dışındaki sık çalılıklı ormanı geçmek için kılavuz olarak kırmızı gömlekli bir Türk delikanlısı seçti. Ben, her zamanki gibi, herkesin önüne geçtim. Kırmızı gömlekli delikanlı benim önümde, sık ağaçlıklar arasında yürüyordu. Ormandan çıktığımız zaman, delikanlının çalılara takılan kırmızı gömleği, orasından burasından yırtılmıştı. Benim yanaklarım da diken içindeydi. Karanlık basmıştı bile ve gideceğimiz köyden hâlâ çok uzaklarda bulunuyorduk. Yollar daha da berbatlaşmıştı. Rutubeli bir soğuk yorgun kemiklerimize işliyor, herkesin yüzüne bitkin ve somurtkan bir anlam veriyordu. On evlik ıssız bir köy yakınlarında süvariler durdular, ikişer üçerlik gruplar halinde toplanıp konuşmaya başladılar. Zavallı Albay Kâzım! Adamlar daha öteye gitmek istemiyorlardı. Çok yorulmuşlardı. Albay Kâ-zım'ın konuştuğunu, birtakım işaretler yaptığını gördüm. On-lan yola getirmek düşüncesiyle, atımı sürmeye devam ettim. Bütün o bölge daha da berbatlaşıyordu. Orada bir gün daha kalmak hepimiz için kötü olabilirdi.

Atımı yavaş yavaş sürüyordum. Kafam ağırlar sızılarımınla meşguldü. Arkamda nal seslerinin kesildiğini fark ettim. Atın gemini çektim, dönüp arkama baktım. Atlılar durmuşlar. Hemen o anda Albay atını bana doğru sürdürdü. Yüzü allak bullaktı:

«Yarbay Hüsrev'le Dr. Adnan buradan öteye bir atmayız, diyorlar. Ötekiler de onlara uyup gitmeyeceğiz diye tutturalacaklar! Bana kalırsa bir gayret daha gösterip bu gece Adapazarı'na varmalıyız. Siz ne dersiniz?»

«Yola devam etmeliyiz,» diye cevap verdim.

Albay Kâzım kendini destekleyen birisinin bulunduğuna çok sevindi. Arkaya dönüp, kesin bir eda ile seslendi:

«Biz gidiyoruz. İsteyenler ardımızdan gelsin.»

I UKJVU1N ATIŞLİ; İMTİHANI

97

Bir daha dönmeden, atlarımızı ileriye doğru sürmeye başladık. Başımızı çevirdiğimiz zaman, arkamızdan kös kös geldiklerini gördük. Hepsinin yüzünde son derece umutsuz bir anlam vardı.

«Adapazan'na daha ne kadar yol var?» diye sordum.

Aldığım cevap: «On iki kilometre» oldu.

Zifirî karanlık. Arada bir yağmur serpiştiriyordu. Kim bilir ne zamandan kalma taşlı, berbat bir yol. Durmadan tökezleyen atlar. Binlerce ağn, binlerce sızı. Ölüm sessizliği içindeki bir avuç atlı. Bütün bunlar gecenin karanlığına karışıyor. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bir de durmadan başım dönüyor. Her an attan düşebilirdim. Hayır, insan vücudu dediğimiz şu et kemik külçesine yenilmeyecektim. Attan düşsem bile, karar vermişim, sessiz sadasız düşecektim. Düştüğümü kimsecikler duymamalıydı. Yollarına devam edip Adapazarı'm boylamalıy-dılar.

Çevremde tek hayat beriltisi olarak, arada bir yanıp sönen sigara ateşinden başka bir şey yoktu. Gideceğimiz köyün fersiz ışıkları görüldüğü zaman, vakit gece yarısının bulmuş olmalıydı. Derin bir nefes alamayacak kadar ateşler içinde yanıyor-dum. Sanki sihirli bir el atımı yularından tutmuş, yürütüyordu.

«Dur!» diye gürleyen bir ses, karanlıkları yırttı ve kudretli kollar beni tutarak yere indirdi.

Ayaklarım toprağa değince bir tuhaf oldum. Sanki, bu ayaklar benim değildiler. Arkaya doğru sendeledim ve sanki, «Mucize» kabilinden, sırtım sert bir taş duvara dayandı.

«Ben de ölü gibiyim» diye karşılık verdi. Bu Yarbay Hüs-rev'in sesiydi. Dört beş adım ötemde, benim gibi bitkin bir insanın varlığını duymak ne kadar iç açıycıydı.

Bir kapiya vuruldu. Aralıktan, kirli san bir ışık aktı. Köyün kahvesi önündeydik. jki adam, sesiz sessiz, beni büyük, dört köşe bir salona buyur etti. Salonun dört bir yanı tahta sıralarla çevriliydi. Tam orta yerde büyük bir soba vardı. Sıralardan birinin üzerine oturdum, sırtımı duvara verdim. Bana rüya görüyormuşum gibi geldi. Esrarlı insanlar içeriye girip çıkıyor, sobaya kucak dolusu çalı çırpı atıyordu. Arslan Kaptan-'ın adamları elden ele bir şişe gezdiriyor, bacaklarını uzatıp çe-P:7

kerek, uyusukluklarını gidermeye çalışıyorlardı. Zayıf, âdeta canından bezmiş hissini veren kahveci, elinde kirli bir lamba, sağa sola seğirtiyordu. Lambanın o sarı ışığını hiç unutmuyacağım. Kahveci bana kızının kızamığa tutulduğunu ve yukarıda yattığını söyledi. Yarım saat sonra, hepimize köyde bir yer sağlamış olan Albay Kâzım tam zamanında beni yerime götürmeye geldi. Ayağa kalkmam gerekiyordu. Eğilip kalkmak bana olmayacak bir şeymiş gibi geliyordu. Dişlerimi sıktım. Dr. Adnan'a dayanarak kalktım.

Bir yatak. Çıplak bir oda. Bir soba. Yatağa uzanmak da bir meseleydi. Uzandığım zaman, kımıldamamak için büyük bir gayret göstermem gerekiyordu. Ayaklarımı, kollarımı uzatırsam., kaslarım kopacakmış gibi geliyordu. Yaralı bir deve gibi inliyordum. Bereket versin, ateşim vardı. Kendimi bir kaybediyor, bir blüuy ordum. Kendi kendime:

«Böyle giderse, VÜeüdüP.U degistiririlil* diyordum. Su, beni biraz avuttu. Hâlâ aklımdadır: Durmadan «Bu vücudu değiştirmeliyim» diyor, hem de kendi kendime gülüyordum. Sonunda sabah oldu. Vücudumsa, hâlâ aynı durumdaydı. Asıl Adapazarı, küçük köyden bir saat ötedeydi. Oraya gitmek için arabaya bindik. Adapazarı'nda yaklaşırken, birkaç süvari bizi karşılamaya geldi. İçlerinden birisi dikkatimi çekti: Aramızda bir tanıdık arar gibiydi. Bu, Adapazarı'nın eski valisi Fuat Bey'di. Milliyetçilerin tarafına geçmişti. Cami Bey'in ahpabıydı. Aslen Çerkez olan Fuat Bey son derece yakışıklı ve öğrenim görmüş bir kimseydi. Bizimle birlikte Ankara'ya gelip, kendini tamamıyla millî amaca vermek istiyordu.

Bu ara şehrin dış mahallelerinden kıvrıla kıvrıla geçerken, kimseye görünmeden, istasyon civarındaki boş bir eve kapağı atmak işiyorduk. Kafilemiz adamakıllı kabarmıştı. Hava soğuktu. Bir hayli aradıktan sonra, barınacağımız evi bulduk. Birkaç iskemle getirdiler. Parlak ateşin karşısına oturunca, bütün dertlerimi unuttum. Vali Tahir Bey bizi görmeye geldi ve izleyeceğimiz yol hakkında konuştu. O kadar memurca ve resmî anlatımı vardı ki, Kurtuluş hareketine yakınlık göstere-bilireceğine aklım yatmıyordu Adapazarı'nın çok şüpheli bir durumda olduğunu, halkın ikiye ayrıldığını, her an birbirleriyle çarpışabileceklerini söyledi. Adapazarı, ahalisi en karışık olan bir yerdi: Çerkezler, lazlar, Arnavutlar ve Türkler içinde müiyetçiler ve padişahı tutanlar vardı.

Sakarya kıyılarında Arslan Kaptan ve adamlarından ayrıldık. Şehre girdik gireli, Arslan Kaptan'ın adamları ikinci planda kalmışlardı. Vali dört bir yanımızda koşuyordu. Fakat ben her zaman daha çok, onların varlığını arıyor, şehrin ve valisinin kuşkulu duygulanna karşın, onların fedakârlıklarım insanüstü bir fedakârlık sayıyordum. Hükümet makamları onlara kuşkulu gözle bakıyorlardı. Fakat ben biliyordum ki, bu kuşku karşısında, onlar belki de, kendilerine hiç güvenmeyecek, inanmayacak olan insanlar için hür bir memleket kurmak istiyorlardı.

Nehri geçmek için sallara bindiğimiz zaman, her biriyle ayrı ayrı el sıkıştım. Biz geçerken, bize el salladılar. Bundan sonra Hendek'e kadar her şey yolundaydı. Adapazan'ın eski valisi bizimle birlikte geliyordu. Onun misafiri olacaktık.

Karşımızdaki birkaç arabadan kulağıma bir çalgı sesi geldi. Arabanın çevresini Çerkezler almıştı. Biri: «Çerkez düğünü» dedi. İki katlı arabamıza yaklaştı ve: «Gelin arabasına binmek istemez misiniz?» diye sordu. Benim arabalarına gitmemi o kadar candan istiyorlardı ki, dayanamadım, gittim. Gelinle ablası orta yaşlıydılar. İki de halleriyle tavırlarıyla güzeldiler. İki genç kız fıkrıdaşıyorlardı. Onlara karşı bir anne gibi davranmaya çalıştım. Bu, onların hoşuna gitti. Gelinin ablası durmadan laterna çalışıyordu. Atlılar durmadan cambazca hareketler yapıyor kadınlar da boyuna çığlık atıyorlardı. Her beş dakikada bir, iki atlı arabayı durduruyor ve mendil istiyordu. Gelinin hep laterna çalan ablası; bana:

«Siz misafiriniz, ne olunuz söyleyin şunlarada da gitsinler başımızdan. Siz söylerseniz, hatırınıza kırmızlar.» dedi.

«Ne olursunuz gelmeyin bir daha» dedim. Sözümlü dinlediler, çekildiler. Böylece kadınlar saysız mendil vermekten kurtuldular. Hendek minarelerinin seçilmeye başladığı bir yol dönemecinde onlardan ayrıldım. Şahane atlara binmiş iki adam bizi karşılamaya geldi. Bunlardan biri, Hendek'teki Anadolu ve Rumeli Millî Müdafaa Cemiyetinin başkanı Laz Rauf Bey'di Bizim kafileden birkaç kişi ona misafir olacaktı. Bu sayede ka-
çışimin sekizinci günü, gerçekten rahat bir yatak ve hame yüzü gördüm. Kadınlar arasına katılabildim.

Kaygılı bir zamandaydık Hendek sokaklarında birçok insan-1" lar buraya gelip toplanıyor, gizli gizli konuşuyorlardı. Kargaşalık ha çıktı, ha çakacaktı. Bolu'dan gelen haberlese hiç de iç açıcı değildi. Biz de bu şehirden geçecektik. Haritalara bakıldı, geçeceğimiz yol üzerinde uzun uzun konuşuldu. Sabah erkenden, tam hareket edeceğimiz sırada Mustafa Kemal Paşa'dan bir telgraf aldık Yürek hoplatacak haberler veriyordu. Ali Fuat Paşa'nın İngilizleri Eskişehir'den sürdürdüğünü, bizim de Gebze'ye kadar yolumuza trenle devam etmemizi istiyordu. Bu Adapazan'na geri dönmek demektir. Yine bir savaş divanı kurduk ve gece yansı, A-dapazan'na dönmeye ve sabahleyin de harekete etmeye karar verdik Dr. Adnan'la ben, Fuat Bey'in evinde kalacaktık. Ötekiler de tamtakır evde yatıp uyumaya çalışacaklardı. Fuat Bey'in annesi son derece bilgili, sevimli yaşlı bir Türk hanımıydı, büyük oğmunun dul kansı ve güzel çocuklarıyla birlikte oturuyordu. Hepsi bana çok yakınlık gösterdiler. Bana verdikleri nefis gecelik, mavi kurdeleli gece başlığını hiç unutamam. Bunca güzel şeylerin bulunduğu dünyadan çok uzaklarda kalmış gibiydim. Sabahleyin erkenden öteki eve gittik. Herkesi yerli yerinde bulduk. Vali de oradaydı. Çok üzgün bir hali vardı. Galiba İngilizler İzmit'ten telgraf çekerek, gece yansı Adapazan'na giren bazı «Şüpheli misafirlerin» adlarını sormuşlardı. İngilizler her an gelebilirlerdi. Bizi, millî kuvvetlerin yeni karargâhı olan Doğançay'a götürecektik olan arabalarla hâlâ görünürde yoktu. Acaba zamanında hareket edebilecek miydik? Genç bir yüzbaşı sekiz süvariyle birlikte bizimle gelecekti. Yüzbaşı, Yüzbaşı Bekir'in sınıf arkadaşı çıktı ve ikisi de ölünceye kadar karşı koyacaklarını söylediler. Böylece, Adapazan'ndan her an ele geçmek korkusu altında çıktık. Doğançay'a kadar yol üzüntülü ve güç geçti. Arabalar birçok defa çamura saplandılar ve her seferinde büyük güçlüklerle kurtarılabilirler. Doğançay'da nehri görünce derin bir nefes aldık. Albay Mahmut, bizi karşılamak için yez milliyetçi göndermişti. Arkamızdan kimselerin bizi kovalamadığını bilmek, azıcık da olsa kendimizi yurdumuzda hissedebilmek ne bulunmaz bir şeydi: Şurada burada rastladığımız milliyetçiler;||

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

101

kuvvetler büyük bir sayıda Doğançay'a toplanmışlardı. Temiz kalpli ve Arslan Kaptan gibi silâhlı yüz kadar başıbozuk asker sokaklarda gösteri yapıyorlardı. Muhakkak ki, Eskişehir zaferi bizim kafilenin maneviyatını son derece yükseltmişti. Albay Mahmut yanm saat sonra yanımıza geldi. Kararlı bir tutumu vardı. İhtilâlin âdeti bir sembolü gibiydi. Durmadan kahveler içtik, başımızdan geçenleri birbirimize anlattık.

O akşam Geyve'ye vardık ve geceyi valinin evinde geçirdik. Mustafa Kemal Paşa bütün Anadolu'ya bir tamim göndermişti. Her bölgeden ki mebus seçilmesini istiyordu. Bunlar Ankara'da toplanacak olan Millet Meclisine katılacaklardı.

İstanbul'da kapanan Mebusan Meclisi'nden ne kadar mebusun Ankara'da bulunabileceğini kimse bilmediğinden yurdun hür bölümlerinden mümkün olduğu kadar mebus seçmenin doğru olacağı düşünülmüştü. Çünkü, Meclis bir Anayasa Meclisi olacak ve ciddî kararlar alacaktı. Yalnız padişah değil, aynı zamanda hükümet de tamamıyla İngilizlerin baskısı altında olduğundan, zulme uğramış Türk milletinin hayatı ve hürriyeti uğrunda bu mücadelesini yöneltmek için Anadolu'da bir hükmet kurmak zorunluluğu açıktı.

Geyve'de Heyet-i Nâsiha üyeleriyle buluştuk. Heyette iki ünlü kimse vardı: Yusuf Kemal Bey'le Dr. Rıza Nur Bey. Heyet, Anadolu'yu yatıştırmak için İstanbul hükümeti tarafından gönderilmişti. Halkı, yatıştırmaya ve durumu kabule zorlamak o günlerde, tabii, hoş görünmüyordu. Devlet hizmetinde bulunmuş olan bu tanınmış adamların İtilâf kuvvetlerinin istekleriyle hareket etmek durumuna düşmüş bir hükümet hesabına böyle bir görevi kabul etmiş olmaları ne açıkla bir şeydi! Anadolu'nun devlet adamlarına muhtaç olduğu böyle nazik bir zamanda, yapılacak en iyi hareket bu kimselere karşı dostça davranmak ve onları

kurtuluş hareketine katılmaya kandırmaktı. Hüsrev Bey'le Dr. Adnan onlara kurtuluş hareketini benimsetmeye çalıştılar ve sanırım Hüsrev Bey bu sorun için Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeye girişti. Mustafa Kemal Paşa, şahsen ne düşüncededeydi, bilmiyorum ama, her türlü uzlaşmayı kabule yanaşmadı. Böylece en akıllı milliyetçiler onları kazanmaya çalıştırlarsa da, onlar millete katılamadılar.

Ertesi sabah, bir saat Akhisar'da kaldıktan sonra, Lefke'ye

102

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

vardık. Burada Yunus Nadi Bey'le konuştum. Kendisi, İstanbul'da Yeni Gün gazetesini çıkarıyordu. Bir başka yoldan kaçıp gelmiş ve Geyve'de bizim kafileye katılmıştı. Yolun tehlike ve güçlükleri azaldığından, beni Ankara'ya çağırın işi düşünmeye başladım. Anadolu'daki milliyet hareketinin en zayıf yanı olan gazeteci ve propaganda yokluğuydu. Onun için Yunus Nadi Bey'i bir hızır gibi karşıladım. İzlenimlerinden Cumhuriyet gazetesinde 1924'te- çıkan bir seri makalede söz etmektedir (1). Ben tabii gazetecilik işi ve millî hareketin sözcüsü olmak üzere bir ajans yayınına başlamanın gereği üzerinde kendisiyle konuştum.

Trenle Lefke'ye hareket ettik. Ertesi gün, Eskişehir'e ulaştık. İçimiz içimize sığmıyordu. Bir çarşı hamamı gözümde tütüyordu. Hepimizin üstüne bir yabancılik çökmüştü. Hiç bir zaman, sık olmayan kılık kıyafetimiz, şimdi lime limeydi. Sabahleyin, Eskişehir'e bir saat kala, tren durdu. Herkesin canı sıkıl-^dı. Demiryolunda ufak bir onanm yapmak gerekiyordu. Çok geçmeden bunun bir tertip olduğunu anladım ve Mustafa Kemal Paşa'nın kudretine hayran oldum. Onun düşüncesi, Eskişehir'de treni durdurup, İstanbul mebuslarının ne söyleyeceklerini anlamaktı. Her zamanki gibi, altı saat duracak yerde, Eskişehir'de iki dakika kaldı. Sonra tren Ankara'ya hareket etti.

Eskişehir'deki manzara yürekler açışıydı. «Tamam» sesi yükselip de tren keskin düdüğünü öttürdüğü zaman, halk biz karşılamak için toplanmaya vakit bulamadı ve tren bu şüpheli şehirden var hızıyla uzaklaştı.

Durumu kabul etmekten başka yapacak bir şey yoktu.

Nisanın ikinci günü akşamı, alaca karanlıkta, Ankara'ya yaklaşıyorduk. Yunus Nadi Bey'in büyük bir heyecan içinde yanıma gelip:

«Halide Hanım, istasyon hıncahınç dolu. Orada birkaç söz söylemek gerekecek. Bizim adımıza konuşursunuz, değil mi?» dediğini hatırlıyorum.

Ne söyleyeceğimi pek bilemiyordum ama, «Merak etmeyin, konuşurum.» diye cevap verdim. Oldukça heyecanlıydım. Burası, Millî hareketin Kâbe'siydi.

(1) Cumhuriyet, 27 Mayıs, 1924: «Ağaçlı köyü imamı, durmadan tekrarlıyordu: Elli kişilik bir grup, atlı ve yayan...

DONEM II

ANKARA'DA

Gitti Mecnun hane-i dehri bana ısmarladı Bir harap evdir kalır divâneden divâneye

Bektaşî nefesi

BÖLÜM IV

ANKARA, MUSTAFA KEMAL VE MİLLÎ MÜCADELE

Gün kararıyor. İstasyonda toplanmış olan kalabalık ayırt edilemiyordu. Tren istasyonda durunca, biri trene yaklaştı. Asker üniformasıyla Babiâli civarında uzaktan görmüş olduğum Mustafa Kemal Paşa olduğunu tanımak güçtü.

Trenin kapısı açılınca, Mustafa Kemal Paşa yaklaştı. Bana merdivenlerden inerken yardım etti. Bu elin çevik hareketi ve kudreti, bana Mehmet Çavuşla Millî Mücadelenin, yolda arkadaşlık etmiş olduğu şahsiyetlerini hatırlattı. Fakat bu kudretli el şekil bakımından ötekilerden bambaşkaydı. Anadoluluların elleri genellikle kocaman, geniş ve zalimleri girtlağından yakalayacak güçte görünür; Mustafa Kemal'in gergin derili, uzun parmaklı beyaz eli Türkün bütün özellikleriyle birlikte aynı zamanda hâkim bir niteliği de taşıyordu. «Safa geldiniz, Hanımefendi» den sonra, hatınmı sordu ve

106

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

arkasında, ayakta duran uzun siyah sakallı bir kişiyi «Ankara1 valisi» diye tanıttı.

İstasyonda duranlar arasında, biraz ötede Albay Emin Bey'in kansı Didar gözüme ilişti. Kendisi Mahmure Abla'nın görümcesinin kızıydı. Çocukluk, daha çok gençlik günlerimiz] Sultantepe'sinde birlikte geçmişti. Gariptir ki, geçmiş günlerden tamamıyla ayrıldığı bu günlerde onun yüzü beni geçmiş günlere götürdü. Bu gece onların evinde misafir kalacaktık. Boynuma sarılan kolları titriyor:

«Çok şükür, sağ salim geldin» diyordu.

Ondan sonra zifiri karanlık sokaklardan çnün evine ara-* bayla gittik. Yollar bir taş ve çamur deryası. İki yanda dizili, basit kulübelerin pencerelerindeki ışıklara bakıyordum. Köyün pazarı'm geçtik. Atlar her adımda tökezliyordu. Sonunda, dar bir sokağa vardık. Köşesindeki çeşmenin çevresinde kadınlar dizilmiş, sırayla su alıyorlardı. Aralarında koşuşan ço~ cuklann yalnız ayak seslerini duyuyor ve oraya özgü bir oyunun kelimelerini işitiyordum:

«Geliyor yavaş yavaş

I

Patlıcan arkadaş.»

Bütün bunlar hummalı bir hayal gibi. Kendi sesim de bana tuhaf geliyor.

«Didar, sıcak su, çok sıcak su, sabun ve kese istiyorum.»

O, gülererek: «Hepsi hazır» diyor.

Yerde kırmızı halı. Uzun bir sedir. Beyaz perdeler ve sobadaki alevler inanılmaz bir mutluluktur. Didar, derimi soymadan ne kadar keselemek kabilsen beni öyle keseledi. Ayaklarımda fanila terlikler, saçım arkamda ve bir yemeni ile bağlı. Bana birdenbire cennete girmişim gibi geldi.

Sedirin üzerine yerleşir yerleşmez, kapı çalındı. Didar, perdenin aralığından bakınca, hemen aceleyle arkama uzui bir hırka ve başıma da adamakıllı bir başörtü getirdi:

«Mustafa Kemal Paşa'yla Adnan Bey geliyorlar» dedikte: sonra odadan çıktı. İçeriye giren Paşa'yı lambanın sönük ışığınsjj da pek fark edemiyordum. Sedirin üzerine oturarak konuşmaya başladı. İlk görüşte onu anlamak güçtü. Mustafa Kemal Pas deniz fenerlerini hatırlatıyordu. Işık saldığı zaman göz kamaş tıracak kadar parlak, fakat ışık söndüğü zaman bir şey görme elde değil. Bu ilk konuşmada onu anlamak kabil değildi.

Giderken:

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

107

«Yarın Ziraat Okuluna gelin de konuşalım» dedi. O gittikten sonra tek hatırladığım şey, lavanta çiçeği kokan temiz bir yatakta duyduğum tattır.

Sabah olunca, çevremi daha iyi görüyordum. Evin arkasındaki yatak odamızdan, karşıdaki Cebeci sırtları görünüyordu. Sabahın sisi arasında yükselen bu sırtların çevresini tuhaf bir eflatun renk sarmış, uzaklardan sapsarı bir toprak yığınları ve yer yer yeşiller görünüyordu. Bazen Ankara'dan «En kara» diye söz ederler. Fakat, şurası bir gerçektir ki, havası bu kadar saf olan yer çok azdır. Tepesindeki koskoca gök kubbe tarifi imkânsız sayısız renklerle doludur.

Sabahleyin erkenden Adnan, Celâlettin Arif Bey'le birlikte Albay İsmet Bey'i karşılamaya gitmişti. O, Bolu yolundan geliyordu. Kahvaltı ederken Didar'a bana mümkün olduğu kadar çabuk, hemen arkamdaki paçavralardan kurtulacak bir esvap bulmasını söyledim.

Didar: «Sen onu bana bırak» dedikten sonra, hemen pazara fırladı. Koyu renk bir yünlü kumaş alarak ve Sultantepe'sinde tanıdığı -o aralık Ankara'da bulunan- bir genç terziyi getirterek birlikte dikmeye başladılar. O sabah, ben yalnızken, birtakım Ankaralı kadınlar beni görmeye geldiler. Ankara çok bölgeciydi ve az ayrı olarak, İstanbullulara «Yabancı» derler--di. Ben onlara çok minnettarım, çünkü, ilk gününden sonra Dr. Adnan'la beni de bağırklarına bastılar. Didar'ın hizmetçisi kahve getirip, bir tanesi, dışarda kimse olup olmadığını gözledikten sonra, hepsi birden çevremi aldılar. Benim ne kadar can pahasına Millî Mücadeleye katılmış olduğumu bilmekle birlikte, dertlerini bana açmalarına çok içlendim.

«Buraya bakın, biz de memleketimizin iyiliğini isteriz. Fakat niçin Ankara'da, İstanbul, İngilizlerin elindedir diye umutsuz bir savaşa giriştik? Biz onları yenip dışarı atabilir miyiz? Ankara'nın yarısı Çanakkale'de şehit oldu. Ne yararını gördük? Bırakın her yer kendi hesabına dövüşsün.»

Bu, bölgeliğin tam anlamıydı: Çevremiz, komşularımız sefalet içinde yaşarken kendimizin barış ve dirlik içinde yaşayabileceğimize inanmak ne yazık ki eski dünyanın bir düşünüşüydü. Fakat, Ankara kadınları bunu sırf kendi çıkarları için söylemiyorlardı. O zamana kadar yapılan fedakârlıkların bir sonuç vermediğini görerek bu düşünceye varmışlardı. Ben, on-

108

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

lara bu savaşın şimdiye kadar görülmemiş derecede güç olacağını söyledikten sonra, sonunda başarıya ulaşacağına emin bulunduğumu da ekledim. Ben onları kandırmak için bunları söy-lemiyordum. Ben kendim de ne kadar büyük fedakârlığa bağlı olduğunu bilmekle birlikte bu savaşta basan sağlayacağına iman etmişim. Öğleden sonra beni karargâha götürmek için bir araba geldi. İşte bu yer, yeni bir hükümeti ve yeni cumhuriyeti yaratacak bina idi.

Bu bina Ankara'nın kuzeyinde bir sürü sırtlardan birinin tepesinde yapılmış bir taş yapıydı. Bunu vaktiyle İttihatçılar Ankara'da Ziraat Okulu olarak kurmuşlardı. Sol yanındaki vardide de Numune çiftliğini ve ona gereken yapılan yaptırmışlardı. Şimdi, okul kullanılmadığı için çiftlikte kalan öğrenci yoktu. Ve bize orada yer vereceklerdi.

Araba güçlükle sırtın tepesine tırmandı. Binanın önünde iki asker nöbet bekliyordu. Loş antreye açılan koridorlar vardı. Beni yukarıya bir çavuş çıkardı. Geniş ve aydınlık bir odaya girdim. Kapıyı açınca, Mustafa Kemal Paşa ve diğer birkaç kişinin tarihsel bir rol oynayacakları sahneye girdim gibi geldi. Mustafa Kemal Paşa, Adnan ve Cami Beyle görüşüyordu. Kapının önüne kadar geldi, elimi öptükten sonra, sedire karşılıklı oturduk. Konuşmaya, yoldaki izlenimlerimi sormakla başladı. Ben gerek yoldaki, gerek o sabah kadınlarla konuşmamı hatırlayarak hemen Yunus Nadi Beyle yolda konuştuğumuz ajans sorununu açtım. Ne dış dünya, ne memleketin içi millî hareketin manasını anlamamışlardı. Çünkü bu hususta haber ala-mıyorlardı. Bunu Yunus Nadi Beyle Anadolu Ajansı olarak başlamayı konuştuğumuzu anlattım. İsteklerimiz, bu ajans haberlerini telgrafhanesi olan her yere göndermek ve olmayan yerlerde de camilere ilân halinde yapıştırmaktı. .Bundan başka da, dünyanın ne düşündüğünü anlamak için İngilizce ve Fransızca gazetelerin en önemlilerini zamanında getirtmekti. Bu gazetelerin başında, Manchester Guardian, Times ve Lloyd George'un fikrini yayınlayan Daily Chronicle vardı.

Bu noktalar üzerinde anlaştıktan sonra (Yunus Nadi Bey'-in orada hemen çıkarmaya hazırlandığı Hâkimiyet-i Milliye gazetesine de yardım etmek istediğini Mustafa Kemal Paşa

109
söyledi. Ben, bir yazı makinesi lâzım olduğunu söylediğim zaman, Osmanlı Bankasından bulacağını vaat etti.

Biz konuşurken, siyahlar giyinmiş bir adamla arkasında bir genç subay içeri girdi. Dr. Adnan hemen yerinden kalkıp, Albay İsmet diye takdim etti. Albay İsmet'in ilk dikkatimi çeken noktası gözlerinin canlılığıydı. Bundan sonra da tavırlarının sadeliği ve Türkçesinin bütün sınıflara hitap edecek derecede geniş olmasıydı. İlk gördüğüm zaman, bana Kara Vasif Bey'i hatırlattı. Yanındaki subayı Binbaşı Salih diye tanıttı. Anlaşılan, bu genç subay İstanbul'da Bahriye Nezaretinde, Mustafa Kemal Paşa ile hepimizin haberleşmesini sağlamış olan meçhul kişiydi Ben Mustafa Kemal Paşa'dan, karargâhta işe başlamadan önce iki günlük bir mühlet istedim ve Didar'ın evinden aynlaacağım sabah Albay Refet, beni görmeye geldi. Dr. Adnan'ı karargâhta bulmuş, onun vasıtasıyla beni ziyaret etmek istemişti.

Evde, Didar'ın uzun sedirinde oturduk, konuşmaya başladık. İlk sözü Gazze savaşında okumuş olduğu Handan romanına ait duygulan oldu. Albay Refet Bey, sade sinir ve kastan ibaret, ipince bir adamdı, o da ötekiler gibi pml pınl yanan üniformasıyla görünüyordu. Ben ona İzmir dağlarındaki mücadelede Demirci Efe ile geçen hayatı hakkında sorular sordum. Bir romancı gibi onların hayatını canlandırdı. Çok eziyet çekmiş, türlü güçlülere katlanmış olan bu adam, huy bakımından uygar ve sosyal hayata çok düşküdü. İstanbul'a «Aydın Efe» adı altında gelmiş ve İngilizlerin eline düşmemişti. Albay Refet Bey de Mustafa Kemal Paşa kadar anlaşılması güç bir kişiydi. Ankara'ya geldiğimizin üçüncü akşamı Numune Çiftliği'nde bize ayrılan bir odaya yerleştik. Burası, Merkez binanın ikinci katında vaktiyle öğrencilere yatakhane görevi görmüştü. Adnan'la yerleştığımız odanın Ankara'ya bakan

güzel bir balkonu vardı. Bina akasya ağaçlarının ortasındaydı. Önünden çiftlik topraklarını sulayan Çubuk çayı geçirdi. Çayın öbür yanında iki büyük tepe vardı. Öndeki yeşil, biraz daha alçak, ö-teki ise yüksek ve çıplaktı. Üzerinde, çevresinde dört sütunlu orta yeri küçük kubbeli eski bir Türk kuyusunu hatırlatan bir şey vardı. Ben, küçük sırta Cennet Dağı, ötekisine de Cehennem Dağı adını verdim. Çünkü, bir tanesi ne kadar yeşil ve hoşsa, öteki de üstündeki o garip kuyu ağzıyla o kadar kor-

110

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

kunçtu, cehennemi hatırlatıyordu. Hâkimiyet-i Milliye'ye «Cennet Dağı ve Cehennem Dağı» adı altındaki yazılarımı bunların üzerinde yazmıştım. Ankara okuyucuları çok ilgilenmiş olacaklar ki, aralarında oraya «Cehennem Vadisi» derler. Bahar yaklaştığı için akasyalar açıyor, bütün çevre yeşül leniyordu. Bununda birlikte, çevresi bu kadar hoş olan yeni evimizin içi tasarlanamayacak kadar kir pas içindeydi. Binanın alt katında çiftlik öğretmeni otururdu. Çevresinde de ahırlar vardı. Hanımına başvurup evi temizletmek için ne yapacağımı sordum. Hemen, çiftliğin çamaşırıcısı olan ve karşıdaki Kalaba köyünde oturan Emine Hanım'ı bana gönderdi. O da dört köylü kadınla gelerek, yerleri ovdu. Bu dört kadının arasında, her halde, on beşinden yukarı olmayan, sevimli, temiz yüzlü bir kız vardı. Adını sordum:

«Adım Fatma'dır ama Fatış derler» dedi. «Sen de Kalaba'dan mısın?»

f

«Hayır, biz göçmeniz. Amcam Mehmet Ağa çiftlikte bahçii van başıdır. Benim anam babam yok.»

i

Fatış'i teyzesinden hemen alarak yanımda alakoydum. Karargâh bize Süleyman adında bir de er vermişti. Fatış onunla birlikte bütün hizmetimizi görürdü. Cami Bey'in odası bizim odaların arkasındaydı. Bu zeki kız, âdeta Ankara'da tarihsel bir kişi oldu. Bize gerekli olan bütün eşyayı Dr. Refik'le Ankaralılar sağladılar.

Bu canlı, fakat karışık hava içinde, Dr. Refik aramızda bir aile duygusu yaratmayı başarmıştı. Kendisi karargâhta otururdu. Odası, hep derli toplu, âdeta bir kadın odası gibiydi. İlgilendiği insanlara karşı, dostlarına karşı çok fedakâr bir adamdı. Bundan başka da, insan onunla bu acayip günlerde olağan sorunlardan da söz edebilirdi. Kadife Hanım adlı, gayet güzel, sarı bir kedisi vardı. Bu yaratık ona tamamıyla egemendi. Yavruladığı zaman, hepimize şerbet ikram eder, yavrulara karşı gerçek ve büyük bir sevgi gösterirdi. Ankara'ya geldiğim beşinci günü, büyük odaya açılan dar ve uzun odalardan birini bana ayırdı. Burasını bir çeşit bü-ro haline sokmuştum. Buranın eşyası, büyük bir yazıhane, dosya rafları, sandalye ile birlikte iki masa, bir de eski bir yazı makinesinden ibaretti. Ben İngilizce gazetelerin politikaya ka-

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

111

çan bölümlerini Türkçeye çevirir, Mustafa Kemal Paşa'nın sekreteri Hayati Bey'in getirdiği telgraflar arasında Anadolu Ajansı veya Hâkimiyet-i Milliye gazetesi için gerekli olan parçaları keser, bundan başka da, Mustafa Kemal Paşa'nın diğer haberleşmelerine ait yazıları hazırlardım. Burada Afganistan'dan bize gelmiş olan Abdurrahman adında bir genç Afganlı da bana yardım ederdi. Abdurrahman, Balkan Harbi sırasında Türkiye'ye gelmiş, uyuşumuza girmiş. Bir-inci Dünya Savaşında bizim orduda hizmet etmişti. Ondan sonra da Rauf Bey'-le birlikte Erzurum'a gitmiş ve artık Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhından ayrılmaz olmuştu.

Bir parmağıyla, fakat başarıyla yazı makinesini kullanır, bundan başka da iş görmezdi. Bununla birlikte, çok idealist, aynı zamanda panislamist olduğu için, her şeyi o bakımdan düşünürdü. Benim için onu incelemek yararlı oldu. Çünkü, Hindistan'da Aligar Üniversitesi'nin yetiştirmesi olan bu adam bana Hint psikolojisinin nasıl bir saplantı halinde her şeye Müslümanlık açısından baktığını öğretti.

O günlerde, karargâhta bulunan Albay İsmet ve Binbaşı Salih Beylerden başka bir de Yüzbaşı Recep Bey bulunuyordu. Sonra Millî Müdafaa Vekili olan Recep Bey Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'nın askerî sekreterliğini yapmıştı. Bu ilk ay, Celâle ttin Arif Bey de aramızda kaldı.

Yemeklerimizi karargâhta yiyorduk. Öğle yemeği çok basit ve çabuk geçerdi. Hemen sonra da Mustafa Kemal Paşa, Dr. Adnan, Gami Bey ve Albay İsmet Bey Ankara'ya inerler, yeni Meclis'in hazırlıklanıyla meşgul olurlardı. Akşam yemekleri daha uzun geçerdi. At nah şeklinde bir masanın çevresinde otururduk. İyice konuşulurdu. Özellikle, Mustafa Kemal Paşa geçmiş günlerden uzun uzun söz eder, hemen herkesi acı fakat parlak bir biçimde eleştirirdi. Onu dinlerken, memlekete yarayacak hiç bir kimse olup olmadığı hakkında insanda kuşku uyanırdı. Buna karşılık, Albay İsmet Bey, ince bir görüşle onları savunurdu. Yemekten sonra, büyük odada toplanır ve iş konuşulurdu. O günler, ölüm - kalım savaşı geçirdiğimiz için, işler çok ciddiye. Güçlük ve kargaşalık bu ilk günlerde durumu yıkacak bir haldeydi. Konya iyiden iyiye karıştı, açıktan açığa olmasa da mücadelemizi tutmuyordu. Söylenenlere göre, Konya'-

da Albay Fahrettin Bey İstanbul'la Ankara arasında kararsız^ di. Bolu, Adapazarı dolayları ve İzmit savaş halindeydi. Her n kadar Ankara tarafsız görünüyorsa da, onun da ne zaman ha* rekete geçeceği belli değildi. Tek güven noktası, Kâzım K bekir'in Doğudaki ordusundan ibaretti. Fakat o da bizden 800 km. uzaktaydı. Bulunduğu yer dağlarla çevriliydi ve oraya tren yoktu. Bundan başka Kâzım Karabekir sınırda olduğu için yerinden kımıldanamazdı. 1920 yılının nisan ayı başlarında durum kötülemişti. Ö-zellikle Fahrettin Paşa'dan ürkülüyordu. Orayı incelemek için Refet Bey yaveriyle gönderildi.

Bundan iki gün sonra, karargâha geldiğim sabah, Albay Refet'i çevresine neşe saçarken gördüm. Konya'dan bütün eşraf Fahrettin Paşa'yla birlikte gelmişti. Bu, âdeta kurnazca yapılmış bir kaçırma neticesinde olmuştu. Trenini Konya'dan biraz ötede bırakarak, Komutana ve eşrafa gelip kendisiyle görüşmeleri için nazik bir haber göndermiş. Onlar biner binmez tren olanca hızıyla hareket etmiş. Trende onlar durumu tartışmak istedikleri zaman, Albay Refet bütün bunları Mustafa Kemal Paşa ile konuşmalarını söylemiş. Eşraf hemen bize katılmış, fakat Fahrettin Paşa iki gün düşünmek için izin istemişti.

Mustafa Kemal Paşa, Konya'yı incelemek için Albay İs-met'i göndermeye karar vermişti. Beraberlerinde Albay refet de gidecek, orada millî hareket hakkında nutuklar vereceklerdi. İki gün sonra, yine karargâha gittiğim vakit, İsmet Bey'i orada buldum. Diyordu ki: «Döndük. Fahrettin Paşa İstanbul'u terk edip bizimle birlik olmaya karar verdi.»

Bugünlerde Dr. Adnan'la Albay İsmet'in her görüştükleri zaman, birbirlerine nasıl sevgiyle 'sarıldıklarını iyi hatırlarım. Bu kanlı ve tehlikeli günlerde iki şey büyük umut veriyordu. Birincisi, Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Bey'in yakınlıkları. Çünkü, ismet Bey'in yumuşatıcı bir etkisi vardı. İkincisi de, hayatlarını savaş yolunda fedaya karar vermişlerin arasında hayli sıkı dostluk vardı.

Konya sorunu çözümlenince, Yusuf Kemal Bey'le Dr. Rıza Nur (Heyeti Nâsiha'dan) Ankara'ya gelip çalışmak kararnı aldılar, onlar ilk kabineye giren üyeler arasına karışacaklardı.

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

113

Bundan sonra, Hamdullah Suphi Bey'le Bekir Sami hayli güçlkle İstanbul'dan geldiler. Bekir Sami Bey Sivas Kongresinin tanınmış bir kişisi olduğu gibi, Türkiye'nin de en değerli Devlet adamlarındandı. Hamdullah Suphi Bey bizimle çiftlikte kalır, Bekir Sami Bey ise karargâhta yatar kalkardı. Bunların ilcisi de hazırlanmakta olan yeni hükümetle ilgili sorunların tartışmasına katılırlardı.

O günlerde alınacak olan herhangi bir karar Türkiye'nin bütün geleceğine etki edecekti. 1920 yılının mart ayında Kara Vasıf, Mustafa Kemal Pa-şa'ya İngilizlerin bir hükümet darbesi hazırladıklarını yazmış, aynı zamanda İstanbul'daki Meclis'i dağıtacaklarını, bundan dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Anadolu'da bir hükümet hazırlanması gereğini bildirmişti. Kendisinin İstanbul Meclis'inden istediği kimselerin adlarını sormuş, onları Anadolu'ya kaçırmayı vaat etmişti.

Mustafa Kemal Paşa cevap vermeden, martta hükümet darbesi oldu. Tabiî, Ankara'da kurulması gereken hükümetin şekli hakkında tartışmalar nisanın başında ateşlendi. Başta İstanbul'da anayasa profesörü olan Celâlettin Arif olmak üzere, fikirleri Batıya açık olanlar şöyle bir şey istiyorlardı:

Bir yasama meclisi, bir kabine, bir de yürütme kurulu kurmak ve bunun başına da Meclis başkanını getirmek istiyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa öncei buna karşı durdu. Bunu bir cumhuriyete benzetti. Bunun halkı ürkütmesinden korkuyordu. Tamamen Jean - Jacques Rousseau gibi konuştuğunu iyi hatırlarım:

«Bütün kudret halkındır. Kudret bölünmez, icraî ve teşriî diye birbirinden ayrılmaz.» Kudretin bölünmemesi ve halkın elinde olması sorunu üzerinde uzun tartışmalardan sonra vanlan karar bir çeşit Convention şekliydi. Bunu şöyle özetleyebiliriz. Bütün yürütme ve yasama gücü Meclis'in elinde olacak ve kabine üyelerini onlar seçecek. Onlar sadece Meclis'e karşı sorumlu olacaklar. Bu suretle kabineye karşı sorumlulukları olmayacak. Yani, kabine Meclis'in bir çeşit memur heyeti olacak. Bunlann başında Meclis başkam bulunacak, fakat kişisel sorumluluğu olmayacak...

P: 8

114

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

İşte, bu şekilde Mustafa Kemal Paşa bunu teklif etti. Arkadaşlarının bir bölümü bunu Sovyetlerin şekline benzettikleri için hayli itiraza uğradı. Fakat her şeyden önce Mustafa Kemal Paşa'yla anlaşmak gerekiyordu.

Bu tartışmalar yemekten sonra başlar, saat dokuza hatta bazen sabahın beşine kadar sürerdi. Mustafa Kemal Paşa ve öbürleri sonunda, bu öneriyi kabul ettiler. Aralarında hiç bir fikir anlaşmazlığı olamazdı. Çünkü çevre tehlike içindeydi.

Bu tartışmalar, o zamana kadar okuduğum kitaplardaki fikirlere bezdiği için beni ilgilendiriyordu. Bence, şeklin de çok önemi yoktur. Bu sorunda Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinin büyük rol oynadığını sezmek kabil değildi. Mustafa Kemal Paşa fikirlerini aşılaktan hiç yorulmaz, çevresini sonunda kendi düşüncelerine sürüklerdi, inanıyorum ki, tarihin dramatik ve anî değişimleri, çok zaman, dinamik kişilerin eseridir.

Mustafa Kemal Paşa, önerilerin kabulünden sonra, Millet Meclisi için söylevini hazırlamaya başladı. Meclis 23 nisan 1920'de açılacaktı. Bu söylevi, odasında, Hakkı Behiç'le bana baştan başa okudu. Her ne olursa olsun, Mustafa Kemal Paşa'nın kudreti milletin eline bırakmak istediği, herhangi bir diktatör veya sultan istemediği görünüyordu. Bana o günlerde Mustafa Kemal Paşa, George Washington gibi bir kimse olarak görünüyordu.

O aralık, Ankara'ya Chicago Tribune'ün muhabiri William adında biri gelmişti. Bizim resimlerimizi aldı. Bunlar çeşitli Amerikan gazetelerinde basıldı.

Aynı gün öğleden sonra, İstanbul'dan Saffet Bey adında ve Anadolu'ya silâh kaçıran bir adam geldi, beni görmek istedi.

Dedi ki:

«Size büyük bir haberim var. Türk tarihinde tek yeni olan bir kadın oldunuz.» Aynı zamanda İstanbul'da Nakiye Hanım'ı görüp ailemden de haber getirdi. Elime uzattığı Pey ami Sabah gazetesinde Kürt Mustafa Paşa mahkemesinin verdiği idam ilâmı ile fetva vardı. İdama mahkûm olan yedi kişi arasında sırasıyla Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey, Dr. Adnan, Ali Fuat, Ahmet Rüstem, Kara Vasıf ve Halide Edip vardı.

Halide Edip namına uzunca bir bölüm geçiyor, İstanbul Üniversitesinde Batı edebiyatı profesörü olan bu hatunun bu-

I UK1VU1N

11V1 i 1.TUV1N1

110

tün kötülükleri sayıp dökülüyordu. Fetvada herhangimizi öldürmenin bütün Müslümanların dinî bir görevi olduğu yazılıydı. Aynı zamanda, İstanbul'da evimin hükümet tarafından işgal edildiğini, başımızı getirene ödül verileceğini de yazıyordu.

Bütün bunlar bana Mahmure Abla'yı ve çocuklarımı hatırlattı. Acaba bu hükmü nasıl karşılıyorlardı? Acaba evi nasıl bırakmışlardı? Özellikle yıllarca emek vererek topladığım kitapları da düşündüm. Bununla birlikte, Malta'ya götürülmüş olan Kara Vasıfı İstanbul'a getirip idam edip etmeyecekleri de kaygıyı çekiyordu. Bundan başka da bu kararın Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları üzerinde ne etki yaptığını merak ediyordum.

Büyük odaya gittiğim zaman, Mustafa Kemal Paşa ile Dr. Adnan el ele yazıhanenin yanında oturuyorlar, Albay İsmet de yazıhaneye dayanmış, ayakta duruyordu.

Dr. Adnan'a bu yeni şerefi nasıl karşıladığını sorduğum zaman, Mustafa Kemal Paşa Adnan'a dönerek:

«Bizi mahkûm edenlerin hiç bir siyasî değeri yok. İdama mahkûm olmak hoşuma gitmedi. Sen ne düşünüyorsun?» diye sordu.

Adnan da:

«Benim de hoşuma gitmedi.» dedi.

Ben tekrar:

«Bu karar şöhretimizi artıracaktır.» dedim.

Albay İsmet dedi ki:

«Tersine, onların memlekette siyasî kıymeti vardır. İstanbul ve İzmir gibi illerde bize karşı sevgi artarsa da, henüz kararlarını vermemiş olan halk arasında kötü etki yapar. Özellikle ihtilâl halinde olan yerlerde. Padişahın ve İngilizlerin «teveccühünü» kazanmak isteyenler hücumu geçeceklerdir. Biz istanbul gazetelerinin bugünlerde Anadolu'ya girmesine engel olmalıyız.»

Ertesi gün, Meclis ve yeni hükümet kurulacaktı. O akşam, yeni meclis adının Kurultay olmasını Hamdullah Suphi önerdi. Buna karşılık Celâlettin Arif Bey Meclis-i Kebir-i Millî diyelim, diyordu. Fakat, sonunda, Büyük Millet Meclisi adı verilmesi kararna varıldı. Yeni kabine aşağıdaki isimlerden kuruldu:

Hariciye Vekili Bekir Sami Bey

Dahiliye Vekili Cami Bey

Millî Müdafaa..... Vekili Fevzi Paşa

Sihhiye Vekili Dr. Adnan

Maarif Vekili Dr. Rıza Nur

Ziraat Vekili..... Yusuf Kemal Bey

Adliye Vekili..... Celâlettin Arif Bey

Seriye Vekili..... Mustafa Fehmi Efendi

Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey

Nafia Vekili..... İsmail Fazıl Paşa

Erkânı Harbiye Reisi Albay İsmet Bey

Erkânı Harbiye Başkanlığı ilk defa olarak kabineye alınıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis Reisi olacaktı ve aynı zamanda da hükümetin başı. O akşam, çiftliğe biraz daha erken indik. Tuhaf bir ruh haleti içindeydik. Başımızdan bir kurşun geçmesini bekliyorduk. Bizi büyük çoban köpeği Karabaş'ın havlaması karşıladı. Ben önde gider, onunla konuşur, onu ya-tıstırırdım. Çünkü çok dosttuk. Karabaş çok vahşî bir hayvandı.

Yüksek akasyaların arkasından yarım ay görünüyordu. O gece, yatakta hep beyaz gömlekle Beyazıt'ta idam sehпасına gittiğimi hayal ediyor ve bir söylev hazırlıyordum. Hep aklımdan, Babillilerin ünlü kadını Kurretülayn'ın idam edilmeden önce Farsça olarak xşöylediği cümle geçiyordu:

«Ayaklarımı yerden kaldırın ki, yüksekte dünyayı daha iyi gör erim.»

Sonunda, 23 nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açıldı. Mustafa Kemal Paşa söylevini okudu ve büyük bir etki yaptı. Büyük, eski gelenekler ve şekiller uzlaşmıştı. Milletvekilleri orada bütün sorumluluğu omuzlarının üzerinde taşıyorlardı. Meclis, padişahın İtilâf devletlerinin elinde bir tutsak olduğunu, bütün yasama ve yürütme kuvvetini kendi ellerinde tuttuğunu ifade eden bir beyanname yayınladılar. Buna Mustafa Kemal Paşa imzasını koydu. Birkaç gün sonra yeni kabine de kabul edildi. Çünkü, aralarında vekil olabilecek çok adam yoktu. Mecliste oturacak kadar sandalye bile yoktu. Erkânı Harbiye Reisliği karargâhta açıldı. Bu, vaktiyle Ziraat Mektebi öğ-

TUKK.UN ATEŞLE İMTİHANI

117

rencilerinin jimnastik salonuydu. İnsan, Dr. Refik'in odasına gitmek için, oradan geçmek zorundaydı. Oradan geçerken, Binbaşı Salih Bey'in koskoca bir masa üzerinde kâğıt ve haritalar arasında çalıştığını gördüm. Orasının kendi odası olup olmadığını sorduğum vakit, Erkân-ı Harbiye teşkilâtı olduğunu söyledi. Yanında uzun boylu bir subay oturuyordu. Bu, bir jandarma subayı olan Kemal Bey'di. İstanbul'dan diğer elemanlar gelinceye kadar Erkân-ı

Harbiye bunlardan ibaret olacaktı. Büyük zorluk, yazı makinesindeydi. Çünkü, parça parça ve kırıktı. Ben de yalnız bir tek parmakla yazabiliyordum. Belgeleri makineyle yazmak çok güçtü. Bazen, altı sayfayı sekiz saatte yazabiliyordum. Arkam da son derece ağır dururdu. Bu azaplı günlerden birinin akşamı, büyük sofaya giderek bir sandalyeye oturdum. Mustafa Kemal Paşa, önündeki gazeteden gözünü kaldırarak:

«Niçin olmasın?» diyip gülümsedi. Ben bunun bir hücum olduğunu anladım. Fakat Hamdullah Suphi, gazetede bu pasajı okuduğu zaman gülmeye başladım. Anlaşılan benim Maarif Vekili olduğumu yazıyordu. Tabii, gazete, kanun dışı böyle bu asi kadına hücum ediyor ve din tutuculuğunu ayaklandırmaya çalışıyordu. Bundan memnun olmadım. Çünkü, ben hiç bir maddî ün yahut ödül peşinde değildim.

Memleketimizde Erzurum'dan İzmir'e kadar kanlı bir yol vardır. Orada ölenlerin her biri adsız ve memleketlerini esirlikten kurtarıp hür ve özgür bir yurt yaratmak için canlarını vermişlerdi. Onlardan biri olmak ve o yolda can vermek benim için yeterince bir kazançtı. İstanbul gazeteleri, aynı zamanda benim yeşil bir cüppe giyerek halk arasında propaganda yaptığımı yazıyordu. Gerçi, yeşil renk Bolşevik Müslümanların aldığı bir renkse de, halk bu noktaya önem vermedi. Onlar için yeşil sadece kutsal bir renkti.

Bu aralık Mahmure Abla İstanbul'dan gelen bir adam va-sıtasıyla yolladığı mektupta, evimizin nasıl hükümet tarafından işgal edilmiş olduğunu anlatıyordu. O mektupta bize sağlık ve esenlik diledikten sonra, halkın bu idam kararından sonra bizi daha çok sevdiğini yazıyor, Peyamı Sabah gazetesine bir mektup gönderdiğini, fakat çocuklarının bunu yolladıklarını söylüyordu. Diyor ki:

118

TÜRKÜN ATEŞLK İMTİTANİ.

«Eve geldikleri zaman, ben Feride ile oradaydım. Benim ne kadar kızgın olduğumu bildiği için, Feride beni onlarla konuşturmadı. Aralarında «Seriye mahkemesinden» bir adam sana ait olan şeylerin listesini yaptı. Bu aralık orada bulunan bir subay Feride'nin yanına gelerek size bu hareketi yapanların arasında bulunmaktan utandığım ve ilk fırsatta Anadolu'ya kaçacağını söyledi. Hoca, Gustave Dore'nin kutsal kitapla ilgili resimlerini görünce fena halde kızmış. İdama mahkûm olmayı hak etmiş, demiş. Fakat, orada Kur'an'a ait yazılan görünce de biraz yumuşamış. Ev polis tarafından çevrilmişti. Ben mutfakta heyecan içinde aşağı yukarı dolaşıyordum. Bir tanesi kapıyı vurarak, dedi ki: Kuzum Hanımefendi, bu evde bu hareketi yapmaktan utanıyorum. Her ne hizmet isterseniz hazırım. Eğer yukarıdaki heriflerden saklamak veya kaçırmak istediğiniz bir kitap ya da başka bir şey varsa ben görmezlikten gelirim.»

Nisan sonlarında İngiliz gazetelerinin birinde bir devlet adamının Big Stick Policy (Sopa Siyaseti) adlı beyanatını okuduğum zaman fena halde isyan ettim. Bir imparatorluk kurmuş bir millet olarak böyle bir bildiri on yıl önce hiç bir etki yapmazdı. Mustafa Kemal Paşa büroma geldiği zaman, bu söylevim çevirisini önüne koydum. Mustafa Kemal Paşa hiç bir zaman bu kadar öfkelenmemişti. Âdeta sesi kısıldı. Bizim de onlar derecesinde olduğumuz gün anlayacaklarını ve bize baş eğeceklerini söyledikten sonra, en son insana kadar onların medeniyetlerini başlarında parçalamak için can vereceğimizi ekledi. Bana öyle geldi ki, bütün şerefimiz Mustafa Kemal Paşa'nın bu söylevinde ve sesinde dile geliyordu.

O zaman, bunun bana yaptığı etki, İtilâf kuvvetlerinin İstanbul'u işgalinden fazla oldu. Bana öyle geliyor ki, insanlar arasında herhangi anlaşmazlık ve düşmanlık zamanla geçebilir ama, bir tanesi kalır. O da, karşısındaki yükseklik iddiası. O gün düşündüm ki, eğer doğuyla batı herhangi, bir zaman birbirlerinin boğazına sarılırsa, bunun en büyük nedeni bu yukarıdan bakma olacaktır.

Sınıflar ve milletler arasındaki didişme, insanların hay-siyetlerindeki eşitlik ve haklar tanınincaya kadar sürecektir.

BÖLÜM V

İÇ SAVAŞIN ÖNEMLİ DÖNEMLERİ

Bundan sonraki birkaç ay içinde geçen iç savaşları açıklamak biraz güçtür. Bu, kaynaşma halindeki bir insan kalabalığının başka başka yönlerde birbirlerini çekememeleri gibi bir şeydir. Her yerde, kardeşler arasında kan dökülüyordu. Her yerde, yeni oluşmuş bir şekil almamış düşünceler arasında mücadele devam ediyordu. Bu dönemin yükselen bazı

kişilerinin portrelerini vermek kolay değildir. Hepimizin hayatı tehlike ve anî karar almak zorunluğu ile karşı karşıyaydı. Ankara'-daki bizler, o günlerde Mustafa Kemal Paşa'yı bu hareketin en canlı bir kılavuzu ve kişisi olarak görüyorduk. Çalışır, konuşur, çevreye dağılan kuvvetleri bir araya toplamak için durmadan çaba harcardı.

Bana öyle geliyor ki, âdetâ görünmeyen bir el Türk milletine yeni bir biçim vermeye çalışıyor gibiydi. Fakat, o günkü amacımız istilâcılardan kurtulmaktı. Milletın varacağı yeni yön herkesin, hatta Mustafa Kemal Paşa'mın kafasında bile açıkça bir şekil almış değildi. Başarı, kuşkusuz, ona en yük-sek «payeyi» verecekti. Ama, sorumluluk herkes tarafından paylaşılmaktaydı.

Ankara'ya yerleştığımız ilk günlerde, Anzavur hareketi başladı. Bu, okuma yazmak bilmeyen basit bir Çerkezdi. Millî harekete karşı koysun diye padişah tarafından kendisine pašalık unvanı verilmişti. Bandırma'da harekete geçti. Çarçabuk Bursa'ya yaklaştı. Ondan sonra İzmit'e doğru yöneldi.

Bandırma ve Bursa'da ona karşı gelen hareketlerin başında Ethem ve İzmit'te de Ali Fuat Paşa vardı. Ethem de Çerkezdi. Fakat, cahil bir insan olmasına karşın, daha çok genç ve yürekliydi. Salihli'de, İzmir'in işgalinden sonra başıbozuk kuvvetlerin reisi olarak kendini göstermişti. Onun kuvveti en kalabalık olanıydı. Aralarında subaylar da vardı. Ağabeyleri Re-şit'le Tefvik de kurmay subaydılar ve ona direktif verebiliyorlardı. Tabii, kuvvetlerinin selâmeti. Salihli halkının vatanseverliğine dayanıyordu. Fakat halktan bir sürü para çekmişti. Her halde, Anzavur'u yenmek şerefi ona aittir. Gerçi, millî müdafaacıların çok güvendiği ve dayandığı bir kuvvetse de, hiç kimse onun fazla kuvvet kazanmasını ve başa geçmesini istemezdi. Çok şükür, Ali Fuat Paşa, çok küçük olsa da, düzenli kuvvetleriyle Eskişehir ve İzmit'te egemendi. Ve çevrede dövüşen küçük birlikleri yönetecek kabiliyete de sahip bulunuyordu.

Ali Fuat Paşa ile Çerkez Ethem Bursa ile İzmit alanlarını hilâfet kuvvetlerinden (Bütün millî mücadeleye karşı dövüşen birliklere Sadakat Ordusu adı verilirdi) temizledikleri anda, Bolu ve Düzce'de Çerkez şefleri ve Gerede'de de Türkler hilâfet adına harekete geçtiler. Birkaç hafta içinde, âdetâ yangın gibi, bu hareket Yabanâbad'a kadar geldi. Yani Ankara'ya 23 km. u-zakta olan bir merkeze kadar. Hareket, eğer yalnız Çerkezler arasında olsaydı, o kadar tehlikeli olmazdı. Türkler de buna karıştığı için sorun büyük bir önem aldı.

Bolu hareketinin başında, halkı aydınlatmak ve tarafımıza çekmek için Gerede mebusları bulunan Binbaşı Hüsrev Beyle Osman Bey oraya gönderildiler. Bu hareket, özellikle İstanbul'daki dinî fetvanın etkisinden ve bazı söylentilere göre de, İngilizlerin parasından doğmuştu. Bu ayaklanma millî mücadelede bize karşı kabaran kanlı başkaldırmalardan biriydi. Ne yazık ki, bizim tarafımızdan harekete geçen şeflerin bazılarının halka karşı aldıkları şiddet politikası ve onlardan para çekmeleri, işi ciddî bir şekle soktu. Bunların başında olan Kırşehirli Arif, çadırında bilinmeyen bir el tarafından vurulmuştu. Bu haberi bize getiren bir genç doktorun anlattıklarını hiç unutmam. Kendisi de dahil, hiç kimse, hangi anda bir adam tarafından öldürüleceğini bilmez bir durumdaymış. İşte o zaman, ihtilâlin birtakım kan dökmek tutkusu uyandırdığının farkına vardım. Binbaşı Hüsrev, Ali Fuat Paşa ve Albay Mahmut Beylerin bu meseleyi bastırabileceklerine inanıyordu. Özellikle, Albay Mahmut vatanseverliği, kudretiyle birlikte insanlık duygulan da bulunan bir idealistti.

Birbirini izleyen bozgunlar karşısında bulunuyorduk. Ne yazık ki, ihtilâl herhangi savaştan çok başka özellikler taşıyordu. Sadece cesur ve sadık kalmak bir ihtilâli başarmaya yetmiyor. Kutsal bir amaç için de olsa, ihtilâl ilerledikçe içindeki küçük elemanlar tepeye çıkıyor, canlarını amaç uğranda adayanlar saf dışı ediliyorlar.

Binbaşı Hüsrev, yanındaki yirmi atıyla Gerede'ye gitmişti. Köprünün başında, öbür taraftan bir alay insanın kendisine bayrak ve el salladığını görmüştü. Bunu barış ve dostluk belirtisi sanarak köprüden geçmişti. Geçer geçmez, halk onu attan indirmiş taşlamaya ve dövmeye başlamış. Garip olarak, canını kurtaran şey, sırf çok yakışıklı bir adam olmasıydı. Kalabalık arasından ihtiyar bir kişi Binbaşı Hüsrev'in üstüne kapanarak: «Bu kadar cesur ve güzel adamı nasıl öldürebilirsiniz? Ben ömrümün sonuna geldim, Allah ve Peygamber aşkına öldürmeyin!» diye feryat etmiş. Garip olarak, bir an için kalabalık durmuş, Binbaşı Hüsrev'le Osman Bey'in boyunlarına ve ellerine zincirler takılarak, bir yandan taşlanarak bir yandan

da yüzlerine tükürülerek hapishaneye götürülmüşlerdi. O günlerde kasaba hapishaneleri demir parmaklıklı bir kapı arkasında ufak bir yerdi. Halk demir parmaklığın arkasından, ellerindeki kamaları sallayarak kapıyı taşlamış ve onları tehdit etmişlerdi. Hilafetçilerin arasında Sefer adını taşıyan bir Çerkez şef sayesinde canlarını kurtarmışlardı. Bu adam, her nasılsa millî mücadelenin kazanması ihtimalini göz önüne alarak onları kurtarmıştı. Biz onları İstanbul'a götürülerek idam edilecek-

leri haberini alınca, aramıza bomba düşmüş gibi şaşkına döndük.

Aynı zamanda Albay Mahmut Bey de Hendek'ten Bolu üzerine yürüyordu. İnsanca hareketi sayesinde, halkın sevgisini kazanmıştı. Hilafetçiler, bunu görünce, Mahmut Bey'in adamlarını kendi taraflarına çekmek için her türlü girişimde bulunmuşlardı. Onlar Hendek'ten geçerken, minarelerden «Kardeş kanma nasıl gireceksiniz?» diye sesler duyulmaya! başlamıştı. Burada dikkate değer bir nokta, düzenli asker bir-1 liklerinin sivillere göre daha çok insan olmalarıdır. Onlar, vaş safları dışında kan dökmeyi sevmezler. Her halde, Albay! Mahmut'un aşılacağı güven, kendisinin çevresinde topladığı güven ve sevgiyle birlikte, kuvvetlerinin düzenli askerlerden; olmasına bağlıydı. Albay Mahmut'un öbür taraftan atılan kur-şunlardan biriyle şehit olması, bizi çok şaşkına çevirdi. Çünkü, o aralık en çok dayandığımız kuvvetlerden biriydi.

Bundan sonra, çok ciddî bir duruma girdik. Düzenli kuv-vetler çok azalmıştı ve bütün dayanağımız bizden yana bulunan sivil ihtilâcilerden ibaretti. Önlarsa vatanseverlikleri yanında, paraya ve yağmaya da düşkün oldukları için, halk ara4 sında sevilmiyorlardı. Aralarında en iyileri bile, düzenli kuv-'; vetlere karşıttılar. Garip olarak, o aralık, düzenli kuvvet kur-j maya karşı olan askerler bile vardı. Tek pratik yol, çete sava-j şım sürdürmek olduğunu Albay Kâzım Bey de savunuyordu.

İşte, bundan dolayı, sivil ve başıbozuk askerler kullan-? maktan başka elimizde çare kalmamıştı.

O aralık, Ethem tek kuvvet olduğu için, onu Bolu'ya gön-! dermiştik. Anzavur'u yenmişti. Demirci Efe'den de yardım istiyorlardı. Bu küçük kuvvetlerin dışında Albay Refet ve Binbaşı Nâzım bulunuyordu. Bunlar da Mudurnu'da toplanarak Hilâfet ordusunun Bolu'ya girmesine engel olmaya çalışıyorlardı. İşte, haziran ve temmuz aylarında Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin karşı karşıya kaldığı durum buydu.

Bir akşam, yemekten sonra, Bolu'ya girmiş olan Ethem'-den bir telgraf aldık. Mustafa Kemal Paşa'dan, kendisinin idama mahkûm ettiği kimselerin listesine imzasını koymasını istiyordu. Ne yazık ki listede Binbaşı Hüsrev'le Osman Beyleri kurtaran Sefer ve arkadaşlarının isimleri de vardı. Ankara onları affettiğini bildirmiş olduğu için, bizler onların öldürül

i

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

123

sine karşıydık. Mustafa Kemal Paşa, çevresindeki bir avuç insanın düşüncelerini sorarken, benim fikrimi de sorardı. Fakat şurasını söyleyeyim ki, ben bu tartışmalara hemen hemen hiç karışmazdım. Yalnız bu meselede düşüncemi çok açıkça söyledim ve affetmiş oldumuz bu adamların idamının aleyhinde bulundum. Yeni kurulacak bir hükümetin sözünden dönmesini fena buluyordum. Fakat, bu meselede, Mustafa Kemal Paşa, Ethem'in isteğini yerine getirmek gerektiğini söylüyor, bizim durumumuzdaki adamların acıma göstermesinin zayıflık olacağını ileri sürüyordu. Düşman ele geçirildiği zaman, ne vaat edilmiş olursa olsun, mutlaka öldürülmeliydi. Etrafıma bakın-dığım zaman, Albay İsmet Beyle göz göze geldim. Bir koltukta oturuyordu. Ayağa kalktı, Mustafa Kemal Paşa'nın karşısına gelerek, yazıhanesine dayandı ve konuşmaya başladı. Bu satırları yazarken o sahnenin bütün ayrıntısını görür gibiyim. Bir tabiat kudreti gibi görünen kurşunî kalpaklı Mustafa Kemal Paşa'nın karşısında Albay İsmet konuşuyordu. Hiç bir zaman bana onun Türkçesi bu kadar sade, bu kadar akla yakın ve insanlıkla dolu gelmedi. O zaman söyledikleri için ona içimden hâlâ dua ederim. O, bir hükümetin verdiği sözde her zaman durması gerektiğini ve ancak bu sayede halkın güvenini kazanabileceğini iddia ediyordu. Fakat, uzun bir tartışma oldu. Ertesi güne bırakmaya karar verdiler. Mustafa Kemal Paşa da bir kâğıda, Ethem'e hitaben Sefer'i ve arkadaşlarını affetmeyi vaat ettiğimizi, onun için onları öldürmemesini yazmıştı. İsmet Bey'in bir çocuk gibi gözlerinin parlamış olduğunu gördüm. Ertesi sabah, büromda çalışırken Hayati

Bey Anadolu Ajansı için hazırlamış olduğu kâğıtları getirdi. Bolu'dan ne haber olduğunu sorduğum zaman, Mustafa Kemal Paşa'nın kâğıdı Bolu'ya varmadan önce hepsinin idam edilmiş olduğunu söyledi.

Belki, Mustafa Kemal Paşa, Ethem'in kendine söylerse, kesinlikle bu adamları öldürmeyeceğine inanıyordu. Ne garip bir durumdaydık. Bir yandan Hilâfet kuvvetleri halka musallat olmuştu. Bir yanda Kilikya'da Fransız kuvvetleri halkı öl-dürtüyor, öte yandan Yunanlılar çevreyi yakıp yıkıyor, adam öldürüyordu. Nihayet, İstanbul'daki İtilâf kuvvetleri de halkı eziyordu. Âdeta, Batının gerçek halde Doğuya «Sopa Siyaseti» uyguladıklarını ve «Kahrolsun Türkler» diye bağırduklarım du-

124

TUKKURM

1MTU1A1N1

yuyor gibiydim. Türklerin kendileri de aralarında boğuştuğumuz için, Millet'in Ateşle İmtihani'nin en korkunç anlarını yaş^ yorduk.

Karargâhta da dıştan sakin görünmekle birlikte, güç anlı yaşıyorduk. Ben hep büromda çeviri ve makine ile uğraşırım. Bazen Mustafa Kemal Paşa gelir, bir kahve ısmarlar, a| zıcık otururdu. O günlerde, bütün enerjisiyle çalışıyordu. Aynı zamanda ateşi vardı ve hastaydı. Bugünlerde Dr. Refik'le Dr. Adnan âdeta endişeyle etrafında dolaşır onunla meşgul olur--lar di.

Büyük odadaki manzara gözlerimin önündedir. Mustafa Kemal Paşa, lambasının ışığı altında kâğıtları kanştırır. Albay İsmet Bey durmadan dolaşır. Cami Bey, dizinde kâtlarla konuşmak fırsatını beklerdi. İç işlerinde sorunlar gittikçe çoğalıyordu. Her yarım saatte bir Hayati Bey gelir, telgraflar getirirdi. Bunların arasında şöyleleri vardı: «Ben hilâfet ordusunun yaklaştığını görüyorum. Halkın onlara katılmasından korkuyorum. Onlar girip telgraf tellerini kesmeden emirlerinizi bekliyorum.»

Bunlardan biri okunduktan sonra, Hayati Bey asker selâmı vererek: «Teller kesilmiştir.» dedi. İşte, ihtilâlin manzaralarından biri.

Başka bir telgraf: «Ben kasabanın dışında muhabere merkezi kurdum. Kaymakam Hilafetçilerle anlaşmak üzeredir. O, bir vatan hainidir.»

Her gece etrafımızdaki merkezler ve kasabalardan böyle telgraflar alırdık. Bu ihtilâl günlerinde zavallı ve yoksul telgrafçıların cesaret ve vatanseverliklerini, yaptıkları görevi övmek elde değildir.

Bu durum, her gece şafak sökünceye kadar sürer, hepimiz yorgunluktan bitkin bir hale gelirdik. Mustafa Kemal Paşa'nın o günlerdeki kadar yorgun ve bazen de umutsuz olduğunu görmüş değildim.

Genellikle birkaç saat uyuyabilmek için sabahın erken saatlerinde aşıya inerdik. Fakat, rahat uyumak da pek elde olmazdı. Çünkü, Hilâfet ordusu mensuplarının ne zaman bizim yerimizi de basıp, yatağımızda bizi boğazlayacaklarını bilemiyorduk. Bugünlerde, bu vatan hainleri Bolu hastanesinde yatan bazı subayları da yataklarından sürükleyip hastanenin önünde kafalarını taşla ezmişlerdi.

; 1M11HAN1125

125

Yine bu sabahlardan birinde, çiftliğe girerken, Karabaş'ın sesini duymadım. Ertesi sabah, bilinmeyen bir adam tarafından kurşunla öldürülmüş olduğunu öğrendik. Aynı hafta içinde altı aylık yavrusunu da bilinmeyen bir adam zehirlemiş. Tabii, bizim durumumuzun da ne olacağı belli değildi.

Mücadele kuvvetlerinin tek güçlü olduğu yer, bu ara, Mudurnu idi. Orada, Bolu'dan gelen saldırılara Binbaşı Nâzım yönetimindeki kuvvet karşı koyuyordu. Binbaşı Nâzım'a Selanik'ten eski İttihatçı Binbaşı İbrahim de katılmıştı. Çok vatansever ve alçakgönüllü bir adama benziyordu. Mudurnu köylülerini bizden yana çevirmeyi başarabilmişti. İşte, tek umut noktamız buydu. Ama saldırılar dinmedi. Bolu ile Ankara arasındaki köyler birer birer ayaklanmaya başladılar. Bunlar, hep öldüren, yakan ve savaşan küçük gruplardı. Bir sabah, kendimi hasta hissettiğimden, karargâhtan erken ayrıldım. Dr. Adnan geldiği zaman dedi ki:

«En tehlikeli geceyi geçirdik. Hemen bütün teller kesildi. Yakından silâh sesleri geliyordu. Ortalıkta bir panik havası var.»

O günlerde, karargâhın bulunduğu yere bir sürü at getirildiğini gördüm. Bunlann ne için olduğunu sorduğum zaman, «Belki Ankara'yı bırakmak ve Sivas'a gitmek zorunda kalırız. Senin için bir araba hazırlıyoruz.» dediler. Ben, araba istemediğimi ve gitmeyeceğimi söyledim. Ama, bu sırf cesarettten ileri gelmiyordu. Bütün durumu düşünmüştüm. Orada kalmakla sadece ölümden kurtulabilirdik.

O akşam, Dr. Adnan, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine beni arabayla göndermek önerisinde bulunduğunu söyledi. Ben: «Halk tarafından parçalanmaktansa, zehir alır ölürüm.» dedim. Dr. Adnan, üstünde, bugünlerde, hep kuvvetli bir zehir taşıyordu. Yine o günlerde kardeşimden aldığım bir mektuptan, oğullannm ekim ayında Amerika'ya gitmelerinin sağlandığını öğrendim. Biraz memnun oldum.

Bir sabah karargâhtan çıkarken, Binbaşı Şükrü Bey'le, Teğmen Bekir'i gördüm. Odama geldiler. Onlar İzmit'ten gelip bize katılmışlardı. Binbaşı Şükrü, tabancam olup olmadığını sordu. Ben, tabancanın sesine bile katlanamayacağımı ve o günlerde kurşun bulmanın mümkün olmadığını, yalnız karargâhtan bir mavzer edinebileceğimi, fakat oj.un- da yerinden

İUJK1S.U1N A' JÜŞLİJİ

kaldırıkması güç olduğunu söyledim. Binbaşı Şükrü güldü, cebinden bir Parabellum çıkararak uzattı ve o günden sonra çiftliğin arkasında silâh sesine alışmam için ateş talimleri yapmamı söyledi.

Çiftlikten birkaç yüz metre ötede, talimlere başladık. O-rada bir küçük kulübe vardı. Kulübe çökmüş ve kapısının yarısı meydanda kalmış olduğu gibi, içinde kimse yoktu. Kapıyı nişangâh yaptık. Silâh sesinden sıçrayan ben, bu sese alıştım. Eğer, bugün çiftliğin arkasında hâlâ o kulübe varsa, bizim kurşunların izleri görülebilir.

Binbaşı Şükrü, kapıya bir beş kuruşluk para yapıştırdı. Paraya nişan alıyor, ateş ediyordum. Dostlar da bana o günlerde epeyce kurşun getirdiler. Cami Bey'le, oturduğumuz küçük yerin stratejik noktalarını konuşurduk. Cami Bey, mavze-riyle merdiveni tutacak, ben de pencereden ateş edecektim. Yani bir saldırıya uğrarsak.

Albay Refet de İzmir dağlarından üç yüz zeybekle geldi. Bir süre sonra Mudurnu'ya gidecekti. Her halde halk arasında bize karşı bir gidiş vardır. Bizleri öldürmek istedikleri muhakkaktı. Aynı zamanda, bütün tıraşlı ve gömleklilere de kâfir gözüyle bakıyorlardı. Bir akşam yemekten sonra, büyük odada otururken, Albay. Refet'le sakın sakın konuşuyorduk. Kendisine Kalaba kadınlarının zeybeklerden şikâyet ettiklerini anlatıyordum. Kalaba köyünün önündeki dereye kadınlar çamaşır yıkarken, zeybekler gelip kızlara bakıyorlarmış. Her halde zeybeklerin kılıkları acayıptı ve hepsi silâhlıydı. Kadınlara, bunu Albay Refet Bey'e söylemeyi vaat etmişim.

O aralık Hayati Bey tekrar o kötü haberlerle geldi. Albay Refet, oraya gitmemelerini emrederim dediği zaman, Hayati Bey tekrar geldi. Asker selâmını verdikten sonra, «Bütün teller kesildi» dedi. Bunu söyler söylemez, dışarıdan tüfek sesleri gelmeye başladı. Önce, herkes heyecanlandı. Mustafa Kemal Paşa, ayakta dolaşarak emirler veriyor, hemen herkes ömrünün son dakikasını yaşadığına inanıyordu.

Garip olarak, o dakika bende büyük bir merak uyandırdı. Siviller beni ilgilendirmiyordu. Çünkü hepsinin korktuğu belliydi. İki büyük asker, Kemal Paşa ile Albay Refet Bey'di. Albay Refet, yerinden kıvıldamadı. Sükûnla sigarasını içmeye devam etti. Mustafa Kemal Paşa, her zaman tehlikeyle karşı-

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

127

laşmış büyük bir askerdir. Fakat, o da bilinçsiz kalabalıktan hoşlanmıyordu. Ama, o dakika, selâmetin millî hareketin başarısında olduğunu seziyordu. Ben, kalktım, odadan yavaş yavaş çıktım. Odanın dışında, subaylar savunma hazırlıkları yapıyorlardı. Sakindiler. Bir tanesi telefon ediyordu. Diyordu ki: «Ne dediniz? Ateşin zeybekler tarafından atıldığını mı söylüyorsunuz? Söyleyin cephaneyi israf etmesinler. Ankara'yı korkutabilirler.»

Ondan sonra subay odaya gelerek, ateşin cepheye gitmek için hazırlanan zeybekler tarafından edilmiş olduğunu söyledi.

Ertesi gün de, son defa olarak, Ankara'dan ayrılmak tartışması yapıldı. Fakat kendimizi biraz daha güven içinde hissediyorduk. Albay Refet, azgın zeybekleriyle ertesi günü Ankara'dan ayrıldı. Bolu isyanı biraz yatışmıştı. Ethem de Ankara'ya gelecekti.

Ethem Ankara'ya silâhli kuvvetleriyle girdiği zaman, halk sokakları doldurmuştu. Adamları arasında kadınlar da vardı. Dikkati çeken Ethem büyük şevkle karşılandı. Mustafa Kemal Paşa otomobilini ona verdi. Bu, Ankara'da bulunan tek otomobildi. Ethem Büyük Millet Meclisine geldiği zaman coşkunlukla alkışlandı.

Ben onu ilk defa karargâhta gördüm. Bir gün, büyük odaya girerken bir sürü silâhli adamın arasında kendimi buldum. Tabii, bunlar Ethem'in adamlarıydı. Mustafa Kemal Paşa'ya, bazı raporlar götürüyordum. Ethem'i Paşa'nın karşısında bir sandalyede buldum. Ayağa kalktı, elimi öptü. Normalden güçlü, uzun boyu vardı. Hiç eti olmayan kudretli vücudu canlı bir iskelete benziyordu. Tam Çerkez yapısıydı. Geniş omuzlar, ince bel, uzun bacak ve kollar, kocaman sarışın bir kafa, kısa bir burun ve gayet solgun gözler. Teni hiç bir hava etkisiyle değişmemişti. Kısa burnu Anglikan bir mizah anlatıyordu. O odada bu kocaman Çerkez herkesi gölgede bırakıyordu.

Odada çevreyi inceliyordum. Mustafa Kemal Paşa da meşgul görünüyordu. Önünde İslâm tarihinin ilk sayfaları, yani demokrasiye en yakın olan yirmi dört yılı kaplayan bölümü okuyordu. Emeviye hükümetinin kudretli nüfuzunu incelerken, belki Ankara'daki din adamlarını hasıl elde edeceğini düşünüyordu.

TUKKUJN

İMTİHANI

O günler 1920 yazının ortalarına rastlar. Karargâhta âdeta bir manastır hayatının kenara çekilmişliği içinde yaşıyorduk. Yakup Kadri bu devirden söz ederken «Siz manastır hayatı yaşıyorsunuz» derdi. Mustafa Kemal Paşa âdeta rahip gibi yaşıyordu. Fakat bazı akşamlar öbür yandaki bir eve gider, başka bir çevrede bulunurdu. Bazen bir çocuk safiyetiyle din tartışmasında bir hocayı yere vurduğunu söylerdi. Bana «Hanımefendi, hocaların görünüşlerine inanmayınız. Açıkta içkiye karşıdırlar, fakat herkesten çok içerler.» derdi. Bu akşamlar Mustafa Kemal Paşa hocaları elde etmek için onları, o özel evinde, anlaşılın, koltuklardı.

Mustafa Kemal Paşa, bu ilk aylarda, hatta daha sonraları, kritik anlarda, kendisiyle çalıştığım zaman, hep dürüst, hep içkiye karşı nefesine hâkimdi. (İçkiye düşkünlüğü söylendiği halde ağzına bir damla alkol almamıştı. Aynı zamanda hiçbir şeye körü körüne inanmazdı. Herhangi bir ölküye tümüyle bağlanmış olanları kullanmayı, da bilirdi). Bundan başka da içten olmayan gösteriler veya inançlarla çok iyi alay etmesini bilirdi. Her halde, bu bir paradokslu durumdu. Kendisi amacına varabilmek için sırayla birbirine tümüyle karşıt görünen herhangi ölküyü ele alırdı. Kısaca varmak istediği sonuçtan kendisini alakoyabilecek hiç bir duyguya uymazdı. Kehanete, özellikle rüyaya çok inanırdı.

Yazihanesinin arkasında, bilmem hangi bir hoca veya kâhin tarafından yazılmış, yeşil zemin üzerinde, Arapça acayip yazılar vardı. Her sabah, çevresindekilere o gece rüya görüp görmediklerini sorardı. Kurnazlar da, tabii onun başarısını belirten rüyalar anlatırlardı.

Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'le Maliye Vekili Yusuf Kemal Bey, bu aralık, Rusya ile yapacağımız bir anlaşmayı incelemek için Moskova'ya hareket ettiler. Türkiye'yi insan topluluğunun dışında tutan Batıya karşılık, durumu çok zayıf olan Rusya, Türkiye ile anlaşmak istiyordu. Fransızlar da (bazıları) duyguya bizi tuttukları için, zaman zaman, Ankara'ya gelir, konuşurlardı.

İşte, Rusya'nın bize saldıracak durumda olmaması ve Batı memleketlerinin Türkiye'yi yok etmeye karar vermiş olmaları, Büyük Millet Meclisi Hükümetini yarattı. Bu Büyük Millet Meclisine bağlı iki türlü amaç savaşım halindeydi. Bunlardan birine Batı Mefkuresi, ötekine Doğu Mefkuresi denirdi.

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

129

Batı mefkuresine dayanmış olanlar, Büyük Millet Meclisine şekil vermekte daha fazla başarılı olmuş olmalarına karşın, tamamiyle iktisadî, sosyal ve millî eğitim sorunlarında 1839'da

başlayan Batı örneğine doğru giden yolu tümüyle tutamamışlardı. Bunlar, Batı mefkuresine bağlı olmakla birlikte, dış siyasette Doğu ve özellikle Rusya'ya eğilimliydi. Fakat, Rusya'nın iç şeklini katıyen Türkiye'ye uygulamak istemiyorlardı. O zaman Ankara'da bulunanların yüksek öğrenim görmüş ve bilim kafalıları, pek az olmakla birlikte, hepsi Batıya bağlı adamlardı. Bunlar şiddetle sovyet şekline karşıttılar. Ö-zellikle, düzenli olmayan kuvvetlerin orduyu etkilemesine karşıttılar. Çünkü, tek dayanabileceğimiz kuvvet orduydü. Bu aralık, Doğu mefkuresini çözümlmek güçtü. Çünkü, çok karışıkı. Bu Doğu mefkuresinin çeşitli bölümlerinden biri de komünizmdi. Bunun en önemli yanlısı, belki Hakkı Behiç'ti. Bu adam, İttihat ve Terakki'nin idealist üyelerinden ve aynı zamanda maliye ile uğraşan kişilerindendi. Ruhça çok içten-likli bir insandı. Türklüğe çok bağlı olmakla birlikte, sınıf, servet ve din gibi şeylere karşıydı. Biraz da kafasında anormallik vardı.

Kendisi karargâhın karşı tarafındaki küçük bir sırtta otururdu. Orada, hep her çeşit insana rastladığımız gibi, kendi çocuklarından, evlâtlarından başka, bir sürü de köpeği vardı. Bununla birlikte fikir konulan üzerinde tartışmalardan kaçınırdı. Israrla üstünde durduğu tek nokta Batı medeniyetinin sona ermiş olmasıydı. Batı mefkuresine taraflı olanlara bundan dolayı şiddetle karşıydı. Mustafa Kemal Paşa da, bu günlerde, sovyet sistemini merakla izlemesine karşı ondaki bu duygu, bir idealden çok, her çeşit olasılığı incelemeye dayanıyordu.

Bugünlerde İstanbul'dan gelen Hikmet (Bayur) Bey de Sorbonne'da okumuş, Fransızcası olağanüstü, özellikle matematiği kuvvetli, Bolşevizmden yana bir adamdı. Hilâl-i Ah-mer'de İstanbul'da Dr. Adnan'ın yanında çalışmış olduğu için ona çok bağlıydı. Ankara'ya gelince de, bizim yanımızda çiftlikte oturdu.

O geldikten sonra, Hariciye Vekâleti onun kabiliyeti sayesinde normal bir şekil almaya başladı. 1920 yılı ağustosunun onunda Sevres anlaşması Türkiye'nin yok edilmesini kasteden

P: 9

biçimde imzalandıktan sonra, bu adam çok hizmet etti. Ken, dişi, komünist düşüncelerden yana olmakla birlikte, Türkiye', nin her iki tarafa karşı da bağımsız kalmasını isteyenlerdendi.

Bu aralık, Batının siyasetinden dolayı şaşırılmış olan halk da, Doğu siyasetini, çeşitli biçimlerde ve kendilerine göre yo-rumluyorlardı. Örneğin düzensiz kuvvetlerin şefleri. Bunlar Yeşil Ordu adı altında bir kuruluşu Hakkı Behiç'in başkanlığında kurdular. Ethem de bunlara katılınca Yeni Dünya adı altında bir gazete çıkarmaya başladılar. Fakat, Mustafa Kemal Paşa bundan kuşkulananarak Yeşil Orduyu ortadan kaldırdı.

Bunun dışında bir de ulema sınıfı vardı ki, bunlar da Doğu mefkuresini eski İslâm demokrasisi halinde diriltmek istiyorlardı. İşte bunlar. Mustafa Kemal Paşa'yı eski İslâmî şekilleri gözden geçirmeye yöneltmişlerdi. Bu iki mefkure arasındaki çatışma sırasında, Mustafa Kemal Paşa'nın emri ve isteğiyle Komünist Partisi kuruldu. Buna kendini iten şey, bana göre, Rusya'da bulunan Türklükler arasındaki komünist unsurlara karşı durum almaktı. Aynı zamanda, o günlerde, komünist sistemini de âdeta bir harita halinde tespit eden bir inceleme ile uğraşıyordu. Ben «şahsen» bunlardan bir şey anlamış değilim.

Bakü'deki Türk Komünist Partisinin başında Mustafa Suphi adında, Bolşeviklerin çok tuttuğu bir adam vardı. Anka-ra'daki Komünist Partisinin çalışmaları hakkında pek bir şey hatırlamıyorum. Aralarında yakından tanıdığım bir Hakkı Be-hiç vardı. Bu aralık, Rus sefereti de daha tamamıyla kurulmuş değildi. Fakat, kendilerine Bolşevik denilen birtakım adamlar Rusya'dan gelip gidiyorlardı, ilk gelenler Türklükler ve Müslü-manlardı. Sonradan, Ruslar da bunlara katılmaya başladılar. Her halde, Rusların çok şeytanca hazırlanmış bir propaganda sistemi olduğu açıktı. Bunların arasında önce Yeşil Ordu'ya girmiş olan Diyarbakırlı Vakkas adında pek garip bir adam vardı. Onu bana Hikmet Bey getirdi.

Önce anlaşacağımızdan emin gibi görünerek hemen propagandaya başlamıştı. Açıklarda vaaz eden bir hoca gibi yere bağdaş kurup oturur, Rus propagandasını alfabetini başından sonuna kadar tekrarlardı. En çok ele aldığı sorun zenginlik ve yoksulluk sorunlarıydı. Sınıfların kaldırılması üzerinde uzun uzun durur, gayet anlamsız konuştuğu zaman bile, içtenlikli

görünürdü. Kısaca, Rus propaganda alfabetini ezberlemişti ve bunu baştan başa her yerde tekrarlar dururdu. O konuşurken Türk rençperlerinin ellerinde kazma kürek, bütün ev veya mal mülk sahiplerine saldırımları tehlikesini insan gözleriyle görür gibi olurdu.

Rus komünistleri arasında, dikkati çeken bir adam Ver-loff tu. Ufak tefek, küçük yüzlü, kocaman kafalı bir adamdı. İnce uzun bir sakalı vardı. Gözleri durmadan parlardı. Hep siyahlar giyerdi. Belinde bir kemer, ayaklarında da, dizlerine kadar çıkan bir çizme vardı. Ukraynalıydı. Beni görmeye geldiği zaman yanında bir de tercüman getirirdi. Burada şunu tekrarlamak isterim ki, Mustafa Kemal Paşa, komünist partiyi kurdurduğu zaman, önce Dr. Adnan'ın başa geçmesini istemişti. Fakat, Dr. Adnan, dış siyasete muhalif olmakla birlikte, Batı mefkuresinin sonuna kadar taraflısı olduğu için bunu istemedi. İşte, benim durumum da aşağı yukarı böyleydi.

Şimdi geçelim Verloff a:

Verloff söylemek istediği şeyleri bir deftere yazarak gelirdi. Fakat, ben tercümanım söylediklerinden çok, adamın kendisini incelerdim. Verloff, eski bir nalbantın ve Lenin'in en yakın çıraqlarındandı. Fakat, iman etmiş olduğu bu yeni sisteme bağlılığı, salt insanlığı kurtaracağına inanacak kadar safdil olmasından ileri geliyordu. Çoğu zaman Rusya da batsın, fakat insanlık kurtulsun, derdi. Bu, onda âdeta sabit bir fikir halini almıştı. Bütün kadınlardan kız kardeşlerim, erkeklerden de erkek kardeşlerim diye söz ederdi.

O da benim yüzümü dikkatle inceledikten sonra, oldukça kötü bir Fransızca ile konuşmaya başladı. Ondan sonra, sık sık gelir, beni imanına çevirmeye çalışırdı.

Ben, bir gün, ona Bolşevik rejimde beliren cinayetler ve şiddet hareketlerinden söz ettiğim zaman, inkâr etmedi. Fakat, pek de aldırmadı. Garip olarak, o Djerjinsky gibi insanların kanına girmekten haz duyulan günlerde, Verloff lar gibi insanlığı sevenler olduğu gibi, vahşiler ve Vakkas gibi Bolşevizm vasıtasıyla hayatım kazanmak isteyen insanlar eksik değildi. Verloff un da, nihayet, Ruslar tarafından daha sonraları firma atılarak yakıldığını haber aldık.

Sovyet sisteminin de, eski zamanda din tutucularının herhangi aracı ile insanların kanına girmek onlara eza etmek yeteneğini taşıdığına emindim. Bu aralık, Verloff, beni kendi düşüncesine çeviremeyeceğini görmekle birlikte, sayısız sovyet propaganda broşürü getirdi, özellikle Üçüncü Enternasyondan sonraya ait.

Şuna inanmak gerek ki, komünizm bile insanlar arasında ayrılık yaratan, din, ırk bakımlarından olmasa da, başka bakımlardan, insanlara zulmeden bir sistemdir. Verloff un mevkii resmî değildi. İlk resmî temsilci Upmal yoldaşı.

İlk gelen komünistler gibi, o da sade ve temiz bir adamdı. Fakat aptaldı. Bunlann hepsi bana tercümanlarıyla gelirdi. Çünkü, hiç biri adamakıllı bir başka dil bilmezdi.

Bunlardan biri, beni Madam Trikoya'nın eserlerinden tanıdığını söylemişti. Bu kadın, 1910'da İstanbul'a gelmiş, Rus göçmenlerinden biriydi. Madam Trikova Rusya'ya âşık olmakla birlikte, kötü hareketlerinden çok yakınırdı. Fakat biz pek siyasetten konuşmamıştık.

Anlaşılan La jeune Turquie adlı kitabında bana da epeyce yer vermişti. Fakat, daha sonraları Beyaz Ruslar arasında İstanbul'a geİip gelmediğini öğrenemedim.

Nihayet yaz geldi. Ben sıcağa pek dayanamam. Bu yüzden karargâhtaki işim beni çok yoruyordu. Mustafa Kemal Paşa'-nın kendisi bugünlerde pek titizdi. Anlaşılan, Büyük Millet Meclisini istediği gibi kullanamıyordu. Bununla birlikte, yüksek tabakadan kendisini tutan epeyce adam vardı. Çünkü, bütün örgütüyle yeni bir hükümeti kurmak çok güçtü. Herkes, Mustafa Kemal Paşa'ya önem vermekle birlikte, onun yeni kurulan Anayasaya aykırı hareket etmesine engel olmaya çalışıyorlardı. Ankara ileri gelenlerinin Büyük Millet Meclisindeki temsilcileri arasında bir İkinci Grup adı altında muhalefet kurulmuştu. Bundan başka da, bir Müstakiller grubu vardı. Bunlann sayısı az olmakla birlikte, iki taraf arasındaki dengeyi tutabiliyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa da Meclis'i elinde tutabilmek için, başından beri kendinden yana olanların bazılarını feda etmeyi öngörüyordu.

İlk feda edilen Cami Bey oldu. Dahiliye Vekili sıfatıyla Meclis'te hep Mustafa Kemal Paşa'yı tutmuştu. Fakat, Meclis, Dahiliye Vekâletini şiddetle eleştirdiği zaman, Mustafa Kemal Cami Bey'i tutmadı. Bunlara Cami Bey'in kendisinin cevap

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

133

vermesini istedi. Verdiği cevaplar alkışla karşılanmış olmağına karşın, Cami Bey istifa etmişti.

Bundan biraz sonra, Cami Bey Roma'ya ilk mümessilimiz olarak gitti. Kendisi aleyhinde birçok propaganda yapıyordu. Bunların asılsız olduğu anlaşıldıktan sonra bile Cami Bey siyaset hayatından çekilerek, kendi halinde yaşamaya başladı.

Mustafa Kemal Paşa, fikrini yürütmek için her tür sistemi kullanıyor zaman zaman, bir George Washington tavn alıyor, bazen de bir Napoleon havası yaratıyordu. Fakat bilim sahasında çok yüksek olanlar bile onun kudretine yaklaşamazlardı. İnsan tabiatının en zeki bir temsilcisi olan Mustafa Kemal Paşa daima mevkiini elde tutabildi.

O günlerde bütün akşamlar bu sorunları konuşmakla geçirdi. Karargâhta, bir yandan âdeta bir manastır hayatı yaşarken öte yandan Büyük Millet Meclisinin zor durumu Mustafa Kemal Paşa'yı yoruyordu. Cami Bey meselesinden sonra, bir akşam Hamdullah Suphi Bey'e sataştı ve ona yalancı dedi. Hamdullah Suphi sözünü geri almasını istediği zaman, Mustafa Kemal Paşa hemen geri aldı, fakat Hamdullah Suphi aleyhtarlığı devam etti.

Bu devirde, Dr. Adnan Sıhhiye Vekili olmakla birlikte, Cami Bey'den boş kalan Dahiliye'ye de vekâlet ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, Dr. Adnan'ın hiç bir şahsî ihtirası olmadığını anlamıştı. Cami Bey ve Hamdullah Suphi Dr. Adnan'ın dostları oldukları için, Mustafa Kemal Paşa ile aralarındaki uçurumu kapatmaya çalıştı ve nihayet muvaffak da oldu. Hamdullah Suphi 1920'de Maarif Vekili oldu. Dr. Adnan'ın bu ılımlılığından dolayı, bir yandan muhalifler eleştirdikleri gibi, öte yandan Mustafa Kemal Paşa'yı muhalefetlerine karşı sert politikasından alakoyduğu için birçokları yine onu eleştirirdi.

Ağustosun sonlarına doğru, Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazarak, Kars'a girmesi meselesini bildirdi. Bu, geceleri uzun tartışmalara yol açtı. Fakat, askerî konulara benim aklım ermediği için, bu nokta üzerinde duracak değilim.

Yazın sonlarına doğru, işim biter bitmez çiftliğe çekiliyordum. Yeşil akasyalar artık altın rengini almışlardı. Çay, hep akıp geçiyor, ağustosböcekleri ötüp duruyorlardı.

13

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

O günlerde bir akşam Mustafa Kemal Paşa çiftliğe geldi. Uzun uzun konuştuk. Pek dediğim anlamadım. Bana sordu.

«Doğru değil mi, Hanımefendi?»

«Dediğinizi pek anlayamadım, Paşam.»

«Yanıma geliniz, anlatayım.»

Yanımdaki sandalyeye oturdum. O da, bu sefer düşüncesini çok açık olarak anlattı ve bunu şu kelimelerle belirtti:

' «Şunu demek istiyorum: Herkes benim verdiğim emri yapmalıdır.»

«Şimdiye kadar Türkiye'nin kurtuluşu ve iyiliği için böyle yapmamışlar mı?»

«Ben hiç bir eleştiri, hiç bir fikir istemiyorum. Yalnız emirlerimin yerine getirilmesini.»

«Benden de mi, Paşam?»

«Sizden de.»

Açık bir şekilde cevap verdim:

«Millî amaca hizmet ettiğimiz sürece size itaat edeceğim.»

«Benim emrime daima itaat edeceksiniz!»

Ben yine açık cevap verdim:

«Bu, bir tehdit mi Paşam?»

Birden, tavrını değiştirdi:

«Teessüf ederim, dedi. Ben sizi hiç bir zaman tehdit etmem.»

Gerçi, Mustafa Kemal Paşa'nın istediğini tehditle isteyeceğini biliyorsam da, bunu beni tehdit için söylemediğine emindim.

Bundan sonra, tabii bir surette konuşmaya başladık.

İşte, Mustafa Kemal Paşa ile tartışmaya benzer tek münasebetimiz budur.

O akşam çok düşündüm. Hep aklımdan Mustafa Kemal Paşa'nın vaktiyle kudretin bölünemeyeceği hakkındaki sözleri geçiyordu. Fakat, kudret eline geçerse, istediğini

yapacağından da emindim. Bununla birlikte, onun ne kadar önemli ve pek gerekli bir mevkii olduğunu bildiğim için, bu duygumu yenmeye karar verdim. .
Mustafa Kemal Paşa'nın memleketi kurtaracağına inanıyordum.
Ben, bu küçük olayı Mustafa Kemal Paşa'nın unutmayacağına emin olmakla birlikte, bir gün, İngilizce olarak yazmaya karar vermiştim.

BÖLÜM VI

KALABA KÖYÜ

VE HAYVAN DOSTLARI.M

Ertesi gün, yazı masamı oturduğum odadan yattığımız odaya geçirek, anılarımı İngilizce olarak yazmaya başladım. Buna Son Perde adını vermek ve çok garip olacak, özellikle çocukluğun, ta kendimi bildiğim ânından beri belirten yanını yazmak istiyordum. Anılarımın birinci cildine ait bütün notlar bugünlerde hazırlanmıştır. Bunların İngilizcesi İngiltere'de basılmış, Türk-çesi de üç yıl önce Yeni İstanbul gazetesinde tefrika edilmiştir. Öğleden sonraları ata binmeyi öğreniyordum. Bir tanıdığın gönderdiği beyaz bir at vardı. Karargâhın bize vermiş olduğu Süleyman'la (Onun da atı vardı) Ankara yöresini incelemeye başladım. Gerçi, okul çağında ata binmeyi öğrenmişim ama, adamakıllı bir binici olamamışım. Cami Bey, vaktiyle usta binici olduğu için, Hamdullah Suphi Bey'le bana ders vermeye

L6I

başladı. Fakat, birkaç gün sonra Roma'ya gitti. Ben de kendi kendime binmeye devam ettim. Bütün yakın köyleri dolaştım. Bugünlerde Ankara'nın olağanüstü doğa güzelliklerine de hayran oluyordum. Hemen her gün Çankırı yoluna kadar gider, akşamları da Kalaba'ya döner, orada köylülerle konuşurdum. Yeşillikler, sapsarı topraklar, koyun sürüleri ve kaval sesleri!,

Bu dolaşmalarda bir gün, biraz ötelede iki ev dikkatimi çekti. Bir tanesi kocaman, yeşil bir bahçe içinde, kavak ağaçlarının ortasında minicik bir yuvaydı. Öteki, onun tam karşısında, üstü kırmızı, tavanarası odasıyla daha büyücekti. İki de harabe halindeydi. Yerlilerden birinindi. Ama, ben içimden kesin olarak bunlardan birinde oturmaya karar verdim. Dr. Adnan'ı tanıyan sahipleri o evlerden hangisini istersem, bize tahsis etmeye söz verdikten sonra, onarmaya başladılar. Bu gezintiler sırasında, Binbaşı Salih Bey'e rastladıktan sonra, çok zaman onunla daha uzaklara giderdik. Seyislerimiz de bizimle beraber gelirdi. Binbaşı Salih Bey'in altında, yürüyüşü ahenkli, son derece güzel bir doru at vardı. Başının haşmeti, kuyruğunun güzelliği baştan başa kalbimi kazandı ve onu edinmeye karar verdim. Binbaşı Salih'in dediğine göre, bu çok değerli bir attı, fakat iyi terbiye edilmediği için biraz tehlikeliydi. Kendisinin İstanbul'daki beyaz atı yolda olduğu için bunu ondan alabilecektim. İyi terbiye edilmemiş olmasına, kaprisli ve dolayısıyla tehlikeli olmasına karşın onu kesin olarak edinmek istedim ve edindim.

Yine bugünlerde, Teğmen Abdurrahman bana bir kutu içinde minimini bir siyah köpek yavrusu gönderdi. Bunu Ankara sokaklarında bulmuştu. Bana hayvancağızın garip hallerini anlattığı zaman, bu köpeği de edinmek istemişim. Teğmen Abdurrahman, onu aramış, sonunda bulup bana göndermişti.

Adını Cin koydum. Çay vakitleri aramızda oturur, kırık bir fincandan çay içer, bahçenin armutlarını, bir insan gibi tat alarak, yedi. Bu yaratığa çocukluğumda rastlamış olsaydım, onu ecinnilerin insanken hayvan kılıfına soktukları bir yaratık sanırdım. Akşamları aramızda oturur, hepimizin elini yalar, konuşmak dışarı, bütün hayatımıza katılırdı.

Dr. Adnan, köpeklerde tenya olduğu için onu koynuma almaktan beni yasaklamıştı. Bu yüzden, köpekçik, ayak ucumda bir minderin üzerinde yatardı. Fakat, garip olarak, uyur gibi görüldüğü halde, Dr. Adnan'ın uykuya daldığını sezer sezmez, hemen yatağıma atlayarak koynuma girerdi. Bu köpeği bir küçük «evlât» gibi sevmiştim.

Bu devirde, Dr. Adnan, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında gece geç vakitlere kadar kalırdı. Askerî durum çok korkunç bir şekil almaktaydı. Bize karşı son ayaklanmaların en önemlisi Konya'da 1920 ekiminde olmuş, şehir ve bütün kasaba ve köyler ayaklanmıştı. Buna, biraz da, başıbozuk askerlerin davranışları yol açmıştı. Konya, birkaç gün için, bir köylü hükümeti kurmuştu. Bu olayı o zaman orada bulunan Miss Billings ile Miss Allan kendileri görmüş, çok

acı sahnelere rastlamışlardı. Özellikle, bir genç doktoru öldürüp öldürmemek hususunda köylü hükümetinin davranışı onları üzmüştü. Ben kendim, sıtma yüzünden yatağa düşmüş olduğum için, bu durumu pek in-celeyemiyordum. O zaman, Ankara'da âdeta bir istilâ halinde olan tehlikeli bir sıtmaya hiç birimiz tutulmadık diye seviniyorduk. Fakat, ben Suriye'de en kötü biçimde sıtmalara tutulmamış olmama karşılı, burada, en tehlikelisine yakalanmıştım.

Sokağa çıktığım zaman bana, ayağımın altında toprak ve çevredeki ağaçlar sallanır gibi gelirdi. Yatağa yattığım zaman, çarpıntı ve yüksek ateşten bitik bir hale düşerdim. Tuhaftır, bu hastalık sırasında hep Viyana ve oradaki müzik kafamı doldururdu. Gözlerimin önünde, âdeta, kırmızı saçlı bir güzel ka-. din, yüzünde maske, şarkı söylerdi. Mefistofeles'in bir kadına eziyet ettiğim görür gibi olurdu ve Carmen operası ve Parsifal baştan başa kafamı ve kulaklarımı doldururdu. Bu ateşli akşamlarda, çok acı çektiğim zamanlar, yanımda bir adam isterken karşımda kuyruğunu sallayarak oturan Çin'i görürdüm. Bazen de Fatış yatağımın baş ucunda diz çöküp bana masal anlatırdı. Dr. Adnan o günlerde ancak gece yarısından sonra gelebiliyordu. Hastalık durumum kötüleştiği zamanlar, bazen erken gelir, benimle ilgilenirdi. Bazen de, onun pencereden, oraya gelip durumumu soran Albay İsmet Bey'e hastalığım hakkında bilgi verdiğini duyar gibi olurdu. Bütün karargâh hastalığımla çok yakından ilgilenmişti. Sonunda, oda-

138

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

mn duvarları artık sallanmaz olmuş, cibinlik de benim için bir hapisane olmaktan çıkmış gibiydi.

Biraz iyileştığım zaman durumun çok kötü olduğunu gördüm. 1920 haziran sonlannda, Yunan saldırısı başlamıştı. Hatta bu saldırı Sevres anlaşmasının sınırlarını da aşmıştı. Balıkesir ve Marmara denizinin bir kısmı işgal edilmiş, Bandırma, İzmit ellerine düşmüş, Uşak da zaptedilmişti. Bursa'-nın işgal edildiğini, Afyonkarahisar'm alınmak üzere olduğunu haber aldığım zaman çok üzüldüm. Bizim ordu aslında sayıca çok zayıf olduğu gibi, içerideki isyanlarla da eli kolu bağlı kalmıştı. Bu savaşlarda iki kadın asker şehit olmuştu. Özellikle Bursa'nın düşmesi beni kişisel olarak çok ilgilendiriyordu. Çünkü babam ve Bursalı bir şeyhle evli olan kardeşim Nilüfer, Eskişehir'e sığınmışlardı. Ayaklarımın üzerine basabilecek hale gelince, Dr. Adnan'la birlikte oraya gidip onları Antalya'ya götürmeye karar verdik.

Eskişehir'de boş bir okula sığınmışlardı. Onları Afyon'a giden bir trene koyarak Antalya'ya gönderdik.

Mustafa Kemal Paşa da Eskişehir yakınlarında dolaşıyordu. Durumumuz, hakikaten en tehlikeli bir hal almış bulunuyordu. Ankara'ya paralel olan tren hattı Yunanlıların eline düşmüş, biz de Orta Anadolu'da kapalı kalmıştık. Artık, başıbozuk kuvvetlere son vererek, düzenli ordu kurmak hayatî bir zorunluluk halini almıştı.

Eskişehir'den trenle dönerken, Miss Billings ile Miss Al-İlan'a rastladım. Onlar Amerika'nın Yakın Doğu Yardım Heyetinin temsilcileriydiler. Miss Allan, Harput'ta bulunan bir misyonerin kızı olduğu için Türkçeyi anadili gibi biliyordu. Tabii olarak, Hıristiyanlara çok düşkün olmakla birlikte, onların da davranışlarını beğenmiyor ve görevi onu misyonerlikten çekilmeye zorluyordu. İşte, bugünlerde bu iki Amerikalı kadın, bütün didişme boyunca, Ankara'da Türklerin arasında pek dostça yaşadılar. Miss Allan İstanbul'a gittiği zaman benim aile durumunu da bana bildirebiliyordu. Bu iki kadının evi Ankara'da bir toplantı «merkeziydi», paşalar da dahil, bütün başta-kiler oraya giderlerdi.

•*J

Eskişehir'den döndüğüm zaman, Çifteler Çiftliği harasının! bizim çiftliğe taşınmış olduğunu gördüm. Korkunç derecedlj

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

139

azgın atlar ve onlara bakan çok garip kıyafetli bir sürü Kürt vardı.

Nihayet çiftlikte okul tekrar açılacağı için, ben Kalaba köyünün karşısındaki vadide bulunan o küçük evlerden birine geçmek zorunda kaldım. Üstü kırmızı olan ev onarılmakta olduğu için biz küçüğüne geçtik. Ev, iki odalıydı, Bunlardan birini Dr. Adnan'la ben, ötekini de

Hamdullah Suphi Bey'le Hikmet Bey işgal ederlerdi. Atlarımız ve seyislerimiz ahırda yatarlardı. Fatiş'in yatak odası da küçük mutfaktı. Bu aralık, İstanbul'da bana on yıl hizmet etmiş ve çocuklarımı kucağında -taşımış olan eski ahçım Şevket, Bolu'dan geldi ve bize çok şeyler anlattı. Bana dedi ki:

«Muhtar Resul Ağa'yı bir Bolşevik hatunu evinde tuttu diye fena halde dövdüler. Mehmet Çavuş da bizden ayrıldı.»

Mustafa Kemal Paşa, artık karargâhtan ayrılarak İstas-yon'da bir ev edinmişti. Albay İsmet Bey, ben iyileşir iyileş-mez, karargâha gelmemde ısrar ediyordu. Babasının ölmüş olduğunu haber aldığım zaman, ona başsağlığı dilemeye gittim. Beni orada alıkoyarak tekrar görevime başlattılar.

Vaktiyle Binbaşı Salih'in işgal ettiği büyük oda on üç küçük bölmeye ayrılmıştı. Bunlardan biri de benimdi. Gözlüklü, şişman bir adam karşıma çıkarak dedi ki: «Safa geldiniz, uğur getirdiniz. Doğudan şimdi aldığımız bir telgrafa göre Kâzım Karabekir Kars'a girmiş.»

Bundan sonra, küçük bölmelerde oturan subaylara seslenerek «Doğu kısmını yönetenler bu akşam tatlı yiyecekler, Batı kısmında olanlar pırasa yiyecekler» dedi. Çevresini yirmi kadar kurmay subay aldı. Bunlar, ben hastayken gelmiş olanlardı. Neşeli, şişman subay, Mustafa Kemal Paşa'nın yanında hizmet eden Yüzbaşı Tefrik'ti (Bıyıklı). Kars'ın işgali bizim umutsuz durumumuzda tek ışık olmuştu. Albay İsmet de çok sevinmişti. Geldi, hemen oturup, Kâzım Karabekir'i kutlaya-hm dedi. Hemen bir tebrik telgrafı yazdık. Duyduğuma göre, Albay İsmet, Mustafa Kemal Paşa ile çalışmadan önce, Kâzım Karabekir'in en yakın arkadaşıymış. Bu nedenle çok menun görünüyordu.

Karabekir'in bu başansı düzenli ordu kurma işiyle uğraşanlara kuvvet verdi. Bu aralık Ali Fuat Paşa'ya karşı geniş

bir propaganda dönüyordu. Onun Mustafa Kemal Paşa'ya rakip olduğunu ileri sürenler vardı. Belki bu yüzden, Mustafa Kemal Paşa da onun çok aleyhinde bulunuyordu. Bu da Ali Fuat'ın çok yakın dostu olan Dr. Adnan'ı pek üzüyordu.

Bütün bu tehlike arasında Kalaba köyü ile ilişkim de çok sıkı bir şekil aldı. Kadınları, derede çamaşır yıkarken hep görürdüm. Bir tanesinin çok hasta bir çocuğu vardı. Kadın çok üzgündü. Dr. Adnan'a getirip göstermesini söyledim. Çocuk iyileşince bütün köy bize bağlandı. Aynı zamanda, köyde romana benzeyen bir olay da geçiyordu.

Orada bir genç dul kadın evlenmek üzereydi. Nişanlısı Hasan adında Erzurum'dan gelmiş bir gençti. Çiftlikte çalışıyordu. Ben bu dul kadını şaşılacak bir kişi diye düşünüyordum. Anlaşıldığına göre, ev yakan, erkeklerin kalbini parçalayan bir kadındı. Bir yıl önce bir adamı vurmuşlardı. İki kişi, yine bu kadın yüzünden Hasan'ı da vurmak için üzerine saldırmışlar. Hasan çok kuvvetli olduğu için adamlann ellerinden bıçaklarını almış ve onları bir güzel dövmüş. Bu dayaktan sonra adamlardan biri hastanede ölmüş. Bu yüzden Hasan az daha hapse giriyormuş.

Bana bir gün, omuzlarında oraklarla dönen iki kadın heyecan içinde: «İşte geliyor» diye dul kadını gösterdikleri zaman şaşırıdım kaldım. Çirkin bir kadındı. Geniş kalçalı, biçmişiz vücutluymuş. Çok esmer bir teni ve çatık kaşları vardı. Fakat konuştuğu zaman, çok tatlı bir sesi vardı. Aynı zamanda, yeşil gözlerindeki kudret belki bu çekiciliğini belirtiyordu. Bu tehlikeli dul hatun Hasanla evlendikten bir hafta sonra, ikinci bir düşün daha oldu. Köylü dostlar, benim kesin olarak düğüne gitmemi istiyorlardı. Gittim. Hasan'm karısının odasına aldılar. Burası, halılarla döşeli, sedirleri düzgün bir odaydı. Dul kadın artık köy kıyafetini bırakmış, eski usul İstanbul kıyafetine girmişti. Dışarıda davul zurna çalınıyor, Ayşem türküsü söyleniyordu. Orada bir kahpe vardı. Kadınlar bana: «Kahpe yalnız erkeklere göbek atar ama, senin yanına gelip çiftetelli. oynayacak.» dediler. Bu kadını nereden bulduklarını sorduğum zaman, kırmızı fener sokağından getirdiklerim söylediler. Daha hükümet yeter derecede kuvvetlenmemiş olduğu için kır- ; mızı fener sokağını şehir dışına çıkarmamışlardı. Bu neden-

TURKUN ATEŞLE İMTİHANI

141

den, Ankara'ya gittim zaman, her zaman bu sokaktan geçer, kulübelerin önünde rastıklı, yanakları yapma benli, kırmızı şalvarlı genç kadınlar görürdüm. Bu sokakla ilgili bir olay hatırımda kalmış. Bir akşam, karşı tarafta oturan Didar'a gidiyordum. Akşamın geç

olmasından dolayı iki subay arkadaş beni oraya götürdüler. Sokaktan geçerken, bir kadın ince sesiyle ağlaya yalvara yardım istiyordu. Etrafa göz gezdirdiğimiz zaman, kulübelerin birinin önünde ihtiyar bir kadının ellerini kaldırmış, ayakta, kulübeye zorla girmek isteyen aznavur gibi adama engel olmaya çalıştığını gördük. Arkadaşlarım, tabii olarak, yardım etmek istiyorlar ama beni de yalnız bırakamı-yorlardı. Ben hemen atı durdurdum.

Arkadaşlardan biri attan atlayarak koştu, herifi yakaladı:

«Kadını bırak, buradan defol git!» dedi. Adam çekildi. Subay da o ihtiyar kadına: «Haydi ana artık evine gir, korkma» dedi. Fakat, kadın ellerini açtı «Allah razı olsun» diye durmadan dua ediyordu.

İşte, düğünde oynayacak kadın, belki de bunlardan biriydi. Oturduğumuz odaya girdiği zaman, gözleri büyük bir hınç ve açlıkla doluydu:

«Gel otur da biraz ısın!» dedim. «Ben oynamaya geldim» dedi.

Ben de ayağa kalkıp «Gideceğim» dediğim zaman, fena halde onuruna dokundu, Kapıyı yüzümüze kapayarak, çıktı, gitti. Oradaki kadınlar, âdeta ellerinden oyuncakları alınmış çocuklar gibi hayal kırıldığına uğradılar.

Çiftliğe dönerken, yalnız bizim köylerdeki değil, bütün dünyadaki kötülükleri düşünüyordum. Bu düğünden iki hafta sonra, Emine kadının bizim ahıra girip bir şeyler aradığını gördüm. Ne aradığını sorduğum zaman, Hasan'ı aradığını ve karısından haber getirdiğini söyledi.

Anlaşılan Hasanla karısı bozuşmuş. İki akşamdır evine gitmiyormuş. Anlattığına göre, kıskançlık yüzünden karısını sabaha kadar dövmüş, kadını öldürmesine az kalmış. Karısı yataktan kalkamıyor, fakat mutlaka kocasını istiyormuş ve «Onun vurduğu yerde gül biter, kocamı isterim, kocamı» diye bağınyormuş. Halbuki, dayak yediği yerler gül rengi değil, simsiyahmış.

işte, köyde rastladığım aşk dramı budur. İki hafta sonra,

karısını tekrar dövdükten sonra, Hasan dört gün dışarda kalmış. Bu sefer, kayınbabası gelerek karısının hasretten öldüğünü söylemiş. Fakat, Hasan ise, bir çavuşla fingirderken yakaladığı için dövdüğü karısı için «Artık sevmiyorum, çok çirkin» diyormuş. Bütün kadınlar, kadından yana idiler.

Kasım ayında, küçük evimizde benim Cin çok fena hastalandı. Tek bağlı olduğum yaratık o olduğu için bu, benim kalbimi üzdü. Bacakları tutulmuş, yerinden kimıldanamıyor, durmadan inliyordu. Getirttiğim baytar kesin olarak vurulması = gerektiğini söyledi. İyi hatırlarım, onu vurmaya götürdükleri ; zaman, yere yüzükoyun yatmış kulaklanmı tıkamış, bir çocuk gibi ağlamıştım.

Genç, ihtiyar bütün dostlar Çin'in ölümünden üzgün gö-ründüler ve bana başsağlığı dilediler. Hepsi bana bir köpek vermek istiyordu. Ben kabul etmiyordum. Bir daha köpek bes-lememeye karar vermiştim. Şimdi, artık, boş vakitlerimde, Binbaşı Salih'ten aldığım Doru'ya binip dolaşıyordum. Doru ile anlaşmamız bir hafta kadar sürdü. Ondan sonra, bir kuzu gibi oldu. Onunla dostluğum Çin'in dostluğu kadar yürektendi. Bütün kalbimle ona bağlanmıştım. O aralık, İstanbul'dan gelen bir subay Doru'nun da bana tamamıyla bağlandığını ve benden başka kim üzerine binse, istemediğini söyledi.

Çin'in ölümünden sonra, bir hayli akşamlar büyük bir üzüntü içinde, onu arıyor, ata binmek bile istemiyordum. Bir gün bir er, kapıma gelerek, Ethem tarafından bana bir köpek getirdi. Muhteşem ve kocaman bir yaratıktı. Korkunç ve büyük gözleri vardı. Yüzü bir üçgen şeklindeydi. Sırtı siyahtı, a-şağıya doğru kahverengi ve bembeyaz bir göğsü vardı. Pençeleri beyazdı. Tam alnında beyaz bir nokta vardı. Gözleri çevrede dolaşıyordu. Ben:

«Buraya gel, Yoldaş!» der demez, yaklaştı. Yoldaş Makedonya'nın ev köpeklerindendi. Birdenbire Cin kadar ona ısınmadım. Ama, zaman geçtikçe, onun da birçok insanlann üstünde iyi yanlan olduğunu sezdim. Yıllarca Yoldaşla birlikte yaşadık.

Evime geldikleri zaman, vaktiyle Cinle oynayan dostlar, Yoldaş'tan korkarlardı. Özellikle Refik Bey, onu bağlamamı söyledi. Hepsi güzelliğini övüyor, fakat onu okşamaya cesaret edemiyordu. Onu okşamaya cesaret eden tek kimse Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'dir. Ama, o da az kalsın parçalanacaktı.

Dr. Adnan «Gece bu korkunç hayvanı yatağına alamazsın» dedi. Biz başka başka sedirlerde yatıyorduk. Fakat Yoldaş hemen yatağımın üstüne sıçrayarak muhteşem bir duruş aldı. Ondan sonra yıllarca ayaklarımın üstünde uyudu.

Ertesi sabah uyandığım zaman, Yoldaş yere oturmuş, ya-nıbaşımda ses çıkarmadan havlıyordu. Dr. Adnan yatağında oturdu ve güldü: «Âdeta senin uyuduğunu seziyor bu hayvan» dedi. Her sabah, hatta açık yerlerde yattığım zaman bile, ben uyurken hiç sesle havlamazdı.

Artık bundan sonra, Yoldaşla bütün çevreyi dolaşırdık. Sırtlar inip çıkarken, her ne zaman bir sürü görse, sevinçle havlamaya başlar, hayvanlar da dağılırdı.

Yoldaş'ın geldiğinden on gün sonra, Hakkı Behiç Bey de bana bir köpek gönderdi. Bu, gayet zarif ve güzel, siyah bir tazıydı. Eğer, insanların özellikle dişilerin tabiatı hayvanların içine girmişse, bu hayvanı da erkek köpeklerin kalbim yakan bir kahpe diye düşünmek gerekirdi. İnsana pençesini öyle bir uzatışı vardı ki, âdeta Fransız saraylarındaki inceliği hatırlatıyordu. Tabiatı da cazibesine uygundu. Sevdiği şeyleri çalmaktan hiç bir zaman çekinmezdi. Bir yandan, Yoldaş açlıktan ölse bir şeye dokunmazken, öb*ur yandan bu köpek canı ne isterse onu yapardı.

Bu yaratık bütün hareketleriyle insanı kendine çeker, hayatı olduğu gibi kabul ederdi. Âdeta Anrold'un «Her şeyi çalan kadın» adlı karakterinin bir köpek örneği idi.

Adını Sevda koydum. Yoldaş'ı herhangi bir kadının binde bir başarabileceği yolda elde etmişti. Bunların aşk hikâyesini çok yazmak isterdim. Çünkü, benim zavallı Yoldaş'ımın herhangi bir erkekten fazla bu aşktan acı çektiğini anlıyordum.

Yoldaş bundan başka da köyde dolaşır, dişi köpeklere sataşır. Erkek köpekler onu görünce hemen bir ağızdan hırlamaya başlarlardı. Hatta ona saldırarak yaralarlardı. O da eve dönünce oturup yaralarını yalardı. Bir yıl sonra, Kalaba köyünde Yoldaş cinsinden köpek yavruları belirmeye başladı. Yoldaş'ın Kalaba haremelerine saldırısı erkek köpekleri bir

144

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

1UKJ\U1N

; İMTİHANI

145

araya getirmişti. Bunlar, sonunda tehlikeli bir saldırıya geçtiler.

Bir gün Yoldaşla dönerken, birdenbire Kalaba'nın altı çoban köpeği saklanmış oldukları ağaçların arkasından çıkarak Yoldaş'a saldırdılar. Burada âdeta bir Rumeli ile Anadolu kavgası başladı. Yoldaş'ın gırtlığını ısırıp onu öldürmeye çalışan bir köpeği nihayet benim seyis vurmak zorunda kaldı. Yoldaş'ın göğsü parça parça ve kan içindeydi. Onu benim yatak odasına çıkardık. İki günlük hastalıktan sonra iyileşmeye başladı.

Köydeki aşklar geçici, fakat Sevda'ya olan aşkı süreklidir. Kimsenin Sevda'ya hırsızlık ettiği zamanlar hücumuna müsaade etmezdi. Sevda ise, Yoldaş'a hiç yüz vermez, ona karşı Kalaba'nın bir erkek köpeği ile mehtap gezintilerine çıkardı. Buna karşı Yoldaş bir şey yapmıyordu. Çünkü, Sevda hemen sevgilisini savunuyor, Yoldaş'ın da ona karşı elinden bir şey gelmiyordu.

Nihayet Sevda'yı çaldıkları zaman, Yoldaş, bir insan gibi tam altı ay yas tuttu. Garip olarak, herhangi bir kimse onun yanında Sevda'nın adını ansa, insanın yüreğini parçalayacak şekilde acı acı havlardı.

Aralık ayında, Kalaba'daki çocuklar bir ishal hastalığına tutuldular. Büyükselerse genellikle, zatürreeye tutuluyorlardı. O ay, aslında, Anadolu mücadelesinde acı olaylar birbirini izliyordu. Dr. Adnan, bu aralık Meclis'e ikinci başkan olarak seçilmişti ki, bu da iki cami arasında kalmış bir beynamaz mevkiinden başka bir şey değildi. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa ile muhalifleri arasında çok sert bir mücadele oluyordu. Bütün kabine toplantılarında bulunmak zorunda kalıyor, bundan başka da Mustafa Kemal Paşa'nın çağırıldığı özel toplantılara da gidiyordu. Bugünlerde, çok az gece yarısından önce gelir, bazen de sabahın beşlerine kadar dışarıda kalırdı. Mustafa Kemal Paşa'nın anormal denilecek bir enerjisi olduğu için, sabahleyin uyurdu. Fakat, Dr. Adnan saat sekizde göreve gitmek zorundaydı. Bu durum sağlığını çok tehlikeli bir hale sokmuştu. Kalaba'nın hastaları da peşini bırakmazlardı. Sabahleyin evden çıktığı vakit ya da gece yansına doğru döndüğü zaman mutlaka onu Kalaba'nın hastaları beklerdi. Cuma günleri tek dinlenme günü olmakla beraber, saat sekizden önce kalkar, o-

dayı ısıtır ve Kalaba'nın hastalarını karşılardı. Kadınlar, sofada birikir, erkekler de kapı önünde beklerlerdi.

Bir cuma günü, her zamandan daha kalabalıktı. Emine Hanım hastaların hepsini birer birer tanıttı ve kızların ellerinden tutup içeri getirdi. Hepsi ateşi yüksek olmakla birlikte, dayanıklı insanlardı. Dr. Adnan onlara âdeta sihirli bir hoca gibi bakardı. Çocuklu kadınlar sedirin üzerine dizildiler. Onların muayenesi bittikten sonra, koridordaki kadınları Emine Hanım içeri aldı. Sedirde oturanlardan birisi dikkatimi çekti. Çünkü çok güzeldi ve aynı zamanda çok hasta görünüyordu. Hiç de köylü kadın bünyesi yoktu. Üçgen gibi ince bir yüzü, siyan kirpikleri arasında parlayan yeşil gözleri vardı. Yanında altı yaşlarında bir çocuğu bulunuyordu. Çocuk, kimseyi annesine dokundurmak istemediği için Emine Hanım gelip onu tutmak zorunda kaldı. Ben de çocuğu oyalamaya çalışıyordum. Üstü başı partaldı. Her halde çok yoksul olmalıydı. Dr. Adnan'ın sorduğu sorulara kadınlar cevap vermeyi pek bilmedikleri için, bu işi de Emine Hanım yapıyordu.

O günlerde, her damla su bir buz halini almış ve Dr. Adnan da bu kadım böyle bir havada nasıl dışarı çıkardıklarını sormuştu. Doktorun tutumundan kadının tehlikeli bir durumda olduğunu anladım. İçeriye giren ikinci kadın Dr. Adnan'ın yanında yüzünü örtmeye çalışan ilk yaratıktı. Çünkü, kadınlar Dr. Adnan'a bir kardeş, bir baba gözüyle bakarlardı. Kadın, şişman, şalvarlı, eski biçim bir mor kadife ceketliydi. Yüzünün rengi ve görünüşüyle ötekilerden ayrılıyordu. Aynı zamanda çok da temizdi. Kim olduğunu sorduğum zaman, aile hikâyesini anlatmaya başladı. Halime adlı olan hasta kadın, Deli Mehmet'in karısıydı. Bu adam, anlaşılan şeytandan daha korkunç bir kimseydi. Bütün köy ondan korkardı. Yirmi yıl önce, kendisinden yirmi yaş büyük bir kadınla evlenmişti. Yedi yıl sonra da on dört yaşında olan Halime'yi almıştı. Halbuki, Kalaba'da iki kadın almak o zamana kadar görülmemiş bir şeydi. Bu adam, bu kırmızı yanaklı şişman kadını da bir yıl önce almış. Önce birinci karısıyla ikinci karısı iyi geçiniyorlarmış. Fakat, üçüncüsü ailenin huzurunu kaçırmış. Bu üçüncü kadın Deli Mehmet'in hayatını en çok etkilemiş bir yaratıktı. Birinci karısı öldükten sonra, Halime'yi evde bir hiz-F: 10

metçi gibi kullanmışlardı. Halime hasta olunca (belki içinden hâlâ bir zaaf duyan) Deli Mehmet onun Dr. Adnan'a gönderilmesinde zorlamıştı.

Dr. Adnan ateşin yanında, uykusuz geçen bir geceden sonra, titreyerek oturuyor, kadımlar ona Ortaçağın bir azizi gibi bakıyorlardı. Dr. Adnan'a göre Halime'nin hastalığı âdeta umutsuzdu.

Dr. Adnan'ın ısrarı üzerine, bundan sonra, ilâçların ve tedavinin adamakıllı yapılabilmesi için, Ankara'dan hastabakıcılar çağırılmak gerekiyordu. Fakat ben, öğlelerden sonra muntazaman köye gidiyor, hastalara bakıyordum. O gün, öğleden sonra köye gittiğim zaman, beni evin üst katındaki odaya çıkardılar. Oda son derece pisti ve sobasında da bir tek odun yoktu. Çocukları hemen odun toplamaya gönderdikten sonra, odayı kadınlarla birlikte temizledim. Halime'nin çocuğu Sırma, odadan ayrılmıyor, durmadan ağlıyordu. Onun da elini yüzünü yıkadıktan sonra, saçlarını taradım. Halime'nin arkasına lapa koymak için soyunca, bütün ömrümde gördüğüm en güzel kadın vücuduyla karşılaştım. Bu lapa onun acısını biraz dindirdi. Kendi kendime Hollywood'dan birisi onu görse, hemen alıp götürürdü diye düşündüm. Dudakları mosmordu. Çok dayanıklılık gösterdi. Fakat, bütün tedaviyi sessiz kabul eden Halime'ye bir kaşık çorba içiremedik. Derecesini aldıktan sonra, onu ve küçük kızını köyde orta yaşlı bir kadına bırakarak eve döndüm. Yaşamaları hayli şüpheliydi.

Oradayken sormuştum:

«Kuması ile Deli Mehmet nerede? Bu, Deli Mehmet'in evi mi?»

Kadın, garip bir gülümseme ve gözlerinde yaşla, cevap vermişti:

«Kuması onu evden kovdu. Pis ve hırsız diye istemiyor. Burası Halime'nin ölen babasının kulübesidir. Kuması ona yemek veriyor. Bu yatağı da o verdi. Deli Mehmet'in elinden biri şey gelmiyor. Çünkü, karısı büyü yapmış.»

Ondan sonraki köy ziyaretlerimizde, çok tehlikeli olaylar rastlamadım. Analar doktorun öğütlerini yerine getiriyorlar^ çocuklarına yalnız ılık su içiliyorlardı. Buna biraz şaşım^ Çünkü şehirdekiler çocuklarına mutlaka bulama yediriyorlardı.

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

il

Halime iyileşti. Fakat ayakta yan ölü gibi dolaşıyordu. Bu sefer Emine Hanım da Halime'nin hırsızlık yaptığını, pis olduğunu ve köyün ondan şikâyet ettiğini söyledi. Her halde, Halime'ye arada yemek veren kocasının ilgisi baş göstermişti. Kurna da bir kahpe olmasına karşın köyün sevgisini yavaş yavaş kazanıyordu. Anlaşılan, kadın, ezberden âyetler okuduğu için, liöyün gözüne hayli girişti. İşte kahpelikten ve erkeklere göbek atmaktan sonra köye gelen bu kuma, köyün anlattığına bakılırsa, iyi bir kadındı.

Emine Hanım, aynı zamanda, bana Deh Mehmet'ten haber getirmişti. Halime'yi eve alabilmesi için, kuması üzerinde etki yapmamı rica etmişti. Ben, bunu kendisinin niçin yapmadığını sorduğum zaman, Emine Hanım böyle bir hareketin kumayı bütün bütün çileden çıkartacağını, bu işin benim tarafımdan yapılması Halime'yi kurtaracağını söyledi. Fakat ben, aile sorunlarına karışmak istemiyordum. Kuma da beni gördüğü zaman, yüzünü örter ve uzaklaşırdı.

Son zamanlarda Mustafa Kemal Paşa'nın da sıhhati iyi değildi. Evinde ona bakacak bir kadın olmadığı için Dr. Adnan tedirgindi. Sonunda, akrabasından bir kadının gelip, ona baktığını memnurlukla haber aldık. Ben, Ankara'nın öbür tara-fına pek seyrek geçtiğimiz için, nerede oturduğunu bilmiyordum. Artık karargâhta da pek az bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın iki atlı bir arabası vardı. Fakat buna pek az binerdi. Bir gün, onu arabasında Fikriye Hanım adındaki yeğeni ile gördüm. Çok güzel, hüzünlü yüzlü bir kadındı. Anlaşılan sağlığı da o kadar iyi değildi.

Bu aynı sonlarında, ordu epeyce heyecan içindeydi. Başıbozuk kuvvetleri dağıtmak istiyor, aynı zamanda Ali Fuat Paşa'ya karşı hareket kuvvetleniyor, onun başıbozuklara yüz verdiği ileri sürülüyor ve Ali Fuat'ın Batı Cephesinden uzaklaştırılması isteniyordu.

Bütün bunlara karşın, Ali Fuat Paşa düzenli ordunun başlangıcını büyük bir çabayla hazırlamaktaydı. Albay Arif Bey anılarında, 6, 11, 23 ve 24 üncü tümenlerin Ali Fuat Paşa zamanında kurulduğunu yazar. İşte bundan dolayı, onu Batı Cephesiden uzaklaştırmak o kadar kolay değildi. Yalnız Moskova'ya önemli bir adam göndürmek gereği belirince, Batı Cep-

148

TUKKUJN

hesinden ayrıldı. Bu cephenin güney kısmı Albay Refet Bey'e" batı kısmı da Albay İsmet Bey'e verildi. Albay Refet, aynı zamanda Dahiliye Vekili olduğu için bu mevkii de vekâleten Dr. Adnan idare etmek zorunda kaldı.

Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa'yla çok dosttuk. Bana canlı bir tarih gibi gelirdi. Fakat Ali Fuat Paşa'yı tanımıyordum. Ali Fuat Paşa bu mevkii kabul ettikten bir hafta sonra, Moskova elçiliğine beraberinde gidecek adamları seçme işini kendisine bırakmışlardı. Bir gün bizim eve gelerek benimle uzun konuşmaya başladı.

Rus ihtilâlinin görüldüğünden daha derin bir anlamı olduğunu, bizim bunu yalnız Rus ajanlarından dinlediğimizi ya da Marx'in nazariyelerinden öğrendiğimizi söylüyordu. Bundan dolayı güvenilir, kafası olgun bir insanın Moskova'ya gönderilmesi gerektiğini söylüyordu. Ali Fuat olağanüstü bir komutandı. Başka üstünlükleri de olduğu için, onun seçilmesini doğru buldum. Her halde, Doğu ve Batı ülkülerinin özelliklerini anlamıştı. Ben, o günlerde, karargâhtaki işlerim ve hayvanlarla köylüler arasında kaldığım için dünya ile ilgim âdeta kesilmiş gibiydi.

Ali Fuat Paşa, benim kendileriyle birlikte Rusya'ya gitmemi teklif ve rica etti. Aynı zamanda, bana orada çok iyi bakılacağım da söylüyordu. Bu teklifler üzerine iki gün düşünmek için izin istedim. İki gün sonra gidemeyeceğimi söyledim.

Albay İsmet'in karargâhtan ayrılması herkesin üzerinde fena etki yaptı. Özellikle yemeklerde onu çok arıyorduk. Çünkü, konuşması, tutum ve davranışlarıyla, hatta bilgisiyle akşam yemeklerine hayat veriyordu.

Bundan sonraki olay, dördüncü tümenden Binbaşı Nâzım-'ın gelişidir. Onun çevresinde bir sürü kahramanlık maceraları vardı. Her halde orijinal bir adamdı. Askerler içinde, askerliğe en çok karşı olan oydu. Onu biraz başıbozuklardan yana da yaşlı bir adam olgunluğu vardı. Aynı zamanda eski dünyanın işe yaramaz taraflarını da iyi biliyordu. Gelir gelmez, en dikkatimi çeken kimse o oldu. Özellikle, serüvenlerini anlattığı zaman, büyük bir ilgiyle

dinleniyordu. Yeni bir Türkiye'nin hatta dünyanın düzeni için bir formül edinmişti. O da şuydu: Önce bütün subayları öldürmek, sonra da subayları öldürenleri

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

149

öldürmek, sonunda Türkiye'yi mutlu ve yeni bir hayata kavuşturmak.

Arkadaşları arasında, söylediklerinin bir şaka olduğunu söyleyen olduğu zaman, «Vallahi değil» derdi. Ona göre, dünyayı altüst eden iktisadî faktörler değil, ordularıydı. Halbuki kendisi ordunun en cesur ve becerikli kişilerinden biriydi. Çok zaman öğleden sonra karargâhta çalışırken Nâzım'ın bir eri, e-linde bir tavşanla gelir, onu Nâzım'ın vurmuş olduğunu söylerdi.

Yağmurlu günlerde, öğleden sonra, Binbaşı Salih'le bizim eve gelirlerdi. Orada atış yarışı yapardık. Oturduğumuz küçük evin karşısında, yüz metre kadar ötede küçük kayalıklar vardı. Kayanın üstüne kovalan dizer, balkondan onları vurmaya çalışırdık. Havalarda iyi olduğu zamanlar, uzun at gezintilerine çıkardık. Bize, on, on iki kadar subay da katılırdı. Bir sabah, Binbaşı Nâzım, büyük bir üzüntüyle:

«İki kapak askeri vurmam zorunda kaldım. İçim yanıyor» dedi. Bir başka akşam da, ordudaki durumu bana uzun uzun anlattı. Kendi tümeni kadar Anadolu'da dostluk ve arkadaşlığa dayanan bir tümen olmadığını, kendisinin askerlere ağabey gibi davrandığını söyledi. Hasta oldukları zaman, yataklarının başından ayrılmazmış. Tam bir eşitlik sağlamış olduğunu söyledikten sonra, bir gün çalılarının arkasında iki askerin birbirine: «Bize çok iyi bakıyorlar, mutlaka bunun arkasında bir şey var. Bize, çok zor bir iş yükletecekler» dediklerini işitmiş.

Bundan sonra, Kemalettin Sami'nin gelişi de önemli bir olay olarak ortaya çıktı. Kendisi İngilizler tarafından Malta'ya sürülmüştü. Fakat, oradan nasılsa kurtularak İnebolu'ya vapurla gelmiş. Ankara'ya geleceği gün, kalabalık bir grupta atlı olarak onu karşılamaya çıktık.

O günlerde, benim Doru çok vahşileşmişti. Binbaşı Nâzım'ın büyük beyaz atıyla yarışa girmek, onu fazla heyecana düşürmüştü. Gezmeye çıktığımız zaman, köprünün öbür başındaki Sankışla'ya giden köprüyü geçinceye kadar zaptede-bildim. Fakat geçer geçmez, dörtnala kalktı. Ayağımın birindeki üzengi fırladı, çıktı. Ben de yere yuvarlandım. Anlaşılan uzakta, yerde bir kırmızı bez parçası görmüş, ona doğru koşmuştu. Ben kendimi tamamıyla kaybetmişim. Gözümü aç. tığım zaman, kendimi yerde oturur buldum. Ağzımdan bur-numdan kan boşanıyordu. Subay arkadaşları, iyi bir binici ol. madan önce en az dört defa düşmek gerektiğini söylediler. pa. kat ben, galiba, iyi bir binici olmadığım için, o bir defadan baş. ka attan düşmedim. Bacağımın tutulmuş, gözümün biri kapanmış olmasına karşın, iki değneğe dayanarak eve dönebil-dim. O akşam, hep birlikte yemek yedik. Fakat, ondan sonra, bir hafta yatakta yatmam zorunda kaldım.

Yarbay Kemalettin Sami, yemekten sonra, İstanbul'dan, Mustafa Sagir adında Hindistan'dan gelme bir Hintlinin geldiğini söyledi. Mustafa Sagir Ankara'da bir ay kaldıktan sonra, İngilizlerin casusu olduğu anlaşıldı ve idam edildi. Ölmeden önce, son isteği bir Müslüman olarak Müslüman ordusuna hiyânetinin vatandaşlarına duyurulmaması oldu ve adı ilân olunmadı.

BÖLÜM VII

BAŞIBOZUKLARIN SONU VE YENİ ORDU

Aralık ayında, başıbozuk kuvvetlerin durumu daha da karıştı. Birçokları yeni orduya geçti; fakat Ethem'in etrafında hâlâ kuvvetli bir kısım bulunuyordu. Albay Arif, Anadolu ihtilâli hakkındaki anılarında bundan epeyce söz eder. Yazdığına göre, Ethem'in üç bin kişilik kuvveti, ayrıca yüz makineli tüfeği ve dört topu varmış. Onların fikir aracı olan Yeni Dünya Eskişehir'de durmadan ordu aleyhine yazılar yayınlıyordu. Onların merkezi Kütahya idi ve Ankara ile haberleşmekteydiler. Askerleri ayda on beşten otuz liraya kadar aylık alırlardı. Yani resmi ordudakilerden hemen hemen üç defa fazla. Bu nedenle resmi ordudaki askerlerin bir kısmı da onlara katılıyordu.

Bütün bunlar, Ethem başta oldukça, başıbozukların hakkından gelmenin güçlüğünü gösteriyordu. Ethem, Albay İsmet'i tanımıyor, kendisinin doğrudan doğruya Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'ne bağlı olduğunu söylüyordu. Ordu ef-

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

radı ise buna oranla daha azdı ve Yunanlılar da bundan yararlanmaya hazırlanıyordu. Büyük Millet Meclisinde, başıbozuklarla anlaşmak eğilimi vardı. Etham'le konuşmak için bir delegasyon da göndermek istiyorlardı.

Bu Aralık, Mustafa Paşa, durumu dikkatle gözden geçiriyor ve kendisi Eskişehir'e gidip incelemeler yapıyordu. Albay Refet, başıbozukların imhasına taraftardı. Kendisine Albay İzzettin (sonra paşa) ve Albay Arif de taraftardılar. Albay Kâzım Köprülü bir delegasyon başında olmak üzere Ethem'le konuşmak için gönderildi. Bütün bu karışık durum sırasında İstanbul hükümeti de Ankara ile anlaşmak için girişimde bulundu. Bu, Tevfik Paşa'nın ikinci kabinesi zamanında oldu. Bu kabinede vatanseverliklerinden hiç şüphe edilmeyecek olan İzzet Paşa ve Salih Paşa gibi adamlar da vardı. Ferit Paşa kabinesinin düşmesi İstanbul'u gevşetmişti ve o zaman, Anadolu'ya subayların geçmesi ve cephaneye gönderilmesi daha kolaylaşmıştı.

İstanbul'da Dahiliye Nazırı olan İzzet Paşa ile Bahriye Nazırı Salih Paşa Anadolu'ya gelmek istediler. Anlaşıldığına göre, meseleyi barış yoluyla çözmek istiyorlar ve İngilizlerin Yunanlıları Anadolu'dan çıkaracağını sanıyorlardı.

Bu paşalar Bilecik'e birtakım kişilerle geldiler ve Mustafa Kemal Paşa oradan onları Ankara'ya kadar getirtti. Barış ihtimali büyük bir heyecan uyandırmıştı. Fakat, Paşaların teklifleri kabule değer olmazsa, durum, tabii daha da güçleşecekti. İzzet Paşa'nın aralarında bulunması ayrıca bir sorun olarak ortaya çıkıyordu. Kendisi 1897'de Abdülhamit zamanında Yunanlıları Domekos'tan çıkararak ordunun başındaydı. Bundan başka da, 1909'dan 1912'ye kadar Yemen'de dövüşmüş, çok çekici güvene değer, ciddî bir adamdı.

Teklifleri kabul edilir gibi görülmedi. Çünkü, İstanbul'daki padişaha boyun eğilmesini, ondan sonra da İtilâf ordularıyla konuşulmasını tavsiye ediyordu. Zavallı İzzet Paşa, İngilizlerin önemli olmayan kişilerince aldatılmıştı. Her halde, birçok İngiliz, Lloyd George'un İngiltere'ye Doğu'da kaybettiği sükseyi yeniden geri verdirmek istiyorlardı. Buna karşılık, L. George, Yakın Doğu'da Türk egemenliğine son verip, onların yerine Yunan imparatorluğunu kurmak istiyordu.

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bunu hemen sezdiler, ve aynı zamanda, bu adamların Ankara'ya gelmelerinin bütün memleket için zararlı olacağını hissettiler. Ankara'ya geldikleri akşam, ben karargâhtaydım. Yarbaylığa yükselmiş olan Nâzım Bey'le Salih Bey Yemen'de İzzet Paşa'nın yanında bulunmuşlardı. Hepsi İzzet Paşa'nın şahsi dostu olmakla birlikte, hareketinin bir tehlike teşkil edeceğini de biliyorlardı. Ben ne zaman geleceklerini sorunca, yemekten sonra geleceklerini ve bunun Anadolu Ajansı ile ilân edilmesi gerektiğini söylediler. Bu duyurunun esaslarını Mustafa Kemal Paşa büyük bir ustalıkla hazırlamıştı. Burada İzzet Paşa kesin garanti vermezse, teklifinin kabulünün bir tehlike teşkil edeceğini söylüyordu. Çünkü, direnme gücü zayıflayacak ve Millî Mücadeledeki kişiler arasındaki anlaşmazlık ciddî bir şekle alacaktı. Halbuki, İzzet Paşa'nın Anadolu'ya Millî Mücadele için geldikleri yazılmış olsa, tabii, iş bambaşka olacaktı. İşte, Mustafa Kemal Paşa, bu son tez üzerine ilânın esaslarını hazırlamıştı. Gerçi, bu duyuru çok sürmezse de, her halde zaman kazandıracak, biz de padişahın oyuncakları olmakta kurtulacaktık. İzzet Paşa ile arkadaşlarının Ankara'ya misafir geldikleri kabul ediliyordu ve Dr. Adnan tarafından kendileri için Ankara'nın en rahat ve büyük evi hazırlanıyordu.

Fakat, İzzet Paşa'nın Ankara'nın söyleyeceklerine memnun olup olmayacağı belli değildi. Onun ne kadar titiz ve onur sahibi bir adam olduğunu bildiğim için, kendisine haber verilmeden böyle bir durum almanın onu üzeceğini sanıyordum. Her halde, İstanbul hükümetiyle anlaşmış olduktan sonra, Ankara'ya böyle bir girişimle gelmesi bir «yanlış adım» idi. Mustafa Kemal Paşa başka türlü düşünüyordu. Ona göre, herkesin tiksintisini uyandırmış olan İstanbul hükümeti ve padişahı böyle adamakıllı bir kabine kurarlarsa itibarlarını yükseltmiş olurlardı.

Ertesi gün İzzet Paşa, misyonu ile birlikte vadideki küçük evimde beni ziyarete geldi. Özellikle iki kere sadrazamlık etmiş ve her zaman bir nezarete bulunmuş olan çok uzun

boylu ve son derece özenle giyinmiş olan bu adamın benim dar merdivenlerimden çıkarken çok üzüldüğünü biliyorum. İzzet Paşa ve diğerleri sükûn ve vekarla benim küçük odamın alçak kapı-

154

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

sından girerken, iki kat olduktan sonra içlerinde bana karşı uyanan merhameti: «Zavallı Hanımefendi, ah zavallı Hanımefendi!» diye belirttiler. Seslerin deki bu acıma bana biraz fena geldi, çünkü benim Anadolu'ya gelişim ve bu harekete katılımım, kutsal bir amaç için ateşte yanmaya razı olanların düşünüşüne uyuyordu. Benim için, içinde bulunduğumuz tehlikeler ve çektiğimiz zahmetler acınacak değil, şeref verecek bir durumdu. Fakat içtenliklerine inandığım için, hislerimi belli etmeden:

«Lütfen bana acımayınız, bu hayatı kendim seçtim» dedim.

İstanbul'dan bana bisküvitler, çikolatalar, kolonyalar ve çöle çekilmiş olan medenî bir kadına verilecek şeyler getirmişlerdi.

İzzet Paşa'nın o samimi, yüzüne bakarken içimden bize katılmasını bütün kalbimle diliyordum. Onun kuvveti, huzuru ve halk arasında uyandırdığı güven, yüksek ahlâkı her halde bize kuvvet verecekti. Fakat, politikadan hiç söz etmedik. Yalnız konuşurken, bu umut ve isteğimin boşuna olduğunu anladım.

Bir, iki gün sonra, Ankara kabinesi onları ziyaret ederek Millî Harekete katılmalarını ısrarla rica etti. Onlarsa, Anadolu'nun durumuna saygı duymakla birlikte, İstanbul'a döneceklerini ve orada daha yararlı olacaklarını söylemişlerdir.

Yarbay Nâzım, eski şefi olan İzzet Paşa'ya en güzel atlarını vermişti. Yarbay Salih Beyle Hamdullah Suphi Bey de ziyaretlerine gitmişti. Ben de birkaç defa onları yokladım. İzzet Paşa da beni küçük evimde görmeye gelirdi. Fakat politikadan konuşmaktan çekinir, yalnız atlardan filân söz ederdik. Bütün hareketlerinde serbest olmakla beraber, Ankara'dan çıkmasına izin verilmiyordu. Sezdiğime göre, kendi arzusuyla bize belki katılabilecek olan İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın beyanatından sonra, bunu zorla yapmış gibi görüneceğini sanırlar diye çekineceğinden emindim. Albay İsmet Bey de İzzet Paşa Anadolu harekâtına katılırsa, halk tarafından çok iyi karşılanacağını söylüyordu. Fakat böyle bir şey olmadı. Çok geçmeden, İzzet Paşa'nın misyonunun etkisi görülmeye başladı. En önce Ethem, Büyük Millet Meclisine karşı harekete geçti. Kütahya'da düzenli ordunun bir kısmının silâhlarını alarak as-

TURKUN ATEŞLE İMTİHANI

155

kerleri evlerine gönderdikten sonra 29 aralıkta Büyük Millet Meclisine bir ültimatom gönderdi. Memleketin artık savaştan yorulmuş olduğunu, İzzet Paşa misyonunun İstanbul'a giderek bir barış teklif etmesini ve kendisinin bunu bütün millet ve askerler adına söylediğini ifade ediyordu.

Ocak ayının ilk günlerinde düzenli kuvvetler Gedos'ta toplanarak, Ethem'in kuvvetlerine karşı geçtiler. Bu belki en tehlikeli bir durum doğurmuştu. Yunan ordusu Bursa cephesine yürümüş, bizim kuvvetler de birbirlerine karşı harekete geçmişlerdi. Bu kış günlerinin ortasında Albay Refet, Ethem kuvvetleri üzerine yürüyerek onu çekilmek zorunda bıraktı. Buna sebep, bir yandan Ethem'in Yunanlılara silâh verdiğini görmüş olmalarından ileri geldiği için çevresindekiler onu bırakıp bu tarafa geçiyorlardı. Ocak ayının başlarında, Yarbay Nâzım bizden ayrıldı. Yunan ordusu artık harekete geçmiş ve bizim düzenli ordu da vaziyet almıştı.

Albay Arif, bir Yunan saldırısından Anadolu ihtilâli hakkında yazdığı eserinde sözeder: Yunanlıların Eskişehir'i kolaylıkla ele geçirip Anadolu hatlarını işgal edecekleri ve bizim askerlerimizin Ethem'in süvarileri tarafından çevrileceği söyleniyordu. Her halde, Yunanlıların planı buydu. Yunan ordusunun üç tümeni Bursa'ya hücum ederken, Pazarcık'ın batısında Türk ordusunun öncüleri ile 6 ocakta karşılaştılar. Ordumuzun büyük kısmı, bu aralık, Derbent ile Gedos arasında bulunuyordu.

İnönü kuvvetli bir mevki idi. Bu Eskişehir'i savunabilirdi. Yunanlılar Pazarcık'a otuz kilometre uzaktaydılar. Öte yandan Türk ordusu İnönü mevkiine seksen kilometre yol alarak yetişebildi. Yarbay Nâzım'ın dördüncü tümeni İnönü mevkiine en önce gitti. On birinci

Tümen yedi ocakta orada kavgaya başladı. 24 saatta 70 km. yürüyerek 8 ocakta İnönü'ye vardılar.

İşte, Albay Arifin yazısının özeti budur. Sırtlarda süngü savaşı devam ediyordu. Yunan harekâtını ilk defa kıran kuvvet Nâzım Beyle Arif Bey'in kuvvetleri olduğu için o sırtlara o isimleri verdiler. 11 ocakta İnönü savaşını Türkler kazanmıştı ve Yunan ordusu ilk defa kuvvetli bir direnme ile karşılaşmış ve yenilmişti.

İnönü'deki ilk savaş, düzenli ordunun birinci yeniliydi. Al-156

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

bay İsmet bunun başında bulunuyordu. O ve Albay Refet Bey bundan sonra paşa oldular. Ankara'daki sevinç sonsuzdu. İzzet Paşa da, ilk defa karargâha gelerek bu genel sevince katıldı.

Ankara'daki Hilâl-i Ahmer, beni birtakım hediyelerle askerlere gönderdi. Ben de Fatiş'le Yoldaş'ı yanıma alarak karargâhtan bazı subay arkadaşlarla birlikte cepheye gittim. O-rada küçük bir otel vardı ki bir Çek kadını tarafından işletiliyordu. Madam Tadia adını taşıyan bu kadın gösterdiği sevgiden dolayı Mama Tadia diye anılıyordu. Ben yine bir sıtma geçirdiğim için, yaylı bir karyolada yatmak hayalleri içindeydim. Fatiş'e o gece yaylı bir karyolada yatacağımı söylediğim zaman «Ö da ne demektir?» diye sordu. Ben de yorgun bir sırt için bunun âdeta bir lokum olduğunu söyledim. Güldü.

Şimendiferin durumu dokuz ay öncekinden çok başkaydı. Artık başıbozuklar pencerelerden ateş etmiyor, bağıra bağıra şarkı söylemiyorlardı. Her şey bir disiplin altına girmişti. Eski zamanlarda, önde başıbozuklar görünürdü. Şimdiyse, makineli tüfekleriyle, mahmuzlarını şıkırtarak düzenli ordu kişileriyle karşı karşıyaydım.

Şimdi binbaşı olan Tevfik Bey, bizi kabul ederek. Madam Tadia'nın oteline götürdü. Subay arkadaşlar karargâha misafir oldular. Yatak odamıza çekildiğimiz zaman hatırladığım şey Fatiş'in duvarda İsa'nın resmine şaşkın şaşkın bakmasıydı. Yoldaş'ı duvardaki aynaya saldırmaktan zor alakoyabildik. Çünkü ömründe ilk defa ayna görüyordu. Ben Yoldaş'ı, Fatiş'in yayına bırakarak Hilal-i Ahmer hastanesine gittim. Doktorla ertesi gün yapılacak şeyleri konuştuk.

Önü ve arkası düğmeli, geniş etekli kurşuni bir kostüm giydim. Belimde bir kemer, başımda da büyük bir siyah bir başörtü vardı.

Madam Tadia'nın yemek odasında üç masa vardı. Bir tanesi çiçeklerle süslenmişti. Binbaşı Tevfik'le Binbaşı Şemsettin ve salih Beyler için. Köşede, bize küçük bir masa hazırlamışlardı. Biz sofraya oturur oturmaz, kapı açıldı. İçeriye Kafkasyalı bir grup girdi. Çok parlak kostümleri vardı. Kurşunlan göğüslerinde, geniş omuzlu, ince bellerinden hançerler sarkan, uzun

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

157

siyah çizmeli bir gruptu. İnsan onların hemen dans etmeye başlayacaklarını bekliyordu. Fakat onlar dönüp insana bakmıyorlardı bile. Evet, bu olağanüstü yapılı adamlar Osmanlılara çok güzel insanlar vermişlerdi. Nihayet, onlardan sonra, içeriye siyahlar giyinmiş, iki diplomat kıyafetli adam girdi. Bunlardan biri Bekir Sami Bey'di. Onu Moskova'ya Rus - Türk dostluğunu imza etmek için göndermiştik. Selâm verip geçerken onun yazılarını yazmak için kink yazı makinesinde nasıl

; çalıştığını, sırtımın nasıl tutulduğunu hatırladım.

Yarbay Tevfik kulağıma eğilerek:

«Yanındaki Gürcü Elçisi Bir Meneşeviktir. Bolşeviklerin Elçisi Yoldaş Midvani'nin kardeşidir. Fakat birbirleriyle kedi köpek gibi kavgalıdır. Sovyetler herhangi anda Gürcistan'ı istilâ edebilirler. Bekir Sami Bey onlara yolda rastlamış ve beraber gelmişler. Öteki ince belli, gümüş harçerliler Gürcistan elçiliğinin kâtipleridir. Aralarındaki şu yakışıklı adam da bir Gürcistan prensidir.» dedi.

Çevredekiler hep Fransızca konuşuyorlardı. Bir Anadolu otelinde bu, bize biraz tuhaf geldi. Fakat biraz sonra, onları unttuk, Yarbay Tevfik yeni almış olduğu bir parabellumu çıkararak masanın üzerine koydu. Ben daima parabellum kullandığını için, fikrimi sormak istiyordu.

Kurşunlan boşaltarak tabancayı ışığa kaldırdım, baktım. Kaldırırken Menşevik Mid-vani ile göz göze geldik. O Bekir Sami Bey'e dönerek sordu:

• «Est-ce que cette dame est Bolchevik?» (Bu hanım Bolşevik mi?)

Bolşevik kelimesini büyük bir tiksintiyle söylüyordu. Hemen hepsinin kaşları çatıldı. Gümüş hançerliler gözlerini bana çevirdiler. Bekir Sami Bey de onlara Rusça bir şeyler anlattı. Ben bu diplomatlar sofrasına hiç bakmıyordum. Fakat Yarbay Tevfik gülüp duruyordu.

Madam Tadia'nın odasındaki karyola yaylı değildi, fakat şilte kuştüyü olduğu için rahattı.

Yoldaş ayak ucuma tırmandığı zaman bu yumuşak şilte hiç hoşuna gitmedi, hırlamayı başladı. Fatiş de gülererek: «Bu yatak beni gıdıklıyor» dedi.

Ertesi sabah askeri mızıka ile uyandım. Pencereden baktığım zaman, bir alay geçiyordu.

Önlerinde bayrak tutan kudretli bir asker vardı. Askerlerin kıyafeteleri partal olmakla birlik-

158

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

te, gayet ağır başlı görünüyordular. Ne garipti, âdeta bir perde eski başıbozukların üstünden kalmış, aynı sahnede birdenbire düzenli bir Türk ordusu meydana çıkmıştı.

O sabahı Hilal-i Ahmer hastanesinde dolaşmakla geçirdim. Yaralıların çoğu Yarbay Nâzım'ın tümenindendi. Çok memnun oldular. Hepsi Nâzım'a şiddetle tutkundu. Hepsi ondan muhabbetle söz ediyordu. Kendisi Konya'da bir sanatoryumda yatıyordu. Öğle yemeğini İsmet Paşa'nın karargâhında yedik. Yanındaki askerlerin hepsi eski Türkiye'nin temsilcileriydiler. O kadar davranışları Osmanlı terbiyesini anlatıyordu ki, büyük annem sağ olsaydı onlarda bir kusur bulamazdı. Akşam üstü otele döndüğüm zaman Bekir Sami Bey beni görmeye geldi, yeni Rusya hakkındaki fikirini sordum. Tamamıyla hayal kırıklığına uğramıştı. Halbuki gitmeden önce Doğu ülküsünün, kuvvetli taraftarlanndandl. Dönüşünde Rus rejimin dünyanın en kötü zulmünü ifade ettiğine inanıyordu. Bolşeviklerin içtenliğine inanmıyordu. Onlara inanmış olan birtakım yeni hükümetler çarlık zamanından daha kötü muamele ile karşılaşmışlardı. Rusya'nın küçük bir azınlık tarafından yönetildiğini ve kendisine İttihat ve Terakki'yi hatırlattığını söyledi. Artık Batı ülküsüne dönmemiz ve batılılaşmamız gerektiğini söylüyordu.

Ankara'ya döndüğüm zaman, istasyonda Dr. Adnan bana İtilâf kuvvetlerinin Londra'da toplanacak olan bir. konferansa Ankara hükümetini de davet ettiklerin söyledi. Anlaşıldığına göre, Sevres anlaşmasının sert hükümlerini değiştireceklerdi. Ankara hükme ti ise, Londra konferansına delege gönderip gön-dermemek duraksama geçiriyordu. Aşırıları, bunun bizi zaafa düşüreceğini ileri sürüyorlar, ılımlıların, gönderilmesini istiyorlardı. Aynı zamanda, hazırlıklarımızda devam etmemiz gerektiğine inanıyorlardı. Şayet, bu davet samimî ise ve kan dökülmesine engel olmak isteniyorsa, bizim için iyi bir şey olacaktı. Eğer, bir hileden ibaretse, Yunan ordusu saldırıya geçecek ve Batılılar da Yunanlılardan yana olacaklardı. Londra'ya gönderilen (şubat 1921) delegasyonun başında Bekir Sami Bey, İstanbul heyetinin başında da Tevfik Paşa bulunuyordu. Tevfik Paşa, Ankara delegesini meşru olarak kabul etmişti. Lloyd George'un hükümeti izmir için bir özellik ve

TUKKÜN ATEŞLE İMTİHANI

159

Türk-Yunan savaşında da tarafsızlık teklif etmişti. Bütün bunları Ankara hükmeti önce inceleyecekti. Eğer Büyük Millet Meclisi bundan yana bulunursa, ağustos ve eylülde yine Türk delegasyonu istiyeceldedi.

Bunun bir hileden ibaret olduğu çok çabuk meydana çıktı. Çünkü, Türk delegasyonu Londra'dan dönerken, Yunanlılar büyük bir saldırıya geçtiler.

Yunanlılar Afyon'dan hücumla başlayarak, büyük bir kuvvet getirdiler. Fakat 31 -mart 1921'de yeni Türk ordusu tarafından bozguna uğratıldılar. Buna İkinci İnönü Savaşı adı verilir.

Bütün araçsızlığa, yorgunluğa ve barış aşkına karşın Anadolu hükümetine milletin büyük bir kısmı taraftardı ve Yunanlıları Türk topraklarından atmak istiyordu. Yine Albay Arifin yazılarından bir bölümünü alıyorum:

Bütün silâhlar ve cephane Erzurum, Diyarbakır, Sivas'tan develer ve öküz arabalarıyla, yollan olmayan beyabanlardan geçirilerek, en kötü hava şartları altında getirilmiştir. Silâhları tamir edecek yerler yapılmıştır. Erkekler yaya olarak gelmişlerdir. Kadınlar, daha zor bir

durumdaydılar. Çünkü, öküz arabaları kırılıp çamurlara saplandığı zamanlar, onlar cephaneleri sırtlarında taşırlardı. Aynı zamanda, yine kadınlar ekiyor, biçiyor ve savaşı erkekleri besleyen ürünü onlar yetiştiriyorlardı.

Yalnız geri hizmetlerinde değil, bizzat savaşta dövüşmüş kadınlar olduğunu da söylemeyi görev sayarım. Bir tanesi Osmaniye'de Raziler köyünde Rahmiye adlı bir kadındı. Bu kadın, Kilikya'da Albay Arifin II'nci tümeninde bizzat dövüş-müştü. 1920'de gönüllü olarak başıbozuklara katılmıştı. 1920 şubatında Hasanbeyli tüneline saldıranlar arasındaydı. Bunlar, Fransızlardan seksen tüfek, iki makineli tüfek almışlardı. Savaşta ölen iki kişiyi de bu kadın sırtında getirmişti. Çevikliğinden dolayı ona ordu Tayyar adını vermişti. 1920 haziranında Osmaniye'de Fransız istihkâmlarına hücumla o önderlik etmiş ve bu karargâhın önünde vurularak ölmüştü.

Kuzey Cephesinde bulunan Refet Paşa İkinci İnönü savaşından sonra Batı Cephesinde İsmet Paşa'ya katılmıştı. Refet Paşa, daima birleşmeye taraftar, hiç bir kişisel tutkusu olmayan bir adamdı. Bundan sonra Millî Müdafaa Vekili oldu. Ordu

160

1UKKUİN

şimdi gruplara ayrılmıştı. Her grup üç tûmendi ve İsmet Paşa da hepsinin başında komutandı.

Türk ordusunun bu çetin savaş günlerinde, köylerde çok yardıma ihtiyacı vardı. Bu yardımı da yalnız Ankara'da bulu-/ nan Hilal-i Ahmer'den görebiliyordu. Bunu Ankara kadınları hazırlamışlardı. Ankara kadınları beni bu işin başına geçirmek istedilerse de, ben yalnız bir üye olmakla yetindim. Çünkü hâlâ sıtma nöbetleri geçirmekteydim.

Bu aralık, İstanbul'la Ankara kadınları arasındaki farkı da görüyordum. Ankara'daki İstanbul kadınları, genellikle memur ya da mebus karışıydılar, iyi öğrenim görmüş, modern ve her işe atılmaya hazır kimselerdi. Ankara kadınları İstanbullulardan uzak duruyorlardı. Anadolu kadınlarının çekingenliği belki öğrenimleri olmadığından ileri geliyordu. İstanbul kadınları ise, bilinçaltı bir yükseklik duygusu taşıyorlardı. Bunlardan bir tanesi ayrıydı. Kendisi Cemal Bey adında bir adamın kansıymış. Güzel, alçakgönüllü bir kadındı, herkesin yardımına koşardı. Kendisi duldu. Ankara'da yerleşmişti. Bütün Ankara kadınlarının sevdiği diğer bir kadın da Albay Nuri Bey'in karısıydı. O, Hilâl-i Ahmer'in başındaydı. Ankara Hilâl-i Ahmer kadınlar kolunun iki Anadolulu kadın tarafından yönetilmesini teklif ettim. Bir tanesi belediye resinin karısıydı. Belki kocasından daha iyi bir belediye reisi olabilirdi. Zehra Hanım adını taşıyan öteki de gençliğinde İstanbul'da evlenmiş, bütün imparatorluğu dolaşmış, iyi Arapça ve Farsça bilir bir kadındı. Çok samimî, dindar eski zamanın fena âdetlerine karşı olmakla birlikte, birdenbire değişmeleri de pek sevmezdi. Kudretle, açıklıkla ve ağırbaşlılıkla konuşurdu. Hilâl-i Ahmer'in kadınlar kolu Kız Öğretmen Okulunda çalışı-^ yordu.

'j| Okulun başında çok becerikli ve kendine çekici bir kadın vardı. Fakat, iki defa toplanıldıktan sonra, iş karıştı. Sabah erkenden bir İstanbullu kadın bana gelerek, bütün Ankara Kadınlarının toplantıyı terk ettiklerini ve İstanbul kadınlarıyla ça lışmak istemediklerini söyledi. Nedenini sorduğum zaman, şöyle anlattı:

Toplantıyı yapmayı ve buna Ankara kadınlarını gazeteler^ ilân vererek çağırılmayı düşünmüşler. Ankara kadınları ise, ,oj

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

161

kumak bilmedikleri için bir bekçi vasıtasıyla her eve haber vermeyi teklif etmişler. Anlaşılan İstanbul kadınlarından biri, gazete okuyamayacak derecede olanları istemediklerini söyleyince, hepsi birden toplantıyı terk etmişler. Benim bu işi yoluna koymamı istiyorlardı. İki tarafın da görüşlerindeki akla uygun taraflara değer vermekle birlikte, Ankaralıların teklifini daha uygun buldum.

Okulun müdürüyle konuştuktan sonra, dört Ankaralı kadını davet ederek, bu meseleyi açtım. Onlara aydın kişiliğin yalnız okumakla elde edilmediğini anlatmaya çalıştım. Kadınlığa karşı görevlerinden söz ettim. Kadınlar arasındaki ayrılıklara erkeklerin geleceğini söyledikten sonra, nihayet lafı vatanseverlik meselesine getirdim. Bundan sonra, birlikte çalışmayı kabul ettiler. On iki icra komite üyesinin altısı İstanbullu, altısı da Ankaralı

olacaktı. Adayların adlarını topladığımız zaman altı İstanbulludan birine karşı çıktılar. O da son topla-tının dağılmasına neden olan kadındı. Fakat, ona da oylarını vereceklerini söylediler. Nihayet, beni ısrarla reis seçerek Zehra Hanım'ı ikinci başkan yaptılar. Tabii, bu yeni kuruluşun paraya ihtiyacı vardı. Bunu için benim hayırsever kadınlara mektup yazmamı istediler. Mısırlı Prenses İffet Hasan büyücek bir para yolladı. Ankara kadınları para meselesinde çok sıkı oldukları için yüz liradan fazla toplanamayacağını sanıyorlardı. Hazırlık çarçabuk yapıldı. Cuma günü toplanılacaktı. Ben de bir gün sonra ameliyat olacaktım. Bu toplantı önümüzdeki cuma günü olacak ve ben de ertesi sabah Didar'ın evinde ameliyat edilecektim.

Ankara'nın en büyük salonu Erkek Öğretmen Okulunda olduğu için, orada toplanacaktık, O akşam, Kız öğretmen Okuluna giderek müdire ile konuşurken beni bir hanımın görmek istediğini haber verdiler. Pencerenin ışığı altında, güzel ve ince, yüzlü bir kadınla karşılaştım. Ellerini uzatarak bana geldi. Bunun, bir defa Mustafa Kemal Paşa'nın arabasında gördüğüm yeğeni Fikriye Hanım olduğunu anladım. Bu güzel kadın her türlü yardıma hazır. Çok tatlı ve mahzun bir sesi vardı. Epeyce konuştuk. Her halde Mustafa Kemal Paşa'ya çok derin bir surette bağlıydı. Onun kadın dostlarından çekiniyordu. Bu kadın, Mustafa Kemal Paşa'nın evini gayet iyi idare ediyor ve P: 11

162

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

I UKKUM

; İMTİHANI

163

hemen herkesin saygısını kazanıyordu. Kendisini almak iste-yen birçok adamakıllı erkek olmasını karşın, kabul etmiyordu, inanıyorum ki, Mustafa Kemal Paşa'nın anası yarı, kendisine mevkii için değil, sırf kişiliği için bağlı tek kadın buydu. Ne var ki, kendisini nikâhla aldırarak kadar becerikli değildi. Bununla birlikte bir gün alacağına inanıyordum. Ömründe tek bağlandığı erkek Mustafa Kemal Paşa'ydı. Onu kaybederse, insan seziyordu ki, hayatını da kaybedecekti. Gözlerinin ve ağzının garip çekiciliği hâlâ hayalimdedir.

Nihayet toplantı oldu. Ön sırayı İstanbul kadınları işgal ediyorlardı. Hepsi iyi giyinmiş, bir kısmı genç ve çok güzeldi. Bunlar İstanbul'da söylev vermiş olduğum kadınlardan başkaları değildi. Onların arkasından Ankara kadınları, en arkalarda da bana büyük bir heyecan veren köylü kadınlar vardı. Ömrümde hiç bir dinleyici bu kadınların vermiş olduğu şeref ve gururu bana duyurmamıştır.

Ne kadar sade konuşmak gerekse, Türkiye'nin durumunu o kadar açık olarak onları anlatmaya çalıştım. Aynı zamanda, bir savaş kazanmak için salt cesaretin yetmediğini de söyledim. En çok, barış içinde memlekette yaşamının gereğinden söz ettim. Onlara bizim bir ölüm-kalım savaşı geçirdiğimizi anlattım. Şayet Yunanlılar Türkiye'yi işgal ederlerse, bütün Anadolu Türklerinin ortadan kalkacağını söyledim. Yunanlıların girmiş olduğu yerde hiç bir Türk'ün yaşayamayacağını anlamalarını istiyordum. Zaten onlar da, çoğunun erkeği cepheden geldiği için, sonucun ne olacağını «tahmin» edebiliyorlardı.

Ben epeyce uzun konuştuktan sonra, basma entarili bir kadın yanıma geldi. Anlaşılan gözleri pek göremiyordu:

«Nerede? Nerede?» diye sordu. Ben yanına gelince, kollarını boynuma doladı. Kalbinin attığını duydum:

«Senin ne dediğini anladığımı söylemek istiyorum. Benim «Darülmualimatta» bir kızım var. O da hizmet edecek, banş yapacaktır. Ben fukara bir çamaşırcı kadını. Ona bu öğrenimi verebilmek için her gün çalışıyorum. O da bir gün öğretmen olacak. Senin konuştuğun gibi konuşacak.» dedi.

İşte, Türkiye'nin geleceğini kuracak bir kadın vatandaşı! Nihayet dedi ki:

«Benim oğlum Çanakkale'de öldü. Ağlamıyorum. İşimi bırakmıyorum. Çünkü kızıma öğrenim veremem. Fakat, hep yeni savaşlardan söz ediyorsun. Çanakkale'de ölenleri hiç söylemedin.»

Göğsünden bir lira çıkararak: «Hilâl-i Ahmer'in yaralılarına» diye uzattı. Karşı karşıyaydık. Birbirimizin gözünün içine bakıyorduk. İkimizin de göz yaşlan kalbimize akıyordu. O âna kadar Türkiye'nin geleceğine bu kadar kuvvetle iman ettiğimi hatırlıyorum. Böyle bir

unsur var oldukça memleketimiz için her türlü cefa ve fedakârlık azdır bile: Boynuna sarıldım. İki yanaklarından öptüm ve gözlerimden yaşlar boşandı.

Geri dönerken Zehra Hanım yanıma geldi ve dedi ki:

«İnanılmayacak şey. Ankara kadınları bile bin lira verdiler.»

Gerçekten, inanılmayacak şeydi. Çünkü, bütün Ankara'da Hilâl-i Ahmer'e erkekler tarafından verilen para bin liradan ibaretti.

Kırk sekiz saat sonra, öbür dünyanın sınırlarına yaklaşmış gibiydim. Ameliyat yapılmıştı. Çevremde birtakım doktorlar vardı. Ateşim o kadar yüksekti ki, bu sıtmadan gelmiyorsa, ölmem muhakkaktı. İçimde büyük bir rahatlık vardı. Orada olup bitenleri seziyordum. O güne kadar, ne zaman hasta olursam olayım, bir şeytan gururuyla ben istemesem ölmem, mümkün değildir gibi düşünürdüm. Fakat, o gün, artık hiç iradem kalmamamıştı. Kendimi koskoca ve aydınlık bir boşluk içinde görüyordum. Kendimi her kaybedişte, üzerime birinin eğildiğini hissediyordum. Sıtmanın en kötü nöbetlerinden birine tutulmuştum. İğne yapıyorlardı. Umutlarını tümüyle yitirmiş değillerdi. Zaman nasıl geçti, bilemiyorum. Didar ayaklarının ucuna basa basa odada dolaşıyordu. Dr. Adnan'la sedirin üzerinde, öteki doktorlarla beraber bir şeyler fısıldıyorlardı.

On beş gün sonra yine Kalaba yakınındaki evimize döndüm. Büyük ev hazırlanmıştı. Didar da gerçek bir kardeş gibi gelmiş evi düzene sokuyordu. Hâlâ bu evi ebedî bir konut gibi düşünürüm. Kırmızı perdeler, uzun sedirler, benim kamçılarımın asılı olduğu yeni badalanalanmış duvarlar... Hamdullah Suphi'nin eşi İstanbul'dan gelmişti. Ayn bir.yere çıkmışlardı. Hikmet Bayur da bazen akrabalarıyla oturduğu için Dr. Adnan'la ben bu evde yalnızdık. Ama kendimi hiç yalnız hissetmi-

yordum. Gerçi evdekiler hep insan cinsinden değildiler. Köpeklerin sayısı artmıştı. Tabîî, Yoldaş başlannda... Bir sürü tavuk, horoz vardı. Bunlann özelliklerini de Dr. Adnan inceler, onlarla meşgul olurdu. Aralarında kendisinin tanımadığı bir tek yaratık yoktu. Çay kenarında bu tüylü yaratıklarla Dr. Adnan ciddî ciddî konuşurdu. Onlar da kanat çırparak cevap verirlerdi. Bu benimsediğimiz evlâtlar arasında bir de eşek yavrusu vardı. Her sabah odama gelir, benimle oynardı. Doru altı-mızdaki ahırda kişnerdi. O hayatı hiç değiştirmek istemezdim.

Karargâha gidebilecek kadar iyileşince, tekrar nasıl korkunç bir çitışma içinde olduğumuzu anladım. Bizim delegasyon, ikinci defa olarak, Londra'ya gidecek, fakat Yunanlılar da bir karara varılmadan bütün güçleriyle saldırıya geçeceklerdi. İnönü'ndeki iki savaştan sonra Türk ordusunu yenmek güç gibi görünüyordu. Bununla birlikte, «mühimmat», cephane ve öbür gerekli şeyler meselesinde biz Yunanlılardan çok geriy-deydik. Her halde bu son savaş kesin bir sonuç verecekti.

Bütün bu aralık, âdeta psişik bir ruh taşır gibi görünen Fevzi Paşa korku içindeydi. Bütün gün haritada bir yeri göstererek Nasuhçal bizi yenecek, diyordu. Anlaşılan planda Na-suhçal dikkate alınarak hazırlık yapılmamıştı.

Fevzi Paşa ve diğerleri tamamıyla zaferlemizden emin bulunuyorlardı. 1921'de Bekir Sami Bey Hariciye Vekâletinden ayrıldı. Bu istifanın sebebi psikolojik ve siyasî bakımlardan İngiliz - Rus ve Türk tarihinde önem taşıyan bir noktadır.

Bekir Sami'yi Eskişehir'de Rusya'dan döndüğü zaman görmüştüm. Orada Rusya'da nasıl hayal kırıklığına uğramış olduğunu daha önce anlatmıştım. Londra'dan döndükten sonra, bu hayal kırıklığının ne kadar derin olduğunu anladım. Bir gün evime gelerek, bir belgenin tercümesini istedi. Bu, Mister, Lloyd George ile yaptığı özel bir konuşmanın sözlü bir kopya-fıydı. Bunun içinde Bekir Sami Bey'in barış istekleri ve Türki*a ye'nin Yunan ordusundan boşaltılması vardı. Bekir Sami Bey-'in kanısı İngilizlerin savaşı durdurup Yunanlıları geri çekecek! kudrete sahip olduklarıydı. Mister Lloyd George Yunan ordu-T sunu, Anadolu'ya göndermeden önce uzun düşünmüş oldu-f ğunu söylemişti. Her halde, L. George Yunan ordusunun yeni-1 leceğing inanmıyordu. Bu belge Bekir Sami Bey'le İngiliz Hari-J

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

165

ciye Vekâletinin arşivinden verildiği için anlamını dikkate almak gerekirdi.

Burada, Türkiye, başşehirinden ve Anadolu'daki topraklarından mahrum edilmek isteniliyordu. İmparatorluğun, İstanbul başşehirli olarak kalmasından aynı olmakla birlikte,

Akdeniz'le Karadeniz arasındaki geçidi tarafsız hale sokmak, Ermenistan, Arabistan Mezopotamya, Suriye ve Filistin'i ayrı ayrı parçalara ayırmak, vardı Gerçi bu durum 1918'den biraz başka idiyse de, her halde, Türkiye'yi ortadan kaldırmak amacını güdüyordu. Bekir Sami Bey buna karşın bütün sorumluluğu üzerine alarak, yeni bir öneride bulunmayı düşünmüştü. Bekir Sami Bey, Kafkasya'nın özellikle kuzey kısmının hürriyetini istiyordu. Bolşevik Rusya'da gördükleri ona şu kanıyı vermişti: Şayet Rusların idealleri Türkiye'ye geçerse, bütün dünya tehlikeye girebilirdi. Onun önerisi, Türkiye'yi bu Rus sınırındaki devletlerle birleştirerek, Batı ile Rusya arasında bir tampon devlet kurmaktı. Hattâ, eğer gerekirse, Türkiye ile bu devletlerin Bolşevik rejimine karşı savaş açmalarını ve buna İngiltere'nin yardım etmesini istiyordu. Kendisine göre Türkiye eğer İtilâf devletlerinin istilâsından kurtulursa, o devrenin haksızlıklarını, «katillerini» unutacak, İngiltere ile birlikte Batı ideallerinin savunmasını üstüne alacaktı. Lloyd George bu fikri gülünç bulmuş. Fakat garip bir olay olmuş, bu konuşmanın bir kopyası Çiçerin'in eline geçmiş, o da Ankara'ya sert bir nota vermiş. İşte, bu konuşmanın bütün sorumluluğunu Bekir Sami Bey'in kendi üstüne alarak istifa etmesi bu sebepten ileri geliyordu.

Eğer insan Türkiye'yi o zaman ortadan kaldırmak isteyen Batılıların siyasetini bozmuş ve aynı zamanda bize tek başına elini uzatmış olan memleketin Rusya olduğu düşünülürse, elbette, Bekir Sami'nin Lloyd George'a teklifi pek hoş görünmezdi. Fakat, inandığı şeylere bütün kalbiyle sadık kalan Bekir Sami, Yeni Rusya'da gördüğü şeylerden ve özellikle halkın sefaletine tanık olduktan sonra, bu davranışı yapmıştı.

Mayısta Yunan saldırısı yakın görünüyordu. Bu aralık Yarbey Nâzım göğsünden ve sinirlerinden rahatsız olduğu için, İsmet Paşa Dr. Adnan'a yazarak, Nâzım'ı görmek için cepheye

166

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

167

gelmesini mektupla rica etmişti. Dr. Adnan gitti. Nâzım'm göğsünden hastalığı ciddî değildi. Fakat, ciddî de olsa, görevini yapmak zorundaydı. Dr. Adnan döndüğü zaman, Nâzım tarafından bana bir savaş armağanı olarak, kendisinin yatağında temizleyip hazırlamış olduğu- bir tüfek getirdi. Aynı zamanda, tümenini de ziyaret etmemi istiyordu. Ne yazık ki gidemedim. Onu daha sonra, son görüşüm çok feci koşullar altında olmuştur.

Mayısın birinde Yakup Kadri Ankara'ya geldi ve bize misafir oldu. Hem dost hem yazar olarak ikimiz de onu çok seviyorduk. Yakup Kadri evin tepesindeki bütün Ankara'nın o sarı topraklarına bakan odasında kaldı. Onun misafirliği akşamlarımızı şenlendiriyordu.

Konuşurken bu büyük kafanın, kocaman gözlerin, kudretli sesin arkasında o parlak yazarı sezmemek mümkün değildi. Yukarıda ne yazdığını sorduğum zaman, «Ateşten Gömlek» adında bir Anadolu romanı yazmakta olduğunu söyledi. Ben de zihnimde bir Anadolu romanı tasarladığım için, o kendi romanını bitirmeden bu isimde benim böyle bir roman yazacağımı söyledim.

Yakup Kadri'nin gelişinin haftasında bir sabah ben daha yataktayken Halime geldi.

Yatağımın ayak ucuna oturdu, şalvarım yukarıya çekti, bacağındaki siyahlıkları gösterdi. Ne olduğunu sorduğum zaman, kocasının ortağı yüzünden kendisini dövdüğünü söyledi. Neden boşanıp rahat yaşamadığını sorduğum zaman da yüreğine bir hançer saplamışım gibi ağlamaya başladı. Dedi ki:

«O beni de sever, biraz sever. Ben onu o kahpenin eline bırakamam. Bir hafta sonra orduya girecek. Ne o beni boşar, ne . ben boşanmak isterim.»

Mayısın sonlarında, Hilâl-i Ahmer hastanesine hastabakıcı olarak Eskişehir'e gittim.

Hudutlarımız her an saldırı bekliyordu. Bu savaşın sonu olacağı kanısı vardı. Bundan dolayı, hastabakıcılara çok ihtiyaç duyuluyordu. Haziranın birinci günü görevime başlayacaktım.

Eskişehir'e hareketimden bir gün önce, yataktan kalkar kalkmaz, dışarıda garip sesler işittim. Bizim sessiz vadide böyle sesler hiç işitmemiştim. Yanımızdaki büyük ahırda bir fukara kadın yatardı. Kapısını durmadan vuruyorlardı. Kaç

içerdine: «O burada değil. Kapımı kıracaksınız!» diye bağıriyordu. Bu, ayaklanma halinde bir kalabalığa benziyordu.

Ben hazırlanıp 'dışarıya çıkmadan, Fatış odama geldi. Kurbağaya benzeyen yüzü korkunçtu. Ne olduğunu sorduğum zaman, köy halkının Halime'nin kumasının peşinde olduğunu, erkeklerin oraklarla onu öldürmeye geldiklerini ve Ayşe Hala'-nın (ahırdaki kadın) kapısını kırdıklarını söyledi.

Nedenini sorduğum zaman, kadının kaynanasının kolunu kırdığını, görünmesinin korkudan bayıldığını, köylüler onu öldürmek için ayaklanınca, korkup kaçtığını anlattı. Ben Fatış-'in neden bu kadar korkmuş olduğunu sorduğum zaman, âdeta tıkanı, onlann çılgın bir halde olduklarını ve kendisinin benden korktuğunu söyledi. Ben hemen kadını Fatış'in aşağıda saklamış olduğunu anladım. Kendisine bunu söyleyince, sırttı, biraz umuda kapıldı. Fatış'in köylüler kadar kahpeden korktuğunu ve kendisinin kahpeden nefret etmesine karşın onu sakladığını anladım. Kocasının nerede olduğunu ve kadını nereye sakladığını sorduğum zaman, bana adamın orduya gitmiş olduğunu ve kendisinin de kadını ahırın arkasındaki saman yığınının içine sakladığını söyledi. İşte, bundan dolayı kadının evde olmadığına yemin etmişti.

Biz konuşurken, kapının vurulduğunu işittim. Ben de Ha-lime'ye ve bütün köye huzursuzluk getiren kadını hiç sevmiyordum. Fakat, bu vuruş bana bir karar aldırdı. Arkamda henüz sabahlığım vardı. Başıma bir yemeni sararak, yalınayak balkona çıktım.

Başta bütün köy çocukları, oğlanlar ve kızlar, ellerinde birer sopa, gözleri, pınl pırlı, arkalarında erkekler, benim ne diyeceğini bekliyorlardı. Çocuklara:

«Ne istiyorsunuz?» diye sorduktan sonra, arkalandaki erkek kalabalığına seslendim:

«Ne istiyorsunuz, öne geçip söyleyin!» dedim.

Çocuklar: «Fatış kahpeyi burada saklamış, biliyoruz. Babalarımız onu öldürecek,» dediler.

«Babalarınız da kim oluyor, bir kadını nasıl öldürebilirler?»

«İhtiyar bir kadının kolunu kırdı. Biz onu öldüreceğiz. Babalarımız da iplerle geldi.»

Ben, azgın bir kalabalığı durdurmanın ancak onlardan korkmamakla elde edilebileceğini biliyordum. Bu korkmamayı onlar da hemen sezerlerdi. İkinci hareket, böyle bir kalabalığı korkutmaktır. İşte ben de hemen onlara seslenmeye başladım. O günkü konuşmam kadar hiç bir kalabalığa hitap beni bu kadar eğlendirmemişti. Tek defa, kalabalıkla konuşurken elimle işaretler yapıyor, dramatik durumlar alıyor ve duygularına sesleniyordum. Onlar arkalarını çevirince, çocuklara bağırdım. Söylediklerimi iyi hatırlarım:

«Ne duruyorsunuz? Bir daha gözüm sizi görmesin. Kocası köyde olmayan bir kadını nasıl öldürebilirsiniz? Hadi bakalım, gidin!»

Gittiler, Fakat, ikide bir geriye dönüp bakıyorlardı. Nihayet, kızarak aşağıya inmeye karar verdiğim zaman savuştular. Evet, öfke gösterisi ve söz sanatı büyükleri durdurabilir.

Çocuklara karşı ise samimi olmalıdır.

Kalabalık önümüzdeki tarladan ayrılınca hemen Fatış'e kadını getirmesini söyledim. Kadın baştan başa saman için-dedi. Ayakkabıları ellerindeydi. Yüzünü tasarlanmayacak kadar korkunç bir anlatım kaplamıştı. İhtiyar kadının kolunu niçin kırdığını sorduğum zaman, kolunun kırılmamış olduğunu, Halime'nin onları ayaklandırdığını ve kocası gider gitmez üzerine yürüdüklerini anlattı. Özellikle «Kahpe» diye anılmak çok sinirine dokunuyordu. Yüz vermedim. Fakat, «tövbekar» olup da köyde namuslu bir kadın gibi yaşarken, geçmişinin yüzüne vurulmasından üzüntü duymasına hak verdim. Kendi köyünün nerede olduğunu sordum. Çubuk yolundan üç saat ötede olduğunu söyledi. Köyünün kendisini kabul edip etmeyeceğini sorduğum zaman, vaktiyle istemediklerini, ama şimdi namuslu bir kadın olduğundan beri erkek kardeşinin onu iyi karşıladığını anlattı ve sonra kendisini yanıma hizmetçi olarak almamı rica etti. Olamayacağını söyledim. Onu ahırın içinden kaçırmak, köye doğru yürüdüm. Köyde bir köylüye rastlarsam, lakırdıya tutarak kadının kaçmasına zaman kazandıracaktım. Bereket versin ki köylüler bir saat kadar görünmediler. Ondan sonra, çocuklar önde olmak üzere yine geldiler. Fakat, kadın artık uzaklardaydı. Hiç bir şeyi saklamanın gerekmediğini gösteren bir şekilde, evimin ve ahırın kapısı açıldı.

BÖLÜM Vin

İLK GÖRÜNÜŞ

2 haziran 1921'de bir hastabakıcı üniformasıyla Eskişehir istasyonundan Hilâl-i Ahmer hastanesine yürüdüm. Yanımda, ne Fatış, ne Yoldaş vardı. Fatış'siz pekâlâ yapabiliyordum

ama, Yoldaş'sız yaşamak bana çok güç geliyordu. Aynı zamanda zihnim Yarbay Nâzım'ın durumuyla uğraşp duruyordu.

Hastanenin başhekimi Dr. Şemsettin eski bir tanıdıktı. İnönü savaşında yaralanan ortak dostlarımız olduğunu söyledi. Zavallı, bir zaman, iki hastabakıcıya kalmıştı.

Haziran gününün sıcaklığı odayı yakıyordu. Bana çay verdiler. Fakat kafam hastabakıcının büyüğü ile meşguldü. Derhal onu Anadolu'ya ait romanımın kahramanı yapmaya karar verdim. Kendine özgü yanları vardı. Ameliyat masalarının başında durduğu ve hastalara yardım ettiği zaman, âdeta onlara hayat verirdi. Uzun boylu, zümrüt gibi yeşil gözlü, siyah kirpikli, fildişi gibi beyaz tenliydi. Ancak sıcak iklimlerde görünen kırmızı karanfil gibi dudukları vardı. Odadan çıktıktan sonra Dr.

I IV

Şemsettin'e onu yeni bir romana kahraman yapacağımı, adını Ayşe koyacağımı söyledim. Doktor gülerek, erkek kahramanın kim olacağını sordu. Henüz bilmiyordum. Komutanlardan biri, İstanbullu bir genç, belki de Mehmet Çavuş olabilirdi. Fakat kararımı vermiş değildim. Madam Tadia'nın kuştüyü yatağına çekildiğim zaman uyumadan önce bunu düşünüyordum. Fakat Eskişehir'deki görevim kafamı o kadar doldurdu ki; Ankara'ya dönünceye kadar bir karara varmadım. Ankara'da romana başladım.

Hastane yaralılarla doluydu. Ben, otuz hasta yatan en büyük koğuşa bakıyordum.

Başhemşire çok «tecrübeliydi». Aynı zamanda, bir sürü yeni hastabakıcı kadın da buldular. Hepsi genç, güçlü kuvvetliydi, ama tecrübeleri yoktu. Durmaksızın fingirdeyip duruyorlardı. Biraz hastaya bakmayı bilen, benden başka Mehmet Çavuş vardı ki, o iki yüz hastabakıcıya bedeldi. Kolunun biri yaralanmış ve tüfek kullanamayacak hale gelmiş olduğu için, ordu onu hastaneye vermişti. Her zaman beyaz başlığı ve önlüğü ile ve eli yüzü yeni yıkanmış gibi görünen o temiz haliyle insan onu görünce «İçi dışı beyaz bir adam» derdi.

O, iki yüz yatağa bakıyordu. Erkek yardımcıları pek beceriksizdiler. En muhtaç olduğum zamanlar hep benim koğuşuma gelir, yatakta durmaksızın ölenlerin en kocamanını bir tüy gibi kaldırır, götürürdü.

Doktorların arasında dikkatimi çeken Operatör Cemil Bey'dir'. İnsanı hayrete düşüren bir adamdı. Bir günde seksen üç kol, bacak kestiğini bilirim. Bununla birlikte, bir ana gibi hastalara hitap ederdi. Âdeta bir evliyayı hatırlatırdı.

9 hazirandan önceki hastalarımın arasında pek hoşuma giden Abbas adında biri vardı. Baş ve ayakları yaralıydı. Ö-lümlle mücadele ediyordu. Koğuşun âdeta dev kadar vücutlu hastasıydı. Akli başındayken çok sakindi, fakat dalgınlık başlayınca korkunç şekilde inler, tuhaf tuhaf konuşurdu. Yanına gider gitmez, elime yakalar, gözlerini açar ve mırıldanırdı: «Hatçe, Hatçe!»

Âdeta, Hatçe denilen ö bilinmeyen kadından, yaşayamadığı için af diler gibiydi. Hatçe kardeşi miydi, karısı mıydı, kızı mıydı, bilmiyorum. Fakat, Hatçe'yi o cehennem günlerinde yalnız bırakıp ölmekten acı duyuyordu.

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

171

Ben: «Abbas yolcu değil» dediğim zaman:

«Abbas yolcu değil» diye cevap verirdi. Kader o kadar tuhaf bir şeydir ki, bu adamı Anadolu yaylalarında, Sakarya savaş meydanında bir daha görmüştüm.

Beni Sakarya'da at üstünde gördüğü zaman, gözleri: «Abbas yolcu değil. Abbas yolcu değil» der gibiydi.

7 haziran saat beşte, doktorun odasına bir fincan çay içmeye gitmiştim. Orada İstanbul gazeteleri vardı. Birinde, «Bir Bilginin Ölümü» başlığı gözüme çarptı, okudum. Salih Zeki Bey'in ölümünü yazıyordu. İçimden Atlantik'i ruhumla geçip, çocuklarıma «Ben daha yaşıyorum» demek geldi. Ben eski günlerin hatıralarına dalmışken, Dr. Şemsettin: «Çay soğuyor, Hemşire» dedi.

7 ve 8 hazirana kadar, Madam Tadia'nın odasında yatmadan kitap okur, şamdanı söndürmezdim. Sokaklarda ses şada yoktu.

Haziranın dokuzuncu günü hastane tıklım tıklım dolmuştu. Artık her odayı bir koğuş haline sokmak zorunda kalmıştık. Yunanlılar büyük saldırıya başlamış, yüz bin kişilik bir ordu ve kudretli topçu alayı ile harekete geçmişlerdi.

Türk kuvvetlerinin merkezi Karacabey'di. Kafam savaşıla hiç meşgul olmuyordu. Kendimi ve kafamı hep hastalarımaya vermişim. Ne kadannı soydum, çamurlu yüzlerini, hattâ vücutlarını silip yatırdım. İniltiler ortalığı kaplardı. Bana bütün Türkiye bir hastane olmuş gibi gelirdi. Hastalar arasında en çok dünyadan haber isteyen Nâzım-'m tümeninden, iki bacağı yaralı bir çavuştu. Yüzü, gerçekten, bir Türk çavuşunun mânasını taşırdı. Çok az konuşur ve adamdı. Sorduklarımıza karşılık verecek gücü yoktu. Yalnız, bir gün «Limon» dedi. Bir limonata yapıp içirmeye çalışırken, başı kolumun üzerine düştü. Yatırdım: «Siz Mustafa Çavuş'u çağırınız» dedi. «Aman bacaklarımı biraz rahat ettirin» diye ekledi. Başımı döndüğüm zaman, Mustafa Çavuş yandaki yataktan bir ölüyü kaldırıyordu. Yaraklardan birinin yatağına sığmayacak kadar uzun boylu kocaman bir çavuş olduğunu hatırlarım. Karnından yaralıydı. Doktorun hiç bir umudu kalmamıştı. Fakat, bu kadar iri bir adamın ölmesine insan inanmak istemiyordu. Ona kaşıkla süt

172

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

vermeye çalışırken. Nâzım'ın çavuşu yavaşça dedi ki: «Biz onunla beraber savaştık. Bir aslandır. Bir kadının elinden kaşıkla süt içmesi ne tuhaf!»

Ertesi gün, koğuştan çıkarken, sofanın sedyeleriyle dolu olduğunu gördüm. Her yer tıklım tıklım dolmuştu. Kimıldanacak yer kalmamıştı. Kimse, hattâ, hastabakıcılar bile gülmüyordu. Ameliyat masası kan içindeydi. Herkes susmuştu. Bakıyorsunuz, genç bir subay, iki yaralının elini yakalamış, çocuk gibi ağlıyor. Büyük bir sedyenin içinde koskocaman bir adam «Ben yaşamak istemiyorum, ölmek istiyorum. O öldü, komutanım öldü» diye söylenip ağlıyor, «Öcünü alacağız» sözleriyle o parça parça, kasap dükkânındaymış gibi duran insanların arasında garip görünüyordu. İşte, savaş denilen kanlı ziyafetin burası mutfağı. Orada insan parçaları, gelip geçiyor. Savaş büyük isimler yapıyor, siyaset adamlarının, komutanlarının heykelleri yapılıyor, halk onlara tapıyor. Halbuki, burada, iki dakikada gelip geçen büyük ruhları kimse ne biliyor, ne anlıyor.

Dr. Şemsettin bana: «Koğuşa sekiz yatak daha soktuk» dedi. Kapıya dayanmış, bir binbaşı baygın bir halde duruyordu: «Yirmi dört saat yemek yemedim. Aman bana bir fincan çay!» diyordu. Gittim, ona çay getirdim. Bir başkasına daha çay vermek isterken, ayağımın altında bir sedye daha belirdi. Yüzünün yarısı sarılı» kafası kan içinde, üstü başı parça parça, çamur içinde bir adam. Sakin gözlerle bakıp:

«Aman, bana bir sigara» diyor. Sigarayı dudakları arasına sıkıştırdım, yaktım. Dumanını savururken, kime benzediğini düşünüyordum: Benim koğuşa sıkıştırdıklarımın birincisi buydu. Durmadan her şeye, herkese küfrediyordu. Ötekilerse sedyelerde ağlıyorlardı. Nâzım da kalbine saplanan bir kurşunla bu dünyadan göçmüştü.

Saat dört buçukta Madam Tadia'ya gittiğim zaman iki kişinin beni beklediğini söylediler. Birisi Ruşen Eşref, öbürü Yusuf Akçura idi. Akçura, tabii, yedeksubaydı. İkisi de İsmet Paşa'nın çok üzgün bir durumda olduğunu söyledikten sonra, bana da kendisini gidip ziyaret etmemi öğütlediler.

Çekilmenin başlangıcında, Karacabey'de İsmet Paşa'nın karargâhına gittim. Bu çekilişin bizi nerelere kadar götüreceğini bilmiyorduk. Artık, kader denilen kudret tamamıyla lete dönmüş, kişilerin hiç önemi kalmamıştı. Beni İsmet Paşa karargâhında Binbaşı Tevfik karşıladı. Durumun çok ciddî olduğunu ve Nâzım'ın nasıl öldüğünü anlatmaya başladı. Nâzım'ın ne zaman şehit olduğunu sorduğum zaman dedi ki:

«Dün siperle erlerle birlikte girmiş, orada dövüşmüştü. O-roya girmeden yarım saat önce bana telefon etti. Paşa'nın üzülmemesini söyledi. «Ben siperlere gidiyorum, dövüşeceğim» dedi. Fakat Paşa çok üzgündü. Nâzım'ın göğsünü kurşuna açtığım söylüyorlar.» O anda Nâzım o alaycı gülümsemesiyle «Bütün subayları kes!» dediğim işitir gibiydim. O kesilenlerden bir tanesi şimdi kendisiydi.

İsmet Paşa'nın odası Anadolu'nun alçak tavanlı, iki küçük pencereleli odalarından biriydi. Eşyası, bir portatif karyola, bir tahta masa, bir tek sandalyeydi. Paşa bir er gibi giyinmişti. Bu sadelik, bu eşyalara çok uymuştu. Fakat kendisi çok üzgündü. Çünkü çekilme emrini vermek zorunda kalmıştı. Ona karşı o zaman duyduğum saygı ve üzüntüyü anlatmak çok güçtü. Ordunun insanüstü çaba ve kahramanlığının herhangi bir zaferden daha büyük olduğunu söylemeye çalıştım. Fakat, dünya, eğer savaş zaferle bitmezse, hiç bir fedakârlığı

dikkate almaz. İsmet Paşa da bunu bilirdi. Fakat, bu gibi fedakârlıkları yapanlar ölmez bir eser bırakırlar.

Beni yemeğe alıyordu. Odanın önündeki bahçeye bakarak yemek yedik. Ben giderken, Mustafa Kemal Paşa'nın da geleceğini söyledi.

Eskişehir'e girerken artık çekilme gerçekleşmişti. İsmet Paşa'nın kendisi bu çekilmenin selâmetle yapılmasını sağlamak için belki arkada kalacaktı. O anda duyduğum üzüntüyü ve savaşa karşı tiksintiyi hiç unutmuyacağım. Fakat, biz savaş yapmak zorundaydık. Çünkü düşmanlar evlerimize kadar gelmiş, savaş istesek de istemesek de, yurdumuzu yakıp yıkacaklardı. Niçin? Çünkü, bir ya da birkaç siyaset adamı Yakın Doğu'nun haritasını değiştirmek hevesine düşmüşlerdi. Yunanlılar da kazanç ve zafer hırsına düşmüşlerdi. Fakat onlar da bunun neye mal olacağını görüyorlardı. Gerçi, daha zafere kavuşmamışlardı, işin sonu da gelmiş değildi.

Sonunda hastaneye geldim. Hep gözümün önünde savaş

174

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

ziyafetinin bulaşıklarıyla dolu, hastane denilen mutfak beliri-yordu. Zavallı Türkler!... Zavallı Yunanlılar!... Zavallı dünya!... Ertesi sabah, yine çok acı, çok hareketli oldu. Ölüm halinde olan bu zavallı yaralıları bilinçlerinin altında ailelerini ve yurtlarını kurtarmak için döktükleri kanın boşuna olduğunu seziyorlardı. Tanrım, bu ne zaman bitecekti?

Yatağının içinde, oturup durmadan küfür eden Nâzım'ın genç subayı bana biraz kuvvet verdi. Yalnız sol eli kımıldanmakla birlikte, hayatta kalmış olduğu için özür dileyecek durumda değildi. En çok sevdiği komutanı Nâzım'ı ölmüştü. Kafası, şimdi de erleriyle meşguldü. Hastanenin, emir erini içeriye sokmamasına durmadan başkaldırıp söyleniyordu. Bana: «Pencereden bak, herif orada sokakta ne yapıyor?» diye sordu. Ben kendisine gereken şeyleri getireceğimi söylediğim zaman, bir şey istemedi. Ne hastane, ne hastabakıcı istiyordu. Yalnız emir erini istiyor, vahşi bir şekilde ölüme giden komutanına da küfür ediyordu.

Öğleden sonra, askerî hastanenin doktoru geldi, hastaları kaldırmakta olduklarını söyledi ve Nâzım'ı görüp görmek istemediğimi sordu. Onu Ankara'ya götürecekler ve askerî törenle kaldıracaklardı. Şimdi, doktorun önümüzdeki camlı kapıya neden bu kadar hayretle baktığını ve niçin hastaneyi yoklamaya geldiğini sezdim. Ben onun daha önce içeriye girmesini söyledim. Ben kapıda bekleyecektim. Kapıyı itip, ayaklarının ucuna basa basa içeriye girdi. Minimini bir bölmede, üzerinde büyük bir bayrak örtülü olan Nâzım yatıyordu. Bayrağı kaldırdığını gördüm. İki dakika bekledikten sonra, örttüğünü varsayarak yüzümü çevirdim. O, yatağın üzerine eğilmiş, komutanı öperek veda ediyordu. Sonda, bayrağı tekrar örterek dışarı çıktı. Evet, bu, Nâzım'dı. Ben içeriye girince, bir an bayrağı kaldırıp kaldırmamakta durakladım. Nihayet, kaldırdım, işte, Nâzım. Başı yüksek yastıklara konmuş, topçu üniformasıyla yatıyordu. Elleri göğsü üzerinde kavuşmuştu. Başında mavi tepeli, kahverengi kalpağı vardı. Ne tuhaf. Toprağa dönecek olan bu ölümlü cesedin içinde Nâzım'ın ruhu bir zaman yaşamıştı. Ela gözler açıktı. Her zamanki anlatımını taşıyordu. Dünyanın bir melodram olduğunu anlatan gülümsemesiyle: «Bütün subayları kes!» der gibiydi. Acaba birey olarak devam ruh için var

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

175

mıydı? Bilmiyorum. Fakat, o gülümseme, yüzü toprak oluncaya kadar sürüp gidecekti. Önce ellerine baktım. Herhangi çilli bir çocuk eli, uyuyan bir çocuk gibi göğsünün üstünde... Bu ellerin kurşunla oynamış olduğunu düşündüm. Elimi elinin üstüne koyarak, bir kardeşle veda eder gibi vedalaştım ve bayrağı üzerine çektim, sonra, yalnız kalmak ve hava almak istediğimden dışarı çıktım.

Sokaklarda hayat kaynaşıyordu. Erişimden başka öküz arabaları eşyalarla dolu, üzerlerinde, gözleri korku içinde oturtulmuş çocuklar... Kadınlar öküzleri çekiyorlar... Bir insan seli akıp gidiyor... Eskişehir'den çekilmek komutu artık verilmişti.

Madam Tadia'nın otelindeki odama gider gitmez, bana karargâhtan bir haber geldi. Mustafa Kemal Paşa benim için vagonunda bir kompartıman ayırtmış olduğunu ve saat dokuz buçukta hareket edeceklerini yazıyordu. Teşekkür ettim, orada bulunacağımı söyledim.

Mektubu getiren er ayrıldıktan sonra, şiddetli bir patlama ile bütün camlar kırılmaya başladı. Her yerden ateş ediliyor, sokaklarda ayak sesleri işitiliyordu. Sanki Yunan ordusu girmişti, yahut da yeni bir ihtilâl başlamıştı.

Aşağıya indim. Madam Tadia'yı gördüm. O bana evin arka taraflarına Yunan uçaklarının bomba attıklarını söyledi. En büyük kaygım, istasyonda trene konmak üzere götürülen sedyelerin bir zarara uğramış olmalarıydı. Ondan sonraki birkaç saat içinde havaya yansımış olan yenilmenin acısı son derecesini bulmuştu. Hava saldırısından yaralanan on iki kişiyi getirdiler. Ben hastaneye koştum. Bunların birkaçı çocuktuktu. Acıdan bağıyorlardı. Hastanecje trene konulacak olanların hepsini hazırladık. Kımıldanmaları elde olmayanları bir Türk ve bir Musevî doktorun eline bıraktık. Genç hastabakıcılar isteri halindeydiler. Hepsinin başı elleri arasında, kapılara dayanmışlar, ağlaşıp duruyorlardı. Doktor Murat artık yapılacak bir şey kalmadığını söyledikten sonra yemek yememiz gerektiğini bildirdi. Bahçedeki birkaç çadırın altında bir sürü ölü ayağı görünüyordu. Gökte parlayan sarı bir ay ışığında, yıllarca taşlar üzerinde sürtünmüş olan paramparça ayakkabılar... Bahçenin biz yanındaki sofraya oturduk. Kızarmış köfte vardı. Fakat hiç birimiz bir şey yiyemiyorduk. Dr. Cemil, bitkin, durmadan si-

176

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

gara içiyordu. Dr. Murat bana kendisinin kamyonetinde bir yer önerdi. Gece üçte hareket edeceklerdi. Daha erken ve rahat bir kompartımanda gitmeye söz vermiş olmam, beni âdeta utandırdı.

Hastaneye girer girmez, Mustafa Çavuş'un, başı beyaz sargılı, aklını kaybetmiş gibi çırpınan bir hasta ile uğraştığını gördüm. Hasta hıçkırığa hıçkırığa ağlıyor: «Allah aşkına, ayağınızın altını öpeyim, beni Ankara'daki köyüme götürün!» diye yal-varıyordu. Bir başka sedyede, bir adam, yüzükoyun yatmıştı. Ben ona biraz yiyecek vermeye ve birkaç saat sonra Polatlı'ya gideceklerini söyleyerek avutmaya çalıştım. Hepsi, kadın hastabakıcıları olan bir hastaneye gönderilmelerini istiyorlardı, birer birer bana köylerinin adını söylediler, çocuklarını anlattılar.

Biraz ilerleyince, Mustafa Çavuş'un başka bir sedyeye eğilmiş olduğunu gördüm. Sedyedeki: «Onu çağırın bana» diyordu.

Mustafa Çavuş, gülümseyerek bana baktı:

«İşte, geliyor!» dedi. Sedyenin yanına gittiğim zaman, benim avucum kadar-küçük yüzlü, ancak yedi yaşlarında bir küçük oğlan çocuğunun yattığını gördüm.

«Neredensin, yavrum?» diye sorunca:

«Hanım teyze, beni askerî hastanede ameliyat ettiler, sonra buraya geldim. Annem Bilecik'te. Babamın adı Ali'dir. Mızıkadadır. Onu bana bulun!» dedi. Dudakları titriyor, fakat ağla-mamaya çalışıyordu. Başhemşireye baş vurarak bu çocuğu babası gelinceye kadar yanında tutmasını rica ettim. O da, sedyeyi odasına aldı.

Saat on buçukta, tren hâlâ istasyondaydı. Kadınlar kamyonların üzerinde çocuklarını emziriyorlardı. Çevreleri eşya ve çocukla doluydu. Hepsinin elinde bir tava bulunduğunu gördüm. Ömrümde insanların bu kadar tava kullandıklarını ilk defa görüyordum.

Mustafa Kemal Paşa, sapsarı platformda, askerlerle konuşuyordu. Hepsi sakindi.

Karşılarında kadınlar... Bu kadınların gözleri çok acı bir şekilde askerlere çevrilmişti.

Tren düdüğünü çaldı. Karanlıkta harekete başlayınca, nadolu'nun bir başka perdesinin kapanmış olduğunu hiss^ tim.

DÖNEM İH

«Onlar (Yunanlılar) zafer ve megalö idea için dövüştüler, fakat Türkler ocaklarını ve yurtlarını korumak için savaştılar.»

A.H. Lybeyer

P: 12

BOLUM IX

CEPHEYE NASIL KATILDIM?

Ankara'da Dr. Adnan bana:

«Nasuhçal'dan geldiler, tabii, Fevzi Paşa'nın dediği gibi. Bu adamın anlayışı âdeta büyüdü.»

Yeni durumu nasıl gördüğünü sorduğum zaman, Fevzi Paşa'nın çok iyimser olduğunu, Sakarya'nın doğusunda onları yeneceğiz dediğini söyledi. Bu konuşma, vadideki evimize giderken oldu.

Karargâhta tek heyecanlı ve umutlu insan Fevzi Paşa'ydı. Askerler bir şey söylemiyorlardı. Yüzleri acı içindeydi. Büyük Millet Meclisi durumu vatansever bir duyguyla kabul ediyor, Mustafa Kemal Paşa'yı başkomutan yapmayı düşünüyordu. Ona karşı büyük bir güven vardı. Bütün memleket acı ve heyecan içindeydi. Mustafa Kemal Paşa'nın komutayı almasını bekliyordu. Fakat, kendisi bir şey söylemiyordu.

Eskişehir'den döndükten iki gün sonra, karargâhta Dr. Adnan'la yemek yedim ve odamda bir saat kadar çalıştım. Sonra eve gitmek için onu aradım. Sesini duyduğum bir odaya girdiğim vakit Mustafa Kemal Paşa ile konuştuğunu gördüm. İ-kisi de odanın ortasında ayakta duruyordu. Paşa'nın yüzü sapsarıydı. İç ayaklanmaların en kötü günlerindeki kadar kaygı içindeydi. Evet, Türk milletinin bütün acısı o yüzde toplanmış gibiydi, içeriye girdim, el sıkıştıktan sonra bu durumdan ne kadar üzüntü duyduğumu söyledim. Bana, bir fincan kahve içip, Eskişehir'de dövüşen İsmet Paşa'dan gelecek haberleri beklememi seyledi. Oturdum. Nihayet sonucu öğrendik. Yakup Kadri de bizimle birlikte karargâhta kaldı. Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri durmadan haber getirirken, Mustafa Kemal Paşa hepsine sövüyordu. Nihayet, sabah oldu. Mustafa Kemal Paşa: «İsmet Eskişehir savaşını kaybetti, haydi bir fincan kahve daha içelim» dedi.

Dr. Adnan biraz odadan kaybolduktan sonra geri döndüğü zaman, her zaman kötümser görünen yüzü gülüyor ve sevinçli görünüyordu. Mustafa Kemal Paşa: «Neredeydin, Adnan?» diye sordu.

O da Fevzi Paşa ile konuştuğunu, onun çok iyimser olduğunu, Yunanlıları yeneceğimizi söylediğini anlattı.

Mustafa Kemal Paşa da güldü ve Fevzi Paşa'yla epeyce alay etti. Ama, yine de memnun görünüyordu. Çünkü böyle anlarda o da fala ve rüyaya çok inanırdı.

Ondan sonra, korkulu rüya gibi, korkulu iki hafta geçti, Ankaralılar bir şey söylemiyorlarsa da, âdeta «Yunanlıları siz başımıza getirdiniz» der gibiydiler. Her akşam, Kalaba'nın önündeki harman yerinden geçerken, atımın çevresini köylüler alır, bana «Ne haber?» diye sorarlardı. Bütün harmandakiler durur, haber beklerlerdi.

Yusuf Akçura Bey cepheden birkaç günlük izinle yanımıza geldi. Cephe karargâhındaki işleri görecektir yeteri kadar adam olmadığından yakındı. Okur - yazar bir adamın ne kadar gerektiğini ve aydınların görev almak zamanı geldiğini söyledi. Akçura'nın bu sözleri beni bütün gece uyutmadı.

5 ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa başkomutan, yani bir çeşit bütün kudrete sahip bir askerî diktatör olarak Büyük

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

181

Millet Meclisi tarafından seçildi. Yani Meclis kendi elindeki bütün kudreti Mustafa Kemal Paşa'ya veriyordu. Fakat bunu yalnız üç ay için veriyor, her üç ay sonunda, yeniden bir seçim yapacağını ilân ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa, askerî bir kabine kurdu. İçlerinde (Diyarbakırlı) Kazıp Paşa ile Albay Arif Bey de vardı. Bu seçimin ilk haftası, çok heyecanlı geçti. Çünkü Mustafa Kemal Paşa attan düşmüş ve evine götürülmüştü. Bereket yarası önemli değildi. Yirmi dört saat sonra cepheye gitti. Her şeye karşın Ankara'daki heyecan panik halini alıyordu. Bir hayli kimse Kayseri'ye göçtü. Köylü birkaç gün sabrettikten sonra, birkaçı gelerek bana dedi ki: «Beyler Ankara'dan savuşuyor. Yunanlılar yaklaşmış. Şehir kaçaklarla dolu. Biz de arabalarımızı hazırladık. Ne dersin?»

Ben: «Yerinizden kıvıldamayın» dedim. Benim Kayseri'ye gidip gitmeyeceğimi sordukları zaman, kesinlikle gitmeyeceğimi söyledim. Bunun üzerine, benim, ne zaman Ankara'dan ayrılmak gerektiğini kendilerine haber vermeme rica ettiler. Ben onlara:

«Böyle bir zaman gelmeyecek.» dedim. Bu, onları biraz avuttu.

Durum çok korkunç bir hal alıyordu. Yüz bin kişilik Yunan ordusu, bütün araç ve gereçleriyle, Ankara'ya gçmek istiyordu. Hattâ, Ankara'da bazı İngiliz subaylarına ziyafet vereceklerini söyleyerek onları davet etmişlerdi. Türk ordusu yirmi beş bin kişilikti. Daha bir

yenilgi geçirmişti. Ateş gücü Yunanlıların yarısından azdı, taşıma araçları çok kıt, silâhlar değerice düşüktü. Bu, son debelenmeydi. Ya son bir saldırıya geçmek, ya da silinip gitmek gerçeği ile karşı karşıyaydık. Fakat, bizler o günü görmeyecektik, işte, garip bir surette «Ben» denilen şeyin tamamıyla milletin içine kanşmış olduğunu en çok o zaman hissettim. Millet göçerse, ben de onlarla birlikte gitmek istiyordum. Bence kendimin, bir küçük parça olmamın hiç bir önemi yoktu.

16 ağustosta, Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek gönüllü olmak istediğimi yazdım. Beni Garp cephesine atayan bir cevap aldım. Sureti aşağıdadır:

Halide Edib Hanımefendi Hazretlerine
İvedidir

Garp cephesi

Ordu safları arasında vatanımızın müdafaasına fiilen iştirak için şiddetli istekle vuku bulan müraccat-ı vatanpervera-neleri orduca memnuniyetle telâkki olundu. Hizmeti fiiliye-i askeriyyeye kabul ve Garp cephesine memur edildiğinizi tebliğ ederim. Keyfiyet cephe kumandanlığına da bildirildi. İlk vasıta ile cephe karargâhına müracaat ve oradan görevinizi öğrenmeniz rica olunur.

Fi 18/8/37

/ Başkumandan

Mustafa Kemal

BÖLÜM X

SAKARYA

Cephenin karargâhı gizli tutulduğundan, nereye gideceğimi bilmiyordum. Mallı istasyonunda trenden indim. Bana cepheye gitmekte olan bir genç yüzbaşı arkadaşlık ediyordu. Şimdi artık Ankara'dan Sarıköy'e kadar küçük bir alan Türklerin elinde kalmıştı. Kömür hemen hiç yok gibiydi. Hemen yalnız askerlerin ihtiyacı için kullanılan trenler odunla işliyordu. Vagonlar hep üçüncü ve çok eskiydiler. Oturacak yerler hep tahta, pencereler kırık. Her yer tahtakurusuyla doluydu. Her istasyonda orduya katılacak olanlar geliyor, istasyonda, kadınlar arkalarından koşuşarak ağlıyorlardı. Dişsiz bir ihtiyar kadının açık ağzından çıkan iniltileri hâlâ duyar gibiydim. Trendeki erkekler birbirleriyle konuşuyor, nereli olduklarını soruyorlardı. İçlerindeki büyük kudrete karşın, pek de umutlu görünmüyorlardı. Umudu, yalnız tanınmamış, genç subaydan alabiliyordunuz. Evet, bu ateşle imtihanın son evre-siydi. Mallı'ya gelmeden önceki istasyondayken ay doğdu. Sol

185

yanda çok düzenli küçük bir süvari birliği gidiyordu. At nallarının yansıyan kulağımıza geliyordu, iki adam, benim kırık pencereye tırmanarak, ellerini uzattılar:

«Ne istiyorsunuz, hemşeriler?» diye sorduğum zaman:

«Biz Nâzım Bey'in tümenindeniz, senin elini öpmeye geldik,» diyorlar. İkisi de elimi öptükten sonra, ben de onlara basan diliyorum. Bir çaresini bulup şehit Nâzım'a askerlerinin bu sonsuz sevgisini bildirmek isterdim.

Mallı istasyonunda, genç yüzbaşı geldi, kapımı açtı. Aşağıda salt bir sessizlik içinde oturup bekleyen bir hayli asker vardı. Kısa boylu bir asker bana doğru gelerek, İsmet Paşa'mın yaveri olduğunu ve Paşa'mın arabasını gönderdiğini söyledi. A-tımla seyisim yanımda olmakla beraber, hiç ses çıkarmadan söylenene uyararak onu izledim. Evet, asker, artık bir kişi değil, ordu birliğinin bir noktasından ibaretti: Anadolu'nun çorak topraklarını istilâ eden insan selinin bir parçası. Sessiz, sarı bir boşluk. Tek ses, arada bir kulağımıza gelen at nallarından başka bir şey değil. Sonunda toprak yığınlarına ve sırtlarına doğru gitmiştik. Yüzbaşından karargâhın nerede olduğunu sorduğum zaman, Alagöz köyünün yanında, bu sırtların arkasında, küçük bir vadide olduğunu söyledi. Nihayet, otomobil dar bir yoldan geçti. Uzaktan çoban köpeklerinin havlaması işitiliyor ve yer yer, birer kocaman ateşböceği gibi ışıklan yanan çadırlar görünüyordu. Köyde, tahtadan bir evin önünde durduk. İki süngülü er kapıda nöbet bekliyordu.

Açık kapıdan, tabanları toprak iki oda ve orada çalışan subaylar görünüyordu. Evin ikinci ve son katına çıktığım zaman Yarbay Tefik, beni köşesinde kocaman bir masa ve yanında bir portatif karyola bulunan odaya götürdü. Burası İsmet Pa-j şa'nın odasıydı. Ayakta, bir

binbaşı ile konuşuyordu. Genç bin-| başı odadan çıkınca, bana döndü, bir tahta iskemle gösterdi:

«Artık benim ordumda bir ersin» dedi. Ben de çok askercejj bir tavır aldım.

«Evet, Paşam,» dedim.

Bana küçük, bir odalı bir ev vereceklerini ve bir de er bu-İ lacaklarını söyledikten sonra:

«Başkomutanı ziyaret ettiniz| mi?» diye sordu.

«Hayır, Paşam.» dedim.

«Şimdi henien gitmelisiniz, sizi bekliyor, döner dönmez sizi görevinize atayacağım.» dedi. Yine bir subay beni Mustafa Kemal Paşa'mn karargâhına götürdü. Solda, toprak yığınlarının altında birkaç evin ışığı yanıyordu. Bir tek ses karanlıktan geliyordu. O da, telefon servisini yapan bir askerin: «İnler Katrancı, İnler Katrancı,» diye bir köyle konuşmasıydı. Sağ taraf bir çukur. İçinden su geçiyor. Arkasında üç ev daha var. Bu evlerin arkasında, yine ışıkları yanan çadırlar, uzun ve sivri bir direk. Telsiz tesisatı. Köy yolları karanlık, çamur içinde. Ay batmış. Gece yansı oluyor. Küçük bir tahta köprüyü geçerek öbür yandaki eve gittik. Mustafa Kemal Paşa'mn koruyucuları kapıda. Onlardan biri beni yukarıya çıkardı. Paşa'mn yaveri Yüzbaşı Muzaffer B^y beni Paşa'mn odasına götürdü. Çok aydınlık ve tek lüks lambası olan bir Anadolu odası.

Mustafa Kemal Paşa, oturduğu koltuktan güclükle halk-maya çalıştı. Çünkü, kaburga kemikleri hâlâ ağrılar içindeydi. Yanında Mustafa Kemal Paşa'mn ikiz kardeşiymiş gibi kendisine benzeyen bir albay ayakta duruyor. Mustafa Kemal Paşa'-ya doğru, kalbimde gerçek bir saygıyla gittim. O kendi halinde odada, bütün gençliğin bir millet yaşasın diye ölmeyi göze alan kararını simgeliyordu. Ne saray, ne şöhret, ne herhangi bir kudret onun o odadaki büyüklüğüne yaklaşamaz, Gittim, elini öptüm.

«Safa geldiniz, Hanımefendi» dedikten sonra, yanındaki subayı «Albay Arif» diye tanıttı. Tasarlanamayacak kadar Pa-şa'ya benziyordu. Görünüşte nezaketine karşın, benim orada olmamdan memnun değildi (1).

Mustafa Kemal Paşa, ben oturduktan sonra, Ankara hakkında havadis sordu. Aynı zamanda, tahta masanın üzerindeki bir haritaya eğilerek durumu dört yaşında bir çocuğun anlayabileceği kadar açık ve sade bir söyleyişle anlattı. İşte Sakarya, kıvrılarak gidiyor. Etrafına birtakım topluiğneler üzerinde kır-

(1) Sonradan öğrendiğime göre, beni çizmelerim ve asker elbisemle çok fazla genç bulmuş ve orduya bu yaşta gelmenin doğru olmayacağını bir subaya söylemişti. O da, benim hemen hemen orta yaşlı bir kadın olduğumu söylemişti. Bunun üzerine albay bana karşı çok daha içtenlikli bir durum almaya başlamıştı.

; İMTİHANI

187

mızı ve mavi kâğıtlar konulmuş. Birer kelebeğe benzeyen iğneler. Eğer askerî durum hakkındaki duygularımı Mustafa Kemal Paşa'ya söylesem, kesin olarak gülerdi. Yunan ordusu kocaman bir canavar gibi Ankara'ya yaklaşmış görünüyordu. Buna paralel olarak Sakarya'nın doğusunda Türk ordusu da kıvrılarak bu canavann Ankara'yı yutmasına engel olmaya çalışıyordu. Siyah canavar o kadar kocamandı ki, insana acı veriyordu.

«Eğer Ankara'ya gider de bizi geride bırakırsa, ne yaparız?» diye sordum. Korkunç bir kaplan gibi güldü:

«Bon voyage, messieurs, derim. Arkalarından vurarak onları Anadolu'nun boşluğunda yok ederim.»

Ben ayağa kalkarak İsmet Paşa'ya gidip: «Sizinle görüştüğümü bildireceğim» dediğim zaman, ilk defa olarak tabii bir gülüşle güldü: «Yeriniz rahat mı?» diye sorduktan sonra, akşamları kendi masasında yemek yememi söyledi. İsmet Paşa, Albay Arif ve yaverleri de orada yemek yiyorlardı. Sakarya Savaşı sırasında, Mustafa Kemal Paşa'nın özelliği bambaşkaydı. Zaferden emin, aksi çıkarsa bütün arkadaşlarıyla birlikte ölmeye hazır görünüyordu.

Döndüğüm zaman, İsmet Paşa beni Birinci Şubeye -orada insana en çok ihtiyaç olduğu için- memur ettiğini söyledi. Benim şefim, orada gördüğüm binbaşı olacaktı. Garnizon komutanı beni eve götürdü. Evin iki odası vardı. Bir tanesinde neferim portatif karyolamı kurmuş,

elinde bir lamba, beni bekliyordu. Uzun boylu, üstü başı ve ayakkabıları paramparça bir adamdı. İçinde bana karşı, bir kardeş koruması olduğunu hissettim. Selâm vererek: «Battaniyemi getirip kapınızın dışında yatayım mı, efendim?» diye sordu. «Garnizon komutanından izin aldıktan sonra, yatabilirsin» dedim. Garnizon komutanı: «Edib kızı Halide, karargâh erlerinden» diye adımı, yaşımı saptadıktan sonra, emir erimin yiyeceğimi buraya getireceğini, saat onda karargâha gitmem gerektiğini, bütün gece çalışıp gündüzleri yatıldığını söyledikten sonra, ayrıldı. Benim emir eri, bana İstanbul'dan gelen genç bir subay muamelesi yapıyordu. Çayımı saat sekizde getirmesini söyledim. Adı, Ali Rıza idi. Nihayet, bu dar odada, alçak tavanın altında yapayalnızdım. Odanın beyaz perdeli küçük bir penceresi vardı. Bütün gece, dev kadar büyük arılar vızlıyormuş gibi ateş sesleri duydum durdum. Beyaz perdenin arkasındaki demir parmaklıkların arasından dışarıdaki ağaçların gölgesini görüyordum. Ali Rıza çayımı getirdiği zaman, o gece ateş olup olmadığını sorunca, Yunan uçaklarının Mallı istasyonuna her zamanki gibi saldırmış olduklarını söyledi.

Karargâha gittiğim vakit, çalışacağım subaylar daha yeni uyanmış oldukları için, Yarbay Tevfik'in odasına girdim. Ben Birinci Şubenin bir kısmında bulunan Binbaşı Kdmal-'in emrinde çalışacaktım. (Kemalettin Sami Bey'le karıştırılmamalıdır). Bu genç adamın vücudunda dokuz yarası varmış. Okuldan çıktığı günden başlayarak, her dövüşe girip çıkmış, inkılâp taraftarı ve militarizme karşı olduğu için de büyükle-rince pek sevilmiyormuş. Bu odanın duvarları da yataklarla doluydu. Orta yerdeki büyük tahta masanın çevresinde sıkışmış subaylar, yazı yazıyorlardı. Binbaşı Kemal beni onların arasına sıkıştırarak, görevimi söyledi. Her gün, muhtelif tümenlerin insan, mühimmat ve silâh bakımlarından kuvvesini saptayacak, not alacaktım. Böyle bir raporu hazırlamak öyle sanıldığı kadar kolay değildi. Gündüz de yanan lambanın altında çalışıyordum. Benden başka da orada sigara içen yoktu. Öğle yemeğini Yarbay Tevfik ve birkaç subayla yedim. İkinci Şubede pek fazla iş yoktu. Ona binbaşı Tahsin'le Yusuf Akçura Bey yardım ediyorlardı. Ben, boş vakitlerimde, onlara da yardım etmeyi vaat ettim. Bu sayede ordunun en cesur ve kabiliyetli subaylarından olan Binbaşı Muharrem'i tanıdım. Anlaşılan, Albay Arifin on birinci tümeninde çalışmıştı. Albay Arifin tümeni lağvolunmuş, fakat kendisi Mustafa Kemal Paşa'nın eski arkadaşı olduğu için askerî kabineye alınmıştı. Albay Arifi çok içki içiyormuş diye eleştiriyorlardı. Mustafa Kemal Paşa bu eleştiride kendisine de bir ima olduğunu sezmiş. Her halde, tümeninden çekildikten sonra da bir kurmay olarak hizmeti çok büyük olmuştu.

Genç subaylardan biri Albay Arif hakkında fikrimi sorduğu zaman, akıllı bir adam göründüğünü söyledim ve benim

188

1 UKKUN ATEŞİM İMTİHANI

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

yanımda, eliştirilecek tek kelime bile söylememiş olduğunu anlattım.

O akşam yemekten sonra, Albay Arifle birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın odasında oturduk ve sabahın beşine kadar subaylar durmadan raporlarını getirdiler. Arada bir İsmet Paşa geliyor, yorgun bir halde, bir tahta sandalyenin üstünde uyuk-layakalıyordu. Mustafa Kemal Paşa daima askerî sorunlar üzerinde duruyor, harita üstündeki kırmızılı mavili iğneleri oradan oraya götürerek askerî harekâtı düzenliyordu. Bu, bana çocukluğumuzda «Çaylak yavrumu kapamazsın ya!» oyununu hatırlattı. Bana Mustafa Kemal Paşa, yavrularını koruyan bir tavuk ve Papulas da Yunan tarafından bir çaylak gibi görünüyordu.

Mustafa Kemal Paşa, topçu kuvvetini, mühimmatı ve asker azlığını düşünüyordu. Biz Yunanlılara karşı ancak üçte bir kadardık. Bu Sakarya vadisinde, Türkler tarafından alınıp verilen yediden fazla küçük mevzi vardı. Mustafa Kemal Paşa Çanakkale'de on bir bin kişiyi bir saldırıda nasıl yok etmiş olduğunu düşünerek o günlere hasret çekiyordu. Her akşam, Binbaşı Kemal yahut ben, kuvvetlerimizin listesini ona götü-rüyorduk. Mustafa Kemal Paşa'nın, ayrıntı hakkındaki bilgisi beni şaşkına çevirmişti. Bir gün, bir rakamın yanlış olduğunu hemen fark etti. Bana bu rakamın Binbaşı Kemal tarafından verilmiş olduğunu söylediğim zaman, ona sordu. O da çok mert bir tavırla yanlışını itiraf etti.

Sakarya Savaşında Refet Paşa'nın millî savunmanın başı sıfatıyla ne kadar önemli bir hizmette bulunmuş olduğunu anladım. Sakarya ordusuna cephane, «mühimmat» ve insan göndermek için memleketin her yanını arar tarardı. Gerçi, Sakarya Savaşının başında yirmi beş bin tüfek ve insan var idiyse de, bunlardan on altı bin kişiyi kaybetmiştik. Halbuki, savaşın sonunda kuvvetimiz kırk bine çıkmıştı. Genel Kurmay'ın başında olan Fevzi Paşa da, ordunun zaferini, insan ve mühimmat bakımından Refet Paşa'nın çabasına borçlu olduğumuzu söylerdi. Fakat, Refet Paşa'nın kendisi, bütün bu zaferin köylü kadınlarının marifeti olduğunu, yayan yürüyerek orduya yardım ettiklerini söylerdi.

Mustafa Kemal Paşa yemeklerden sonra çeşitli konular
189

üzerinde konuşurdu. Bazen yenilirse, Sivas'a çekileceğimizi söylerdi. Fakat, bunu çok seyrek söylediği zaman, Albay Arif de ben de üzülürdük. Albay Arif her zaman, bu memlekette hayatın kıymeti olmadığını, ölüme gönderecek sayıda insan bulunduğunu söylerdi. Albay Arif, hayatını tamamıyla orduda geçirmişti. Ara sıra konuşurdu. Konuştuğu zaman da, ya Al-manya'daki günlerinden sözeder, ya savaş meselelerine değinir, gayet realistçe konuşurdu. İnsan tarafını, ihtiyar hizmetçisi Ayşe Hanım'den ve boz ayısından sözettiği zaman sezerdiniz. Bu ayıyı Pazarcık ormanlarında yavru iken bulmuş ve yanına almıştı. Dişlerini çıkartmış, onunla her zaman güreş edermiş. Aylarca bu ayı güreşinden yoksun olmak ona güç geliyordu. Bu ayıyı yenecek kimse olmadığını söylerdi. Ayının Ayşe Hanım'la güreş edip etmediğini sorduğum zaman, Boz Oğlan'm bu kadına karşı bir evlât gibi davrandığını anlatırdı. Anlaşılan, en büyük zevki bu ayı ile güreş etmektir. Boz Oğlan'ı Mustafa Kemal Paşa'nın bahçesinde birkaç ay sonra gördüm. En çok sevdiği armuttu. Koskocaman ve korkunç bir yaratıktı. Uzattığım armudu alıp yedi, fakat benimle güreş etmeye kalkmadı.

25 ağustosta savaş başladı. İlk günleri, Yunanlılar yer kazanıyordu. Ufak tepeleri birer birer ele geçiriyorlardı. Bu tepeler askerî bakımdan çok önemliydiler. Mustafa Kemal Paşa onların Çal tepesini alıncaya kadar korkulacak bir şey olmadığını, fakat Haymana'ya girerlerse, bizim de kapana tutulacağımızı söyledi.

Ben Yusuf Akçura ve Binbaşı Ali Beyle karargâhtan Ala-göz tepesine çıkarak savaşı seyrettik. Yunan uçakları uçuşup duruyorlardı. Binbaşı Ali bizim yerimizi keşfetmiş olmalarından kaygılanıyordu. Bu aralık, Mustafa Kemal Paşa, Refet ve İsmet Paşalar karargâhta toplanmışlardı.

Alagöz tepesinden aşağı doğru inen sonsuz vadiler ve toprak yığınları, kırmızı mavi renklere boyanmış gibiydiler. Çal tepesi bunların üstünde bir dev gibi yükseliyordu.

Fevzi Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa'nın evinin önünde rastladım. Beraber yürüdük ve konuştuk. O, Yarbay Salih'le birlikte en ön saftaydı. Onda zaferimize karşı o kadar büyük bir güven vardı ki, bu insana umut veriyordu.

190

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

TUKKUM ATEŞLE İMTİHANI

Bir hafta geçmeden Çal tepesi düştü. Korkunç bir sessizlik. Mustafa Kemal Paşa sövüyor, aşağı yukarı dolaşüyor ve geri çekilme emri verip vermemekte duraksıyordu. Bir subay odaya girerek:

«Fevzi Paşa sizi telefonda arıyor, efendim» dedi.

Gece yarısından sonra, saat tam ikiydi. Bana orası o gece bir tiyatro sahnesi gibi gelir. Mustafa Kemal Paşa, karşıki odada telefon ediyor, ben de kapıya dayanmış, dinliyordum. Sofa, ayakta dimdik duran subaylarla doluydu. Herkes bekliyordu.

«Mustafa Kemal konuşuyor. Siz misiniz Paşa Hazretleri? Ne? Vaziyet lehimizde mi dediniz? Doğru anladım mı? Haymana hemen hemen işgal edilmiştir. Ne? Yunanlılar kuvvetlerinin sonuna gelmiş, ricat mı edecekler?»

Orada duranların yüzleri ışıldıyor. Ondandan sonra Mustafa Kemal Paşa geldi. Yunanlılar daha ileri gitmeden önlerine göndereceği kuvveti bulmak için plan yapmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın gözleri o gece Dante'nin Cehennem'inde yananların gözleri gibi, anlatılamayacak kadar acı içindeydi.

«Dinleniniz Paşam, yatınız!» dedim.

«Hayır, haydi bir kahve daha içelim» diyerek, kendisine hizmet eden Ali Çavuş'a seslendi. Eğer bazen raslantı bir hareket bir milletin kaderini değiştirebilirse, işte Fevzi Paşa'nın telefonu böyle bir raslantı oldu.

Fevzi Paşa'nın hakkı vardı. Ertesi gün Yunanlılar Haymana'ya saldıramayacak kadar yorgundular. Oradaki gedik bizim tarafımızdan kapatılmıştı. Dördüncü Tümen komutanı Kema-lettin Sami Paşa üç Yunan tümeniyle dövüşüyordu. Türk tümeni bin beş yüz, Yunan tümeninin her biri üç biner kişilikti. Âdeta Kemalettin Sami'nin tümeni karşısındakinin hareketine engel olmak isteyen bir dirsek gibi görünüyordu. Gece yansı, Mustafa Kemal Paşa'ya telefon ederek, acı acı cephane istedi. Bütün bu aralık, Fevzi Paşa Yunanlıların çekileceklerinde ısrar ediyordu. Bir sürü tartışma oldu, İkinci Şubenin işi önem kazanmıştı. Ben de o şubeye bağlandım. Bizim tarafımızdan süvari kuvvetlerinin hücum birlikleri büyük bir rol oynadılar. Yunan nakliyatını durduruyor, «-mühimmat» depolarına saldırıyor, tren yollarını bozuyorlardı.

191

Vaktiyle Ethem'in yanından ayrılmış, fakat orduya katılmamış olanlar da artık şimdi bir çete savaşına başlamışlardı. Yunan esirlerinden aldığımız bilgiye göre, orduları üçte birini kaybetmişti. Genç bir Yunan tutsağı bana dedi ki:

«Bize her tepeye saldırışta, arkasında Ankara var diyorlardı. On altı gün geçti, Ankara görünmedi. Türklerin eline geçerse bizi öldüreceklerini söylüyorlardı. Durmadan da makineli tüfeklerle bizi ileri sürüyorlardı.»

Her halde Anadolu çölü korkunç sessizliğiyle Yunanlıların karakterine uymuyordu. Bununla birlikte, Sakarya'da iyi dövüştüler. Ordularının bir kısmı yerli Hıristiyanlardan, yani Türk uyruklulardan kurulmuştu. Bunlar dövüşüyorlardı, çünkü tutulurlarsa vurulacaklarından emindiler. Biz teslim olanları vurmayağımızı ilân etseydik, Yunan ordusunun yarısını bizim tarafa çekecektik. Yerli Hıristiyan köyleri de çok kötü durumdaydılar. Yunanlılar köyleri yakıyor, hayvanları alıyor ve İzmir'e gönderiyordu. Artık Yunan çekilişi ciddî bir şekil alıyordu.

Yunanlıların yirmi bir uçağı vardı. Bizim bir uçağımız vardı, onun da benzini eksik, makinesi bozuktu. O günlerdeki Türk havacılarının cesaretinin derecesini anlatacak güçte değilim. Onların sadece getirdikleri haber değil, Yunan uçaklarına ve ulaşım kollarına yaptıkları saldırılar da son derece önemliydi. Bunların arasında, dünyanın muhayyilesini şaşırtacak olan bir tanesi Yüzbaşı Fazıl'dı. Bir havacıyla, Fazıl'a ne gönderelim diye sorduğum zaman: «Fransızca Temps gazetesini yollayın, Fazıl yalnız onu istiyor» demişti. Fazıl'a Temps gazetesini yolladık.

Eğer Türk savaşçıları içinde Fazıl'a insanüstü sıfatı vermek gerekirse, sağlık şubesinin başmüfettişi Dr. Murat'a bir insan mucizesi demek gerekir. O yokluk içinde hastaneler, ambulanslar yaratıyor, yaralıları öküz arabalarında taşıyordu. Bu vahşet diyarında esen soğuk rüzgârda kolları, başları sarı bir sürü askerin yattığını görürdünüz. Dr. Murat at üstünde dolaşırdı. Herhangi bir memlekette mevki yapabilecek bir doktordu. Çok zaman ateş altında yaraları sarar, hastaları taşıtır-dı. Bizim Yunanca çevircimiz bir Türktü. Her gün Yunanlıların «Risos Pasttis» adlı günlük gazetelerinden çeviriler yapar-

192

TUKKUN ATEŞLE 1MT1HAW1

di. Her halde Atina'da bu Anadolu savaşının insan hayatına karşı bir öldürüşme olduğunu anlayanlar vardı.

Eylülün dokuzuncu sabahı, garnizon komutanını evimin kapısında buldum. Bana yalnız iki battaniye ile atımı götürebileceğimi, Dr. Murat Mallı istasyonuna giderken onunla beraber gidebileceğimi söyledi. Bu, bir emirdi, o gün çevredeki sevinç, kötü günlerdeki acı kadar sessizlik ve durgunluk içinde kendini anlatıyordu. Karargâh, Polatlı'nın on mil ötesine kadar gitti. Malh'da trene bindiğim zaman, ilk kez hava komutanı Fazıl'ı gördüm. Bir kurşunî köpekle kompartımanda, karşımda oturuyordu. Geniş yüzlü, hüznü ve iyi bakışlı gözleri olan bir adamdı. Bu gözler, çevresinin ötesinde bir şeylere bakıyor gibiydi.

Mutfak takımlarım götürememiştik. O sabah yalnız bir fincan çay içmiş olduğum için, trende aklıktan kıvranıyordum. Bu açlığı gidermek için çıkıp dolaşırken trenin kapısında Ali Çavuş'u gördüm: «Bana biraz ekmek ver» dedim. Kompartımanın kapısına battaniyelerimden birisini

asmıştım. Öteki battaniye hem yastık, hem örtü işini görüyordu. Sabaha kadar titredim. Ertesi gün, ilk Türk saldırısı olacaktı. Önce, üç paşa arabayla geçtiler. Bizler de, kırk kişi kadar, beyaz, kara ve doru atlann üstünde onları izledik. Tabii, benim Doru'yu geçebilecek at olmadığı için, o hep önde gidiyordu. Buğday tarlalarındaki olgun başaklar rüzgârda sallanıyordu. O gün erlerin yalnız savaştan dolayı duydukları heyecanın niteliğini sezer gibi oldum. Bir Tatar köyünün önüne gelince attan indik. Bir tepeyi tırmandık. Dar bir boğazda Elli Üçüncü Tümen vardı. Bu, Üçüncü Kolordunun bir parçasıydı. On Beşinci ve Yirmi Üçüncü tümenler hücumla geçmişlerdi. Hepsi dev anlar gibi vızıldayan Yunan uçaklarının altında. Bu tepenin önünde geniş bir vadi, etrafından Polatlı ve Katırh bulunuyordu. Hava toz ve duman içinde. Subaylardan biri:

«Bu manzara gece çok güzeldir» diyor.

Biz ilerlerken, Ali Çavuş yanıma geliyor ve diyor ki:

«Sol üzengiye ayağını geçilmemişsin. Paşa gönderdi, düzeltelim diye.»

Âli'nin öbür yanındaki bir siperde Mustafa Kemal Paşa'-nın gülerek bize baktığını gördüm. Seslendi:

«Gelin, Hanımefendi, savaşıyoruz.»

Yüzü, en çok sevdiği oyunu oynayan bir çocuk gibi, gülüyordu. Bana Üçüncü Kolordu Komutanı Kâzım Paşa'yı tanıttı. Arkasında bir kürk, elinde bir telefon, karşıdaki tepelerle konuşan bir adam. Mustafa Kemal Paşa:

«Duatepe'ye hücum ediyoruz» dedi.

Ondan sonra, öteki siperleri de dolaştım. Top ve makineli-tüfek sesleri hiç ara vermiyor. Elimdeki dürbünle savaş oyununu seyrediyorum. Bunun sonucunun hastanelerde ne biçim aldığını unutmuş gibiydim. Evet, insanlar birbirine giriyor. Nihayet süngü savaşları. Âdeta kocaman karıncaların yuvaları etrafında kavga etmeleri gibiydi. Yanımdaki:

«Şu sivri, piramide benzeyen tepeyi görüyor musunuz? O Karadağ'dır. Onun arkasından bakarsanız, Yunan çekilişini görürsünüz» dedi.

Baktım. Güneşli göğün altında, siyah bir toz bulutu arasında kapkara bir insan sürüsü gidiyor. Dedi ki:

«Yunanlılar yüreklice dövüşüyorlar. Kuvvetlerinin çekilişini kapatmak için topçular kendilerini feda ediyor.»

İşte, Papulas'ın askerî görüşü, bu ilk çekilmeden sonra savaşı bir yıl daha sürdürdü. Askerî bakımdan «mükemmel» bir şey. Ama, insanlık bakımından, bir yıl önce bitmesi iki taraf için de daha iyi olurdu.

Savaş o gün saat dörde kadar sürdü. Yirmi Üçüncü Tümen Duatepe'nin arkasından Çekirdekler'e girmişti. Bunu söyleyen Binbaşı Muharrem On Beşinci Tümene bunu haber vermek için, onbaşıyı da beraber götürmesi gerektiği zaman, bir çocuğa mükâfat vaat ediyormuş gibiydi.

Yeni karargâha geldiğimiz zaman Albay Asım beni onbaşı yapmış ve bana bir çeşit uğur «alâmeti» gibi davranmıştı. Binbaşı Muharrem dedi ki:

«Şimdi insanların top ateşiyle öldüğü yere gidiyoruz.» Bunu söyledikten sonra, arabaya binerek epeyce gittik. Bana Du-atepe'de dumanlar arasında savaşan insanlar elimle tutacak-mışım gibi geliyordu. Orada bir şey parlardı, bir ses: «Ateş» diye gürlledi ve parlak bir madde uçup gitti. Duman ve gürültü. Nihayet, kendi topçu kısmımıza gelmiştik. Yine demir gibi bir ses bize sert bir eda ile emir verdi: \ P: 13 \

195

«Yüzükoyun yürüyün!»

Binbaşı Muharrem: «Buldukları yerin Yunanlılar tarafından öğrenildiğim istemiyorlar» dedi. Yüzükoyun yürümek bana gülünç geldi.

«İşte komutanım sipere geldik» diye yanımda bir ses fısıldayınca, siperden bir dev kolu gibi bir kol uzandı, beni yakalayarak aşağıya çekti. Bu, Şükrü Naili Paşa'nın koluydu. Bu adam gayet uzun boylu, sarışın ve çocuk gibi mavi gözlüydü. Yüzü toz toprak içinde, Beni siperdeki dürbününün başına oturarak:

«Şimdi Onbaşı buradan Yunanlılara ateş edeceksiniz!» dedi.

Beni bağışlamasını rica ettim. O, kendisi ateş meselesini sağlarken, biz siperden sürünerek çıktık.

Şükrü Naili, eski Germenlerin devrine yaraşır bir insandı. Albay Arif, onun gerektiğinde süngü ile dövüşecek yetenekte bir insan olduğunu söylerdi. Yedi tümen komutanı Sakarya'da şehit olmuştu. Şükrü Naili'nin şehit olmaması için (sekizinci olmaması için) içimden dua ettim.

Duatepe alınmıştı. Üstünde bir tek Türk askerinin, güneşin altında, ayakta durduğunu gördüm.

Saat dokuzda karargâha döndük. Geçtiğimiz vadi, havasına mürekkep sürülmüş gibi kararmıştı. Şurada burada nakliyeciler, ateş yakmış oturuyorlardı. Onların arasından, atlarımızın nal sesleri vadide yankılar yaparak, geçtik.

Bizim saldırı bir hafta kadar sürdü. Karadağ'a Elli Yedinci Tümen saldırdı. Bunlara bakarken, insan kalabalıklarının birbirlerini öldürdüklerini görüyordum. 1200 kişi olan Elli Yedinci Tümenin yedi yüzü şehit olmuştu. Ben, kendi kendime içimden, bu cehennem sahnesiyle ilgilenmemi kınıyordum. Albay Kâzım'ın çadırına geldiğimiz zaman, bize yer gösterdi.

Komutanın bir saman yığınının ibaret olan yatağının üstünde oturduk. Mustafa Kemal Paşa'nın gelmesini bekledik. Ondan sonra da, at üstünde, onu arabasında izledik.

Yunanlılar Sakarya'nın doğu tarafını aceleyle terk ediyorlardı. Biz de artık Polatlı'ya gidebilirdik. Eylülün on üçünde Mustafa Kemal Paşa ile öğle yemeği yerken, Malta'dan yeni dönmüş olan Fethi Bey'i orada bulduk Albay'Arif de oradaydı

Elini Albay Arife uzatarak, el falına bakmasını söyledi. Albay Arif:

«Bak, parmaklarının arasından ışık sızıyor. Hiç içini saklamıyorsun.» dedi.

Mustafa Kemal Paşa gülerek: «Bunu bilmek için elime bakmak gerek mi?» Albay Arif, benim avcumda da bakınca, bir dost gülümse-mesiyle, benim hem içini saklayan, hem kuvvetli bir insan olduğumu söyledi ve geleceğim hakkında parlak sözler ekledi.

Şimdi, düşünüyorum. Acaba, kendi avcumda bakarak korkunç geleceğinin ne olacağını görmüş müydü?

Bir zaman için, Polatlı'da, istasyonda kalmak zorunda kaldık. Kasabadaki evlerin oturulacak hale sokulmasını bekliyorduk. Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya gitmişti. Sakarya komutanları bir bir gelerek İsmet Paşa'yı kutluyorlardı. Gayet ağırbaşlı ve sakin olmalarına karşın, bir küçük çocuğun kendinden kuvvetlileri yendiği zamanki durumda olduklarını hissediyordum. Ben vagonun merdiven basamağında oturarak, Polatlı'nın kırmızı damlı evlerinden yükselen toz bulutlarına bakıyordum. O aralık, bir Türk çavuşu bir küçük grup Yunan tutsağı getirdi. Onlar da oraya çömeldiler. Aralarında, her halde on sekizinden fazla olmayan, üzgün yüzlü bir genç vardı. Onu yanıma çağırdım. Memnun göründü. Ben, insanların hür doğduğuna inandığım için düşman tutsakları görmekten de üzüldüm. Bana kendi memleketini anlattı. Annesi, altı kız kardeşi varmış. İsimlerini bir bir söyledi ve aynı zamanda hükümetlerinin bu vahşî savaşa kendilerini sürüklemesinden ne kadar üzgün olduğunu anlattı. Her halde, bu çocuk, o günlerin Yunan vatanseverlerinden değildi. Herhangi bir insan evlâdıydı. Çünkü, Yunan vatanseverliği çok çirkin ve insanî olmayan şeyler yaptırıyordu. Bu genç, megalomania'yı anlamıyordu. Bu amaç, binlerce yıl önce Yunanlıların olan Anadolu'yu almayı ve içinde yerleşmiş Türkleri, çocukları, evleri mallan mülkleriyle yok etmeyi öğütüyordu. Öldürmek, zaptetmek, saldırmak, işte megalomanianın o günkü anlatımı. Delikanlı yanımdan ayrılırken «Adioses Kiria» dedi. Çocuk sahibi bir kadının ona yakınlık göstermesi, onu avutmuştu.

O akşam, geç vakit, Yusuf Akçura ile Dr. Murat beni gör-

meye geldiler. İki de Karadağ'ın tepesine çıkmışlar, savaşın en şiddetli olduğu yeri incelemişlerdi. Dr. Murat dedi ki:

«Allah bizi oraya yolladı. Orada üç yaralı Türk askeri bulduk. Bir Yunan doktoru yaralarını sarmış, onlara ekmek, su bırakmış.»

Yusuf Akçura'nın anlattığı belki daha da dikkate değer. Biri Türk, biri Yunan askerinin birbirlerine sarılmış olduklarını görmüş. Acaba birbirlerini boğazladıktan sonra, insanların kardeş olduğunu mu hissetmişlerdi? Yoksa, aralarında artık hiç bir siper kalmayan ve ölüme giden iki insan gibi birbirlerine mi sarılmışlardı?

Polatlı'ya yerleşir yerleşmez, Yunanlıların Sakarya köylerindeki vahşî davranışları hakkında çok çirkin haberler aldık. Tamamıyla hayvanlar gibi davranmışlardı. Polatlı'ya yerleştiğimizizin üçüncü günü, İsmet Paşa'ya raporumu götürdüğüm zaman, onu bir Tatann evinin

balkonunda buldum. Beni öğle yemeğine alıyordu. Bana orada yeni bir görev verdi. Abartma ve yalan katmadan, Yunanlıların o bölgede yapmış oldukları zulümleri incelemekle beni görevlendirdi. Bu Tetki-i Mezalim adı altında bir görevdi. Burada işim hakkında bilgi vermeye başlamadan önce, dünyada «suçlu millet» olmadığını söylemek isterim. Aynı zamanda, banşa engel olan şeylerden birinin de, siyasî emeller için isteriye kaçan abartmak yazıdır. Böyle bir hareket, gençliğe kötü duygular veriyor, babaların yaptığından çocukları sorumlu gösteriyor. Bunun sonucu, ya patolojik bir öç alma duygusu, ya da karşı tarafta geçmişten sorumlu olmayanlarda bir çeşit utanma duygusu uyandırıyor. Siyaset kumarcıları bu duygulardan yararlanarak, her zaman bir milleti ötekinin boğazını sıkıya zorladılar. Bundan dolayı, bu faciayı çok tarafsız ve sakin incelemek istiyorum. Ne var ki, ben de, bunun bazı sahnelerinden çok müteessir oluyordum. Başında bulunduğum Tetkik-i Mezalim şubesinde Ya-küp Kadri, Yusuf Akçura, bir teğmen, bir de bir fotoğrafçı hiz-mete memur edilmişlerdi. Teğmenle fotoğrafçı en uzak yerlere giderek resim çeker, bana, yıkılmış köyler hakkında rapor verirlerdi. Birkaç gün sonra, benim de incelemeye kendimin katılmam gerektiğini hissettim. Çünkü, Yunanlıların bu köyler--

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

197

deki hareketleri aklını kaçırmış insanların hareketleri gibiydi. Teğmenden ve gelenlerden işittiğime göre, Yunanlıların Anadolu kadınlarına tutumları, bütün vahşet ölçüsünü aşmış gibiydi. O zaman benim şefim olan Binbaşı Tahsin Bey'e (aile babası ve çok ahlâk sahibi bir adamdı) Yunanlılarca kirletilmiş kadınların isimlerini raporlara geçirmememizi teklif ettim. Kabul etti. Ne kadar zaman kül olmuş köy evlerinin yıkıntıları üzerinde oturarak itiraflar dinledim! Hiç bir katolik papazı, insanın içindeki ebedî ve vahşî hayvan hakkında bu kadar içten itiraflar dinlememiştir.

Polatlı yakınlarındaki Üzümbeyli ve Çekirdekler, en fazla vahşete uğramışlardı. Papulas genel kurmayıyla birlikte Üzümbeyli'de kuşatılmış ve büyük güçle kaçmıştı. Geride kalan Yunanlılar, bana verilen raporlara göre, o köyü ve yakınlarını tamamıyla yakmışlardı. İnsan, pencerelerin demir parmaklıklarında yanmış el parçaları görüyordu. Yirmi gün sonra, buradan köylülerin çoğu kaçmış olduğunu haber aldık. Çe-kirdekler'de bulduklarını haber alınca, oraya gittim.

Duatepe'nin eteğinde, yirmi beş evli bu küçük köyden yalnız üç ev kalmıştı. Ötekiler yanmıştı. Yunanlılar, Duatepe'den çekilirken, tabii hayvan sürülerini götürmedikleri için, onları da öldürmüşlerdi. Her yerde yığın yığın hayvan leşine rastlıyorduk. O karanlık günün kapattığı kül ve taş yığınları üzerinde bir sürü insan oturmuştu. Erkekler bir şey söylemiyor, kadınlar durmadan hareket ediyor ve çocuklar ağlıyordu. O gün Albay Kenan'la Yakup Kadri benimle beraber gelmişlerdi. Onlar da taş yığınları üzerinde oturdular. Başları kirli bir mendile sarılı, ihtiyar, buruşuk yüzlü bir kadın, dişsiz ağzı açıkta, siyah gözleri ölüm acısı içinde, birer pençe gibi uzanan elleriyle omzumdan yakalamış ağlıyordu:

«Kocamı, benim Uzeyir'im buraya diri diri yaktılar!»

Köylüler, başları önlerinde, susuyorlardı. Sadece, bir ihtiyar adam bu sahneyi merakla ve başını sallayarak seyrediyordu. Ben, meseleyi bu ihtiyardan dinlemek istedim. Kadının pençesinden güç belâ omzumdan kurtararak:

«İnsanları burada diri diri yaktılar mı?» diye sordum.

Sakin bir sesle:

«Öyle galiba» dedi.

198

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

Anlaşıldığına göre, Duatepe saldırısı başlamadan önce, Yunanlılar köylüleri götürmüş, angaryaya koşmuşlar. Giden adamlar hiç geri dönmemiş. Yunanlıların genel olarak çekilmesinde, erkekler döndükleri zaman, kadınları evlerinin külleri üzerinde bulmuşlar. Çocukların bazıları açlıktan ölmüş, kadınların karşılaştığı eyleme gelince, ondan hiç söz etmiyorlardı. Yerde dört çukurun içinde küller, küllerin arasında yanmış kemikler ve parça parça asker esvapları, bazen de üzerinde Türkçe yazılar bulunan yanmış kâğıt parçaları buluyorduk. İşte, Uzeyir'in karısı, kocasının burada yakılmış olduğunu söylüyordu.

Burası Sakarya'nın en çok «fecaate» uğramış olan köyüdü. Herkes derin bir acı içindeydi. Gelecek hakkında hiç bir düşündükleri yoktu. Öteki köylerde rastladığım filozofça görüşe burada rastlamadım. Bu köyün çoğunun Rumeli göçmeni olduklarını dillerinden anladım. Türk ordusu, Sakarya'da o kadar yorulmuştu ki, Yunan ordusunu Bolvadin'den öteye sürecektir gücü kalmamıştı. Eylülün yirmisinde, Sivrihisar'ın elimize düşmesini bekliyorduk. Üç gün için, raporlan bastırmak üzere Ankara'ya gittim. Dönüşte Yoldaş'ı yanımda getirdim. Daha amacımıza ulaşamamıştık. Ulaşınca kadar da, ne kadar can kaybı olacağını kestirmek elde değildi.

BOLUM XI

HALİDE ONBAŞI

12 eylül 1921'den ağustos 1992'ye kadar

Şimdi Onbaşı Halide'yi, herhangi bir yabancı gibi önüme alarak onu çözümlenmeye çalışacağım. Acaba, bu kadar insan kaybına ve bu kadar fecaate dayanabilecek kuvveti nerede bulmuştu?

Her halde, son dakikaya kadar, yani Anadolu topraklarından bu korkulu rüya geçinceye kadar sabretmeye kadar vermiş bir psikoloji taşıyordu. Bu ruh haleti, en basit erleden ta İsmet Paşa'ya karar açtı. Birbirimizin gözlerinin içine baktığımız zaman, bu ışısız bakışların ardında, geleceğe inanan bir kuvvet vardı. O günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın orada bulunmaması belki de iyiydi. Çünkü, o, çok sabırsızdı. İsmet Paşa'nın buna karşılık sınırsız bir sabrı vardı. Gerek İsmet Paşa'da, gerek askerde bu karakter, yani geleceği beklemeye ve onu hazırlamaya azmeden sabır ve durgunluk olmasaydı,

200

TUKK.UM ATEŞLE İMTİHANI

Türkler başarı sağlayamazlardı. Buna karşılık, Yunanlılar megalomanide olanın arkasındaki heyecanlı ve sabırsız karakterle-riyle bu geçen günleri kavgalara, içkiye ve her türlü acayip hayata bağlamışlardı.

Üç gün sonra Ankara'dan dönünce, karargâhı hâlâ Polatlı'da buldum. Benim Tetkik-i Mezalim şubemin işi, sabahleyin onda başlayıp öğleden sonra dörtte bitecek dediğim zaman Yusuf Akçura fena halde kızdı. Bir tarih öğretmeni olan Akçura düzenli saatlere katlanamıyordu. Eskiden öğrencisi olan Binbaşı Tahsin âdeta onun emrindeymiş gibi her isteğini yapıyordu. Akçura savaş heyecanı olmadığı zamanlar, özellikle yeni evlenmiş olduğu için, çok sabırsızlanıyordu. Bunu da biraz doğal karşılamak gerekti. Buna karşılık, Yakup Kadri gayet sakin davranıyor ve Yusuf Akçura ile birlikte yattıkları odada geçen şeyleri bana gülererek anlatıyordu.

Akçura sabahleyin gözlerini açınca, bana sövüp sayarmış, «O kadın büyücü» dermiş. İşin garip yanı, şahiden de benim büyü yaptığımı inanıyormuş. Benim 'eski dostum Akçura, bir hafta kadar bana surat astıktan sonra, gelip çalışmaya başladı. Haftanın sonunda, kendisine çikolata ikram ederek barışmak istedim, fakat bu duruma uzun zaman dayanamadı. Yakup Kadri de bir hafta sonra gitti. Onun gitmesinin nedeni sağlığının bozulmuş olmasıydı. Sakarya vadisini, at üstünde, inceden inceye gözden geçirdim. Boşluklarda savaşın izleri kalmıştı. Orada burada belki, elle tırnakla kazılmış çukurlar vardı.

Bir hafta kadar bir Tatar köyünde kaldım. Onları Rus saydıkları için, Yunanlılar bir şey yapmamışlardı. Köy çok temiz bir yerdi. Kadınları yorgun değil, çocuklar okuyup yazıyordu. Öğretmenleri vardı. Kısacası Anadolu'da o sınıf halkın biraz üstünde görünüyorlardı. Bunlar elli yıl önce, Kırım Savaşı sırasında göç etmişlerdi. Çocuk ölümü az olduğu için de çoğalmışlardı. O zaman Türkiye'nin büyük sorunu, nüfusunun azlığı olduğu için, bir gün İsmet Paşa'ya Kırım'dan göçmen getirtmek fikrini vermek istedim. İsmet Paşa, pencereden, bahçede su taşıyan Moğol yüzlü elmacık kemikleri çıkık yaşlıca bir kadına bakıp başını salladı ve:

«Türk ırkının yüzünü değiştirirler. Onlara benzemek istemem» dedi.

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

201

Bir gün, balkonda, kırık bir ütü bulmuştum. Topçu müfettişi Albay Galip, bunu elimde gördüğü zaman, ona ütülenmemiş mendil kullanmanın sıkıcılığından söz ettim. Bunu kendi şubesinin atelyesine onartmak için göndermemi söyledi. O atelyede her şey yapılıyordu.

Sivrihisar büyük bir yanardağın ağzıdır. Yarım ay şeklinde, kayalıklar Sakarya'ya egemendir. Oraya Binbaşı Tahsin'le beraber giderken bana bu kayaların ucu göklere geliyor-muş gibi yüksek göründü.

Sivrihisar yolunda en büyük köy Mülk'tü. Anadolu'da böyle bir köyün bulunduğunu aklımdan geçirmezdim. Bağları, bahçeleri, iki üç katlı taş yapıları vardı. Bu sefer orası dinamitle yıkılmıştı. Kadınlar yıkıntılar arasında, hasta çocuklarla dolaşıyorlardı. Bazıları da tarlalardaki yatmış ekinlerin arasından bir şeler çıkarıp çocuklarının karınlarını doyurmaya çalışıyorlardı. Yunanlılar en fazla burasını yakıp yıkmışlar, yaşama araçlarını ortadan kaldırmışlardı. Ne kimsenin başında bir dam, ne hayvan, ne yiyecek kalmıştı. Kerem Dede'nin karısı Fatma Nine ile konuştum.

«Ah, evlâdım, dedi, ne oturup da yazı yazıyorsun. Boğazları kesilmiş bir halk için yazı neye yarar? Bu köyün üç bin sığır ve koyunu vardı. Şimdi yaralı kocamla kızıma yedirecek yumurta bile bulamıyorum. Bir tek tavuk kalmadı. Tuz bile yok. Yaprakları, otları kaynatıp yerken insan içine bir parça tuz koyabilse.»

Ben ona Sivrihisar'dan bir horozla iki tavuk göndereceğimi vaat ettim. Fakat, olan bitenleri yazmanın benim görevim olduğunu da anlattım. İsmet Paşa'ya haber vermek gerektiğini söyledim. Kadın, boynunu ve gözlerini kollarına silerek:

«Paşa'ya söyle, daha önce bizim ihtiyaçlarımızı görsün. Bir şey yürümüyor, her şey bozuldu, evlâdım. Eski zamanda biz yalnız jandaralann bir felâket olduğunu düşünürdük. Halimizden padişahın haberi yok, derdik. Fakat, o günler âdeti cen-netmiş. Nasıl Yunanlılara yalvardım, bilsen. Biraz yaşayanların başında bir dam bırakın, dedim. Köylülere bizi Avrope yolladı dediler. Bana bak kızım, o Avrope denilen adama söyleyin, biz ona fenalık etmedik, biz zavallı köylüleri rahat bıraksın.» Tuhafı şu ki, Yunanlılar, Sakarya bölgesinde en ilkel köy-
202

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANINI

lüye kadar bu işin arkasında İngilizlerin olduğunu anlatmışlardı. Orada, taşların üzerinde not alarak Hilâl-i Ahmer merkezine, tez elden ilâç, yiyecek ve battaniye göndermelerini, yoksa, hiç kimsenin yaşayamayacağını bir telgrafla bildirdim. O gece, Sivrihisar'a çok geç dönebildim.

Halide Onbaşı, ondan sonraki günlerde, her zaman at üzerinde savaş kalıntılarının sürpüntücülüğünü yapan akbabalar arasında, yıkıntıların üstünde hep köylüleri dinler, not alır ve durmadan yardım için yakındaki komutanlara baş vururdu. Benim daha önceki şefim, Binbaşı Kemal bütün kalbiyle kendini bu işe verdi ve İsmet Paşa bu yakıp yıkılmış alandan gelmiş askerlere iki ay izin verdi.

Ekim ayı çıkmadan, bütün Sakarya vadisinde her damla su donmuştu. Köylüler arasında sırtımda deri kürkle dolaşırken fena halde utanırdım. Ellerimin ve ayaklarımın donması, bu kabahat duygusunu biraz giderirdi. O ay çıkmadan Hilâl-i Ahmer telgrafa cevap verdi. Bu alanın ihtiyaçlarını saptamak için, Abdülmuttalip ile Amerika'nın Yakın Doğuya yardım kurumunu temsil eden Miss Allen ile Misis Belling de geldiler. Bana bir memur dedi ki: «Onların gelmesini biz istedik. Çünkü Miss Allen raporlarımıza inanmıyordu.» Her halde Hıristiyan bir milletin böyle facialar yapması onun çok yüzünü kızartıyordu.

Ben onları Melek köyünde karşıladım. Sakarya'daki harap olmuş altı köyü onlara gösterecektim. Onları yatıracak ev yoktu. Çok şükür, 12. Tümen gezici hastanesi bize çadırlar verdi ve doktorlar çok yardımda bulundu. Soğuk o kadar korkunçtu ki, çadırda yatarken, Yoldaş'ı yatakta kendime bağlıyordum. Binbaşı Tahsin'le fotoğrafçımız ve Yüzbaşı Cemil de bizimle beraberdi.

Miss Allen Türkçeyi Anadolu şivesiyle konuşurdu ve köylülerle hemen dost oluveriyordu. Onun, benim kuruluşumda sürekli bir yardımcı olarak çalışmasını çok isterdim.

Bu uzun gezintide çok acı anılar da vardır: Bir gün Kösea-ğaç*tan Gecek'e, geceyi geçirmek için gidiyorduk. Misafirler arabayla, Binbaşı Tahsin'le ben de atla gidiyorduk. Vakit geçti. Hava çok kararmıştı. Tepeden doğru, bir kadın eşeğini güderek geldi: «Tahsin, oğul Tahsin!» diye haykırmaya başladı.

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANINI

203

Sesi bütün o boş vadiyi tarıyor gibiydi. Binbaşı Tahsin üzüldü. Atını durdurarak:

«Ben buradayım ana, gel ne söyleyeceksen söyle.» dedi.

«Bu üniformayı nereden buldun? Bıyıkların nasıl çıktı?»

Köseağaçlı bir kadındı. Yirmi üç yaşındaki oğlunu Yunanlılar öldürmüştü. Kafası altüst olduğu için, Binbaşı Tahsin'i oğlu sanmıştı. Binbaşı Tahsin oğlu olmadığını söyleyince:

«Bulun öyleyse benim Tahsin oğlu, bu eşeğe bindirir, götürürüm ben onu.»

Köseağaç'a girerken, o acıklı ses yine etrafı «Tahsin oğul, Tahsin oğul!» diye arayıp tarıyordu.

Gecek'te balkonlu bir eve indik. Misafirlerimiz ocağı yanan bir odada oturuyorlardı. Yüzbaşı Cemil onlarla konuşuyordu. Kendisi Saint - Cyre'in eski bir öğrencisi, aynı zamanda bir havacıydı. Birinci Dünya Savaşında kulakları sağır olmuştu. Sağlığı çok nazikti, iyi resim yapardı. Onun köy karikatürleri hepimizi büyülerdi. Bunlardan biri Halide Edib Hanım'ın bir konferansından sonra «Anadolu köylerinin teşekkürü» adını taşıyor ve kadın - erkek, eşeklerinin üstünde kabak getiriyorlardı. Bu adam, içten askerliğe karşıydı ve her yaşayan insana karşı büyük bir sevgi besliyordu. Onunla at üstünde uzun süre gitmek elde değildi. Bir saat sonra her zaman attan iner, atından onu yorduğu için özür dilerdi. Daima da: «Ben sağır, çirkin, romatizmalı ve yoksul bir adamım, fakat ölmek istemiyorum. Onun için insanların zulmüne ister istemez tanık oluyorum.» derdi.

İngiliz kamuoyu ve basını Yunanlılar üzerinde büyük bir etki yaptığı için, eğer Miss Allen'in raporlarını İngilizler basmış olsaydı, bu İzmir kampanyasının felâketleri iki taraf için de daha hafif olabilirdi.

Sivrihisar'a döner dönmez, Binbaşı Muharrem'den bir mektup aldım. Aziziye'de merkezi olan İzzettin Paşa grubunun kurmay başkanıydı. Beni İzzettin Paşa'nın misafiri olarak davet ediyordu. Raporlarımı İsmet Paşa'ya götürdüğüm zaman bundan söz ettim. Dedi ki: «Onbaşı, ben Bolvadin'e gidiyorum. Geceyi Aziziye'de geçireceğim. Eğer yarım saata kadar hazırlanırsan, seni arabamla götürürüm.»

204

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

, JUVITmAIM

205

Yanm saat sonra, İsmet Paşa'nın otomobilinde hareket ettik. Bunu iyi hatırlarım. Çünkü, köyden geçerken, özellikle çocuklarla ilgileniyodu. Bizim yolumuzdaki köyler pek o kadar yakılıp yıkılmamış bir durumdaydı ve Makedonyalı göçmenlerle doluydu. Bir küçük kız, saçlarının örgüleri sırtında sallana sallana İsmet Paşa'nın otomobiline sığırdı. Ötekiler de etrafında serçeler gibi zıplayıp duruyorlardı. İsmet Paşa, kızın başını okşayarak:

«Sen bu saçların birazını bana ver, bak benim başımda saç yok.» dedi. Ve kızı da bir geyik yavrusuna benzettiğini söyledi. Burada İsmet Paşa, Türkiye'nin geleceğinden söz eder, bütün kötülöklere, suiistimallere son verileceğini söylerdi. Evet, İttihat ve Terakki de aynı idealle başa gelmişti, izzet Paşa bir yemek ziyafeti veriyordu. Bütün tümen komutanları ve kurmay başkanları oradaydılar. Herkes belinden kemerini ve tabancasını çıkararak bir masının üzerine bıraktı. Bize Aziziye'nin eski kaymakamı diye bir adamı tanıttılar. Adı Nuri idi. Bana bir evlât muamelesi yaptı. Âdeta beni tanıyormuş gibiydi. Fakat ben, bir türlü kim olduğunu hatırlayamadım. Bu zengin adam, oradan geçen paşaları evinde misafir ederdi. İsmet Paşa, kendisi karargâhta yatacağını söyleyerek Nuri Efendi'nin evinde ona hazırlanan yeri bana bıraktı. Adam bana dedi ki:

«Beni nasıl unuttun Halide Hanım? Ben seni ne kadar omuzlarımda taşıdım ve gece yarısı sarayın kapısını sana açtırdım.» (1).

Hemen elini yakaladım:

«Sen Çerkez Mehmet Efendi'sin, değil mi? Neye Nuri Efendi dedirtiyorsun kendine?» diye sordum. Yürüyerek evine gittik. O kadar eski günleri hatırlamış ve kendimi unutmuşum* ki, kemerimle tabancamı almayı akıl etmemiştim. f

Yolda giderken bir çocuk gibi o bölgede ne kadar okul aktif ğını, yollar yaptırdığını anlattı, durdu. f

«Baban velinimetimdi. Bu işleri yaparken gerektikçe halka nasıl dayak attığımı kendisine söylediğim zaman beni azarladı.»

Yedi çocuğu, bir tane de torunu vardı. Omzunda taşımış olduğu bir çocuğun, bu çölde at üstünde dolaşması ona çok tuhaf geliyordu.

(1) Anılanının birinci cildinde bu olaydan söz edilir.

«Ah Halide Hanım ah, zenginim, kalabalık aile var, fakat bir kızım dilsiz ve sağır. Onu kurtarabilsem, her şeyi uğruna harcanm. Kaşları da sana benzer.»

Yedi çocuğunu ve yedi aylık torununu gördüm. Dilsiz yavru babasının dizlerine sıçradı. İki çocuk gibi birbirlerinden ayrılmadılar. Babası ona «Hadi anlat» dediği zaman işaretlerle Yunanlıların gelişini ve yaptıkları işkenceleri o kadar canlı anlattı ki, âdeta bir Ruth Draper olabilirdi. Babası «Hadi şimdi de okulları ve nutukları anlat» dedi. Bu, onun en parlak becerisiydi. Aziziye'deki kız okulunun Türk ordusu şerefine verdiği ziyafette kız çocuklarının söylevlerini taklit ediyordu. Bir kelime söylemeden, o kadar güzel taklit yapıyordu ki, gülmekten gözlerimden yaşlar aktı. Yalnız o gece ilk defa olarak, Anadolu'nun bu yerlerinde köpeksiz ve tabancasız bulunmam beni biraz kaygıya düşürdü.

Nihayet, gece uykumdan bir çekmece açılıyormuş gibi bir ses duyarak uyandım. Fakat, birdenbire, hafif bir gürüldü oldu. Çevreme bakındım, bahçeye açılan yan pencerenin beyaz perdeleri tuhaf bir biçimde kımıldanıyordu. Gürültü oradan gelmişti. Bir dakika bekledim. Yattım. Birisi o pencereyi dışarıdan açıyordu. Yataktan fırladım «Kim var orada?» diye pencereye koştum. Perdeyi çektim. Bir siyah kalpaklı başın, yeni ağarmaya başlayan ışıktaki, aşağı eğildiğini gördüm. Koyu renk bir esvap giyinmişti. Başında astragan bir kalpak vardı. Elleriyle yüzünü kapamıştı. O da bekliyordu. Bu adamı kesin olarak yakalatmak istiyordum. Kıyafetinden adî bir hırsıza benzemiyordu. Beni öldürmek kimsenin aklına gelmeyeceğini sandığım için, belki İsmet Paşa'nın burada misafir olacağını duyduktan sonra, bir suiikast yapmak için gelmiş olması düşünülebilirdi. Pencereyi açmadan yanımdaki odaya koştum. Nuri Efendi'ye seslendim:

«Çabuk gelin, bir adam odama girmek istiyor!»

Nuri Efendi, terliklerini ararken:

«Rüya görmüş olacaksın» diye söyleniyordu. Geldi, pencereyi açtı. Görünürde kime yoktu. Bahçeye koştı. Pencereye dayanmış uzun bir merdiven vardı.

Nuri Efendi'nin bahçesiyle Azaziye kaymakamının bahçesi birbirine açılıyordu. Merdiven bu yeni kaymakamındı. Sabahın

ayazında o belirsiz kişi, yerde merdiveni sürüklerken yerde izler bırakmıştı. Ben odamda hep ışıkla uyuduğum için, adamcağız epeyce pencerenin dışında beklemiş olacaktı.

Elli yedinci Tümen komutanı durumu ele aldı. Bu kıyafette bir adam (Aziziye'ye yabancı) oraya gelmiş, misafirler hakkında ona buna sorular sormuştu. Oranın karakolu da kendisini görmüşü. Onun hakkında alınan bilgi işte bundan ibaretti.

Sivrihisar'da İsmet Paşa sordu: «Korktun mu, Onbaşı?»

«Bıçaklanmak istemem. O da her halde ateş etmezdi.» «Elinde tabancan olsaydı, vurur muydun?» Bunu hiç düşünmemiştim. Bu adamı yakalatmak istiyor, ama, gerçekte öldürtmek istemiyordum. Bununla birlikte, tabancamın yanımda olmamasına sevindim, çünkü korku belki bana böyle bir cinayet işletebilirdi.

İsmet Paşa: «Keşke tabancan olsaydı da adamı varsaydın» dedi.

Kasımın ortasına doğru, basılması gereken raporlar o kadar çoğalmıştı ki, yirmi gün izinle Ankara'ya gittim. Binbaşı Tefik de Nallıhan'daki ailesine gideceği için onunla birlikte Beylikköprü'ye kadar geldim. Oradan Polatlı trenine binecektim. Bu sefer Doru ile seyisim İbrahim'i getirmemişim. Ali Rıza (emir erim) Ankara'ya benimle geliyordu. Binbaşı Tefik bana Beylikköprü'deki komutanının çok sert bir adam olduğunu ve birçok askerin onun yanından kaçtığını söylemişti.

Çadırına onu ziyarete gittiğim zaman, içimden gülmek geldi. Çocukluğumuzda ortaoyununda gördüğüm karakterleri hatırlatıyordu:

«Merhaba, Onbaşı!» «Merhaba Komutan Bey!»

«Ben size bir başka kadın asker tanıtmak isterim. O, kadın ulaştırma işlerinin başındaki Fatma Çavuş'tur.» Bunu söylerken geriye çekilmiş bir kadını gösteriyordu.

Yetmiş y aşlarında, uzun boylu, kır saçlı, fakat güçlü kuvvetli bir kadındı. Arkası dimdik.

Yüzündeki çizgiler yaştar çok, acı çekmiş olmasından ileri geliyordu. Komutan dedi ki: «Bu

sabah buradan iki gazeteci geçti. Fatma Çavuş'un ör' zunda tüfekte resmini aldırttım. Bir bakınız.»

207

Anladığıma göre, komutan, benim bu konu üzerine yazı yazmamı istiyordu. O aralık odaya gelen emir eri:

«Birkaç tane kaçak yakalandı. Ne emredersiniz?» diye sordu. Komutan da:

«Görüyorsunuz ya, Onbaşı, ben bir dakika görevimden ayrılamıyorum» dedikten sonra çadırdan çıktı.

Fatma Nine, bir sandalyeye oturarak, başını ellerinin içine aldı. Dedi ki:

«Ah, evlâdım, tüfekten ödüm patlar. Elimi dokunsam yüreğim titrer. Askerleri seviyorum. Onlara hizmet edeceğim. Ama, benim tüfekli resmimi niçin alıyorlar? Komutan konuşurken dizlerim titriyor.»

«Sana sert davranıyor mu, Nine?»

«Hayır, hayır. Fakat her geçene beni gösteriyor. Komutanın muavini beyaz sakallı adamdan da korkuyorum. Kamçısını öyle bir sallıyor ki; kaçakları çok fena dövüyorlar. Zavallı yavrucaklar. İçim kan ağlıyor. Ne olur güzellikle yapsalar. Acaba Söğüt'ten ne zaman çekileceğiz? Burada korkudan başka bir şey yok. Bunu askerlerim ve kör yavrum için çekiyorum.»

Bu aralık, komutan çadıra gelince, Fatma Çavuş sessizce sıvıştı. Komutan artık Fatma Çavuş'u unutmuştu.

«Bu eşeklerin neden kaçtıklarını bilir misin, Onbaşı? Otur, otur. Burada savaş da yok. Cephede pekâlâ savaşıyorlar. Burada hep siperlerin içinde. Ama yine de kaçıp gidiyorlar. Bazıları bir eşkiya çetesi kurmuş. Bunu işittin mi?»

«Evet, dün gece Beylikköprü'de iki kişiyi öldürmüşler.»

«İşittin, demek? Bu, benim haysiyetime dokunuyor. Benim kabahatim yok. Bunu İsmet Paşa'ya söylemeli. Dövüyorum, dövüyorum, kamçı kırılıncaya kadar, tabanları parça parça oluncaya kadar... Şimdi anlatayım... Kapıda birisi var. Gel!»

İçeriye genç bir asker doktor girdi. Selâm verdi. Fakat çok sinirliydi:

«Hastalan taşımak bakımından emirlerinizi yerine getiremeyeceğiz.»

Komutanın yüzü korkunç bir hal aldı. Ağzı köpürüyordu: «Doktor Bey, sen mi komutansın, ben mi? Neden eşekoğlu

eşekler gece yarısı götürülmüyorlar? Onlara fazla battaniye de veriyorum.»

zuo

«Göğüslerinden hastalar. Doktor sıfatıyla gece götüremem. Soğuk sıfırın altında on yedi derece. Tehlikeli olur.» «Vallahi, billahi gece götüreceksiniz.» Doktor, gözleri çadırın direğinde: «Görevim gereği.» «Senin görevin komutanın emrine uymaktır. Mars!» Komutan bana döndü: «Sivil doktorlar hiç bir zaman askerliğin gerektirdiği şeyleri anlamıyorlar. Son aylarda birkaç yüz öküz öldü. Öküzün bu günlerde ne kadar değeri olduğunu bilir misiniz?» Ben, içimden «Senin için öküz insandan daha değerli her halde» dedim. Ondan sonra, neden gece taşımamasını istediğini anlattı. Öküzler aklıktan ve çok çalışmaktan oluyorlarmış. Onları yaşatmak için yeter derecede yiyecek yokmuş. Tek yiyecekleri Beylikköprü yakınındaki kırların otlanymış. Onun istediği, öküzleri gece çalıştırıp gündüzleri çayırlara salıvermek-miş... Bu açıklamanın sonunda bana «Anladın mı?» diye sordu. Anladım, fakat bir şey söyleyemedim. Aylardan beri, askeri mekanizmanın ne kadar gerekli olduğunu ve nasıl çalıştığını görmüştüm. Cephedekiler, bütün subaylar Özvarlıklarını feda eden kahraman adamlardı. Fakat Beylikköprü olayı beni biraz hayal kırıklığına uğrattı. O akşam yemekte konuşmak istemedim.

«Müsaadenizle, erken yatmak istiyorum, Komutan Bey. A-caba Polatlı'dan tren olup olmadığını anlamak mümkün mü?» Telefon açarak Polatlı istasyonu komutanıyla konuşmaya başladı:

«Trenin ne zaman gideceğini neden bilmiyorsunuz? Ben, binbaşı, siz yüzbaşısınız. Bunu bilin. Yarın bir tren gitmeli. A-lo! Nasıl sırtta odun taşındığı benim umurumda değil. Alo, A-lo! Telefon neye kapandı sanki?»

Çadırımda bir mangal yanıyordu. Çamura basmamak için yere tahtalar konmuştu. İçeride bir koltuk vardı. Her halde bu çöllükte böyle bir çadır hazırlamak büyük bir kabiliyet gerektiriyordu. Ali Rıza, bir türlü çadırdan gitmiyor, bir şeyler söylemek istiyordu. Anadolu gezilerinde çok zaman taşıdığım Nâ-zım'ın tüfeğinin yerini birkaç kere değiştirdikten sonra, nihayet konuştu:

«Burası cehennemdir, efendim. Herkes kaçıyor.»

«Kaçmak günahtır, Ali Rıza.»

«Öyle efendim. Fakat güzellikle bir şey yapmıyorlar. İnsanın dinine imanına, anasına avradına sövüp dayak atıyorlar. Komutanın şu kadarcık oğlu bile, elinde kamçıyla dolaşip öteye beriye sallıyor.»

«Yarın görüşürüz, Ali Rıza. Allah rahatlık versin.»

O gittikten sonra, D'Annunzio'nun II Fuoco (Ateş) adlı eserindeki Foscarina'nın isterik acısını çekiyordum.

Galiba, çadınn altından sürünerek, komutanın oğlu içeriye girdi. Tabancama elini uzatmış, ağzı sulanıyordu. Bana da, tabanca sahibi bir kadın diye büyük bir övgüyle bakıyordu. Ancak yedi yaşlannda vardı. Gözleri evinden fırlamıştı.

«Çek elini tabancadan!»

Çekti. Fakat, bu sefer, daha fazla hayranlıkla bana baktı.

«Hanım teyze, annemle kardeşlerim tabanca görünce korkudan bayılacak gibi oluyorlar. Onlar kadın. Fakat ben...»

«Sus, uyuyacağım.»

Bu sefer hayranlığı daha da arttı. Ben kendi kendime, eğer bu sertliği dayağa çevirirsem, oğlanın bana daha fazla hayran olacağını biliyordum. Evet, işte dayak yemesi gereken insan örneklerinden biri!

«Hanım teyze, şu köşedeki sandalyeye oturayım mı? Sesimi çıkarmam.»

«Otur!»

«Ben askerlere istediğimi yapanm. Evde de annemle kardeşlerime tıpkı babam gibi emir veririm.»

«.....»

«Büyük ablamı bile döverim. O kahpe...»

«Ablana öyle söyleyemezsin.»

«Ama o benim sahici kardeşim değil. Annemin üvey kızı. Zor işleri o görür J Takunya giyer. Üstü başı partaldır.»

«Şimdi çık bakayım çadırdan.»

Dudakları titredi, gözleri yaşardı:

«Köpeğin olayım, hanım teyze. Bir daha-konuşmam. Arap olayım bir daha konuşsam.»

Bu yüzün, özellikle çene ve dudak çizgileri çok çekiciydi.

«Oturabilirsin, ama' bir kelime daha söylemek yok.»

Oturdu. Bir taş bebek bundan daha sessiz olamazdı. Ayak P: 14

sesleri çadıra yaklaşıyordu. Küçük oğlan yerinden fırladı. Bütün korkusunu unutmuştu:

«Askerler, askerleri dövecekler. Babamın sesini duyar duymaz titriyorlar.»

Çadırdan fırladı. Bu dayak töreninin benim çadınn yanında neden yapıldığını anlamadım.

Komutan belki bana kudretinin derecesini anlatmak istiyordu. Her halde bu bir melodramdı. Yüksek sesle:

«Bunlar son kaçaklar mı?»

«Evet, efendim.»

«Anavatanlarınızı düşmanın çiğnemesine izin verdiniz. Kadınlarınızın ırzına geçtiler. Bu memleket senin kadar namussuz görmemiştir. Vur!»

Sekiz sopa. O sırada kalbim atıyor ve yatakta doğrulup oturuyorum.

«Bu yeter. Ötekine geç!»

Bu söylev gene başladı. Her seferinde ses daha yükseliyor. On üçünü de dövdüler.

Anladığıma göre, tabanlarını parça parça etmediğini ve ılımlı davrandığını bana sezdirmek istiyordu.

Aralık ayında karargâha döndüm. Sivrihisar'da üçüncü grup komutanı Albay Arifti. Bana Sarıköy'e araba gönderdi. Orduda tekrar yerine dönmüş olmaktan çok sevinen Albay Arifle

birlikte yemek yedik. İkinci durak, Yarbey Salih Bey'in başında bulunduğu Altmış Birinci Tümen oldu. Çandır köyünün başında bulunan Seyyit Ağa benim eski tanıdıklarımdaydı. Kendisi Makedonya'ya göç etmişti. Ziraat metotlarını durmadan yenileştirmeye çalışırdı. Oğlunu Macaristan'a ziraat okumak için göndereceğini söylerdi. Tek şikâyeti okul yokluğu ve sıtmaydı. Bununla birlikte, Yarbey Salih bu köy eşrafından epeyce yakındı. Genellikle eşrafın fukarayı ezdiğini söylüyordu. Kendi tümeninin gençleri köye yardım ediyorlardı. Tümenin bütün askerleri koyun derisinden birer palto giymişlerdi. Aralık ayının sonunda, karargâh Aziziye'den Akşehir'e indi. Beş yüz atlı önce Çay'a kadar karargâhı götürdü, sonra da biz, Alaşehir'de trene bindik. Bu beş yüz atlının başında giden Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım beni yanına davet ederek atların yürüyüşünü benim yönetmemi nezaketle önerdi. E-limi kaldırdım: Yarım saat tins, sonra adî adım, yine tırıs, son-

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

211

ra yine adî adım. Sekiz saat sonra âdeta donmuş bir halde Çay'a vardık. İlk haftalar, Akşehir'i iyi tanımama zaman yoktu. Soğuk son derece fazlaydı. Bense dizanteri ve sıtmadan kıvranıyordum. Ama şikâyet etmiyordum. Fakat ömrümün en büyük sıkıntılarını o haftalar içinde çektim. Ayın sonlarına doğru Antalya sağlık müdürü olan Doktor Hasan Ferit bir telgraf çekerek bana babamın inme geçirdiğini ve hemen gelmemi yazdı. İsmet Paşa, Hilâl-i Ahmer kurumunun İsparta'da hastaneler kurmaya giden heyetiyle birlikte gitmemi izin verdi. On iki gün sonra Antalya'daki babamın yanına varabildim. İsparta'dan sonraki yollar, özellikle korkunç, tehlikeli ve çok rahatsızdı. İnsan Anadolu'nun yaylı denilen arabasının içinde kemikleri kırılacak hale gelmezse, o çevrenin haydutlarının saldırısına uğrar ve bu haydutlar canları isterse sizi öldürür veya sağ bırakırlardı. Bu sefer Ali Rıza'yı Doru ile bırakıp, İbrahim'i yanımda götürdüm. İbrahim araba sürmesini çok iyi biliyordu. Aynı zamanda çok iyi nişancı ve kuvvetli bir adamdı. Yoldaş da bizimle beraber geldi.

Hastaneler hazırlanıyordu. Çok yetenekli bir operatör olan Dr. Kemal, bu işlerin başındaydı. Sultan dağlarının göz kamaştırıcı sahnelerini seyretmek büyük bir zevkti. Akşam saat on buçukta İğdir gölünün yanındaki bir köye vardık. Ertesi gün hareket edecektik. Dr. Kemal bize ev buldu. Bu evin avlusuna girince uyuklayan bir eşek, iki de şaşkın inekle karşı karşıya geldim. Bağlı bir çoban köpeği de vardı. Yoldaş'a hırlamaya başladı. Uzun bir yolculuktan sonra, girdiğim oda çok hoş geldi bana. Köy ocağında yığılı odunlar bu odayı hem ısıtıyor, hem de kızıl bir ışıkla aydınlatıyordu. Üç kadın odada dolaşıyordu. En gençleri, sanki ben küçük bir çocukmuşum gibi, kollarını boynuma doladı:

«Giz ne kadar üşümüşsün, rengin atmış» dedi.

Bu kadının kişiliği vücudundan da seziliyordu. Geniş kalçalı, geniş omuzluydu. Yumurta biçimi yüzünde siyah kirpikler arasında yeşil gözler ışıltıyor, başına sardığı pembe aynı renkten yemeninin altından şakaklarına doğru altın renginde bukteleler sarkıyordu. Bu, şimdi orduda fakat daha önce köyün

212

TUKK.UJN ATEŞLE İM'İİHIAJNİ

TUKKUJN ATEŞLE İMTİHANI

213

marangozu olan Kara Hüseyin'in Şebben'iydi. Ateşin karşısına uzandım. Şebben yanıma çökerek köyün bütün dedikodularını anlattı. Bir saat geçmeden, bütün köy kadınları odayı doldurdu. Kadınlar konuşuyor, örgü örüyor, türkü çağırıyorlardı. Bu, bir gerçek Anadolu sahnesiydi. Türküleri birer iniltiydi ve hep dağların ardındaki sevgilileri çağırıyordu. Hayatları her gün için büyük bir uğraş olmasına karşın, çok tatlı kadınlardı. Bir tanesi:

«Ah, bu harp ne zaman bitecek» dediği zaman, odayı bir «matem» havası kapladı. Hepsi erkeklerine hasret çekiyordu. Bir yandan, köylerini yaşatmak için sarf ettikleri emeğe bir yardım, bir yandan da aşk özlemi vardı. O köyde, şimdi hiç birinin yaşı yetmişten aşağı olmayan yirmi erkek bulunuyordu. Şebben'in kocası Kara Hüseyin iki yıl önce orduya katılmıştı. Bu süre ona bir hak verdiğinden, kendisine izin alacağımı söyledim. Şebben çok açık bir dille kocasına kavuştuğu zaman geçireceği aşk sahnelerini ve peydahlayacağı çocukları anlatmaya başladı.

O gün o köyden halkın yakınmalarını not ederek ayrıldım. Her inceleme dönüşünde İsmet Paşa'ya Tetkik-i Mezalim raporunun yanında, bir de halkın şikâyetlerini bildiriyordum. İsmet Paşa böyle bir savaş sırasında halk düşüncesinin değerini tamamıyla kavradı. Hatta, iyi hatırlıyorum. Akşehir'de bir gün, askerlerle halk arasında bir çatışma olursa, kendisinin halkın tarafını tutacağını söylemişti. Gerçi bunu her zaman yapmak olanağı yoktu, ama bu, beni çok duygulandırmıştı. Bu inceleme sırasında ikinci defa burasını ziyaret ettikten sonra, ona bu köyün dertlerini anlattığım zaman, Şebben'le de çok ilgilendi. Eliyle, izin için gerekli emirleri yazarak verdi. «Şebben'in Kara Hüzeyin'i» adlı hikâyemi yazmamı o öğütlemişti. Hikâye yayınlandığı zaman, bana yazdığı bir mektupta demişti ki: «Orduda komuta ettiğim yüz bin askerin her birinin evinde bir Şebben olduğunu bilmiyordum. Bu kadınlar bana eşeklerinin üstünde birer bohça gibi görünürlerdi.»

İsparta'da Hilâl-i Ahmer misyonunun seyahati sona erdi. Orada İbrahim bir araba buluncaya kadar iki akşam kalmak zorunda kaldı.

Geldiğimin ertesi günü, daha hazırlanmış olan büyü

Hilâl-i Ahmer hastanesini benim açmamı istediler. Bu, önemli bir olaydı. Çünkü, askerî ve sivil memurlardan başka İsparta ileri gelenleri ve köylüleri salonu doldurmuştu. Halk nedense Hilâl-i Ahmer'e daima çok bağlıydı. Sırtımda bir hemşire üniformasıyla onlara barıştan söz ettim. Öğleden sonra, İsparta kadınlarına da bir söylev vermem gerekiyordu. Tahta sıralarda oturup, gözleri gözlerimin içine dalan köy kadınlarıyla bir aile konuşması yaptım. Nihayet, subayların okuma odasında (bu sefer asker üniformasıyla) onlarla birlikte oturdum. Artık söylev meselesi bittiğini düşünerek çayımı sessizce içiyordum. O-rada da bir konuşma yapmam gerektiğini söyledikleri zaman kafamın içi bomboştu. Ne söyleyeceğimi bilmiyordum. Fakat, elinde çay ibriği ile gelen bir erle göz göze gelince, söylemem gereken şeyi bana o ilham etti. (Genellikle hazırlıksız verdiğim söylevlerde, bana dinleyicilerden birinin gözleri söyleyeceğim şeyleri ilham eder). Orada, askerin Türkiye'nin yeniden doğum mücadelesindeki yerinden söz ettim. Osmanlı Türk'ü, adını gerçekten lâıyk olduğu imparatorluğun kurucusundan almıştı. Fakat bu yeni devlet, bir tek padişaha ya da başbuğa bağlı değildi. Bu, Anadolu'nun yarattığı bir devlet olacaktı. Bütün bu konuşma sırasında, çay getiren askerle birbirimize bakıyorduk. Sözlerim bitince, bana bir fincan daha çay getirdi. «Neden konuşurken hep o askere bakıyordun?» diye sordukları zaman, güldüm.

*

İbrahim, nihayet, kendisi kullanmak şartıyla bana bir araba buldu. Burdur yolunda, bu kararın ne kadar yerinde olduğunu anladım. Yol bir çamur deryasıydı ve kayalarla doluydu. Bizimle birlikte yola çıkan yedi arabadan yalnız benimki sağlam kalabilmişti. Dört tanesi oldukları yerde kaldılar. Üç tanesi uzun bir zaman sonra yola düzülebildiler. Üç gün süreyle geceleri kirli hanlarda geçirdikten sonra nihayet Çubuk geçidine geldik. Ben de aileme kavuştum.

Babam iyileşiyordu ve çevresinde eski dostları ve kardeşlerim vardı. Önümüzde deniz, etrafımız yeşillik içinde. Daha ne isteyebilirdim? On iki gün bir hayal gibi geçti. Doktor Hasan Ferit bizimle birlikte Ankara'ya gelip, Sıhhiye Vekâletinin hazırlamakta olduğu yenilikleri incelemek istiyordu. Aynı za-

ı UKAUJM

İMTİHANI

manda, Hilâl-i Ahmer memuru bir doktorun genç dudu da bizimle beraber geliyordu. Öğleden sonra, iki arabayla hareket ettik.

Kırkgöz hanında eşkıyalarla ilgili hikâyelerden başka bir şey konuşulmuyordu. Oralan korkuya salan çetenin başı Hacı Murat'tı. Bu adam herhangi yolcuları öldürmekle kalmıyor, onları zeytinyağı kazanında diri diri yakıyormuş. Doktorun dul kansı Râna Hanım çok sinirliydi. Doktor Hasan Ferit onu avutmak için: «O yalnız zenginlere bu işi yapar. Sen parasızsin, bir şey yapmaz» diyordu. Fakat, «Yüzükoyun yatın, kesenizi ve tüfeğinizi atın!» emrini bazen kırk kişiye birden veri-yorlarmış. Yani kayaların arkasından iki tüfekli adam, büyük bir alayı durdurabiliyormuş.

Çubuk geçidinde, Dr. Hasan Ferit'le Hilâl-i Ahmer memuru tüfekleriyle kayaların arkasından yürüyerek, böyle bir sürprizden bizi korumaya çalıştılar. Yollar karlıydı. Arabalar ikide bir duruyor, arkalarından itmek gerekiyordu. İbrahim'in araba sürmedeki yeteneği ve zekâsı

çok işimize yaradı. Hasan Ferit'le Hilâl-i Ahmer memuru görevlerini sürdürdüler. Ben âdeta bu serüvenden hoşlanırdım gibi olmuştum. On iki yaşmda kadar, mavi gözlü bir küçük oğlan, arabayı arkadan iterken: «Vay anam, gel bak oğlan ne çekiyor» dediği zaman çok üzüldüm. Arabadan inerek onun yanında yürüdüm. O yavrucak ailesinin tek erkeğiydi.

Nihayet, Hacı Murat'ın, her vakit bulunduğu yamacı geçince biraz nefes aldık. Özellikle Çine düzlüğüne gelince çok sevinmiştik. O yolu bugün de görür gibiyim. Yolun bir yanı düzlüğe bakıyordu. Râna Hanım, elinde bir tabanca, yanımda oturuyordu. Ben, tüfeğimi dizlerimin üstüne koymuştum. İbrahim arabacının yanında, elinde tüfeğiyle oturuyordu. Hasan Ferit'le Hilâl-i Ahmer memuru arkamızdaki arabada geliyorlardı. Râna Hanım: «Şimdi eşkiyalarla karşılaşacağız» dediği zaman bu psikolojiye gülmek istedim. Fakat «İşte geliyorlar!» dediği vakitse onları sahiden görmüş olduğuna inandım. Eski bir değirmenin arasından sekiz kişi çıkmış, yola doğru geliyorlardı. Ben:

«Onlar ava çıkmışlar» dediğim zaman, eşkiyaların geldiğini iyice anlamıştım. İbrahim döndü, bana baktı. «Yavaş gidiniz» dedim.

215

Onlar yaklaştıkça yaklaştılar. Sonunda yüz yüze geldik. Başkanlarının sırtında bir asker paltosu vardı. Daha sonra öğrendiğime göre, bunu, bir soygun sırasında almıştı. İki kişi de kalpaklıydı. Tüfeklerinin hepsi martindi. Gözlerim başkanlarının gözünde. O da bana bakıyordu. Arkamdaki kurt derisi kürkle beni belki genç bir subay sanıyordu. Yere yatıp kürkümü vermek istemiyordum. Ben İbrahim'le konuşurken Râna Hanım beni bidüzeeye çimdikliyordu.

«İbrahim, eğer dur derse, arabadan atla, yolun üstündeki çukurda siper al.»

«Peki, efendim.»

«Hepimizin ne kadar kurşunumuz var?»

«Yüz.»

«Onlarla çatışmada bu kurşunlar işe yarar mı?»

«Bizim tüfeklerimiz daha iyi. Yerimiz de daha sağlam. Dr. Ferit Bey de durumu anladı. O da iyi nişancıdır.»

Eşkiya başı, yola kadar geldikten sonra, arkasını döndü, Ötekilerle birlikte yürümeye başladı. Avenesi de arkasından onu izledi. Eminim ki, eğer korku belirtisi göstermiş olsaydık, mutlaka bize «Yere yat» emrini verirdi. Eşkiya uzaklaşırken, dönüp dönüp bize bakıyordu. İbrahim sordu:

«Ateş edeyim mi efendim?»

«Hayır, İbrahim. Kansız zafer daha iyidir.»

Burdur'da otele gittik. Orada hep eşkiyalardan söz ediyorlardı. Anlaşılan bu sekiz kişinin başı Mahmut adında biriymiş. Arkasındaki paltoyu bir subaydan almış ve aynı gün üç kafileyi soymuş. Bu paltıyla oralarda görünmesi, Mahmut'un çok cesur bir adam olduğunu gösteriyordu. Çünkü, jandarmalar durmadan onu arıyorlardı. Oteldekiler, ordu işe karışmazsa bu eşkiyaların tutulamayacaklarını söylüyorlardı. Fakat, ordunun o kadar çok işi vardı ki, bir zaman için eşkiyaları kendi başlarına bırakmak zorundaydı.

İsparta'da, Dr. Murat'ı gördük. O da yolda saldırıya uğramış, fakat telindeki tüfikle kendini savunmuş, paltosunu kurtarmıştı. Bu palto meselesi bir şaka halini aldı. Herkes, paltosu çalınan subayı yakalayıp onunla alay etmek istiyordu.

Eğridir'de hastanenin misafiri olduk. Sabahleyin şiddetli bir yer sarsıntısı oldu. Duvarda asılı duran bir saz kafama

216

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

217

düştü, fakat elim kafamda olduğu için başıma bir şey olmadı. Ne garipti, her tehlike karşısında hayatımı kurtaran bir olay bulunuyordu. Kader denilen şey, hayat manzaralarının hepsini görmem için beni korumak istiyor gibiydi. Kaymakamın odasında bize çay verdiler. Göl kenarında bizi geçirmek için çatana bekliyordu. Hükümet konağının önünde yirmi kadar elleri zincirli muhtelif çetelerin adamları kendilerinden vapur parası istedikleri için isyan etmişlerdi.

«Biz kendimiz götürölmek istemiyoruz, vermeyiz. Dağ başındaki eşkıyanın insanı soymasıyla hükümetin soyması arasında ne fark var?»

İşte, bu hükümete karşı halk isyanının sesi idi. Halbuki bu adamın Gelibolu'da kavga etmiş bir asker olduğunu da söylüyorlardı. Kim bilir, hangi nedenlerle dağa çıkmıştı. Çatana sallanarak gölü geçti. Sonunda gene Şebben'in evinde.

Bu sefer rengi soluk ve sakin görünüyordu. Hep Kara Hüseyin için özlemini anlatıyordu. Buna karşın, dedikodu yapmaktan da geri kalmadı. Köydeki bir düşmanı, Şebben başını iyi örtmüyor diye eleştiriyormuş. Halbuki, kadının iki sevdalısı varmış. Şebben dedi ki: «Benim kahpeliğe diyeceğim yok. Ben de birisini seversem, kahpe olurum. Ama, bu yılanlar namuslu görünmeye çalışıyorlar.»

Bundan sonra, İsmet Paşa'ya söyleyeceğim sözleri bana öğretiyordu. Acaba Kara Hüseyin iki yıl sonra onu tekrar sevecek miydi? Burnu büyük olduğu için kaygılanıyordu. Dedi ki:

«Gözün büyük olursa süzersin, ağzın goca olursa büzersin. Burnun goca olursa nidersin?»

Ondan sonra bana Kara Hüseyin'in İstanbul'dan alınmış kıyafetiyle bir resmini gösterdi.

Döndüğü zaman köyü nasıl imar edeceğini anlattı. Ağlayarak benden ayrıldı.

Sultan dağlarındaki yol dar ve bir yanı da derin bir uçurumdu. Öbür yanı ise yüksek kayalıklarla doluydu. Birdenbire bir fırtına koptu. Atlar gemi azıya aldılar. İbrahim yere atlamış, atları durdurmaya çalışıyordu. Arabanın arka tekerlekleri uçuruma doğru sürükleniyordu. İbrahim:

«Atla aşağıya efendim!» diye bağırdı.

İbrahim'in bu kuvvet ve zekâsı sayesinde ölümden kurt

dük. El ele tutuşarak, dağdan yürüyüp indik. Çok korkunç bir boraydı. Çıkardığı ses

«müthişti». Yukarıdan üzerime taşlar yuvarlanıyordu. Aşağıya, düzlüğe üç saatlik çabadan sonra inebildik. Yokuşun altında bir araba bulduk, bindik, Fakat arabanın perdeleri kopuyor, aşağıdaki ağaçlar köklerinden çıkıyor, halk avazı çıktığı kadar bağıriyordu. Bindiğimiz araba altüst oldu. Ne zaman içinden çıktığımızı hatırlamıyorum. Dr. Murat'ın bacağı incinmiş, arabacının köprücük kemiği kırılmıştı. Öteki araba, boşluğa yuvarlanmış, paramparça olmuştu.

Akşehir'e vardığım zaman, yemeklerin biraz düzelmiş olduğunu gördüm. Hepimizin masrafına katıldığımız bir tabldotta birtakım subaylar ve İsmet Paşa ile birlikte yemek yedik.

Akşehir eşrafından ve aynı zamanda mebus olan Hacı Bekir Efendi beni evine davet etti.

Ailesi, beni çok iyi karşıladı. Ka-rısı ile ahret kardeşi olduk. O ev vasıtasıyla, Akşehir kadınlarını çok yakından tanımak olanağını buldum.

Bir sabah karargâhta Yüzbaşı Cemil'in Binbaşı Tahsin'le konuştuğunu gördüm. Üstü başı çok düzelmişti. Yüzünden pek mutlu görünüyordu. Dedi ki:

«Beni tebrik et, Onbaşı. İnanılmayacak bir şey oldu, evlendim.»

Kutladıktan sonra hanımın kim olduğunu sordum. Bey-likköprü'deki eski komutanın büyük

kızı olduğunu söyledi:

«Onlarla komşuydum. Bana pencereden işaret ediyordu. Önce onu kaçık bir küçük kız sandım. Mektup yazarak gelip benimle gizlice konuşmasını söyledim. Ve dedim ki, ben sağırım, romatizmalıyım, çirkinim ve fukarayım, otuz yedi yaşındayım. Fakat namuslu bir adamım. Benim yerimde güzel bir genç olsa başka türlü davranırdı. O dedi ki: Biliyorum, fakat beni al, ailemden uzaklaştır.»

Ben: «Hakkı var, ailesi çok kötüydü.» dedim.

«Nasıl biliyorsun, Onbaşı?»

Kafamın içinde Beylikköprü'de komutanın çadırında nasıl muamele ettiğini anlatışı canlandı.

«Nene gerek, sen anlat» dedim.

«Evet, onunla evlendim. Kız ailesinden kaçtı. Odamı te-mizliğiyle cennete çevirdi.

Evlendiğimiz günden başlayarak,

iu.tus.UiN ATUŞUH;

219

fotoğrafçılık öğrenmek istedi. Bir iki haftada öğrendi. Kapımızın üstünde şimdi «Kadın

Fotoğrafçısı» diye bir tabela var. Bütün Akşehir kadınları gelip resim çektiriyorlar. Böyle bir

babanın böyle bir kızı olacağını düşünemezdim. Çok talihliy-mişim.

Her halde bu adamın karikatürünü bu kızdan dolayı yapmamıştı.

Bir gün çarşıdan atla geçerken Doru şaha kalkmaya başladı. Neden korktuğunu biraz sonra anladım. Önde üç asker gidiyordu. Bir tanesi kafasına tuhaf beyaz bir örtü sarmıştı. Burnu, ağzı kapalıydı. Gözlerinde siyah gözlük vardı. Binbaşı Tahsin Bey'e bu garip askerin kim olduğunu sorduğum zaman, dedi ki:

«Ben de bu kadından size söz edecektim.»

«Kadın mı?»

«Evet, Gül Hanım. O Doğudan geldi. Biraz sonra gelip sizi görecektim.»

Erzincan'dan garip bir rüya etkisiyle gelmişti. Hazret-i Ali'yi rüyasında görmüş, orduya katılmasını söylemiş. Evini barkını, kocasını bırakarak on beş yaşında oğluyla orada komutana gitmiş, o da Gül Hanım'ı Batı Cephesine yollamıştı. Yunanlarla savaşmak istiyordu.

Tatlı bir sesi vardı. Fakat insana huzursuzluk veriyordu. Bana rüyalarını anlattı. Eğer kendisi savaşa girerse, Yunanlıların hemen yenileceğine inanıyordu. Hoşuma gitti. Çünkü Üsküdar'da Hazret-i Ali hakkında okuduğum hikâyeleri hatırlıyordum. Kadına Hazret-i Ali gününden beri savaş şeklinin değiştiğini anlatmaya gerek görmedim. Kalbindeki inanç ve memleketi kurtarma isteği bizimkinin aynıydı. Diyordu ki:

«Hemen beni cepheye yollayın.»

O akşam yemekte İsmet Paşa'ya bundan söz ettiğim zaman, yemekten sonra odasında bu konuyu birlikte konuşmamızı söyledi. Bu Gül Hanım'ı ne yapacağını sorunca, cepheye gönderilmesini öğütledim. İsmet Paşa dedi ki:

«Kıyafeti bugüne uymuyor. O garip maskenin arkasında konuşurken insana tuhaf bir duygu geliyor. Söyle onu başından çıkarsın. Hastanede ona bir yer bulamaz mısın? Yahut Tetkik-i Mezalim işlerinde kullanamaz mısın?

|

Gül Hanım'ı Ortaçağ'dan ve isterik ruhundan ayırmak için pek özel bir işlem yapmak gerekiyordu.

Ertesi gün onu görmeye gittim. Asker üniformasıyla beni karşıladı. Ceketinin üstünde sarı örgüleri sallanıyordu. İnce bir yüzü vardı. Küçük bir burun, yahut on üçüncü yüzyıl ressamlarının çizebilecekleri bir cadı ya da bir ermiş yüzü.

Hastane meselesini açınca başkaldırdı. Okumak yazmak biliyorsa benim şubemde çalışabileceğini söyledim. Yine başını salladı. Sadece «uhrevî şeylerle» meşgul olduğunu ve kesin olarak cepheye gitmek istediğini söyledi. Bir ay sonra, sanki, ben sorumluyum gibi Genelkurmay Başkanı, kadının köyü altüst ettiğini, neleri varsa alıp askerlere verdiğini ve rüyala-nyle halkı korkuttuğunu söyledi.

Martta bir aylık izinle Ankara'ya gittim. Çandır'da durdum. Erkenden komutanın emir eri geldi, «Sizinle bir kadın görüşmek istiyor, efendim.» dedi.

Kadın yanıma gelince, imamın kız kardeşi tarafından geldiğini söyledi.

«Nedir?» diye sordum.

«Âşık» dedi. • «Ben ne yapayım ona?»

«Süvari komutanının arkasından giden Sadettin Çavuş'a aşıkmiş. Onunla evlenmek istiyor. Tanıyor musunuz onu?»

Uzun boylu bir adam olduğunu hatırladım. Kadın devam etti.

«İkisi de birbirine sevdalı. İmam komutana giderek izin vermesini istemiş. Kadım köylü ile evlendirmek istiyorlar. Komutanın yüreği taş gibi. İzin vermiyor. Bundan sonra benim de bir diyeceğim var.»

«İmamın kardeşinin meselesini önce anlat.»

«Limon gibi sarardı. Yatakta yatıyor. Sıtma olduğunu söylüyorlar. Fakat ben onun Âşık Kerem gibi yandığını biliyorum. Sadettin Çavuş alev püskürüyor. İkisi de elinizden öpüyorlar, bu işi yapmanızı istiyorlar. Şimdi benim işime gelelim.»

Kadın kırk beşlik bir yaratık. Esmer yüzü, kurnaz gözleri, demir gibi vücudu, tarlada çalışan bir kadın olduğu hissini veriyordu.

«Her halde seninki aşk meselesi değil.»

220

TUKKUN ATJKŞLK İMTİHANI

«Vallahi öyle, nakliyyede çalışan Onbaşı Mustafa ile evlenmek istiyorum. Ona izin alınız.»

«Evli olmadığına emin misin?»

«İsterse olsun, bana ne? (Yüzümün değiştiğinin hemen farkına vardı). Hayır değil, olmadığına yemin ediyor. Ben dulum. Gülez kadını. Her erkek benimle evlenmek ister. Seyyit Ağa beni dördüncü karısı olarak almak istedi. Ben evli adamla evlenmem. Ben köylü istemiyorum.»

«Onbaşı Mustafa da köyle değil mi?»

«Öyleydi ama, iyidir o.»

«Sana bakabilecek mi?»

«Bana bakmak mı? Ben ekmeççi istemiyorum ki, koca istiyorum. İkimize de ben bakanm.» O aralık doktorun odaya girmesi, çok şükür kadını uzaklaştırdı. Doktor, komutanın evliliği bir çeşit delilik olarak gördüğünü söyledi. Bundan sonra cebinden bir mektup çıkardı. Kadının komutana yazdığı bir mektubun suretiydi. Diyordu ki:

«Sen yüreksiz bir adamsın, Komutan Bey. Ama bin komutan beni Sadettin'e varmaktan önleyemez. Evet de desen hayır da desen yine evleneceğiz.»

Cehedeyken Ankara'ya çok sık gidemiyordum. Gittiğim zaman Fikriye Hanım'la Mustafa Kemal Paşa'yı sık görüyordum. Mustafa Kemal Paşa'nın annesinin Ankara'ya gelmiş olması Dr. Adnan'ı oraya durup dinlenmeden gitmeye zorluyordu. İhtiyar hanımın yüzü, ince, hareketli vücudu atılgan ifadesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın aynıydı. Yetmiş yaşında olmakla birlikte, süt gibi beyaz ve pembe renkli cildinde bir tek buruşuk yoktu. Çok çabuk öfkelenir olmasına karşın, koyu mavi gözlerinde ve ağzında bir şefkat duyulurdu. Beyaz entarisi, ütülü mendilleri, beyaz elleri büyükannemi hatırlatırdı. Tam Makedonyalı bir kadındı. Onun için, oğlu, hep ilkokuldayken istediği gibi azarladığı Mustafa'ydı. Bir yer yatağında yatıyordu. Anlaşılan hastalığı çok önemli ve yaşaması bir mucizeydi. Dr. Adnan'ın boynuna kollarını dolar, yanaklarını öper, elini yakalayarak doğmuş olduğu Selanik şehrinden söz ederdi. Anadolu mücadelesiyle pek ilgili değildi. İçi Selanik için yanıyordu. Oğlu Mustafa Selânik'i almadan kendine yeni bir entari yapmamaya ahdedtiğini söylerdi. Fikriye Hanım'a de pek «teveccühü» yoktu.

|

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

221

Bu aralık İngilizlerin Malta'ya götürdükleri arkadaşlar hep döndüler. Tabii, aralarında Rauf Bey en önemli kişiydi. Mustafa Kemal Paşa ile dostlukları da daha bozulmamıştı. Sık sık konuşurlardı. Rauf Bey'e ikinci grubun sempatisi Paşa üzerinde bir tesir yapmazdı. Çok geçmeden Başvekil oldu. Bu mevkii 1923'e kadar elde tuttu.

Malta'dan dönenler arasında bir fikir adamı olarak başta Ziya Gökalp gelir. Gelir gelmez, savaştan önceki sıkı dostluğumuzu hatırlatan bir içtenlikle beni yokladı. Diyordu ki:

«Bu Doğu mefkuresi denilen şey de ne oluyor, Halide Hanım? Türkün «mukadder» olan kültüründen bu bizi uzaklaş-tırmaz mı? Türk Orta Asya'dan geldiği günden beri yüzünü Batıya çevirmiş değil mi?» Bütün kudretini ve kabiliyetini Türk'ün yüzünü Batıdan çevirmeye çalışanlarla savaşta kullanırdı.

Muhalefet «ikinci grup» adını taşırdı. Bunlar, Millet Meclisinin seçkin demokratik ve geniş durumunun iyi bir yönetim sistemi kurmasına engel olduğuna inanırlardı. Onlar, başvekilin çoğunluktan bir kişiyi seçmesini ve kabine üyelerinin hepsinin sorumlu olmalarını istiyorlardı. Gerçi bu kabine sistemi Mustafa Kemal Paşa'ya daha fazla kuvvet verecekse de, aynı zamanda, eski şekil bütün sorumluluğu Büyük Millet Meclisine yükletiyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın hiç bir sorumluluğu yoktu. Ziya Gökalp derdi ki:

«Biz Güney Amerika hükümet şekline dayanıyoruz. Padişahlar geldi geçti, bundan sonra bir paşadan öbür paşanın eline düşeceğiz.»

Ateşten Gömlek'i bu iznim sırasında yazmıştım. Martta cepheye döndüğüm zaman, hayat aynı şekilde sürüp gidiyordu. Bir sürü manevra oluyordu. Ben de Akşehir yakınlarındaki okulları geziyor, incelemeler yapıyordum. Özellikle On Beşinci Tümenin bulunduğu köyde, Naci Paşa'nın komutasında ordu halkla çok ilgileniyordu. Bu okullarda çocukların okudukları şiirler o kadar insanca anlam taşıyordu ki, bugünkü Cemiyeti Akvam bile bundan daha iyi bir anlatım şekli bulamazdı. Oradaki tümenler, Bolvadin yakınlarında halkın tarlalarını bile sürüyorlardı.

Bugünlerde, Uçakçılar merkezinde Fazıl'ı görmeye atla gider, orada çay içerdim. Fazıl, barış devri gelir gelmez, nasıl bir uçakçılık sistemi kuracağı hakkında planlar yapardı.

Hazıranda, gene sıtmadan başım çok derde girdiği için, ancak kinin almakla ayakta durabiliyordum. Bir gün yemekte kinin alırken, İsmet Paşa:

«Hasta mısın, Onbaşı?» diye sordu. Ben de sırf ihtiyat kabilinden aldığı söyledim. Bir hafta sonra dedi ki:

«Ankara'dan misafir bekliyorum. Yarım saat sonra gelecekler. Sen de benimle beraber onları karşılamaya istasyona gel.»

Onların kimler olduğunu sorduğum zaman, aralarında Dr. Adnan'ın da bulunduğunu söyledi.

Bu insanca hareketinden çok memnun oldum. Fakat, akşam hava çok soğuk olduğu için paltomun yanımda olmamasından dolayı gitmemin zor olacağını söyledim.

«Nuh» diye bağırarak emirberini çağırdı. «Benim pelerinimi getir.»

O gün İsmet Paşa'nın uzun pelerini omuzlanmda, istasyona İsmet Paşa ile birlikte atla giderken dedim ki:

«Anılarımı yazdığım zaman, bir akşam cephe komutanının pelerinini giydiğimi söyleyeceğim.» Çok ilgilendi. Sordu:

«Anılarını yazmaya karar verdin mi? Not alıyor musun?»

«Evet alıyorum.» (Gereken bir deftere isimleri, beni ilgilendiren olayları kısaca not ederdim.)

İstasyona geldiğimiz zaman, tren gelmiş, fakat misafirler ortada görünmüyorlardı. İsmet Paşa beni bir lamba direğinin altında bırakarak, vagonlara doğru gitti. Gözlerimle etrafı arıyor, istasyon kapısında üç sivilin durduğunu fark ediyordum. Bir tanesi Dr. Adnan'a benziyordu. Üçü de bana bir yabancıya bakar gibi bakıyorlardı. Fakat Dr. Adnan'ın kendisine özgü öksürüğünü işitir işitmez, yanına koştum:

Güldü: «Uzaktan, üçümüz de bu bıyiksız genç subayın kim olduğunu düşünüyorduk.»

Otomobille döndük. Mustafa Kemal Paşa saat üçe kadar Türkiye'nin gelecek günlerdeki Batılılaşmasından söz etti:

«Adnan, sen Tıbbiye ile ordunun en önde Batılılaşmasından dolayı ilerlediğini söyledin. Biz şimdi bütün memleketi Batılılaştıracağız.»

Hatta o gün, Latin harflerini kabul olasılığından da söz ediyor, bunu yapmak için sıkı tedbirler gerektiğini de ekliyordu.

Haziranın sonunda uzun bir izin alarak Ankara'ya gittim. Mustafa Kemal Paşa bu aralık cepheyi teftiş ediyordu. Ordu «Taarruza» hazırdı. Fakat Türk - Yunan ilişkilerini kansız olarak çözümlenmek mümkün olup olmadığını son defa anlamak için Dahiliye Vekili Fethi Bey'i İtilâf kuvvetleri başşehrine göndermişti.

Ağustos'un başlarında bir gün, sokaktan geldiğim zaman Fatiş, Mustafa Kemal Paşa'nın bize gelip, ertesi günü kendisiyle yemek yemeye bizi çağırdığını söyledi. Bugünlerde, Buhara Emiri bulunan Enver Paşa meselesi Mustafa Kemal Paşa'yı üzüyordu. Buhara'dan Fergana'ya kadar Rusya'daki Türkler, Basmacılar adı altında kızillara başkaldırmış, Enver Paşa'yı başlarına geçirmişlerdi. O da bunu kabul etmiş ve Buhara Emiri olmuştu. Daha sonra, Basmacıların son dakikada, Moskova'dan büyük bir kuvvet gelince, kaçtıklarını ve Enver Paşa'nın birkaç Anadolu ile Rus ordusuna karşı dövüştüğünü haber aldık. Bu savaşta şehit olunca Ruslar onu merasimle gömmüşler ve ceplerinde karısının mektuplarını bulmuşlardı. Cemal Paşa, bu aralık, Amanullah ile beraber Afganistan'da çalışıyor ve Rusya'ya sadık kalmasına karşın, Ruslar onu pek tutmuyorlardı. Kendisini güvende bulmadığı için yaveri İsmet Bey'i bir mektupla Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş, kendisini memlekete aldırmasını rica etmişti. Mustafa Kemal Paşa mektubu okuyunca bu isteği reddetti. Cemal Paşa da Tiflis'te Bolşevikler tarafından öldürüldü.

Bu aralık, Mustafa Kemal Paşa'dan İzmir'in eski valisi Tahsin Bey'in evinde, bir içki âleminde hepimizin aleyhinde bulunduğunu ve benim dağlarda yalnız gezmemin tehlikeli olacağını bana orada bulunan bir adam anlattı. Pek inanmak istemedim. Dolaşmayı kesmedim.

İnanmadı, çünkü: Mustafa Kemal Paşa'nın varlığının bu uğraşın gerekliliğini en fazla duyanlardan biriydim. Bu adamın sözlerini o günlerde bize sık sık gelen ve dostça davranan Mustafa Kemal Paşa'ya söylemekten çekindim.

I UJVPI.LII

Aynı günlerde, Amerikalılar ve Türkler Kayseri'de bir yetimhane açacaklardı. Beni oraya bu sorunu incelemek için yolladılar.

Kayseri'de ağustosun yirmi dördüncü günü, denetlememi yaparken, Mustafa Kemal Paşa'dan bir telgraf aldım. Orduya derhal dönmemi emrediyordu. Ankara'daki üniformamı alabilmek için Miss Bilings'in küçük otomobiliyle döndüm ve hemen Konya yoluyla cepheye hareket ettim. Bizim büyük taarruz için karar alınmıştı.

BÖLÜM XII

ATEŞLE İMTİHANDAN SONRA AMACA VARİŞ

Ankara'dan Konya'ya giderken tozlu yollu Kürt köylerinden geçiyor ve düşünüyordum. Mustafa Kemal Paşa'nın birdenbire emri eski vali Tahsin Bey'in evinde ona yüklenen sözleri yalanlıyordu. Her halde Sakarya'nın kazanılmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa da bana bu hareketlerde bir uğur atfediyordu.

İşte martta İzmir'e yürüyüşümüzün başlangıcı bu taarruzda başladı. Benim Sultanahmet mitinginde karanlık günlerde gösterdiğim inanç gerçekleşiyordu. Bu zaferi, halkın iradesi yaratmıştı. Erzurum'dan İzmir'e kadar kanlarını akıtarak yürüyen halk; köylüler, kadınlar, erkekler ve çocuklar sonunda yurdu bu zafere eriştiriyorlardı. Türk'ün hayatının geleceği hep onlara bağlıydı. Bu zaferi, görünmeyen bu adsız halk sonunda yaratabilmişti.

F: 15

Ağustosun yirmi yedisi. Akşam saat altıda kendimi Kon-ya'daki Hilâl-i Ahmer hastanesinin kapısında buldum. İbrahim atımla cepheye gitti. Benim yanımda yalnız Yoldaş vardı. Savaş bir gün önce başlamıştı. Ertesi güne kadar da tren yoktu. Fakat sabahleyin demiryolları müfettişi bir otodrezinle yola çıkacak ve beni de götürecekti. Yolda, kadınların bize üzüm ve armut ikramından işlerin iyi gittiğini sezdim. Biz Çay'a varmadan ordu Afyonkarahisar'a girmişti. Millet için sevinci yalnız gözlerinden anlıyordunuz. Çay'a girdiğim zaman, kalpağı bir yana eğilmiş, Napoleon tavrıyla çalım satan bir subayla karşılaştım. Subay, Afyonkarahisar'a henüz bir araç gitmediğini, fakat benim Albay Kâmil'le konuşmam gerekeceğini söyledi. Albay Kâmil nakliye merkezinin başında bulunuyordu. Bana araç sağlayabilecekti. Cephe arkasındaki subaylar cephedekilerden daha çok çalımliydlar.

Albay Kâmil çok nazik davrandı ve bana hemen bir araç buldu. Topallaya topallaya yürüdüğü için yaralı olup olmadığımı sordum. Dedi ki:

«Hayır, beni Konya'da mücadeleye karşı olanlar yakaladılar. Nâzım'ın yanındaydım. O pencereden atlayarak kurtuldu. Mücadeleye karşı olanların başındaki köylüler beni üç gün sürecek bir işkenceden sonra ölüme mahkû ettiler. Birinci günü dayak attılar (hayli şiddetli); ikinci günü ayağımın tırnaklarını söktüler (işte bu acayip yürüyüş ondan ileri geliyor); üçüncü günü de beni soydular, kollarımı ipe bağlayarak bir atın arkasına koydular. At hızla koşunca kafam yerlere çarpıp durmaya başladı. Görüyorsun ya Onbaşı, beni ölümden oraya gelen ordumuz kurtardı. Fakat seninle beraber gelecek durumda değilim.»

Elini saygıyla sıktım.

Ben şoförün yanında oturuyordum. Edirneliydi. Memleketinin kurtulacağına inanıyordu. Afyon yolu, bir yıldır kullanılmıyordu, madiği için nereden gideceğini pek bilemiyordu. Karanlık basmış, yollar görünmüyordu. Şoför de bir yanlış yola sapmıştı, iki saat sonra, tüfek seslerinden cepheye yaklaşmış olduğu- J muzdu anladım. Yunanlıların eline düşebilirdik. Geriye döndük. Bu karanlıkta görünen tek ışık Afyon'un yakınındaki Çobanlar köyünden geliyor olmalıydı. Önümüzdeki karanlıkta başlan beyaz sargılı şekiller dolaşıyordu. Yaralılar birbirine

i uru\Ui\ ATHİŞLİ; İMTİHANI

227

dayanarak Çay'a gitmeye çalışıyorlardı. Arabadan hemen atladım.

«Merhaba hemşeri. Bu yol Afyon'a gider mi?»

«Doğru Afyon'a çıkar. Ama yoldan ayrılmayın. Çukurlar bomba dolu.»

Bunu söyledikten sonra, beklemeden yoluna devam etti. ;
Afyon'un yukse kayalıkları görüldüğü zaman, ortalıkta - birtakım toprak renkli gölgeler göze çarpıyordu. Yunanlıların yakmış olduğu evlerin yıkıntılarında hâlâ ateş vardı. Karargâh birkaç saat önce Afyon'a girmişti.

Büyük bir evin kapısında durduk. Emir elleri merdivenlerde subayların eşyalarını taşıyorlardı. Subaylar odalarından çıkıyorlar ve bana «Merhaba Onbaşı» diye sesleniyorlardı. Aralarında Binbaşı Tahsin de vardı. Benim tam zamanında yetişeceğimi tahmin etmişti. Cephedeki emir erim Ali Rıza daha gelmemişti. Fakat Binbaşı Tahsin'in emir eri Memiş bana hizmet etti. Önce yüzümü yıkadım. Binbaşı Tahsin bana «Hemen başkomutana rapor ediniz. Çavuşu iki kez geldi, sizi sordu» dedi.

Başkomutanın nerede olduğunu sorduğum zaman, «yandaki odada» olduğunu söyledi. Sokaklar, siyahlı insan çağlayanlarıyla doluydu. Evler ışıklı. Bir kadın grubu komutanın pencerelerine gözleri dikili duruyor. Aralarında ihtiyar bir hatun beni yakalayarak iki yanağımdan öptü. Ben de onun iki elini öperek başıma koydum. Ondan sonra sırayla hepsi boynuna sarıldılar. Bu, zaferin temelini kendileri olduğunu sezmeyen bir grup. Nihayet, Sakarya günlerininkinden daha büyük bir sofraya. Büyük bir masa. Subaylar dolaşüyor. Bir küçük odanın kapısı açık. Yuvarlak bir masada iki İamba yanıyor. Fevzi Paşa ile Mustafa Kemal Paşa bir harita üzerine eğilmişler, bir şeyler konuşuyorlar. Mustafa Kemal Paşa'nın başında yüz güneş birden doğmuş gibi yüzü parlıyor.

«Safa geldin, Hanımefendi.»

«Tebrik ederim Paşam, en sonunda başardınız.»

Bir kahkaha: «Evet, sonunda bu işi yaptık. Buraya nasıl geldiniz?»

«Az daha Yunanlıların arasına düşüyordum.» «Ben de bugün Yunanlıların arasına düşüyorum.» Bunu söylerken yine gülüyordu.

228

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

İMTİHANI

229

«Sizin düşmeniz çok büyük bir felâket olurdu.»

Yine bir kahkaha: «Gelin, Hanımefendi, yemek yiyelim.»

Fevzi Paşa karşımda oturuyor ve memnun olduğu anlardaki gibi sağ göğsüne vurup gürlüdüyordu. İsmet Paşa da oradaydı.

Geçmiş günlerde neler çekmiş olduğunu düşünerek Mustafa Kemal Paşa'nın neşesi insana ferahlık veriyordu. Dedim ki:

«İzmir'i aldıktan sonra artık biraz dinlenirsiniz Paşam. Çok yorulduunuz.»

«Dinlenmek mi? Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz.»

«Niçin? O kadar yapılacak iş var ki!»

«Ya bana karşı çıkmış olan adamlar?»

«Bu, bir millet meclisinde tabîî değil mi?»

Burada gözleri tehlikeli surette parladı ve İkinci Grup'tan iki isim söyleyerek onların halk tarafından linç edilmeye lâyık olduklarını söyledi.

Ben bu sözleri ciddiye almadım. Sonunda amacımıza ulaşıyorduk. Bu kadar büyük bir millî fedakârlıktan sonra O milletin en büyük mükâfatını hak etmişti. Biraz sonra yemek yerken: «Bu mücadele bitince, durum sıkıntılı olacak. Başka heyecanlı bir iş bulmalıyız, Hanımefendi.» dedi. Bu sözler Mustafa Kemal Paşa'nın karakterinin anahtarıdır. Büyük kudrete erişenlerin hepsinde bu vardır.

Ben gülüyordum. Geleceği düşünüyordum. Mustafa Kemal Paşa bu büyük akımda üste gelen en büyük dalgaydı. Ertesi sabah Afyon'da dolaşarak halkla ilişki kurdum. Dumlupınar'-da savaş vardı. İsmet Paşa o gece-hareket edecek, ben de kendi şubemle ertesi sabah gidecektim.

Ağustosun otuzuncu günü, Dr. Murat beni Afyon'dan Dumlupınar'a götürdü. İbrahim daha Doru'yla gelmemişti. Yollar cephaneye ve «mühimmat» yüklü kamyonlar ve yorgun düşmüş atlarla doluydu. Köylüler bizim otomobili durdurarak, gözleri ışık içinde, konuşuyorlardı. Bir tanesi boynuma sarılarak, elimin içine sıcak bir somun bıraktı. Dr. Murat bunun bu kadınların kalbinin bir sembolü olduğunu söyledi. Erkekleri onlar yaşıtmışlardı. Asker

alayları tıkanık bir boğazdan fırlayan bir akım halinde, kurtaracakları şehre bir tufan gibi gireceklerdi.

Dumlupınar ilkel bir köydü, büyük kısmı yanmıştı. Etrafı vadiler ve tepelerle çevriliydi. Bütün civar, siperler, tel örgülerle, doluydu.

Önce Yüzbaşı Şemsettin'le karşılaştım. Dedi ki:

«Onbaşı, köyün kadınları, ağza alınmayacak kadar kötü bir «muameleye maruz» kalmışlar. Bir Yunanlıyı linç ettiler.»

Mustafa Kemal Paşa'yı, Nurettin Paşa'nın evinde buldum. O, Birinci Ordu komutanıydı. Dedi ki:

«Dün gelip de kadınların nasıl öç aldıklarını ve bir Yunanlıyı nasıl linç ettiklerini görmeliydin.»

Bu sözlerinde benim öç ve işkenceye karşı isyan etmeme bir imâ vardı. Bununla beraber, bana bu İzmir savaşında çok, hem pek çok nazik davrandı. Bir Yunan top mermisinden yapılmış olan bir de anı verdi. Bu, Yakın Doğu'yu simgeliyor, ön kısmında kalp şeklinde bir resmin üstünde iki el birleşiyordu. Bu, megalomanın bir anıydı ve Yunanlılar bunun gibi bir hayli vazo yapmışlardı. Mustafa Kemal Paşa: «Bana ayrılan odayı size veriyorum. Ben çadırda yatacağım» dedi, sonra Nurettin Paşa'ya dönerek «Kızılcadere'yi gösterin ona» diye ekledi.

Kızılcadere, dört buçuk Yunan tümeninin sıkıştırılıp yok edildiği yerdı. Yunanlılar buradan İzmir'e kaçmak istemişlerdi.

Nurettin Paşa, vadinin ağzını On Birinci ve On İkinci tümenlerle tutmuştu. Nihayetinde altmış tümen vardı. Bu da, Yakup Şevki Paşa'ya aitti. Nurettin Paşa bu planı kendisi Mustafa Kemal Paşa'ya önerdiğini söyledikten sonra, İsmet Paşa sözünü keserek:

«Bu, başkomutan muharebesidir» dedi.

Bu dar ve uzun, iki yanı ormanlık dağlar arasındaki vadi, âdeta bir korkulu rüyaya benziyordu. Bırakılmış tüfekler ve cephane yığınları bütün vadide güneşin altında parlıyordu. A-ralarında birçok ölü insan ve hayvan vardı. Benim gözlerim bu korku alanı arasında köpeklerle döndü. Hayvancıklar bu kargaşalık ve yığınlar arasında sahiplerinin cesedini arayarak inliyorlardı. Bu manzara çok içimi yaktı. Nurettin Paşa dedi ki:

«Onbaşı, bu başıboş köpekleri bırak da gel buradan bir tü-fek seç.»

Dönüşümüzde, yakılmış bir köyde Yunan esirleri gördük. Gözleri yerdeki küllerdeydi. Arkalan bir mezarlığın taşlarına

dayalıydı. Kendilerinin yapmış olduğu bu harabeden korkuyorlardı.

İslehanlar köyüne geldiğimiz zaman, siyah cüppeli bir hocanın ellerini salladığını gördük. Yanında genç bir yüzbaşı vardı, yerde yatan cesedi gömmeye çalışıyorlardı. Yüzbaşı kendisini tanıttı. Nurettin Paşa, burada ne yaptığını sordu.

«İkiz kardeşimin cesedini arıyorum. Nihayet buldum. A-nama ne diyeceğim. Onu çok severdi, iki yıldır da görmemişti.»

«Adı neydi?»

«Yüzbaşı Celâl.»

Nurettin Paşa eğilerek, üzerine bir battaniye örtülü olan cesedi açtı. Yerde yatan Yüzbaşı Celâl, kardeşinin bir portresi gibiydi. Arkasında bir gömlekle dondan başka bir şey yoktu. Siyah kaşlarının birinin orta yerinde büyük bir yara vardı. Fakat yüzü gerçek bir dinlenme içindeydi.

Nurettin Paşa: «Biz yardım edelim» dedikten sonra, eline kazmayı alarak mezarı açtı ve ölüyü beraberce indirdiler. Bana dönerek:

«Sen de üzerine bir avuç toprak at!» dedi. Hoca diz çökmüş, elleri göğse açılmış, dua ediyordu. Biz de ellerimizi göğse kaldırdık. İçimden: «Ey Allah'ım, bütün insanlara, onların senin çocukların ve birbirlerinin kardeşi olduklarını öğretmen zamanı gelmedi mi?» dedim. Dönüşte, Mustafa Kemal Paşa'yı bir ahırın yanında kurulmuş olan çadırında bulduk. Kadınlar etrafını sarmışlardı. Gözleri, Mustafa Kemal Paşa'ya dönmüş «Öcümüzü al! Onların kadınlarını yakalarsan bize yaptıkları yap. Köpekler, domuzlar» diye haykınıyorlardı. Evet sonunda Batı'nın gönderdiği ordular, biz Türklere karşı besledikleri kini kendilerine karşı uyandırmışlardı.

Başka bir köye gittik. Çadırlar kuruluyordu. Biraz ötedeki istasyonda bir kalabalık vardı. Büyük bir kamyon durdu. İçinden birkaç tutsak çıktı. Bir çocuk sesi geliyordu. Bir Türk çavuşu, bir çocuğu kollarının arasına almış, sade bir babanın yapacağı gibi, onu avutmaya çalışıyordu. Gece bir Yunanlı kadın, kocası olduğu anlaşılan bir Yunan subayına dayanmış, geliyordu. Türk askerleri ve subayları çekildiler. Biraz sonra, Binbaşı Tahsin onlara köyde bir oda verdi. Kendisi de bir aile babası olduğu için, saldırıya uğramasınlar diye, odalannın önüne nöbetçi koydu. Kadınlar bağırarak, Binbaşı Tahsin'e sitem edi-

TUtuUJJN ATEŞLE İMTİHANI
231

yorlardı. Dumlupınar'da Yunanlıların Türk kadınlarına böyle davranmadıklarını söylüyorlardı. Gece karanlığı bastıktan sonra, Albay Kâzım'ın komutasındaki Üçüncü Tümen, içlerinde bir sürü subay ve komutanlar da bulunan Yunan tutsakları getiriyordu. Ertesi sabah, Mustafa Kemal Paşa'nın çadırında onlardan ikisinin bulunduğunu gördüm. Binbaşı Tahsin Yunan subaylarının isimlerini alıyordu. Bir küçük iskemlede oturan Yunanlı kadın bana seslendi: «Buraya gel, Kiria, ben Serez'de Türk evlerinde hizmetçilik ettim. Türklerin dilini ve ne kadar iyi insan olduklarını bili-rim»'dedi.

«Sen neden esir oldun?»

«Buradaki subaylar ve kadınlar Türklere korkuyorlardı. Ben de Türklerin kuzu gibi olduklarını söyledim. Gömleğimden bir beyaz parça kopararak ilk gelen Türklere salladım. Dün akşam Kemalettin Paşa'nın misafiri olduk, (yanındaki kızı göstererek) İşte bu ayakkabıları onlar verdiler. Ben de üşüdüğümü söyleyince bana bunu verdiler» diyerek bir koyun postu gösterdi. Kadınlardan bir tanesi Rumca sövmeye başladı. Benim Rumca bildiğimden haberi yoktu. İhtiyar kadına: «Bu, resmini gazetede gördüğümüz kadındır» dedi; sonra bana döndü ve ekledi: «Bana senden ne kadar hoşlandığını söylüyor.» «Benden ne istiyorsunuz?» diye sorduğum zaman. «Ah Kiria, bizi tutsak kampına götürecek bir araba istiyoruz» dedi.

Ertesi sabah Dumlupınar'dan yola çıkacaktık. Binbaşı Tahsin tutsakların yanında kaldı. Onlara araç bulmak çok zordu. Bununla beraber, Binbaşı Tahsin elinden geleni yapacaktı. İbrahim daha gelmediği için ben Dr. Murat'ın arabasıyla El-vanlar'a gittim. Yolda, öğleyin bir ağacın altında oturarak ekmeğimi yedim. Önümüzden binlerce insan, toz toprak içinde, yuvarlanıp geçiyordu. Unutmayacağım şey, bunların toz maskelerinin güneş ışığıyla birçok renk almasıydı. İnsanların, taşıma araçlarının, hayvanların ve topçuların hepsi bir arada, bir tek ruh ve insan gibi Türkiye'yi kurtarmaya gidiyorlardı. Benim yüzüm de onlarınkinden farklı değildi.

Elvanlar tümüyle yanmıştı. Oradaki halk ya açıkta ya çadırdıydılar. İbrahim, nihayet geldi. Tüfeği omzunda, orada bekliyordu.

232

1UK1S.U1N AJ..CJŞJUC;

İM i IJtIAIN I

Şehirler, köyler, insan yüzleri gibi, geçen faciaların etkisini gösterirler. Rüzgâr olmadığı halde hava toz içindeydi. Toz toprak sokakları sarmıştı. Bu yanan yerden Uşak'a gidiyorduk. Geçenleri durdurup sorular soruyordum. İşlenen cinayetler çok çirkindi. İki yüz kişi öldürülmüş ya da yakılmıştı. İçlerinde kadınlar da vardı. Halk tamamıyla bilincini yitirmiş bir durumdaydı. Geçen haftaların acılan halkı birbirinin boğazına düşürmüştü. İki genç Türk'ü, bu kalabalık girmeden biraz önce linç etmişti.

Kızılcadere'den sonra, Yunanlılar bütün umutlarını kaybetmişler, çevreyi yakıp yıkmaya başlamışlardı. Yerli Hıristi-yanları yanlarına almışlar, Hıristiyan köylerini de yakmışlardı. Çünkü, Türklerin başında dam bırakmak istemiyorlardı.

Üç gün Uşak'ta kaldık. Karargâhta herkes General Triko-pis'ten söz ediyordu. Daha önceki başkomutan Hacı Anesti görevinden alınmıştı. Yunanlılar General Trikopis'in nerede olduğunu bilmiyorlardı. Yunan tutsaklarından işittiğimize göre Kızılcadere'ye gelmiş, orada, Venizelistlerle Konstantinistleri barıştırmak istemiş, fakat onların arasında da boğuşma sürmüştü. Bazıları Trikopis'in intihar ettiğini söylüyorlardı.

Eylülün ikinci günü, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi ve İsmet Paşalan Uşak'ta bir masanın çevresinde bulduk. General Tri-kopis'le General Dionis Türklere teslim olmuştu. Mustafa

Kemal Paşa'nın huzuruna, Nurettin Paşa'yla Kemalettin Paşa'-nın arasında geldiler. Eğer korunulmasalardı, Uşak halkı onları da parçalayacaktı. Uşaklılar onları, sevgililerini öldürenler, evlerini barklarını yakanlar abasında sayıyorlar, mevkilerine hiç önem vermiyorlardı.

Yunan generalleri getirildikleri zaman, Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ile İsmet Paşa'nın arasında duruyordu. Benim için bu, birinci derecede militer bir dramdı. Onun için büyük bir ilgiyle seyrettim ve dinledim. Bizimkilerin üniformaları erlerinki kadar sade, yüzleri sakin ve hareketsizdi. Buna karşılık, Yunanlılar sırmalı üniformalar giymişlerdi. Yüzleri ve elleri son derece sinirli olduklarını gösteriyordu. Fevzi Paşa ise bir Buda heykeli gibi sakindi, fakat belki de içinden «Bu herifler hakikî asker olamaz, âdeta dans eder gibi sıçrayıp selâm veriyorlar» diyordu. İsmet Paşa,, gözlerindeki öfkeyi göstermemeye çalışıyordu. O, askerden daha başka bir şeydi. O bölgede, yerli halka yapılan zulme dayanamıyordu.

233

I
Fevzi Paşa'yla İsmet Paşa eğildiler, fakat ellerini vermediler. Mustafa Kemal Paşa bu sahnenin hâkim karakteri, askerlik alanında bir büyük sanatkâr ve oyunun kurallarına uyan bir sporcuydu. O, Yunan generallerinin kılıklarına ve maiyetlerinin yaptıkları kötülöklere hiç önem vermiyor. Trikopis onun, bu oyundaki rakibi. Bu askerlik oyununda yere vurduğu adama kurala uygun olan hareketi elden bırakmıyordu. Sırtını yere getirdiği pehlivanın elini sıkıan galip bir pehlivan gibi, Trikopis'in elini yakaladı, herhangi bir el sıkışı süresinden fazla tuttu:

«Oturun, General, yorulmuş olacaksınız.» Bundan sonra, sigara tabakasını uzattı, kahve ısmarladı. General Dianis'e de nezaketle davranmakla birlikte, gözleri Trikopis'in gözlerinde. Trikopis de ona açık bir hayranlıkla bakıyor. Elli yaşlarında kadar, sinirli, hastalıklı, tiyatro sahne-sindeymiş gibi giyinmiş bir adam.

«Ben sizin bu kadar genç olduğunuzu bilmiyordum. General.»

Bundan sonra masanın etrafına oturdular. Mustafa Kemal Paşa, askerlik alanında oynadıkları oyunu tartışmak için sa-• hırsızlanıyordu. Ona, âdeta halkın ısıkladığı bir piyesin yazarına bakar gibi bakıyor. Önce, bir Rum «tercümanla» lafa başlandı. Yanılmıyorsam, bu, Tetkik-i Mezalim şubesinde Yunan gazetelerini tercüme eden adamdı. Ben Rumcayı o günlerde hâlâ iyi anlarsam da, çeviri yapamazdım. Konuşma, daha sonraları Fransızca olarak sürdü. General Trikopis, dertlerini bir profesyonele döken bir amatör gibi konuşuyordu. Yunan ordusunun kötü durumunu, bundan sorumlu olan deli komutan Hacı Anesti'nin kusurlarını, durumu anlamadan ordusuna emirler verdiğini anlatıyordu. Bütün haberleşme Türk süvarisi tarafından kesildiği için, Yunan ordusunun muhtelif parçaları birbiriyle anlaşamamışlardı. Bundan başka da, Yunan ordu-sundaki Venizelist ve Konstantinist bölümler birbirine girmişti. İnsan, Afyon'daki Yunan ordusunun neden paniğe uğradığını seziyordu. General Trikopis, Çobanlar'dan bir karşı saldırı yapmayı düşündüğünü söyleyince, Mustafa Kemal Paşa da sükûnla kendisinin nasıl karşılık vereceğini anlattı. Bu aralık, iki Yunan generali arasında da sert bir tartışma başlamıştı. Çünkü, Dionis, Trikopis'in emirlerini dinlememişti. Yunan generalleri, askerliğe yakışmaz bir biçimde tartış-

234

TUKKUJN

IMllrtAIM

ru.Ktf.UJN

; İMTİHANI

maya girmişlerdi. Bunu bizim paşalar, askerlik sanatının, nereden gelirse gelsin, onuruna aykırı gördükleri belliydi.

Konuşma bitince, Mustafa Kemal Paşa ayağa kalktı:

«Sizin için bir şey yapabilir miyim?» diye sordu.

Trikopis: «İstanbul'daki karıma durumumdan haber verilmesini isterim.» diye cevap verdi.

O zaman Mustafa Kemal Paşa, Trikopis'in elini yine uzunca süre elinde tutarak dedi ki:

«Savaş bir talih oyunudur, General. Bazen, en beceriklisi de yenilir. Siz, görevinizi yaptınız.

Sorumluluk şanstın geliyor, üzölmeyiniz.»

General Trikopis, ellerini sallayarak:

Uzandığım zaman, Yoldaş başını göğsüme dayadı. Odanın öbür yanında olduğunu anladığım maden suyu havuzunda herkes yıkıyor, gülüp şarkılar söylüyordu. Sarhoş bir ses naat okuyordu.

Kapının önünde birisi seslendi. Bu, İbrahim'di:.' «Işığı gördüm, geldim. Bağdaydım. Size üzüm getirdim.» «Kapının yanma bırak.»

Kalkarak odanın yanındaki küçük hamamda yıkandım. Sonra giyinip yatağa uzandım.

Gözlerimi hiç kapayamadım. Sabah olmuştu. Ali Rıza seslendi:

«Hasta mısınız efendim? Kapınızı vuruyordum, cevap vermiyordunuz. Binbaşı Tahsin bir saat sonra yola çıkacağımızı söylüyor. Saat on.»

Atlarımıza binerek yola çıktık. Kavrulmuş insan eti kokularından uzaklaşınca kadar duramadım. Yolda, san saçlı bir kız, kafası parçalanmış, yüzlerine mendil örtülmüş iki kadın cesedi yatıyor.

Nihayet oradan uzaklaştık. İki saat, toprak renkli kalabalığın ve süvarilerin arasından yol bularak geçmeye çalıştık. Öğleden sonra saat ikide bir çeşme önünde, atlarımızı suladık, sonra yine yola koyulduk. Yüzümüz gözümüz toz içinde, etrafı zor görüyoruz. Gırtlığımız tıkanmış gibi.

Saat dörtte uzaktan Salihli görünüyor. Bu aralık, bir komutan otomobili göründü. İçinden biri seslendi: «Onbaşı, Salihli'ye benimle beraber gel.» «Salihli'ye çok az yol kaldı.

Arkadaşlarımı bırakmamı siz de istemezsiniz.»

«İsterim. Ben eski arkadaşınızım.» Bu, Kemalettin Sami Paşa'ydı.

Beş dakika sonra, Salihli'nin önündeki meydandaydık. Sa? ğımızda incir ağaçlarıyla süslü bir yol. Yerde sürüler, askerler, nakliye taburları. Hepsi silâhlı.

Kemalettin Sami arabadan emir verdi:

«Yerdeki cephane ve tüfekleri toplatın!»

O aralık, ağaçların arasından kurşunlar atılmaya başladı.

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

237

Otomobili durdurduk. Ordudaki kanı, Kemalettin Sami Paşa'-nın her silâh atılışta mutlaka kurşuna hedef olmasıydı. Kemalettin Sami Paşa on sekiz yerinden yaralanmış bir askerdi. Kurşunlar başımızın üstünden geçiyordu. Kemalettin Sami Paşa:

«Ateş kes!» diye emir verdi ve bu emir ağızdan ağıza dolaştı. Sonra, bu ateşin bizim askerler tarafından havadan geçen iki Yunan uçağına karşı açıldığını öğrendik. Kemalettin Sami Paşa haykırıyordu. Yanımızdaki çalılıklardan iki kişi ayağına kalktı, selâm verdi.

Kemalettin Sami Paşa:

«Milletin cephanelerini boşuna harcıyorsunuz.» diye bağırdı. Yaverine:

«Bak, bunlar mı ateş etmiş? Kokla silâhlarının namlularını!» dedi. Yaver: «Onlar değil» dediği zaman yalan söylediğini Kemalettin Sami Paşa da anlamış, ama iyi yürekli bir adam /olduğu için, doğru gibi kabul etmişti. İçimden bu genç yaverin arkasını oşamak geliyordu. Salihli'nin 8.000 yapısından yalnız birkaç yüzü kalmıştı. Biz, karargâh olacak binanın avlusuna girdik. Subaylar çeşmelerde ellerini yüzlerini yıkıyorlardı. Ben de bir çeşmeye yaklaşarak susamış bir inek gibi durmadan su içtim. Garnizon komutanı beni görünce dedi ki:

«Onbaşı, benim emir eri sizi şehrin öbür yanındaki bir eve götürecekt.»

Yarım saat yürüdükten sonra, misafir olacağım eve gittim. Kocaman bir evin kapısını çaldık. O tarafta, karşısındaki birkaç küçük evle yanmamış olan bir o vardı yalnız.

Sokakta dolaşan kadın ve çocuklar, başlarındaki damlar kaldığı için memnun görünüyorlardı. Beni eski Türk usulü bir odaya aldılar. Sedirler beyaz örtülü. Perdeler beyaz. Mum ışıklan altında iki kadın beni candan karşıladıkları zaman ne kadar yorgun olduğumu anladım.

Başım dönüyor, dizlerim titriyordu. Fakat bu, maddî yorgunluktan çok, Sarıkızmadensuyu'-nun önündeki facianın etkisiydi. Bu kadınlar, benim insanlardan ayrı gibi görünen kafamı, kimliğimi günlük hayata çekip getirdiler. Kızı bir leğen getirdi; elimi yüzümü yıkadılar.

Ondan sonra, sedirlerin üzerine beyaz bir yastık koyarak beni yatırdılar: «Aman ne olur, saçımı çözünüz, kuzum» diyordum. Basımdaki firketeler âdeta birer hançer gibi kafama batıyordu. Kadın, saçımı çözdükten sonra, önüme diz çöktü, yanağını ya-

238

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHAJINI

İMTİHANI

239

nağıma dayayarak, şehirde olup bitenleri ve kişisel dertlerini anlatmaya başladı. Çarşamba günü, bir Türk süvari bölüğünün Salihli'ye gelişi Yunan garnizonunu korkutmuş. Şehrin bu kısmını yakmaya vakit bulamadan Yunanlılar kaçmışlar. Bura halkı, şehri bayraklarla donatmış, yerlere kapanarak kurtarıcı askerlerin atlarının ayağını öpmüşlerdi. Bu kadın diyordu ki:

«Babam da bir askerdi. Onun yeşil bayrağını saklıyordum. Ben de süvari alayına katıldım. Alay ertesi sabah buradan ayrılırken, Türk ordusunun gelmekte olduğunu söylediler. Askerî tren gelince, bütün halk ellerinde bayraklar, türkü çağırarak istasyona gitmişlerdi. Fakat, bu sefer gelenler Türk ordusu değil, Yunan tümeniydi. Bu tümen o zaman bu şehri bir cehennem haline soktu.»

Kadın, bu son Yunan tümeninin yaptığı vahşeti anlattı. Halk, şehirden kaçmaya başlamış. Hikâyesinin sonunda, kollarım boynuma dolayarak ağlamaya başladı:

«Oğlum da Yunanlılar gelince bizim orduya gitti. Bir haber alamadım. Acaba Yunanlıların eline mi geçti?

Ben inceleyeceğime söz verdikten sonra, bana yerde temiz bir yatak yaptı, kendi geceliğini giydirdi, bir de sıcak çorba içirdi.

Gece olunca, oda kadınlarla doldu. Yatağımın etrafını alarak, hepsi bir bir boynuma sarılıyor, aynı hikâyeyi tekrarlayıp duruyorlardı. Bunların arasında siyah çarşafı, istanbullu gibi giyinen bir kadın, hikâyesini anlatırken, tekrar beni çıldırtıyordu. Diyordu ki:

«Biz birkaç dul kadın yanan şehirden kaçmaya çalıştık. Sokaklarda koşuşurken sekiz yaşında küçük kızım Nigâr benim beyaz mendilimi istedi. Düşman gelince, kız diz çökmüş «Teslim, teslim!» diye ellerini kaldırmış, ama kızı kalbinden vurmuşlar.»

Sabahleyin tam daldığım zaman, ihtiyar nine geldi, başımı okşamaya başladı.

«Sen ne zaman döndün, nine?» diye sordum. Anlattı:

«Yavrucuğum, ben Üsküp'tenim. Beş göç gördüm. Ay yıldız nereye giderse, peşinden gittim. Mutlaka onun altında ölmek istiyordum. Balkan Harbinden sonra istanbul'dan çıktım.

Anadolu'nun Kabe toprağı olduğuna inanırdım ve oraya kâfirlerin gireceğine inanmazdım.

Onlar gelince, şaşırırdım. Bir ruci'0

bekledim. Zafer haberi geldiği zaman Yunanlılar hâlâ şehidey-diler. Benim bağların arasındaki küçük kulübeye gelmediler. Bana bakan küçük bir torunum vardı. Ay yıldız gelmeden ölmekten korkuyordum. Beni götürsün diye ona yalvardım. Oğlan beni bizim eşeğe bindirdi, ben de ağlayarak gittim. Sonunda bizimkilere kavuştum. Onları görür görmez ben onlara sarıldım, onlar bana sarıldılar. Bana bahçelerden kavun koparıp verdiler. Ay yıldızın arkasından geldiğimi söylediğim zaman, beni omuzlarına aldılar, bayraktarın arkasında ay yıldızın al-' tında yürüttüler.»

Şimdi ayağa kalkmış, asker gibi yürüyor, emirler veriyor; kadınlar gülüyor, el çırpıyorlardı.

/: O gün karargâha gittiğim vakit, Mustafa Kemal Paşa yemek yiyordu.

«Gelin, siz de benimle yiyin!» dedi. Ben yemek yediğimi söylediğim zaman, Fevzi Paşa bir sütlaç uzatarak: «Bunu ye» dedi.

Paşalar İzmir'e girmek için yapılacak hazırlıkları konuşuyorlardı. En önce İzzet Paşa tümeninin girmesine karar verildi. Bunlar konuşulurken, Fransız donanmasındaki Edgard Qu-inet adlı gemiden bize bir mesaj geldi. Yabancı konsoloslar şehri Türk ordusuna teslim edeceklerini bildiriyor ve Mustafa , Kemal Paşa'dan hangi komutanın gönderileceğini öğrenmek istiyorlardı. Aynı zamanda Hristiyan halka iyi davranılması için ricaya benzer imalarda bulunuyorlardı. Salihli'nin bu durumundan sohra, böyle bir tavsiye biraz garip görünüyordu. Her halde Yunanlıların direnmeyeceğini anlıyorduk. Mustafa Kemal Paşa, yumruğuyla masaya vurarak: «Kimin şehrini kimi veriyorlar?» dedi.

Sabahleyin saat onda Binbaşı Tahsin'le birlikte yola çıktık. Kasabada öteki birliklere katılacaktık. Şimdi yine, tozdan maskeli yüzlerimizle koskoca kalabalığa karışmıştık.

Sabahın bu saatından ta öğleden sonra dörde kadar süvari, topçu ve piyade alayları bir sürü halk kalabalığı ve tutsak kafileleriyle dolu yollardan geçtik. Yalnız çeşmelerin başında

duruyor, şu içiyor, fakat attan inmiyorduk. Vaktiyle on iki bin evli kasaba şimdi bir yangın harabesiydi. Türk'ü Anadolu'dan çıkarmak için gereken insan ögesini ne kadar yerinde seçmişlerdi. Yunanlılar bütün sorumluluğu Lloyd George'a yüklüyorlardı. Bu yangın yıkıntısındaki kadınlar, Hıristiyan yerlilerin ellerini

240

1UK.IS.U.IN

ı ujmuin

kaldırarak Lloyd Georg'a küfür ettiklerini anlatıyorlardı. Ka-ko Hronis Nahis Georgis çığlıklarının bir nakaratıydı. Ben, bu Yunan politikacılarının ve İtilâf kuvvetlerinin hayır siyasetlerine kurban giden Hıristiyanlara acıyordum. Esir kampları, Lloyd George'u lanetliyor, birbiriyle kavga eden Venezi-listlerle Konstantinistler de Kako Hronis Nahis Georgis na-f karatına katılıyorlardı.

Karargâhtan gelen subaylarla geceyi kasabada geçirecekken birdenbire Nife gitmeye karar verildi. Açlıktan bitkin bir haldeydik. Bir lokma ekmek bulmak olanağı yoktu. Ben yerden kirli bir kâğıt parçası alarak kasabada olduğu söylenen Kema-lettin Sami Paşa'ya «Açlıktan" ölüyoruz, birkaç okka ekmek gönderir misiniz?» diye yazarak İbrahim'le gönderdim. İbrahim gelirken Kemalettin Sami Paşa'nın da otomobili geldi. Bize bir paket uzattı. Dedi ki: «Sizden haber geldiği zaman benim karargâh hareket etmişti. Ancak size bunu getirebildim.»

Bu pakette bir okka ekmek, iki sardalya kutusu, bir parça da peynir vardı.

«Birkaç saat önce başkomutan buradaydı. Sizin de bir otomobile gelmenizi söyledi. Siz benimle Manisa'ya gelin.» «Manisa yanmadı mı?»

«On sekiz bin binadan beş yüzü kaldı. Fakat ben size bir yer buldum. Yarın sizi Nif e götürürüm.»

«Teşekkür ederim, fakat ben Nif e arkadaşlarla beraber gideceğim.»

«Gidemezsiniz. Sekiz saat daha at üstünde nasıl durursunuz?»

«Gidebilirim!»

Biraz şaştı. Fakat üstelemenin yarar sağlamayacağını anladı.

Subay arkadaşlardan bazdan, ertesi sabah yürüyüşe karar verdiler. Yalnız Binbaşı Tahsin, karikatürist Yüzbaşı Cemil, üçümüz saat sekizde yola çıktık. Karargâhın süvari alayı saat beşte gitti, çünkü atlan yavaş gidecekti. Her taraf, artık garip ve korkunç yüzlü, yağma için gelmiş adamlarla doluydu. Biz, süvari alayı ile gitmedik. Saat sekiz buçukta ay çıkacaktı ve oradan üç saatte gidebilecektik. Sonunda, ayı bekleyerek harekete geçtik. Fakat zamanı yanlış hesaplamıştık, o geçidin sonuna gelinceye kadar ay çıkmadı. Büyük bir dikkat ve ihti-

İMTİHANI

241

yatla bu kum deryasından geçiyorduk. Önümüzde tüfekler atılıyordu. Köyler baştan başa boşaltılmıştı. Kasaba halkı kaçmıştı. Yunanlılar da çekiliş sırasında tehlike teşkil edebilirlerdi. Daha bizim de hükümet kurmaya vaktimiz olmamış, bütün yük ordunun omuzlarında kalmıştı. Çalılıklardan kendimizi kurtarmaya çalışırken, Binbaşı Tahsin'in bağırdığını duydum:

«Ellerini kaldır, yoksa ateş edeceğim!»

Çalılıkların arasından bir ses cevap verdi:

«Ateş etmeyiniz. Ben de kendimi çalılıklardan kurtarmaya çalışıyorum.»

Binbaşı Tahsin bir kibrit çaktı. Önümüzde, elleri havada bir köylü gördüm.

«Silâhın var mı?»

«Hayır.»

«Sen kimsin?»

«Armutlu'dan bir köylü. Kasabadan kaçtım. Burada saklandım. Çoluk çocuğa yiyecek götürüyorum.»

Rumeli şivesiyle konuşuyordu.

«Neye saklanıyorsun?»

«Korktum. Burası eşkıyalarla dolu.»

«Sen de onlardan birisin.»

«Hayır, hayır.»

«Yürü önden! Kaçmak için en ufak bir davranışta bulunursan, vururum.»

Adamcağız benim yanımda yürüyordu. Konuşuyorduk. Ba-jtia Mehmet Çavuş'u hatırlatıyordu. O yerleri o kadar iyi bili-1 yordu ki, eşkiyaların adamı olması ihtimali belirdi. Belki daha çabuk gidebilirdik, ama Yüzbaşı Cemil ikide bir atından iniyor, atın arkasını okşuyor, onu dinlendiriyordu.

Karşımdaki kömür gibi kara yığınların arkasından bir ışık göründü. Ay doğuyordu. Biz incirliğe geldiğimiz zaman, herkes özleyişle oraya bakıyordu. Yanımızdaki adam: «Buradan köyüme kolay giderim» dedi.

Binbaşı Tahsin izin verince, adam sıçrayıp koşmaya başladı. Ama o kayboluncaya kadar Binbaşı Tahsin onu gözleriyle izledi. Bu geçitten sonra, köyler askerle doluydu. O kadar kalabalıktı ki aralarından geçmek âdeta güçtü. Hep omuz omuza, özlenen şehre gidiyorduk. Hepimizin kül maskeli yüzümüz, gözlerimiz birbirine bakıyor. Üç saat daha. Sabahleyin saat dörtte Nif teydik. İlk defa olarak Doru'nun yorgunluktan yürü-F: 16

yemez hale geldiğini gördüm. Binbaşı Tahsin atının üstünde uyukluyordu.

Yan uyku halinde, iki yanı evlerle dolu bir küçük yokuşa geldik. Nasıl attan indiğimi hatırlamıyorum. Tek hatırladığım şey, bu evlerden birinin mermer merdivenine oturup kendimden geçmiş olmamdır. Birisi:

«Hanımefendi, Hanımefendi» diye seslenince, gözlerimi açtım. Mustafa Kemal Paşa'nın çavuşu Ali konuşuyordu:

«Gelin, Paşa'nın berberinin yattığı bir oda var. Onu çıkarıp sizi oraya koyayım.»

Aydınlık bir koridor. Üstü camlı bir kapı. İçeride kırık bir sedir. Ali kapıya bir battaniye astı.

«Sabahleyin yedide size sıcak su getiririm. Saat sekizde paşalarla kahvaltı edeceksiniz.

Battaniyelerin altında temiz bir çarşaf var.»

Orada çizmelerim ve mahmuzlarımla nasıl uyuyabildiğime hâlâ şaşarım. Sabah kahvaltısında, Mustafa Kemal Paşa: «Bugün İzmir^e gireceğiz» dedi.

Ben de dedim ki: «Bir zafer alayında gitmek istemem, teşekkür ederim. Ben sonra yalnız başıma gelirim.»

O, âmir sesiyle:

«Geleceksiniz, Hanımefendi!» dedi.

Öğle vakti zeytin dallarıyla süslenmiş beş otomobille İzmir'e hareket ettik. Askerle yanda yürüyorlardı. Ben, yürüyen askerlerle birlikte olmadığımı yeriniyordum. Fakat, Musafa Kemal Paşa, o gün kutsal bir semboldü: Halkın kurtarıcısı. Şehrin kapısında bir süvari alayı bizi karşıladı. Romantik bir görünüşleri vardı. Onlar dokuz gün at üstünde Yunan ordularının arkasında dövüşmüşlerdi. Bir an tehlikeden kurtulmamışlar, bir an dinlenmemişlerdi. Atlılar ve atlar büyük bir görünüş oluşturuyorlardı. Özellikle başlarındaki genç komutan dikkati çekiyordu. Kafası bir iskelet gibi. Avurtları çökmüş. Gözleri dört bir yanı tanyor ve durmadan emirler veriyordu. Bir anda askerler kılıçlarını çektiler, iki yanımızda kılıçları güneşte parlayarak yürüdüler. Kapalıçarşı'dan geçerken nal sesleri kulakları parçalıyordu. Kaldırımlarda askerler ve insanlar yürüyor kılıçlar parlıyordu. Bunlann arkasında binlerce ağızdan «Yaşa!» sesleri yükseliyordu.

BÖLÜM XIII

İZMİR'DE

9 eylül

Bizim kafile İzmir rıhtımına varıp da denizin mavi sulan görününce Mustafa Kemal Paşa'nın «Hedefiniz Akdeniz» diye yapmış olduğu bildiriye düşündüm. Gerçek bu sular, uğrunda ölmeye değer bir hedefti. Fakat, Türk askerinin amacı daha çok derin ve anlamlıydı, suyla denizle ilişkisi yoktu. O amaç J bir milletin yaşamak isteğiydi.

•!'.: Konak'ın büyük sofasının aynalannda, üstleri tuzlu, top-:rak rengi elbiseli bir grupun oturduğunu görüyordunuz. Buraya açılan bir odada, Mustafa Kemal Paşa ile Nurettin Paşa askerî sorunları tartışıyorlardı. Kadifekale'de Türklerle Rumlar arasında boğuşmalar olduğu, Ermeni mahallelerinde pencerelerden bombalar atıldığı söyleniyordu. Sokaklarda da kalabalık arasında garip kıyafetli kimseler vatan aşkına söylevler veriyorlardı. Bunlar, her zaman bir başarıdan sonra, köşedeki kucaktaki sinmiş adamlann birer mantar gibi meydana çıkmasını gösteriyordu.

TUKJS.LÜN

IMTİrtAm

Masanın üstünde, İzmir'e ilk girmiş olana verilmek üzere Doğu illerinden birinin göndermiş olduğu kılıç duruyordu. Çeşitli birlikler aynı zamanda başka başka yerlerden şehre girmiş oldukları için, buna hak kazanan birden fazla insan vardı. Fakat, İzmir rıhtımına ilk gelmiş olan süvari birliğinin komutanı Yüzbaşı Şerafettin buna hak kazanıyordu. Sofanın ortasında başı sargılı ufak tefek bir adam bütün varlığından serüven havası sezilen genç bir çocuk gibi başından geçenleri anlatıyordu. Diyordu ki:

«Rıhtım bomboştu. Orada gördüğümüz ilk adam bir Fransız amiraliydi. Uzun bir nutuk söylemeye ve Hıristiyanlara iyi davranılmasını öğütlemeye başladı. Amirale rıhtımın kendisi için güvenilir bir yer olmadığını söyledim. Bu kehanet gibi bir şey oldu. Bu laflar ağızdan çıkarken, pencerelerden birinden bir bomba atıldı ve tüfek sesleri gelmeye başladı. Biz, hemen amirali bu tehlikeli alandan uzaklaştırmak için harekete geçtik. Basımdaki sargı o hareketin hatırasıdır.»

Bir İngiliz subayı, kapıda ayakta duruyordu. İngiliz amiralinden Nurettin Paşa'ya bir mesaj getirdiğini söylüyordu. Arkadaşlar:

«Onunla sen konuş, Onbaşı, biz İngilizce bilmeyiz.» dediler.

Ondan sonra, biz Karşıyaka'ya geçtik.

Orada iki ev karargâh olarak seçildi. Ev sahipleri, iki tane yaşlıca, güvenilir Türk kadınıydı. Bizimle birlikte yemek yerler, Mustafa Kemal Paşa'ya bir ana gibi bakarlardı. Birdenbire evime dönmek için içimde büyük bir özlem uyandı.

10 eylül

Gözlerim denizde. Fakat özlemini çektiğim Ankara civarında bir köy evi. Ocağında, durmadan kütükler yanıyor, önünde kurşunî keçi postu ve ben üstünde yatıyordum. Mustafa Kemal Paşa, o akşam çok neşeliydi. Latife Hanım adında bir kadınla tanışmıştı: «Bu küçük hanım sizden hocam diye söz ediyor» dedi. Sonra Kolej'de bir yıl kalmış olduğunu ve son zamanlarda hukuk derslerini izlediği Fransa'dan dönmüş olduğunu öğrendim.

Mustafa Kemal Paşa kulağıma fısıldadı:

«Boynunda küçük bir çerçevede benim resmim var» dedikten sonra, sevinçle gülmeye başladı. Bu genç hanım. Paşa'yı

TUKUUN ATEŞLE İMTİHANI

245

evine davet etmişti. Paşa, onun kendisine âşık olduğunu tahayyül ediyordu. Gerçi, o günlerde İzmir'deki her kadının göğsünde Mustafa Kemal Paşa'nın bir resmi var idiyse de, Paşa'nın bu duygulanışı kendi üzerinde iyi bir etki yapacağına inandığım için memnun oldum.

11 eylül

Rıhtımdaki yeni karargâha taşındık. Ortalık karıştı. A-sayış daha kurulmamıştı. Garip tavırlı bir sürü insan ortalarda dolaşıp duruyordu. İzmirliğin kendüeri evlerine kapanmışlardı. Birçok yağma da oluyordu.

12 eylül

Sabahleyin erkenden Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhından biri beni uyandırdı. Tercüme edilmek gereken bir kâğıt getirmişti. Bu, İngiliz amiralinden gelen resmî bir kâğıttı. Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz konsolosuyla konuşurken Türkiye'nin İngiltere ile savaş halinde olduğunu söylemiş olmasından dolayı, Mustafa Kemal Paşa'dan bunun yazılı olarak pekiştirilmesini istiyordu. Çünkü, öbür İtilâf mümessilleriyle konuşması gerekiyordu. Bu kâğıdı çevirerek götürdüm. O gün öğle üstü ikdam gazetesinin muhabiri sıfatıyla Yakıp Kadri geldi. Akşam ve Vakit gazetelerinin muhabirleri de onunla beraberdi. Muhabirler, şehirde duman gördüklerinden yangın olduğunu tahmin ediyorlardı. Öğle yemeğinden sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına gittik. Amiralin mektubunu çok açık bir dille tartışıyordu. Gülererek dedi ki:

«Hanımefendi, eğer Yunanlılar İngilizler tarafından sevk edilmeselerdi İzmir'e çıkabilir miydi? Yakın Doğu'da onların eli olmayan bir kimildama olabilir miydi? Evet, tabii olarak onlarla savaş halindeyiz.»

Bu açık konuşmadan sonra, Mustafa Kemal Paşa, hükümet reisi olarak bambaşka bir durum takınmak zorundaydı. Bundan dolayı hariciye vekilini çağırılmıştı. Ermeni mahallelerinde yangın başlamıştı. Orada oturanlar, ellerinde bohçalar, sırtlarında eşya, rihtımı dolduruyorlar-dı. Yangının kızılığı şehre vurmuş ve her yanı sarmıştı. Rihtımdaki halkın yüzü korku içindeydi. İsmet Paşa'nın karargâh komutanı itfaiye borularının parça parça edilmiş olduğunu

livrın/UNİ

TUKIS.UIN

İMTİHANI

247

söyledi. Anlattığına göre, Yunanlılar şehri yakmak için her türlü düzeni almışlardı. Geceye doğru, rihtımdakilerin korkusu arttı. Kızılık çoğaldı. Kargaşalık son dereceyi bulmuştu. Bizim karargâh ateş alır almaz, Karşıyaka'ya geçtik. Gazete muhabirleri için bir taşıt da sağladık. Ben Yoldaş'la yalnız gittim. Yoldaş'ın gözlerine bakarken, kendimi ona bütün insanlardan daha yakın duydum.

Yangın üç gün sürdü. Birkaç saat sonra yangın alanına yaklaşmak imkânı kalmamıştı. Yunanlıların Aya Tria ile Foti kiliselerinin ve bazı özel evlerin altına yerleştirmiş oldukları dinamitler patlıyordu. Görünüş ve gürültü korkunçtu. İzmir'in üstündeki kızıl sahne öteki şehirlere de atladı. Allah'ım! Ateş ve kılıç imtihanı daha ne kadar sürecek? Acaba, halk, politikacıların oyunundan canlarını ve yurtlarını ve zaman kurtaracaklardı?

16 eylül

Karargâh Bornova'ya geçti. Mustafa Kemal Paşa şimdi artık Latife Hanım'm misafiriydi. Çünkü, orası yangına en uzaktı.

Ben, İsmet Paşa'dan, gazete muhabirlerine savaş alanını göstermek için izin istedim. Son raporumu yazacaktım. İsmet Paşa gereken hazırlıklar için emirler verdi.

Ayın on sekizinde Latife Hanım, İsmet Paşa'yı, gazetecileri ve beni İzmir zaferini kutlamak için evine çağırdı. Beni oraya Mustafa Kemal Paşa otomobilinde götürürken, hep Latife Hanım'dan söz ediyorduk. Sesinde, nihayet Mustafa Kemal Paşa'nın bir yuva kurmak için hazırlandığını belirten bir şey vardı. Bağlılığı çok içten görünüyordu.

Nihayet, koyun mavi sularına bakan hoş bir bahçenin önüne geldik. Evin verandasına götüren merdivenler sarmaşık ve mor salkımlarla süslüydü. Merdivenin başında siyahlar giyinmiş, ufak tefek bir hanım bizi bekliyordu. O zaman Latife Hanım'm yirmi dört yaşında olduğunu biliyordu. Fakat, tavrı daha çok olgundu. Halinde ve selâm verişinde, eski dünyanın ağırbaşlılığı vardı. Sosyete kızlarının gösterişi hiç yoktu. Başına sarmış olduğu siyah örtünün ortasında yüzü çok hoştu. İnce dudaklarında büyük bir irade sezilmekteydi. Çok güzel ve zeki gözleri vardı. Bu kahverengi gözlerin çevresine saçtığı ışık çok çekiciydi. Mustafa Kemal Paşa, bir süre ortadan kaybolduktan sonra, beyaz bir kostümle geldi. Mavi gözleri pırl pırl yanıyor ve önümüzde hazırlanmış olan içki sofrasına bakıyordu. Latife Hanım da, yanımda oturuyordu, hayran hayran Mustafa Kemal Paşa'ya bakıyordu. O akşamı şenlendiren olay, bu iki kişi arasındaki aşk başlangıcıydı. Paşa dedi ki:

«İzmir zaferini kutluyoruz. Siz de bizimle içersiniz.»

«Ben ömrümde ağzıma rakı koymadım. Şampanya ile ben de kutlayabilim.»

Mustafa Kemal Paşa rakı kadehini dudaklarına götürürken, eliyle beni göstererek dedi ki: «Hanımefendinin yanında ilk defa olarak içiyorum.»

Ben de şampanyayı dudaklarıma götürerek onlara mutluluklar diledim. Latife Hanım da yalnız şampanya içti.

O akşam, yalnız Mustafa Kemal Paşa'nın sözleini dinleyerek geçirdik. En çok sevmiş olduğu Selanik hayatından ve çeşitli cephelerdeki olaylardan söz ediyordu. İlk defa olarak da, kimse ile alay etmedi. Hatta Millî Mücadeleye hizmeti geçmiş olan ve kendisinin sevmediği adamları bile övdü.

O akşam beni İsmet Paşa karargâha götürdü.

«Latife Hanım'ı nasıl buldunuz?»

«Çok çekici.»

Her halde, Mustafa Kemal Paşa'nın içtenlikle bağlanmış olduğu Fikriye Hanım'la Latife Hanım, gerçekten çekici kadınlardı. O aralık, İsmet Paşa'ya Mustafa Kemal Paşa'nın benim

hakkımda vaktiyle Tahsin Bey'in evinde söylemiş olduğu laftan söz ettim. İsmet Paşa dedi ki:

«Sizi temin ederim ki bu doğru olamaz. O sizden hep saygı ile söz eder.»

Ondan sonra, Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşaların hizmetlerinden hararetle söz etti. Kâzım Karabekir'in Do-đu'daki zaferinin yüzümüzü ak çıkardığından, Ali Fuat Paşa'nın hizmetlerinden, Refet Paşa'nın ihtilâl devrinde isyanları bastırmaktaki başarısından söz ettikten sonra, Refet Paşa'yı davet ettiğini söyledi. O günlerde, İsmet Paşa'nın bu Millî Mücadelede kahramanlık göstermiş olanları övmesi ilk defa görülmüyordu. Her halde, Mustafa Kemal Paşa'nın duyguları ne olursa olsun, İsmet Paşa'nın bu adamları koruyacağına emin bulunuyordum. O, koyun mavi sularına bakarken, memleketin hızla canlanacağından ve yurttaki bu korkulu rüya geçtikten '

sonra, topraklarımızın yeni bir hayata kavuşacağından söz ediyordu.

Ertesi akşam, Fevzi Paşa ile yemek yerken: «Seni Başçavuş yapıyorum» dedi. Teşekkür ettim. Fakat benim tek sevdiğim unvan halkın da bana yakıştırdığı Onbaşı unvanıydı.

İzmir'den ayrılmadan önce, Başkomutan'a veda için gittim. Latife Hanım'ın evinin kapısında Gül Hanım'ı buldum. Her zamanki gibi yüzünde o garip beyaz maskeye benzeyen örtü vardı. Mustafa Kemal Paşa balkondaydı. Ali Fuat Paşa ile, o zaman kaine reisi olan Rauf Bey de yarandaydılar. Gül Hanım'-dan söz ederek onu kabul etse iyi olacağını söyledim.

«Ben onun orada olduğunu biliyorum. Fakat kabul etmeyeceğim» dedi. Sonra konuyu değiştirerek: «Siz hâlâ onbaşı işareti taşıyorsunuz» diye ekledi ve sonra gitti, başçavuşluk işaretlerini getirdi. Latife Hanım da oturdu, onları koluma dikti.

Yola çıkmadan önce: «Hava çok soğuk. Paltonuz var mı?» diye sordu.

Olmadığını söylediğim zaman:

«Biraz durun, ben pelerinimi size vereceğim» dedi. Gitti, bugün hâlâ çok iyi hatırladığım, uzun kurşunî pelerinini getirdi. Bunu, idama mahkûm olduğu günlerdeki didişmeleri sırasında hep giyerdi. Bazen bütün gece ateşin karşısında herhangi dakika ölüm beklerken, buna sanık olduğunu hatırlarım. Pelerin yerde sürünerek giderken, merdiven başında Latife Hanım'la birlikte beni uğurladılar. Ben de «Pelerini miras olarak çocuklarıma bırakacağım. Sonra da müzeye gidecek» diye seslendim.

Kapının önünde Gül Hanım'ın beklemekte olduğunu gördüm. İçim yandı. Fakat, öteki komutanlar kendisine iltifat etmişlerdi. Her halde mükâfatsız hizmet çok daha değerli bir şeydir.

BÖLÜM XIV

İZMİR'DEN BURSA'YA

Yıkıntılar üzerinden geçerken evsiz barksız dolaşan, memleketi kurtarmak için insanüstü emek harcamış olanların görünüşü içimi yaktı. Âdeta kendi evimin hayali düşünmekten utanıyordum. Bazen de, halkın sabrı ve insanca davranışları beni avutuyordu. Bu yıkıntılar üzerinde garip ve yabancı yüzlü insanlar çoğalmış, halkı oç almaya sürüklemeye çalışıyorlardı. Ne var ki, intikam, bir milleti kalkındırmaz. Eğer büyük savaştan sonra, İtilâf devletlerinin basını Almanlara karşı kullandığı dili kullanmamış olsalardı, dünya o zaman daha ne kadar başka olabilirdi. Eğer, Versailles'm o adî ve küçük oç duygusu olmasaydı, Avrupa o günlerde daha ne kadar kuvvetli olabilirdi!

İzmir'den yola çıkmadan önce, birkaç olay bende, geleceğimiz için beslediğim inancı güçlendirdi. Bunlardan biri, İzmir'den Karşıyaka'ya geçerken, gelip beni kolumdan çekip konuşan genç yüzbaşısıdır. Dedi ki:

«Ben senin Sultanahmet söylevinden sonra orduya girdim.

Orada hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz, demiştin. Rumları savundurmak için git Paşa'ya söyle!»

İşte, bu adam, Yunanlıların Türk kadınlarına yaptıkları bazı çok acıklı davranışları bilmekle birlikte, daima Rumları savunmuştu. Bu adsız yüzbaşı, Türk milletinin kurtarıcıları arasında benim için başta gelir.

Başka bir olay, Manisa'da konuştuğum bir kadınla belleğimde yerleşmiştir. Manisa'nın yıkılmış durumunu ve orada geçen korkunç olayları tahayyül etmek bile güçtür. Bu kadının evi yanmamış. Bahçesindeki ağaçlar altında bana geçen olayları anlatmaya başladı:

«Bizim ordumuz İzmir'e girince, evime döndüm. Bahçede, iki kadının ölüsünü buldum. Bir tanesi, gebe. Karnı süngüyle delinmiş. Ama ben gene de Rumların linç edilmesine dayanamıyorum. Biz Müslümanız. İntikam ve zulüm bize yakış-

ı UKJ\UİN

İMTİHANI

251

maz.»

Bunu dedikten sonra, kollarını sıvadı. Bahçedeki çeşmede abdest aldı, akşam namazını kılmaya hazırlanıyordu, işte, din duygularını insancıl yola çeviren bir örnek. İster Batılı ister Doğulu olsun, insanlığı intihardan koruyacak sürekli bir insancıl ilişki kuracak bir örnek. Ancak böyle bir ilişki insan cinsini kendi kendine kıymaktan koruyabilir.

Alaşehir'de, bir okul öğretmeni olan Nedime bana Türk kızlarının Rum erleri tarafından nasıl «tecavüze» uğradıklarını anlattı. Bu rezalete engel olacak subay olup olmadığını sorduğum zaman: «Evet, dedi, iki Yunan subayı erlere ateş açtılar. Onlar sayesinde ben de kurtuldum.» dedi.

İşte, Yunanistan bugün yaşıyorsa, bu iki subayın düşüncesinde olan adamlar sayesinde yaşıyor.

Uşak'a iki saat uzaklıkta olan Inay'da durduk. Köy yoktu. Halk taşlar arasında dolaşıyordu. Bir yandan not alacaktım,;, bir yandan da gezecektim. Bir rehber ihtiyacım vardı. Gece j çok soğuktu. Köyün imamı geldi. Soğuktan titriyordu. Ellerini oğuşturarak dolaşiyor, bir yandan da konuşuyordu. Ona notj alacağımı söyledim. Dedi ki:

«Geçmiş yazmak neye yarar? Olan biteni görüyorsun ya J Bizim ihtiyaçlarımızı not et. İsmet Paşa'nın ayağını öptüğümüzü ve bize yardım etmesini söyle.»

Anlattığına göre, Uşak depolannda hem buğday, hem yapı malzemesi varmış. Halk açlıktan, evsizlikten ölüp gidiyordu. I-

mam: «Geriyeye değil, ileriye bakıyoruz. Geçmiş unutmak istiyoruz. Yaşayacağız.»

Bu, bir imam için inanılmaz bir anlayıştı. Sonra, bize Himmet adında bir rehber gönderdi. Küçük bir oğlandı bu. Yanımızda ne kadar ekmek varsa hepsini ona verdim.

Himmet, kamyonun basamağında durdu, bize yol gösterdi. Ben şoförün yerinde oturmuş, kamyonu kullanıyordum. . On iki yaşındaki bu oğlan, parlak gözlüydü. Fakat çok küçücükü yavrucak. Bununla birlikte, bin tane yaşlıya bedeldi. Bana hayatını anlattı. Yedi yaşında yetim kalmış. Mirası bir çift öküz, bir kulübe, bir büyükanne, bir de abladan ibaret-miş. Öküzleri kira ile köylülere vermiş. Dokuz yaşında, ablanın çeyizini düzmüş, onu evlendirmiş. Sonra öküzler ölmüş. Kendisi üç sene tarlada çalıştıktan sonra, iki manda satın almış.

«Mandaların hâlâ duruyor mu?»

«Hayır. Hanım teyze, Kuzgundere'de Yunanlılar elimden aldılar.»

Anlattığına göre, mandaların alınmasından çok, Yunan askerlerinin onu yere yatıp kesmek istemeleri içine dokunmuştu. Fakat, bir Yunan çavuşu:

«Küçük, bırakın!» diyerek onu kurtarmış.»

«Şimdi ne yapacaksın, Himmet?»

«Üç yıl sonra, bir çift manda alacağım.»

Çocuğun sesi, Anadolu'daki hayatın geleceği için bana büyük bir umut verdi. Kendimi âdeta onun ortağı gibi hissediyor-:! dum. Hâlâ da içimde aynı inanç var.

I Bursa'ya giden son yokuşu tırmanırken, ihtiyar bir köylüye rastgeldik. Bir elinde yalnız köyde giyeceği pabuçları vardı. Öbür eliyle ihtiyar bir kadını tutmuş, gidiyordu, iki çocuk gibi el ele yürüyorlardı.

«Nereye gidiyorsun, baba?»

«Hiç bir yere, kızım. Bir yıldır kümese kapanmış tavuklar gibiydik. Köyden çıkamadık. Tuz almaya bile çarşıya giderken hep beraber gidiyorduk. Çok şükür, artık kurtulduk. Benim ihtiyar hatunu aldım. Dolaşmak istiyorum. İyi günler ve kötü günler, nöbet nöbet gelir. Şimdi iyi günlerdeyiz.»

Buruşuk yüzündeki gözleri hayata gülerek bakıyordu. Yunan istilâsı sırasında anladım ki, bütün Bursa aynı durumday-mış. Yerliler artık sokağa fırlamış, gece yaralarına kadar evle-

252

TUKJVUİN

İMTİHAİM

rinin önünde oturuyorlar. Bursa yaylalarının sonsuz yeşilliği ve mimarisinin eşsizliği gözleri alıyor.

Basın temsilcileri Bursa'da kaldılar. Durumu incelediler. Bursa yakınlarındaki kasabalar yanmıştı. Bursa'yı Tırnaksız adında bir çete reisi kurtarmıştı. Yunanlılar şehri yakmaya başladıkları zaman, hücum etmiş, onları korkutmuştu. Gazeteciler, sık sık Mudanya'ya gidiyorlardı. Mudanya'da toplantı vardı. Lozan Konferansının hazırlıkları yapılıyordu. Franklin-Bouillon ile General Harrington İtilâf Kuvvetleri adına baş meselesinde önemli rol oynadılar.

Franklin - Bouillon Türkiye'de zaten ileriye gören bir Fransız siyaset adamı olarak tanınmıştı. General Harrington ise, ilk defa olarak, İngilizlerin barış isteğini belirtiyordu. Bu general, yalnız savaş alanında cesur bir asker değil, aynı zamanda, memleketine barış sorunlarında hizmet etmiş bir adamdı. Daha sonraları, onu İstanbul'da gördüm. İsmet Paşa ve Dr. Adnan'la konuşmalarında tercümanlık ettim. Mudanya'dan sonra, Lozan Konferansı başladığı zaman bile hayli tehlikeli akımlar vardı. Türk ordusu, Çanakkale'de İngiliz ordusuyla karşı karşıyaydı. Türk kamuoyu, Anadolu faciasından İngilizleri sorumlu tutuyor ve anlara karşı içlerindeki acılığı daha unutamıyordu. Buna karşılık, İngiliz ordusu da, siyasetlerinin iflâsından çok üzgündüler. Yeni bir savaşı önlemek için, iki tarafın da çok serinkanlı olması gerekiyordu. General Harrington'a o zaman İstanbul'da İngiliz temsilcisi olan Mister Henderson çok yardım etmişti. Her halde, Türkiye'deki değişikliği anlamıştı. Beyoğlu'ndaki İngiliz okulunda verdiği bir söylevi iyi hatırlarım. Orada, Türkiye'nin Türklerin malı olduğunu, kendilerinin bir misafir sayılmaları gerektiğini söylemişti. Düşündüm ki eğer 1918'de İstanbul'da Harrington ve Henderson kafasında adamlar olsaydı, birçok üzücü sorunlar önlenebilirdi.

BÖLÜM XV

SAVAŞA PAYDOS

Ben Bursa'dan ayrılırken, Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamak için hazırlıklar yapılıyordu. Mudanya Mütarekesi daha imza edilmiş değildi. Kamyonla hareket ettim. Bursa mebusu Dr. Emin, Ankara trenine bindirmek için bir hastasını Kara-köy'e kadar götürmemi istemişti. Gece saat onda lokomotifte bir bozukluk oldu. Biz dışarıya çıktık. Birtakım otomobiller geliyordu. Durdular. Baştakinden ; Mustafa Kemal Paşa çıktı:

«Dönüyor musunuz Hanımefendi? Kâzım Karabekir Paşa'yı size tanıtayım.»

Kâzım Karabekir, Doğudan döndüğü vakit ben cephede olduğum için onu ilk defa görüyordum. Çok ağırbaşlı ve iradeli bir adama benziyordu. Mustafa Kemal Paşa dedi ki: «Ben Fikriye Hanım'ı sanatoryuma götürüyorum. İyi değil.»

Fikriye Hanım veremdi. Doktorlar sanatoryum tavsiye etmişlerdi. Fakat, bu acele gidişte İzmir'in etkisi vardı.

«Veda edebilir miyim» dediğim zaman, Mustafa Kemal

254

TÜRKÜN ATEŞLE İMTİHANI

Paşa, arkasındaki otomobilin kapısını açtı. Kendisi geri çekildi. Fikriye Hanım, kürklere sarılmış, oturuyordu. Ellerimi yakaladı. Kürkünün içinde çok zayıf görünüyordu. Değişmişti. Hasta olduğu anlaşılıyordu. Gülümsemek için güçlük çekiyordu. Bu yüz bir acının maskesiydi.

Daha sora, Ankara'da Hayati Bey'in anlattığına göre, sanatoryuma götürülmesine karar verildiği andan itibaren ağlamaya başlamıştı.

«Ben Avrupa'da bir sanatoryuma gideceğim. Doktorlar, iyi olursun diyorlar.»

«İnşallah Fikriye Hanım. Keşke bu kadar uzatmasaydınız.»

«Ben gitmek istemedim. Fakat Paşa direndi. Bir iki gün İstanbul'da kalacağım.»

«Ondan sonra sanatoryuma, değil mi?»

«Birkaç gün de Paris'te kalıp, daha önce kendime esvap yaptırmak istiyorum.»

Zavallı nasıl bir kaygı ile yüzümü inceliyor, Paris modeli esvaplarla tekrar göze gireceğini umuyordu.

O kadar acıdım ki, göz yaşlarımı zor tutabildim. Boynuna sarıldım.

«İyi olacaksınız» dediğim zaman, «İnşallah» diye o da boynuma sarıldı, yanaklarımdan öptü. Ben de veda ederek ayrıldım. İşte bu Fikriye Harum'ı son görüşümdür. Onunla Munich sanatoryumunda bulunan bir kadın, bana Paşa'nın evlendiğim orada haber aldıktan sonra, pek çok ağlamış olduğunu söyledi. Durmadan göz yaşları içinde, âdeta hummalı bir şekilde aşk hikâyesini tekrarlar dururmuş. Mü-nich'ten iyi olmadan ayrılmış. Onu törenle karşılayan kadınlar, Paşa'nın evlenmiş olduğunu haber alınca ondan yüz çevirmişler. İstasyona yalnız bir tek kadın onu uğurlamaya gelmiş. 1923'te Ankara'dan gelen resmî bir tebliğde, Mustafa Kemal Paşa'nın uzaktan akrabası olan Fikriye Hanım adında bir kadın Paşa'nın evine girmeye çalışmış ve basan sağlayamayınca, kendini vurmuş olduğunu yazıyordu.

Sakarya ve İzmir muhabereleleri sırasında Dr. Adnan Büyük Millet Meclisi ikinci başkanıydı ve bu sıfatla Mustafa Kemal Paşa adına hareket etmekteydi. Yorgunluktan bitkin düşmüştü. Öksürüğü artmıştı. Sık sık sıtma nöbetlerine tutuluyordu. Meclis'te herkesin zihnini kurcalayan sorun çözümlenir

İMTİHANI

255

çözümlenmez, Büyük Millet Meclisinden izin istemeye karar verdik. Bu sorun, iki hükümetin varlığından doğan güçlüktü. Namuslu ve tanınmış kimselerden kurulu olmasına karşın, İstanbul'daki hükümetin başında vatan haini bir padişah vardı. Millî Mücadele sırasında, kudreti İstanbul sınırlarından Öteye geçmemişti. Kocamış, yıpranmış ve kuvvetten düşmüştü. Öte yandan, milletin iradesinden doğmuş, Büyük Millet Meclisi Hükümeti vardı. Meclis canlı, yaşama isteğiyle dolu ve kudretliydi. Ordusu Türk sınırlarım dirlik ve güven içinde tutacak güçteydi. Koskoca bir millî buhranı başarıyla atlatmıştı. Ayrıca bu hükümetin başında, Mustafa Kemal Paşa gibi güçlü bir kişi vardı. Bu canlı, dinç hükümetin, kocamış, yıpranmış olan hükümeti ortadan kaldıracağı doğaldı. Fakat, bunu nasıl yapacaktı? O günlerin olaylarını okuyacak olan tarih öğrencileri iki yoldan birini seçmek gerekmiş olduğunu göreceklerdir. Bu yollardan biri şudur: Ankara Hükümeti İstanbul'a gidebilir, kralın (bizde padişahın) bir millî denge belirtisi olduğu İngiliz usulü bir meşrutiyet kurabilir ve Mustafa Kemal Paşa da, hayat kaydıyla, kudretli bir başbakan olurdu. Bu ihtimal, Mustafa Kemal Paşa tarafından ta eskiden, yakınlarına, aşağı yukarı: «Beni kendine (padişah) sadrazam seçmeyi aklına koyarsa ne yaparız?» şeklinde belirtilmişti. Fakat 1918'de padişahın yeni bir kabine kurmasını istemiş olan Mustafa Kemal Paşa, artık en yüksek iktidan eline almak için padişaha baş vurmak ihtiyacında değildi. Vahdettin, Sultan Osman torunlarının birer gölge padişah olarak saltanat tahtında kalmalarını sağlamayı düşünecek kadar kurnazlık gösterse bile, böyle bir şeyi teklif edemeyecek kadar milletin gözünden düşmüş olduğunu biliyordu. Padişah hükümetini ortadan kaldırmaktan başka çare yoktu. Bu imkânı, birkaç gün sonra, Vahdettin'in son sadrazamı Tefvik Paşa sağladı.

Ankara'ya geldiğim ikinci günü, eski ordu genel karargâhının karşısındaki yolda yürüyüşe çıkmıştım. Ankara tarafından, hakiler giyinmiş on kadar çocuk gelmekteydi. Çocuklara asker elbisesi giydirmeye karşı olmama rağmen, bu çocukların hali dikkatimi çekti. Bunlar, asker adımlarıyla «rap rap» yürüyen, makineleşmiş çocuklar değillerdi. İkişerlik üçerlik gruplar halinde, konuşa konuşa yürüyorlar, en küçüklerine göz kulak oluyorlardı. Hepsi, içlerinde, pembe yanaklı tombalak ço-

^.tjv

cuğa büyük bir özen gösteriyor, karargâha giden dik yokuşu çıkmasına yardım ediyorlardı. Dr. Adnan'a bu çocuklardan söz ettiğim zaman, güldü ve «Bunlar Kâzım Karabekir Paşa'nın çocuklarıdır. Onunla birlikte karargâhta oturuyorlar. Bu çocukların kırk tanesini okulda okutuyor.» dedi.

Kâzım Karabekir Paşa, ana babalan Erzurum ve Erzincan bölgelerinde öldürülen iki bin kadar yetim Türk çocuğunu evlât edinmişti. Bunlar, dörtle on dört arasında çocuklardı. Üzerlerinde asker elbisesi olmasına ve Paşa'nın seçtiği subayların gözetimi altında olmalarına karşın, asker terbiyesi görmüyorlardı. Kâzım Karabekir Paşa, çocuklarda, çok acıklı günlerinin anılarını silmek için ne gerekirse yapmaktaydı. Onların eğitiminde en büyük rolü müzik oynuyordu. Bu işi, bir Rus kadınla birlikte kendisi üzerine almıştı. Çocukları özellikle birer sanat ve meslek sahibi olacak şekilde yetiştiriyordu. Bunlardan bazıları gayet

iyi marangozluk öğrenmişti. Güzel resim çizme-, sini, çocukça fakat sanatkârca oymalar yapmasını biliyorlardı. Kâzım Paşa, ceza usulünü kaldırmıştı. Bununla birlikte, çocukların kişiliklerinin serbestçe gelişmesini önlemeyecek bir disiplin kurmuştu. Kötü hareketi görülen çocuğu karşısına alıp onunla tek başına konuşurdu: «Paşa Baba» nin bir kenara çekip öğüt verdiği çocuğun bir daha kötü bir şey yaptığı olmazdı.

Kâzım Karabekir Paşa'nın, çocukları yönetme yeteneği sanıyorum, anadan doğma bir yetenektir. Türkiye'nin dört bir yanından kendisine çocuklardan mektup yağar. Kâzım Karabekir Paşa, Türkiye'de çocuk dostu olarak tanınmıştır. Orduları teftişe çıktığı zaman, ilk işi okullara uğramak olur. Hemen bir sınıfa dalar ve saatlerce çocukların arasında kalırdı. Karargâhtaki sıkı disiplin yanlıları bundan şikâyetçidirler. Komutanlarının bu yüzden alay konusu olmasından korkmaktadırlar. Ama, dünya yüzünde hangi gerçek sevgi vardır ki, aşınlığa varınca bir mizaha konu olmuş olmasın? Ama, Kâzım Paşa'nın kendisi hiç bir zaman dayanıksızlık göstermemiştir. Kâzım Paşa'nın şefkat hareketlerinin ardında bir «fikir» yaşamaktaydı. Kâzım Paşa'ya göre, Türk milleti değerli niteliklerinden bazılarını kaybetmişti. Sağlıklı ve dayanıklı bir millet olması için yeni nitelikler, üstünlükler kazanması gerekti.

Çocuklara sağlık bilgisini, bir din bilgisi kesinliğiyle öğ-

TUKKUN ATEŞLE İMTİHANI

257

retmişti. Hepsi okumuş büyük kimselerden daha çok mikrop ve Türkiye'deki belli başlı hastalıklar üzerine bilgi edinmişlerdi. İki aylık tatil günlerinde, hayatta kalmış akrabaları olan çocuklar köylerine gönderiliyordu. Çocuklardan birkacıyla konuştuktan sonra, onlar üzerinde ne derece gayretle çalışıldığını anladım. Çocuklardan biri bana dedi ki: «Bizim köylülere mikrobun ne kadar tehlikeli bir şey olduğunu anlattım. Mikropların cin, peri gibi birşey olduğunu ve bunlardan korunmak için tek çarenin temizlik olduğunu söyledim. Her sene eski püskü ne varsa hepsini yakıyor, evleri badanalıyoruz. Yemeklerden önce, Müslüman âdeti üzerine ellerimizi yıkıyoruz..» Bu çocuk ileride bakteriyolog olmak niyetindeydi. Bu yetimlerin eğitiminde, makine kullanmanın gereği ve yaran üzerinde de duruluyordu. Makinelerin yararını belirten piyesler oynanmakta, makineyi öven şiirler okutulmaktaydı.

Çocuklarda en çok göze çarpan şey, dürüstlük, doğru sözlülüktü. Bu özellikleri öğütlerle değil, içinde yaşadıkları çevreden, havadan almaktaydılar. Buna karşılık onlarda kadınlara karşı «kayıtsız şartsız» bir sevgi duygusu uyandırılıyordu. Her kadında bir çeşit kutsallık bulunduğu düşüncesi aşılanıyordu. Bu, üzerinde en çok durulan özelliklerden biriydi. Amaç, Anadolu erkeklerinde kadına karşı saygı ve sevgi duygusu uyandırmak, bu duyguyu kuvvetlendirmektir. Anadolu kadınlarının genel hayatta oynadıkları rolün ne kadar hayati olduğunu ve ne büyük angaryalara koşulduğunu biliyorlardı. Nihayet, küçük çocuklara, ihtiyarlara, zayıflara bakmak, onlarca dinî bir görev sayılıyordu. Bunu anlamak için, onları bir kadınla konuşurken veya herhangi bir iş yaparken görmek elverir. Elinde bohça veya herhangi bir eşya olan bir kadın gördüler mi, hemen koşup ona yardım ederlerdi. Bir köşede, bir gün Kâzım Paşa ile çay içerden, bu çocukların bir kısmıyla konuştum. On üç yaşlarında, kara gözlü bir oğlan Kâzım Paşa'nın yanında nasıl yaşadıklarından, neler yaptıklarından söz ediyordu. Ana babasını kesmişler ve cesetlerini ölü yığınları üzerine atmışlar. Kendisi şaşkın bir durumda sağa sola koşmuş, S9nunda, bir ağacın altına düşüp bayılmış. Kendisini Kâzım Karabekir Paşa bulup kurtarmış. Küçük yaşta beri iyi ellerde büyümüş bir aile çocuğu izlenimini veriyordu. Şimdi, bunca serbestlik ve sevgi havası içinde yaşayan bu çocuğun asık suratlı bir okul hayatına alışmasının zorunluğunu düşündüm.

F: 17

UKİVUİN ATJÜŞJUE;

259

O gün Kâzım Paşa'dan ayrıldığı vakit, düşüncelerinin birçok kuşakları yetiştirip besleyecek güçte bir insan olduğunu anladım. Çünkü o bana, Türkiye'deki büyük olayların meydana çıkardığı müstesna simalardan biri gibi göründü.

Mudanya Mütarekesi 22 eylül 1922'de imzalanmıştı. İtilâf Kuvvetleri, İstanbul Hükümetini Lozan Konferansına çağırışlardı. Tevfik Paşa Büyük Millet Meclisine baş vurarak, ortak bir tutum ve davranış önerisinde bulunmuştu. Bu öneri, Meclisi, bir başka Türk hükümetinin

varlığını hatırlatma suretiyle sinirlendirmekle kalmıyor, aynı zamanda, bir memlekette iki hükümetin varlığı gibi anormal bir duruma son vermeye de âdeta onu zorluyordu. Büyük Millet Meclisi 24 saat içinde, muhalefet mebusları da dâhil, kesin bir karar almaya hazırlanmıştı. 1922 yılı ekim ayında, Mustafa Kemal Paşa, Dr. Adnan'ın bu tarihî celseye başkanlık etmesini rica etmişti. Mebusların büyük bir kısmının imzaladıkları ve padişahlıkla halifeliğin birbirinden ayrılması, saltanatın kaldırılması, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu prensibini ve dolayısıy-le Büyük Millet meclisi Hükümetinin bu hususta söz sahibi olduğu esasını taşıyan bir önerge kabul edildi.

Akşam saat sekizde Dr. Adnan bana telefon etti. «Alo, Halide. Saltanatı kaldırıp Ankara Hükümetini ku-duk. Paşa ile arkadaşlar bunu kutlamak için bu geceyi Çankaya'da geçirmemi istiyorlar. Haberin olsun.»

Sessiz ve ıssız vadimle ben derin uykumuzdan bir otomobil gürültüsüyle uyandık. Gözlerimi açtım ve saate baktım. Saat sabahın dördüydü ve Dr. Adnan kapıdan içeriye girmişti. «Halide, gözlerini aç da beni dinle!» dedi. Gözlerimi açtım ve dinledim. Son kuşkularını ve o gece Mustafa Kemal Paşa'nın evinde bunlardan nasıl kurtulduğunu anlattı. Pek sevinçliydi. Yeni hükümetin şerefine bir hayli şampanya içmişti. Yeni hükümetin adını ağzına alınca, hararetle «İnşallah uzun ömürlü olur» dedi. O zaman, bunun kendisi için ne kadar değerli olduğunu anladım. Bu hükümetin kuruluşunda halka karşı sorumluluk taşıyanlardan biri olarak kabul ediyordu kendisini. Büyük şan ve şerefli bir geçmişi olan altı yüzyıllık bir Türk «müessesesini» ortadan kaldırmış bulunuyorlardı. Bu müessesenin başındaki padişah soysuzlaş-mış ve halka «ihanet etmiş» olduğu için yok olmuştu. Şimdi, yeni bir hükümet, yalnız halkın kanıyla kazandığı bağımsızlı-

ğını korumakla değil, aynı zamanda, bütün hürriyetleri, halkın hürriyet haklarını da, her ne pahasına olursa olsun, elde bulundurmakla yükümlüydü. Bir zaman için istiklâl, hürriyet olmadan da ayakta durabilirdi. Ama, kötü bir yönetim ve her şeyden önce istibdat, halkın gelişmesine ve mutlu olmasına engel olurdu. Bu sefer, eski tarihin yinelenmesi gerekti. Adnan, Mustafa Kemal Paşa'nın çevresindeki bazı adamların Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey gibi kimselere karşı el altından yaptıkları menfi propagandadan, büyük bir üzüntü duyuyordu. Bunlar, İsmet Paşa dışında, ahlâkî ve siyasî meziyetleri olan millî kişileri kötülemeye çalışıyor gibiydiler. Ona öyle geliyordu ki memleket, bütün değerli kimselerin bir yana atıldığı ve eski günlerdeki gibi dalkavukların milleti sömürdüğü bir diktatörlük rejimine sürükleniyordu!

Adnan korkularını, kuşkularını Mustafa Kemal Paşa'ya açık yüreklilikle, düpedüz söylemişti. Ona: «Yanınızdaki adamların Ali Fuat ve diğerlerine karşı böyle uluorta konuşmalarına nasıl izin verirsiniz? Bu değersiz adamlarla ne çeşit bir hükümet kurmayı düşünüyorsunuz?» demişti.

O zaman, Mustafa Kemal Paşa çok içten ve açık olarak konuşmuş, bunların dediklerine kulak asmadığını söylemişti.

«Onlar birer maşadır, hiç bir zaman benimle gerçek arkadaşlarım ve kardeşlerim arasına giremezler» demişti. Adnan, Paşa'nın sözlerini bir senet olarak almıştı. Anlaşmazlığa, her çeşit zprlayış ve şiddete, istibdada yer verilmeyeceğine inanmıştı. İsmet Paşa'yı zaten bir ermiş olarak görüyordu. Doğru yolda kalacaktı ve Paşa geçmişin hatalarını tekrarlamayacak kadar yetenekli ve akıllıydı.

Bu, mutlu bir geceydi. Adnan'ın hayatının en mutlu gecesiydi. Öyle bir an geldi ki, ben de onun bu inancını paylaşmak istedim. Elbette ki bunca yoksulluk ve korku sahnelerinden sonra, gelecek hiç bir zaman geçmiş kadar kötü olamazdı.

Adnan'ın çıkar gözetmeden, pir aşkına çalıştığım, çırpındığını, en yüksek dürüstlük ve namus basamağında tutunup durduğunu yakından görmüştüm. Dirlik düzenlik içinde, kendi anavatanında yaşayıp ihtiyarlamayı, memleketin yeni hayatına, mutluluğuna katılmayı hak etmişti.

Önce, Ankara'nın Trakya Yüksek Komiseri Refet Paşa İstanbul'a geldi. İstanbul onu hararetle, coşkun bir gösteriyle candan karşıladı. Ateşle imtihandan sonra, bu, Türk milleti-

nin balayı idi. Türk milleti, küçüğünden büyüğüne kadar kendisine hizmet etmiş olanlara minnettarlığını cömertçe gösteriyordu. Refet Paşa bu geçiş devresinde, İstanbul'da, tabii olarak beliren güçlüklerin hepsiyle, büyük bir başarı ve beceriklilikle başa çıkıyordu. Fakat, aralık ayında Trakya'ya gitmesi gerekiyordu. Meclis'ten üç ay izin almış ve başkan vekilliğinden istifa etmiş olan Dr. Adnan'a İstanbul'da bulunan yabancılara karşı Ankara hükümetinin temsilciliği teklif olundu. Tatilini, nasıl olsa İstanbul'da geçireceği için, bu görevi kabul etti.

Böylece, nihayet, doğup büyüdüğümüz şehre gidecektik.

İzmit körfezini ve zeytinliklerin mavi sulara vurmuş yansımalarını, körfezi çevreleyen o güzelim yeşil tepeleri görünce, iki yıl önce buralardan ayrılışımı hatırladım. İçimde sanki iki yüzyıllık bir acı ve hasret yer etmişti.

Bayraklar, çiçekler, alaylar, mızık ve halk gelip geçti. Bu halkın kendi günü, kandı zaferiydi. Bunu kutsal bir şey olarak kabul ettik. Onlarla birlikte Babıâli'ye kadar yürüdük Babıâli'de çay içtik ve onu izleyen sahne benim için âdeta bir sınama şeridi gibiydi. Nihayet, evimiz, Mahmure Abla'nın evi, iki yıl önceki ev. O da bambaşka idi. Duvarlar badanalı, ortalık çiçekler dolu, ışıklar yanıyor. Oradaki son sahneyi gö-zönüne getirmek için derin derin düşünmek gerekti. Odanın pencerelerine battaniyeler asılıydı, ışıklar sönmüştü ve orada idama mahkûm bir kadın vardı. Fakat, o kadın artık geçmişe karışmıştı.

Mahmure Abla'nın boynuna kollarımı doladım. Çocukluk günlerinde olduğu gibi birbirimize sarıldık.

EPİLOG

Bağlı olduğum millet, bağımsızlığını tarihin en soylu ve zor bir ateş imtihanından sonra kazanmıştı. Fakat öteki ideale de kavuşması gerekti. Böyle bir ideale kavuşmak için, insanlar tarihte sehpalarda, zincirler içinde ölüp giderler, sürgünlerde ömürlerini geçirirler. Onların imtihanını yalnız çekenler bilir. Onların savaşını hiç bir zaman alkış izlemez. Dümdüz, gösterişsiz askerler gibi gelip geçerler. Bu, tek başına kazanılmak için savaşılan amaç hürriyet imtihanıdır.

Kurtuluş Savaşının imtihanında en başta kabul edilen ve sembol olan Mustâfa Kemal Paşa vardı, işte bundan dolayı onun devrinde eziyet çekmişlerin bile, kalplerinde her zaman bir yeri vardır. O, sonu gelmeyen hürriyet alanındaki çabala-malann bir sembolüdür. Türk milleti de öteki dünya milletleri gibi hür olacaktır. Burada Henry W. Nevinson'un şu sözlerini alıyorum:

«Hürriyet denilen şey, biliyoruz ki, tıpkı aşk gibi her gün yeniden kazanılması gereken bir şeydir. Nasıl her gün aşk istersek ve aşkı kaybedersek, hürriyeti de öyle ister ve kaybederiz. Hürriyet kavgası hiç bir zaman bitmez, alanı hiç bir zaman sükûn bulmaz.»

SON

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR VE ESERLERİ

Hüseyin Rahmi Gürpınar Türk romancıları arasına kendisine özgü mizahî üslûbu ile çok parlak ve yüksek bir yer sahibidir. Altmış yıla yakın süren yazarlık hayatında çevirileri, makaleleri, eleştirileri dışında 54 tane ünlü eser meydana getirmiştir. Atlas Kitabevi, bu birbirinden güzel 54 kitabı kapak resimleri de birer sanat eseri olan bir dizi halinde yayınlamış bulunuyor. Her Türk aydınının kitaplığında yer alması gereken bu diziyi okuyucularımıza kıvançla sunuyoruz. 1. Acı Gülüş, 2. Aşk Batağı, 3. Ben Deli miyim?, 4. Billur Kalp, 5. Boşanmış Kadın, 6. Cadı, 7. Can Pazan, 8. Cehennemlik, 9. Deli Filozof, 10. Dinlen iskelet, 11. Dünyanın Mihveri Kadın mı, Para mı?, 12. Efsuncu Baba, 13. Eşkiya ininde, 14. Eti Senin Kemiği Benim, 15. Gönül Bir Yeldeğirmenidir, 16. Gönül Ticareti, 17. Gulya-bani, 18. Hakka Sığındık, 19. Hayattan Sayfalar, 20. Hazan Bülbülü, 21. İffet, 22. İki Damla Yaş, 23. İki Hödüğün Seyahati, 24. İnsanlar Maymun muydu?, 25. Kaderin Cilvesi, 26. Kadın Erkekleşince, 27. Kadınlar Vaizi, 28. Kaynanam Nasıl Kudurdu?, 29. Kesik Baş, 30. Kokotlar Mektebi, 31. Kuyruklu Yıldız Altında Bir Evlenme, 32. Me-leH Sanmıştım Şeytani, 33. Metres, 34. Meyhanede Kadınlar, 35. Mezarından Kalkan Şehit, 36. Muhabbet Tilsimi, 37. Mürebbiye, 38. Namusla Açık Meselesi, 39. Namuslu Kokotlar, 40. Nimetşinas, 41. Öldüren Öpücük, 42. Ölüler Yaşıyor mu?, 43. Ölüm Bir Kurtuluş Mudur?, 44. Sevda

Peşinde, 45. Son Arzu, 46. Şeytan İşi, 47. Şık, 48. Şipsevdi, 49. Tesadüf, 50. Tokuşan Kafalar, 51. Toraman, 52. Tutuşmuş Gönüller, 53. Tünelden İlk Çıkış, 54. Utanmaz Adam.

APTULLAH ZİYA KOZANOĞLU'NUN BÜYÜK TÜRK ROMANLARI

Atlas Kitabevi, Aptullah Ziya Kozanoğlu'nun eski, yeni bütün büyük Türk romanlarını basarak, aziz okuyucularına sunduğunu bildirmekle şeref duyuyor. 18 kitaptan meydana gelen ve her biri defalarca basılmış olan bu eşsiz romanlar 4 renkli kapaklar içinde, çok güzel resimlerle bezenmiş olarak yepyeni bir seri halinde yayınlanmıştır:

1. Arena Kraliçesi, 2. Atlı Han, 3. Battal Gazi Destanı, 4. Dağlar Delisi, 5. Fatih Feneri, 6. Gültekin, 7. Hilâl ve Haç, 8. Kızıl Kadırga, 9. Kızıl Tuğ, 10. Kolsuz Kahraman, 11. Kubilây Han'ın Gelini, 12. Malkoçoğlu, 13. Patronalılar, 14. San Benizli Adam, 15. Savcı Bey, 16. Sencivanoğlu, 17. Seyit Ali Reis, 18. Türk Korsanları.

*

BİR ÇALGICININ SEYAHATI

Almancadan çeviren: Mehmet Tevfik

Bu eşsiz romanı sizden önce üç kuşak büyük bir zevk ve heyecanla okudu. Kitabın iki kahramanı Alfred Müller ve Fridrih Şüller onları kafalarında ve gönüllerinde yer ederek yıllarca yaşadı; hâlâ da yaşıyor. Bu iki genç, sizi de candan bağlayacak, eskilerin olduğu gibi, sizin de kafanızda ve yüreğinizde yaşamağa devam edeceklerdir. 500 sayfa, nefis bir cilt, 5 renkli şömiz. Kitaplığınızı süsleyecek bu güzel kitap, «Ölmez Eserler» dizimizin birinci kitabıdır.

MESHEDÎ İLE DEVRİALEM

Yazan: Ercüment Ekrem Talu

Bu roman, mizah edebiyatımızın en büyük yazannın en ünlü eseridir. Başlıca kahramanları, yazarla birlikte dünya gezisine çıkan Meşhedî Cafer ve Torik Necmi'dir. Meşhedî, çünkü toplumumuzun en renkli simalarından biri. Torik Necmi de temiz yürekli bir İstanbul kopuğu. Onları başından geçenleri ve romanda yer alan tiplerin taklitli konuşmalarını büyük bir zevkle okuyacak, okurken gülmekten katılacaksınız. 239 sayfa, nefis bir cilt, 5 renkli şömiz, «Ölmez Eserler» dizimizin bu ikinci kitabı da kitaplığınızın en güzel kitabı olacaktır.

AYRILIK YILLARI

Yazan: Denişe Robins

İki erkek arasında kalan evli bir kadın. Kalpleri aynı kadının sevgisiyle dolu iki erkek. Kendine göre planlanan bir kaynana... Bu büyük aşk romanının başlıca kişileri işte bunlar... Bu romanda kendinizi, kendi duygu ve düşüncelerinizi okuyacaksınız. Hele siz!...

RAKIM ÇALAPALA'NIN ESERLERİ: KÖYE GİDEN GELİN

Hürriyet gazetesinde yayınlandıktan sonra kitap şeklinde basılmış olan bu büyük aşk ve ihtiras romanı İstanbul'da ve Çukurova'da geçer. Filme de alınmış ve büyük başarı kazanmıştır.

AŞK İNSANI GÜZELLİŞTİRİR

Bu kitapta Rakım Çalapala'nın birbirinden güzel 50 tane mizah hikâyesi vardır. Kahkahalarla okuyacağınız ve çok beğeneceğiniz bir kitap.

İŞIKLI PENCERE

Rakım Çalapala'nın 50 seçme hikâyesi de bu kitapta toplanmıştır. Çevrenizdeki insanların yaşayışını alaylı bir görüşle sunan 50 mizahî hikâye.

HAN DUVARLARI

Faruk Nafiz Çamlıbel'in en güzel şiirlerinin toplandığı bu kitapta «Memleket Şiirleri» bölümünde 41, «Aşk Şiirleri» bölümünde 51, «Adalar'dan Kıtalar» bölümünde 34 şiir vardır. Ayrıca, Nihad Sami Banarlı'nın büyük şairimizin biyografisini ve sanatını anlatan değerli bir incelemesi ile şairin güzel bir potresi bulunuyor.

TÜRK SAZI

Mehmet Emin Yurdakul'un bu ünlü kitabında birbirinden güzel 73 şiir yer almıştır. Türk milliyetçiliğinin ilâhî müjdecisi olan Mehmet Emin Yurdakul konulan, dili ve düşüncesi bakımından halka dönük, milliyetçi edebiyatın öncüsü olmuştur. Kitapta, ayrıca şairin edebî

kişiliği hakkında Agâh Sırn Le-vend'in çok geniş bir incelemesi; hayatı ve hususiyetleri hakkında da şairin torunu Doğan Yurdakul'un yazdığı bir makale vardır.

Halide Edib Adivar _ Türkün Ateşle İmtihanı Kurtuluş Savaşı Anıları